

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2519-058X (Print)

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN

**ВИПУСК 5
ISSUE 5**

**Дрогобич, 2017
Drohobych, 2017**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол від 23 листопада 2017 року № 19)*

Наказом МОН України збірник включено до Переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук (Наказ МОН України від 13.03.2017 р. № 374).

Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 5. – 244 с.

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, докторантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: Ільницький В. І. – д.іст.н., доц.

Відповідальний редактор: Галів М. Д. – к.пед.н., доц.

Редакційна колегія:

Боршевич В. Т. – д.і.н.; **Вагнер Марек** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Вегеш М. М.** – д.і.н., проф.; **Вацлав Вежбенец** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Гліва Анджей** – доктор історії (Польща); **Корсак Р. В.** – д.і.н., проф.; **Литвин М. Р.** – д.і.н., проф.; **Морозов А. Г.** – д.і.н., проф.; **Новацький Роман** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Падалка С. С.** – д.і.н., проф.; **Патриляк І. К.** – д.і.н., проф.; **Петrenchко О. М.** – д.і.н., проф.; **Сергійчук В. І.** – д.і.н., проф.; **Ситник О. М.** – д.і.н., проф.; **Стародубець Г. М.** – д.і.н., проф.; **Стемнік Анджей** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Тельвак В. В.** – д.і.н., проф.; **Футала В. П.** – д.і.н., проф.; **Чопек Сильвестер** – д.габ. з іст., проф. (Польща);

Рецензенти:

Білий Дмитро Дмитрович – д.і.н., проф., професор кафедри хореографії та мистецтвознавства Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського;

Гуцуляк Віктор Володимирович – д.і.н., проф., професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького;

Деревінський Василь Федорович – д.і.н., проф., професор Київського національного університету будівництва і архітектури.

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Cite Factor, Google Scholar, Directory of Research Journals Indexing, Journal Index, Polish Scholarly Bibliography, Research Bible, Scientific Indexing Services, Index Copernicus

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
«Східноєвропейський історичний вісник» Серія КВ № 22449-12349Р від 28.12.2016 р.*

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання
<http://http://ddpu.drohobych.net/ehbull/>

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100.
тел.: (0324) 41-04-74, факс: (03244) 3-38-77, e-mail: vilnickiy@gmail.com

© Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, 2017
© Автори статей 2017

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol dd. 23.11.2017 No. 19)

By a Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine this collection of articles is entered into the List of scientific editions in which results of dissertational researches in competition for scientific degrees of doctor and candidate of science in historical disciplines may be published.
(Decree of MES of Ukraine dd. 13.03.2017 No 374).

East European Historical Bulletin / [chief editor Vasyl Ilnytskyi]. – Drohobych: «Posvit», 2017. – Issue 5. – 244 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, aspirants, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: Vasyl Ilnytskyi – PhD hab. (History), Assist. Professor

Executive editor: Mykola Haliv – PhD (Education), Assist. Professor

Editorial Board:

Volodymyr Borshcheych – PhD hab. (History); **Marek Wagner** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Mykola Vehesh** – PhD hab. (History), Professor; **Waclaw Wierzbieniec** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Andrzej Gliva** – PhD (History) (Poland); **Roman Korsak** – PhD hab. (History), Professor; **Mykola Lytvyn** – PhD hab. (History), Professor; **Anatoliy Morozov** – PhD hab. (History), Professor; **Roman Nowacki** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Serhiy Padalka** – PhD hab. (History), Professor; **Ivan Patryliak** – PhD hab. (History), Professor; **Oleh Petrechko** – PhD hab. (History), Professor; **Volodymyr Serhiychuk** – PhD hab. (History), Professor; **Oleksander Sytnyk** – PhD hab. (History), Professor; **Galyna Starodubets** – PhD hab. (History), Professor; **Andrzej Stęmpnik** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Vitaliy Tel'vak** – PhD hab. (History), Professor; **Vasyl Futala** – PhD hab. (History), Professor; **Sylwester Czopek** – PhD hab. (History), Professor (Poland);

Reviewers:

Dmytro Bilyi – PhD hab. (History), Professor of the Chair of Choreography and Art Studies, Lviv State Ivan Boberskyi Physical Culture University;

Victor Hutsuliak – PhD hab. (History), Professor of the Chair of Archeology and Special Branches of Historic Science, Cherkassy State Bohdan Khmelnytskyi University;

Vasyl Derevinskyi – PhD hab. (History), Professor of Kyiv National University of Construction and Architecture.

The edition has been entered into international scientometric databases: Cite Factor, Google Scholar, Directory of Research Journals Indexing, Journal Index, Polish Scholarly Bibliography, Research Bible, Scientific Indexing Services, Index Copernicus

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals entered in international scientometric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No. 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No. 1380).

Print media registration certificate «East European Historical Bulletin» series KV No. 22449-12349P dd. 28.12.2016

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition

<http://http://ddpu.drohobych.net/ehbull/>

Founder and Publisher: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Office address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko Str., 24, Drohobych, Lviv Region, 82100. tel.: (0324) 41-04-74, fax: (03244) 3-38-77, e-mail: vilnickiy@gmail.com

© Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2017

© Copyright by the contributors, 2017

ЗМІСТ

Богдан ЯНИШИН СХІДНОГАЛИЦЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО АВТОНОМІЧНОЇ ДОБИ У ВИБРАНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ.....	8
Володимир ДРАГАН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ДРОГОБИЦЬКОГО ПОВІТУ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ЗА МАТЕРІАЛАМИ СЮЖЕТНОЇ ЛІНІЇ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ СТЕФАНА КОВАЛІВА.....	15
Віталій ТЕЛЬВАК ШКОЛА ЧИ ТЕАТР? КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА НА СХІДНОГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ДИСКУСІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.....	23
Володимир ГАЛИК УЧАСТЬ ДРОГОБИЦЬКИХ ЮРИСТІВ ЄВРЕЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У РОЗВ'ЯЗАННІ ОСОБИСТИХ ТА ЮРИДИЧНОМУ ВРЕГУЛЮВАННІ РОДИННИХ ПРОБЛЕМ ІВАНА ФРАНКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИСТІВ САЛЬО ГАЙНСБЕРГА, ІСААКА ТІГЕРМАНА ТА ІЗИДОРА ЛЯУТЕРБАХА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО).....	29
Олександр ФЕДЬКОВ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ У ПІВНІЧНОМУ ЛІВОБЕРЕЖЖІ УКРАЇНИ ТА В СУМІЖНИХ РЕГІОНАХ БІЛОРУСІ В 1905 – 1907 рр.	37
Микола ГАЛІВ, Леся ХОМИЧ ЕТНОРЕЛІГІЙНИЙ КОНФЛІКТ У ШКОЛАХ БОРИСЛАВА 1909 – 1910 рр.: ВИТОКИ І НАСЛІДКИ	46
Ольга БЛОБРОВЕЦЬ ПОЛЬСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА В УКРАЇНІ ЩОДО ПОЛІТИКИ ГАЛИЦЬКИХ ПАРТІЙ У ВИРІШЕННІ ПОЛЬСЬКОГО ПИТАННЯ (1914 – 1916 рр.).....	56
Володимир ФУРТІЙ ТУРИСТИКА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ 1918 – 1938 рр.	65
Богдан ЛАЗОРАК БАНКІВСЬКА СПРАВА ДРОГОБИЧА У 1919 – 1939 рр. ТА ОСОБЛИВОСТІ РИНКУ КАПІТАЛОВКЛАДЕНЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОМАД.....	69
Василь ФУТАЛА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ НА ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ У 1920 – 1930-х рр.: СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ БАЧЕННЯ	77
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Микола ГАЛІВ ДОКУМЕНТИ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ ПРО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ УКРАЇНСЬКИХ І ЄВРЕЙСЬКИХ УЧИТЕЛІВ ДРОГОБИЦЬКОГО ПОВІТУ (1925).....	88
Тарас ГРИНЕВИЧ НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ У ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ	107
Оксана МЕДВІДЬ ПОСОЛЬСЬКІ ВИСТУПИ ДМИТРА ПАЛІЄВА У ПАРЛАМЕНТІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	117
Тарас БАТЮК «НЕ ГАСІТЬ СВІТЛА!»: ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В ПУБЛІЦИСТИЦІ МИРОНА КОРДУБИ	123
Володимир НАКОНЕЧНИЙ РУСИНСЬКА СПІЛЬНОТА МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ У ВИСВІТЛЕННІ «НАШОГО ЛЕМКА».....	129
Марія БИСТРА ОБРАЗ РАДЯНСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ У ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ УКРАЇНИ КІНЦЯ 1930-х рр. НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ «БІЛЬШОВИЦЬКА ПРАВДА».....	138

Микола ГАЛІВ, Ярослава ДРОБЧАК РАДЯНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА ДРОГОБИЧЧИНІ (1939 – 1941)	145
Руслана ПОПП, Остап ПОХОДЖАЙ НАСЕЛЕННЯ ДРОГОБИЧА У 30 – 50-ті рр. ХХ ст.: ЕТНОДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА	155
Наталія КАСЬНОВА ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ОРГАНІЗОВАНО ПЕРЕМІЩЕНОГО НАСЕЛЕННЯ В УРСР (1940 – 1960-ті рр.)	163
Микола ГАЛІВ, Анна ОГАР ПОЛЬСЬКІ ПРОФЕСІЙНІ ШКОЛИ НА ДРОГОБИЧЧИНІ У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1944)	169
Марія ВУРЛОВСЬКА НАЦИСТСЬКИЙ ТЕРОР ПРОТИ ЄВРЕЇВ ДРОГОБИЧА (ІСТОРІЯ РОДИНИ ДРІМЕРІВ)	177
Вадим ПРОКОПОВ ХВОРОБИ ТА ЇХ ЛІКУВАННЯ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ (1944 – 1947 рр.)	184
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ БОРТЬБА РАДЯНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН ЗАСОБАМИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ (1945 – 1952)	191
Оксана ПЕСТРИКОВА ФОРМУВАННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У ТВОРЧОСТІ ЛЮДВІКА КУБАЛІ	199
Зінаїда СВЯЩЕНКО ПОЧАТОК БОРТЬБИ ЗА НАФТУ В РАЙОНІ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ	209
Віталій АНДРЕЙКО ЧЕСЬКА І СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКИ В СИСТЕМІ ВІДНОСИН КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ «V4»	216
Іван ГОДЯ МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ФАКТОР НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА ТУРИЗМ	225
Олександр РОМАНУХА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ (1991 – 2017)	234
Володимир ГАЛИК «ДРОГОБИЧ – МІСТО ІВАНА ФРАНКА» – НОВЕ ФРАНКОЗНАВЧЕ ВИДАННЯ У ДРОГОБИЧІ	240

CONTENTS

Bogdan YANYSHYN EASTERN GALICIAN SCHOOLING OF THE ERA OF AUTONOMY IN THE SELECTED POLISH HISTORIOGRAPHY	8
Volodymyr DRAHAN SOCIAL-ECONOMIC POSITION OF DROHOBYCH COUNTY IN THE LAST QUARTER OF THE XIX – FOREPART OF THE XX CENTURY: AFTER THE MATERIALS OF PLOT LINES OF STEFAN KOVALIV'S IMAGINATIVE PROSE	15
Vitaliy TELVAK, SCHOOL OR THEATER? CULTURAL POLICY IN EAST GALICIAN LANDS AT THE BEGINNING OF THE 20 TH CENTURY IN THE DISCUSSIONS OF UKRAINIAN INTELLIGENCIA	23
Volodymyr HALYK PARTICIPATION OF DROHOBYCH LAWYERS OF JEWISH ORIGIN IN THE SOLUTION OF IVAN FRANKO'S PERSONAL AND JURIDICAL REGULATION OF HIS RELATIVES' PROBLEMS (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE LETTERS FROM SALIO GAINSBURG, ISAAC TIGERMANN, AND ISIDOR LAUTERBACH TO THE UKRAINIAN SCHOLAR)	29
Oleksandr FEDKOV THE SOCIAL-DEMOCRATIC MOVEMENT IN THE NORTHERN LEFT-BANK UKRAINE AND IN THE NEIGHBOURING COUNTIES OF BELARUS IN 1905 – 1907	37
Mykola HALIV, Lesia HOMYCH ETHNO-RELIGIOUS CONFLICT IN BORYSLAV'S SCHOOLS (1909 – 1910): CUMULS AND CONSEQUENCES	46
Ol'ha BILOBROVETS POLISH SOCIAL-POLITICAL OPINION IN UKRAINE ON THE POLICY OF THE GALICIAN PARTIES IN SOLVING THE POLISH QUESTION IN 1914 – 1916	56
Volodymyr FURTIY TOURISM IN SUBCARPATHIAN RUS' IN 1918 – 1938	65
Bohdan LAZORAK BANKING BUSINESS OF DROHOBYCH IN 1919 – 1939 AND THE PECULIARITIES OF THE INVESTMENT MARKET OF THE NATIONAL COMMUNITIES	69
Vasyl' FUTALA, POLAND'S NATIONAL POLICY IN WEST UKRAINIAN LANDS IN THE 1920s – 1930s: A CONTEMPORARY UKRAINIAN VIEW	77
Vasyl ILNYTSKYI, Mykola HALIV THE DOCUMENTS (1925) OF POLISH POLICE ON PUBLIC AND POLITICAL VIEWS OF UKRAINIAN AND JEWISH TEACHERS IN DROHOBYCH COUNTY	88
Taras HRYNEVYCH NATIONAL-DEMOCRATIC MOVEMENT AND THE NATIONAL QUESTION IN THE II RZECZPOSPOLITA	107
Oksana MEDVID' DMYTRO PALIYIV'S AMBASSADORIAL SPEECHES IN THE PARLIAMENT OF POLAND'S SECOND RZECZ POSPOLITA	117
Taras BATIUK «DON'T PUT OUT THE LIGHT!»: EDUCATIONAL POLICY OF THE SECOND PZECZPOSPOLITA POLSKA AS MIRRORED IN MYRON KORDUBA'S PUBLICISTIC WORKS	123
Volodymyr NAKONECHNYI RUTHENIAN COMMUNITY OF INTERWAR POLAND IN TERMS OF «OUR LEMKO»	129
Maria BYSTRA THE IMAGE OF THE SOVIET TEACHER IN PERIODICAL PUBLICATIONS OF UKRAINE IN THE LAST 1930s. ON THE EXAMPLE OF THE NEWSPAPER «BILSHOVITSKA PRAVDA»	138

Mykola HALIV, Yaroslava DROBCHAK SOVIETIZATION OF THE SYSTEM OF PROFESSIONAL EDUCATION IN DROHOBYCH REGION (1939 – 1941)	145
Ruslana POPP, Ostap POKHODZAY DROHOBYCH' POPULATION DURING THE 1930s – 1950s: ETHNO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISATION.....	155
Natalia KASIANOVA PECULIARITIES OF ADAPTATION OF ORGANIZED DISPLACED POPULATION IN THE UKRAINIAN SSR (1940 – 60-ies)	163
Mykola HALIV, Anna OHAR POLISH VOCATIONAL SCHOOLS IN DROHOBYCH REGION DURING THE YEARS OF NAZI OCCUPATION (1941 – 1944)	169
Mariia VURLOVSKA NAZI TERROR AGAINST THE JEWS OF DROHOBYCH (THE HISTORY OF THE DRIMERS' FAMILY).....	177
Vadym PROKOPOV DESEASES AND THEIR TREATMENT IN THE LIFE O UKRAINIAN INSURGENTS OF THE TRANSCURZONIA (1944 – 1947).....	184
Vasyl ILNYTSKYI THE STRUGGLE OF THE SOVIET ADMINISTRATION AGAINST UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT IN KARPATSKYI KRAI OF THE OUN (1945 – 1952) BY MEANS OF COLLECTIVIZATION	191
Oksana PESTRYKOVA FORMATION AND EVOLUTION OF THE BOGDAN KHMELNITSKYI IMAGE IN THE WORKS OF LUDWIK KUBALA	199
Zinaida SVIASHCHENKO THE BEGINNING OF THE STRUGGLE FOR OIL IN THE PERSIAN GULF REGION	209
Vitaliy ANDREIKO CZECH AND SLOVAK REPUBLICS WITHIN THE FRAMEWORK OF RELATIONSHIPS OF THE COUNTRIES OF VISEGRAD FOUR	216
Ivan HODYA INTERNATIONAL TERRORISM AS A FACTOR OF NEGATIVE IMPACT ON TOURISM.....	225
Oleksandr ROMANUKHA BECOMING AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN DIASPORA IN THE RUSSIAN FEDERATION (1991 – 2017 YEARS)	234
Volodymyr HALYK «IVAN FRANKO'S TOWN OF DROHOBYCH»: A NEW EDITION ON FRANKO STUDIES IN DROHOBYCH	240

Богдан ЯНИШИН,*orcid.org/0000-0003-0386-2530**кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України (Київ, Україна), bogdanyanyshyn@gmail.com***СХІДНОГАЛИЦЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО АВТОНОМІЧНОЇ ДОБИ
У ВИБРАНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Стаття присвячена особливостям дослідження проблем освіти в Східній Галичині автономічної доби у вибраній сучасній польській історіографії. Розглянуто різнопланові праці, присвячені становленню і розвитку народного, середнього та вищого шкільництва. Зроблено висновки про значну популярність цієї проблеми, з огляду на потужний модернізаційний вплив шкільництва на всі сфери суспільного життя.

Ключові слова: польська історіографія, освіта, шкільництво, елементарні школи, гімназії, університет, модернізація.

Літ. 31.

Bohdan YANYSHYN,*Ph D (History), Senior Research Fellow of Department of History of Ukraine of the XIX – early XX c., Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine), bogdanyanyshyn@gmail.com***EASTERN GALICIAN SCHOOLING OF THE ERA OF AUTONOMY
IN THE SELECTED POLISH HISTORIOGRAPHY**

The article is devoted to the peculiarities of the study of problems of the Eastern Galician schooling in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries as represented in a selection of contemporary Polish historiography. It is emphasized that the period of Galicia's autonomy is traditional and one of the most popular periods in the works of Polish researchers of the past. At the same time, a special attention is paid to the educational processes, which, due to the self-governing status of the region, showed the greatest positive dynamics in comparison to other spheres of social life. It is the success of schooling at all levels that contributed to the consolidation of the national consciousness of the masses, successful overcoming of illiteracy, education of a number of intellectuals, who later formed an effective state apparatus in the early years of the restoration of independence.

Polish works devoted to the problems of formation and development of national, secondary and higher schooling have been analyzed. It has been found out that Polish researchers also pay much attention to women's schooling, adult education, and the financing of the educational sector. It is indicated that the pedagogical environment of autonomous Galicia is also in the focus of Polish researchers. In numerous works they noted the existence of stereotypes in the comprehension of Ukrainian schooling in the region, which had been inherited from the era of acute inter-ethnic confrontations.

The analysis made it possible to underline a considerable interest of Polish scientists in various problems and forms of the East-Galician school of the autonomous age. Researchers are unanimous in their conclusions on the exclusivity of an impact of the rapid progress in education of that time on the modernization of all spheres of public life. The attention of Polish colleagues to the schooling of their eternal neighbors, first of all, Ukrainians is of certain importance as well. An active communication between Polish and Ukrainian scholars and their cooperation in many international research projects (for example, «Krakow-Lviv: books, periodicals, libraries of the 19th and 20th centuries», «Galicia 1772–1918» and «Lviv: the city – society – culture») make an important prerequisite for finding a consensus on most of the disputable issues.

Key words: Polish historiography, education, schooling, modernization, elementary schools, grammar school, university.

Ref. 31.

ОБРАЗОВАНИЕ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ АВТОНОМНОГО ПЕРИОДА В ИЗБРАННОЙ ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Статья посвящена особенностям исследования проблем образования в Восточной Галичине автономного периода в избранной современной польской историографии. Рассмотрены разноплановые работы, посвященные становлению и развитию народного, среднего и высшего образования. Сделан вывод о большой популярности этой проблемы, учитывая сильное модернизаторское влияние образования на все сферы общественной жизни.

Ключевые слова: польская историография, образование, элементарные школы, гимназии, университет, модернизация.

Лит. 31.

Постановка проблеми. Галичина автономної доби традиційно є одним із найбільш популярних періодів для польських дослідників минулого. Це й зрозуміло, адже ще в XIX ст. у громадському дискурсі край було марковано як національний П'ємонт, з якого мало розпочатись – і таки розпочалося – відродження польської державності. При цьому особлива увага прикута до освітніх процесів, котрі, завдячуючи самоврядному статусу Галичини, показали найбільшу позитивну динаміку, в порівнянні з іншими сферами тогочасного громадського життя. Саме успіхами шкільництва всіх рівнів польські вчені вповні аргументовано пояснюють скріплення національної свідомості серед широких мас, успішне додання неписьменності, виховання чисельної інтелігентської верстви, з представників якої було утворено ефективний державний апарат у перші роки відновленої незалежності.

Аналіз досліджень. З огляду на сказане, цілком природною є небуденна зацікавленість польських учених галицьким шкільництвом автономної доби. Про популярність цієї проблематики промовисто говорить хоча б обсяг укладеної в 1992 р. бібліографії праць, присвячених згаданому питанню [2]. Оскільки польська педагогічна історіографія до 1986 р. вже була предметом спеціального аналізу [5], зосередимося на огляді літератури останнього тридцятиліття. При цьому обмежимо увагу східногалицьким регіоном, де у взаємній конкуренції та взаємовпливах розвивалися освітні системи домінуючих національних громад – українців, поляків і євреїв.

Мета статті – відтворити особливості дослідження проблем східногалицького шкільництва автономної доби у вибраній сучасній польській історіографії.

Виклад основного матеріалу. Правові аспекти функціонування шкільництва на теренах Галичини доби автономії у спеціальній статті проаналізував Роман Пельчар [13]. Він вказав на провідні тенденції прийнятого в другій половині 1860 – на початку 1870-х рр. освітнього законодавства Австро-Угорської монархії – ліквідацію домінування церкви в цій галузі, навчання національними мовами та надання освітніх прав найширшим суспільним верствам. Підсумком, твердить люблінський дослідник, стало динамічне зростання кількості навчальних закладів всіх рівнів, що дозволило радикально змінити освітній ландшафт краю.

Багатоплановістю охопленої проблематики (становлення, поширення, дидактичне забезпечення тощо) характеризуються сучасні дослідження над народним шкільництвом. Його важливість була зумовлена тим, що в Галичині спостерігався найбільший в імперії рівень анальфебетизму – в 1868 р. заледве 34% дітей відвідувало школу. Однією з найбільш дражливих проблем народної ланки шкільництва польські дослідники слушно називають мову викладання, адже про неї вирішували місцеві органи влади, що нерідко породжувало конфлікти між представниками титульних націй краю. При цьому звертається увага на той факт, що якщо на початку конституційної ери переважали народні школи з українською викладовою мовою, то на схилку Дунайської монархії на перше місце вийшли польські елементарні навчальні заклади [4, 512–513]. Симптоматично, що серед причин такої некорисної для українців динаміки виразно замовчується тен-

денційна політика здомінованої поляками освітньої влади краю. Водночас слід погодитися зі спостереженням, що поряд із відставанням темпу заснування шкіл відповідно до потреб суспільства, не меншою проблемою було нерозуміння багатьма батьками потреби навчання дітей. Зрештою, робиться вповні аргументований висновок про гідне подиву зростання елементарної освітньої ланки, адже якщо в 1870 р. було 2374 народні школи, то в останній передвоєнний рік їх нараховувалося понад 6000 [6, 32].

Специфіку організації елементарних шкіл у сільській місцевості на підставі мемуарної літератури спробував реконструювати згадуваний вище Р. Пельчар [12]. Дослідник відтворив ставлення селян до елементарної освіти та висвітлив особливості функціонування шкіл у галицькому селі. Автор статті дійшов цікавого висновку, що вплив елементарних шкіл на загальний рівень освіти сільського населення не був надзвичайно великим. Тут більшу роль відіграла особистість учителя, що міг переконати батьків віддати дитину до школи та зацікавити сільську молодь знаннями, а не сам факт існування такого навчального закладу. До подібних висновків у своєму дослідженні дійшов також А. Горбовський [9].

Поряд зі згаданими сюжетами галицького шкільництва, польські дослідники також тривалий час досліджують історію та форми діяльності парафіяльних шкіл, розвиток мережі цих закладів і впливи на них, поряд із римо- та греко-католицькими конфесіями, також державних інституцій і громадськості. Згадаємо тут змістовну монографію Флорентини Жеменюк, у якій всебічно розглянуто уніатське шкільництво та переконливо відтворено його вплив на подолання алфаветизації галицького суспільства [18].

Найбільше уваги польські дослідники присвячують середній ланці шкільництва, насамперед у класичній формі, що можна пояснити її вагомістю у згаданій вище справі виховання численних кадрів національної інтелігенції. І у цьому випадку, як аргументовано показують польські дослідники, Галичина також демонструвала стрімкий кількісний поступ: якщо на початку 60-х рр. XIX ст. існувало лише 19 гімназій, то напередодні війни їх уже було 128 [6, 33]. Під цим оглядом Галичина виразно випереджала інші регіони імперії, якщо взяти до уваги кількість учнів середньої освітньої ланки з розрахунку на 1000 мешканців краю. При цьому, звісно, домінувало польське середнє шкільництво, котрим з особливим завзяттям опікувалися крайові органи влади та численні меценати. Причини ж надто повільного зростання кількості українських гімназій польські дослідники також схильні пояснювати фінансовою неможливістю та певною громадською апатією українців, при цьому зовсім ігноруючи нерідко шовіністичну поставу галицьких урядів, що неодноразово ставала причиною запеклих сеймових баталій та голосних медійних дискусій.

Спеціально проблему утворення та фінансування приватних середніх навчальних закладів у кількох статтях з'ясувала Марія Стінія [20; 21]. Швидкі темпи в цьому освітньому сегменті краківська дослідниця переконливо пояснила як ліберальним характером імперського законодавства (за яким приватну школу міг заснувати кожен, хто мав на це кошти), так і стрімкою емансипацією галицького суспільства, котре дедалі більше пов'язувало кар'єрний успіх молодого покоління з якістю отриманої освіти. Ефектом стало збільшення приватних гімназій протягом автономної доби з 2 до 72! З іншого боку, це призвело до певного «перевиробництва» інтелігенції в краю, що навіть стало приводом для галицьких консерваторів обстоювати рацію кількісного зменшення середніх навчальних закладів.

Поряд із класичною середньою освітою, польські дослідники також уважно ставляться до її професійної ланки. В сучасних студіях наголошується на вагомості розвитку середньо-спеціальної освіти для прогресу промислового розвитку Галичини та зростанні якості життя тогочасного суспільства [6, 34]. Поряд із спеціальними студіями, що присвячені, наприклад, медичній [28] та торгівельній [26] освіті, польська наука може похвалитися спеціальною монографією цієї проблеми авторства Єжи Кравчика [11].

У центрі дослідження проблем минулого вищого шкільництва очікувано перебуває найбільш авторитетний навчальний заклад – Львівський університет. Крім вагомості цієї інституції у справі підготовки наукової та адміністративної еліти, увага до головного вишу краю підігривалася також відзначеним в 2011 р. 350-літнім його ювілеєм, що його польські дослідники рахують від фундаційного акту Яна Казимира. Як відомо, українські історіографи початком Львівського універси-

тету вважають фундацію Йосифа II від 1784 р. Згаданому ювілеєві було присвячено низку конференцій, серед яких найбільш репрезентативною була краківська. Ефектом конференції стала об'ємна колективна монографія [30], в якій найбільше місця було відведено часу існування університету в добі галицької автономії.

Автори книги послідовно та надзвичайно ретельно розглянули розвиток в університеті всіх наукових галузей, показавши його беззаперечний вплив на поступ польської інтелектуальної культури. При цьому, на жаль, на периферії опинилися українські студії в університеті, про які було згадано лише похапцем, а місцями й тенденційно. Для прикладу наведемо розділ Кшиштофа Стопки, присвячений розвитку історичних дисциплін у стінах львівської альма-матер. У своєму нарисі краківський дослідник, зупиняючись на проблемі утворення до початку Першої світової війни історичних шкіл в університеті, згадав лише схолярні практики польських професорів [23, 229]. Вказавши, що з наукового семінару М. Грушевського «виводиться ціла генерація українсько-галицьких істориків», різнобічну діяльність самого вченого К. Стопка схарактеризував вкрай тенденційно – цілковито у войовничому дусі польської публіцистики початку ХХ ст. [23, 245–246].

Значно об'єктивніші оцінки містяться в іншій колективній монографії, присвяченій історії та історикам Львівського університету, що стала результатом співпраці жешувських та львівських науковців [8]. І в цій праці, що охопила минуле інституції до початку Другої світової війни, періоду його розвитку в автономічну добу було присвячено найбільше місця. У книзі з подиву гідною ретельністю реконструйовано становлення в стінах університету багатьох галузей історичного знання, вказано на вагомість творчого та дидактичного доробку львівських професорів і доцентів.

Доволі багато сьогодні у польських опрацюваннях йдеться про наростання польсько-українського конфлікту в стінах університету. Слушно вказуючи на пов'язаність цього явища із загальною суспільно-політичною ситуацією в краї, польські колеги все-таки схильні вбачати в українцях нерідко єдиних ініціаторів заворушень у столичному виші. Для прикладу наведемо присвячену М. Грушевському монографію Лукаша Адамського. Некритично послуговуючись польською галицькою публіцистикою кінця ХІХ – початку ХХ ст., варшавський дослідник багатократно характеризує львівського професора «упертим у радикалізмі» громадським діячем і відзначає його винятково деструктивний вплив на молодь [1]. Про тенденційність автора говорить, приміром, і той факт, що попри значну українську історіографію проблеми національного протистояння в університеті, винуватцями вбивства Адама Коцка безапеляційно названо самих же українських студентів!

Спробу збірного портрету вищих галицьких навчальних закладів запропонувала Малгожата Весоловська [31]. Вона змалювала кількісну динаміку доцентсько-професорської корпорації, студентського складу та навчальних предметів, а також розглянула специфіку фінансування вищої освіти. У підсумку краківська дослідниця вказала на видатну роль вищого шкільництва як у справі модернізації галицького суспільства, так і швидкого поступу самого наукового знання.

Поряд зі зрозумілою підвищеною увагою до польського шкільництва в Східній Галичині, наші західні колеги звертають також увагу на специфіку освітніх процесів у середовищах інших національних громад краю, насамперед, євреїв та українців. Так, питанням становлення та розвитку освіти євреїв присвячено змістовні студії Юзефа Швєбоди [24] та Казімежа Редзінського [16]. Вповні виправдано зростання зацікавлення громадянською освітою в консервативному єврейському середовищі пояснюється динамічною емансипацією галицької громади, що зачепила всіх без винятку акторів тогочасної політичної сцени.

Немало польські дослідники пишуть і про тогочасне українське шкільництво [27]. При цьому, поряд із коректністю наведеного статичного та фактологічного матеріалу, можемо спостерігати тенденційність у висвітленні проблем поступу освіти українців краю. Для прикладу згадаємо цікаву спробу Юзефа Швєбоди цілісно представити галицьке шкільництво під кутом зору його національних особливостей [25]. Сумлінно узагальнивши та представивши в численних таблицях статистичний матеріал, польський дослідник водночас не зміг відмовитися від сформованих протягом першої третини ХХ ст. стереотипів при інтерпретації тих чи тих тенденцій «русинського» шкільництва в краї. Так є, наприклад, у випадку пояснення причин наростання польсько-україн-

ського протистояння, що значною мірою загострювалося через відверте нехтування польською адміністрацією краю природних, врешті, закріплених законом, освітніх потреб і вимог українців. Як і польські публіцисти кінця XIX – початку XX ст., він однозначно змальовує українську інтелігенцію «шовіністами», порушниками нібито віковичної польсько-української «гармонії» [25, 117–118]. Іншим прикладом авторської тенденційності є спроба пояснити значно стрімкіше зростання кількості польських навчальних закладів «вищим розвитком [польської] культури та розумінням значення навчання в житті суспільства», аніж це було серед українців [25, 120]. При цьому зовсім не беруться до уваги загальнознані багаторічні намагання українських політиків збільшити коштом державного бюджету кількість народних шкіл і гімназій, що всіляко гальмувалося польською більшістю Галицького сейму. Не витримує критики також теза про те, що кількість народних українських шкіл була надмірною, що «не відповідало потребам» корінного населення Східної Галичини [25, 130].

Порівняно небагато праць протягом досліджуваного періоду було присвячено організації та діяльності галицьких освітніх інституцій, насамперед Крайової шкільної ради та підлеглих їй адміністративних структур – окружних та місцевих рад. Кілька документів з фонду Польського педагогічного товариства у Львові (два протоколи засідань Президії та протокол X Загального з'їзду делегатів товариства), що сформований у ЦДІАУЛ, опублікувала Малгожата Пшенъосло [14]. У передмові до видання цих матеріалів дослідниця коротко змалювала історію ПТП. Натомість, здебільшого про польські освітні товариства згадується у загальних нарисах галицького шкільництва [4, 513].

Проблему фінансування освітньої галузі надалі досліджує знаний краківський учений Юліан Дибец. Його фактографічно насичені праці, присвячені проблемі «цивілізаційних інвестицій», переконливо показують жертвовність польської громади на освітні та наукові справи. Це дозволило, поряд із розгалуженою мережею державних навчальних закладів, закладати й утримувати численні школи різних типів і ступенів [7].

Доволі багато в сучасних польських студіях йдеться про освіту для дівчат, поява якої пояснюється одним із проявів суспільної емансипації. Про важливість цього питання, твердять дослідники, свідчить той факт, що в добі автономії діяло 78 таких шкіл елементарного рівня, 6 учительських семінарій, 5 ліцеїв та 7 реальних гімназій [3]. При цьому особливо вагомий вплив на освіту дівчат, як свідчать численні праці польських дослідників, мала церква [17]. Згадані школи, твердять дослідники, мали неабиякий цивілізаційний вплив на галицьку громаду. Суспільна емансипація була також причиною появи шкіл для дорослих, котрі вперше виникають саме в добу галицької автономії. Цю важливу проблему в спеціальних розвідках всебічно дослідили Р. Терлецький [29] та А. Стопінська-Пайонк [22].

Практично відсутні на сьогодні дослідження над важливою проблемою прописування освітнього сегменту в просторі тогочасних галицьких міст. Увага польських дослідників цілком очікувано сфокусована на містах західної частини краю. Зі східногалицьких міст маємо на сьогодні фактично єдину спробу Лукаша Сроки реконструювати освітянську політику урядників Львова та показати місце освіти й освітян у житті столиці провінції [19, 153–159].

Важливою стороною освітнього процесу є особа вчителя. Педагогічне середовище автономної Галичини також тривалий час перебуває у полі зору польських дослідників. Поряд зі значною кількістю досліджень статейного формату, маємо на сьогодні й кілька змістовних монографічних опрацювань. Так, Генрика Крамаж зробила вдалу спробу змалювання історично-соціологічного портрету гімназійних учителів [10]. А її люблінська колега Аліція Пушка зосередилася на проблемах професійного вишколу, дидактичної праці, наукової та громадської активності вчителів історії та географії [15]. Що важливо, обидві згадані дослідниці аналізують також і український сегмент галицької педагогічної корпорації.

Висновки. Проведений аналіз дає підставу констатувати значну зацікавленість польських учених різноманітними проблемами та всіма формами східногалицького шкільництва автономічної доби. Дослідники однак у своїх висновках щодо винятковості впливу стрімкого освітнього поступу того часу на модернізацію усіх сфер суспільного життя. Важливою для нас є також увага польських колег до шкільництва їхніх одвічних сусідів, насамперед українців. При цьому вка-

жемо на побутування у деяких вищезгаданих працях стереотипів при осмисленні українського шкільництва краю, котрі перейшли нам у спадок від доби гострого міжнародного протистояння. Втім, активна комунікація польських та українських науковців, їхня співпраця в багатьох міжнародних дослідницьких проектах (наприклад, «Краків-Львів: книги, часописи, бібліотеки XIX та XX ст.», «Галичина 1772 – 1918» та «Львів: місто – суспільство – культура»), є важливою передумовою віднаходження консенсусу з більшості дискусійних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Adamski Ł. *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków* / Łukasz Adamski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – 369 s.
2. *Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772 – 1918*. Pod. red. A. Meissnera i St. Mońżdzenia. – Rzeszów, 1992. – 250 s.
3. Bilewicz A. *Prywatne ogólnokształcące szkolnictwo żeńskie w Galicji w latach 1867 – 1914* / A. Bilewicz // *Acta Universitatis Wratislaviensis No 1897. Prace Pedagogiczne CXVI*. – 1997. – S. 115–119.
4. Chwalba A. *Historia Polski 1795 – 1918* / Andrzej Chwalba. – Warszawa: Wydawnictwo Literackie, 2001. – 671 s.
5. Dutkova R. *Oświata i wychowanie w Galicji w polskiej historiografii ostatniego czterdziestolecia* / Renata Dutkova // *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. – 1986. – № 4. – S. 395–429.
6. Dybiec J. *Galicja na drodze do wielkiej przemiany* / Julian Dybiec // *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866 – 1914)*. Studia i szkice, red. Krzysztof Fiolek, Marian Stala. – Kraków, 2011. – S. 31–42.
7. Dybiec J. *Życie naukowe w Galicji doby autonomicznej* // *Galicja i jej dziedzictwo*. Tom 3. Nauka i Oświata. – Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1995. – S. 7–18.
8. *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie do 1939 roku*. Red.: Jerzy Maternicki, Joanna Pisulińska, Leonid Zaszkiłniak. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. – 662 s.
9. Horbowski A. *Drogi edukacyjne dziecka wsi galicyjskiej* / A. Horbowski // *Historia wychowania. Misja i edukacja*, red. K. Szmyd, J. Dybiec. – Rzeszów, 2008. – S. 5–19.
10. Kramarz H. *Nauczyciele gimnazjalni Galicji 1867 – 1914* / Henryka Kramarz. *Studium historyczno-socjologiczne*. – Kraków, 1987. – 322 s.
11. Krawczyk J. *Galicyjskie szkolnictwo zawodowe w latach 1860 – 1918* / Jerzy Krawczyk. – Kraków: Universitas, 1995. – 295 s.
12. Pelczar R. *Miejsce wiejskich szkół elementarnych i ich nauczycieli w życiu społeczności chłopskich w Galicji* / Roman Pelczar // *Galicja. Studia i materiały*. Czasopismo Instytutu Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego. – Rzeszów, 2015. – 1. – S. 114–133.
13. Pelczar R. *Uwarunkowania rozwoju szkolnictwa w Galicji w okresie lat 1772 – 1918* / Roman Pelczar // *Karpacki Przegląd Naukowy*. – 2013. – Nr. 4 (8). – S. 13–30.
14. Przeniosło M. *Polskie Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie (materiały z lwowskiego Archiwum Historycznego)* / Małgorzata Przeniosło // *Galicja. Studia i materiały*. Czasopismo Instytutu Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego. – Rzeszów, 2015. – 1. – S. 378–396.
15. Puszk A. *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii (1868 – 1914)* / Alicja Puszk. – Lublin: TNKUL, 1999. – 372 s.
16. Rędziński K. *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813 – 1918* / Kazimierz Rędziński. – Częstochowa, 2000. – 283 s.
17. Rogozińska A. *Szkoły Sióstr Urszulańek w Tarnowie, Kołomyi, Stanisławowie i we Lwowie* / A. Rogozińska // *Religie, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Stanisławowi Litakowi*. – Lublin, 2002. – S. 451–457.
18. Rzemieniuk F. *Unickie szkoły początkowe w Królestwie Polskim i w Galicji 1772 – 1914* / Florentyna Rzemieniuk. – Lublin: Tow. Nauk. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1991. – 348 s.
19. Sroka Ł. *T. Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870 – 1914. Studium o elicie władzy* / Łukasz Tomasz Sroka. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2012. – 560 s.
20. Stinia M. *Rola społeczeństwa galicyjskiego jako organizatora średniego szkolnictwa prywatnego w okresie autonomii* / Maria Stinia // *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. Krzysztof Jakubiak, Tomasz Maliszewski. – Kraków: Impuls, 2010. – S. 133–144.
21. Stinia M. *Szkolnictwo prywatne autonomicznej Galicji: nie tylko c.k.* / Maria Stinia // *Wiadomości Historyczne*. – 2010. – R. 53. – № 2. – S. 13–17.
22. Stopińska-Pajak A. *Polska oświata dorosłych w Galicji na przełomie XIX i XX wieku* / A. Stopińska-Pajak // *Galicja i jej dziedzictwo*. – Tom 3. Nauka i oświata. – Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1995. – S. 23–34.

23. Stopka Krz. Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim / Krzysztof Stopka // Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysty pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. – S. 225–266.
24. Świeboda J. Edukacja Żydów w Galicji 1772 – 1918 / Józef Świeboda // Prace Historyczno-Archiwalne. – 1994. – T. II. – S. 85–131.
25. Świeboda J. Problemy narodowościowe w szkolnictwie galicyjskim (1772 – 1918) / Józef Świeboda // Analecta: studia i materiały z dziejów nauki. – 1995. – Tom 4. Numer 2 (8). – S. 97–144.
26. Świeboda J. Szkolnictwo handlowe w Galicji / Józef Świeboda // Analecta: studia i materiały z dziejów nauki. – 2010. – Tom 19. – Numer 1–2 (36–37). – S. 203–272.
27. Świeboda J. Szkolnictwo ukraińskie w Galicji (1772 – 1918), Stan badań i potrzeby / J. Świeboda // Galicja i jej dziedzictwo. – T. 8: Myśl edukacyjna w Galicji 1772 – 1918: Ciągłość i zmiana. – Rzeszów: Wyd-wo WSP, 1996. – S. 271–291.
28. Świeboda J. Średnie szkolnictwo medyczne w Galicji / Józef Świeboda // Archiwum Historii i Filozofii Medycyny. – 1995. – Z. 4. – S. 397–414.
29. Terlecki R. Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii / R. Terlecki. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – 262 s.
30. Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysty pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. – 531 s.
31. Wesołowska M. Uczelnie galicyjskie doby autonomii / Małgorzata Wesołowska // Zeszyty Naukowe Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie. – № 12(960). – S. 107–124.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2017 р.

УДК 94(477.83)»18/19»:821.161.9(092)

DOI 10.24919/2519-058X.5.116971

Володимир ДРАГАН,

orcid.org/0000-0001-7423-4473

*аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) zosh3_borislav@ukr.net*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ДРОГОБИЦЬКОГО ПОВІТУ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.: ЗА МАТЕРІАЛАМИ СЮЖЕТНОЇ ЛІНІЇ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ СТЕФАНА КОВАЛІВА

У статті на основі художніх творів Стефана Коваліва простежуються особливості соціально-економічного становища Дрогобицького повіту в останній чверті XIX – на початку XX ст. У ході проведеного дослідження стало очевидним, що саме на першу половину 80-х рр. XIX ст. припадає час знайомства С. Коваліва із І. Франком. Фактично від цього часу між ними зав'язалися тісні дружні відносини, а сам І. Франко брав безпосередню участь у заохоченні С. Коваліва до глибокого вивчення суспільних процесів, які побували на теренах Дрогобицького повіту й писати різного роду праці на згадану тематику. Визначено, що художні розповіді С. Коваліва про край приваблюють передовсім багатством живих спостережень і яскравістю описів, що дає можливість правдиво побачити те суспільно-економічне становище Дрогобицького повіту, яким воно було насправді в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: Стефан Ковалів, соціально-економічне становище, Дрогобицький повіт, художні твори.
Літ. 25.

Volodymyr DRAHAN,

*Postgraduate Student of World History and Special Historical Disciplines Department,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) zosh3_borislav@ukr.net*

SOCIAL-ECONOMIC POSITION OF DROHOBYCH COUNTY IN THE LAST QUARTER OF THE XIX – FOREPART OF THE XX CENTURY: AFTER THE MATERIALS OF PLOT LINES OF STEFAN KOVALIV'S IMAGINATIVE PROSE

In the article on the basis of Stefan Kovaliv's fiction the peculiarities of social-economic position of Drohobych county in the last quarter of the XIX – forepart of the XX century is highlighted. During the study of Stefan Kovaliv's creative heritage it has been established that he was then known not only as a writer and pedagogue, but also as an educationalist, author of school handbooks, publicist and public and political activist. In his creative heritage S. Kovaliv left much information on the social-economic life of Drohobych county inhabitants, functioning of oil industry, establishment of the working class in the whole Eastern Galicia. Franko in his time called «the poet Galician California».

In the process of the conducted research it became obvious that the time of acquaintance of Kovaliv and Franko falls on the first half of the 1980s. In fact, it is from that time a tight friendship joined them and Franko himself took an active part in instigating S. Kovaliv to study in depth the social processes which took place in the reality of Drohobych county and to write various kinds of works in the aforementioned topic.

S. Kovaliv's fiction in which the social-economic position of Drohobych county inhabitants are narrative by character, whereas by the form of presentation of plot material they resemble sketches sharply and impressively representing the facts which the writer himself observed in his country. He are united by a common theme, which they depict from different sides, which fact in its turn creates a wide view of the depicted phenomena. S. Kovaliv's work are united by the content and motives which on the whole represent the tragedy of a human individuality in that time society, demonstrate causes and effects off these problems, etc. As a matter of fact, in each his work Kovaliv touches the problem of desire for enrichment, which leads to moral degradation of many strata of that time society in the region under consideration. By his words, that time village of Boryslav in a short while became a town with large oil factories. The main driving force of this process in Kovaliv's opinion, was the fact that cunning undertakers together with crafty tradesmen took the land from the peasants by which they turned them into a main exploited labour in the process of their own enrichment. Kovaliv's artistic narratives about his land attract readers with plenty of vivid impressions and bright descriptions, thus, allowing the reader truthfully to see the economical and social conditions under which Drohobych county was in real life in the last quarter of the XIX – beginning of the XX century.

Key words: Stefan Kovaliv, social-economical condition, Drohobych county, works of fiction.

Ref. 25.

Владимир ДРАГАН,
 аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історических дисциплін
 Дрогобычского государственного педагогического университета
 имени Ивана Франко
 (Украина, Дрогобыч) zosh3_borislav@ukr.net

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ДРОГОБЫЧСКОГО УЕЗДА В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.: ПО МАТЕРИАЛАМ СЮЖЕТНЫХ ЛИНИЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СТЕФАНА КОВАЛИВА

В статье на основе художественных произведений Стефана Ковалива прослеживаются особенности социально-экономического положения Дрогобычского уезда в последней четверти XIX – начала XX в. В ходе проведенного исследования стало очевидным, что именно на первую половину 80-х гг. XIX в. приходится знакомство С. Ковалива с И. Франко. Фактически с этого времени между ними завязались тесные дружеские отношения, а сам Франко – принимал непосредственное участие в оповещении С. Ковалива к глубокому изучению общественных процессов, бытовавших на территории Дрогобычского уезда и писать разного рода работы на упомянутую тематику. Определено, что художественные рассказы С. Ковалива о регионе привлекают в первую очередь богатством живых наблюдений и яркостью описаний, что дает возможность правдиво увидеть то общественно-экономическое положение Дрогобычского уезда, каким оно было на самом деле в последней четверти XIX – начала XX в.

Ключевые слова: Стефан Ковалив, социально-экономическое положение, Дрогобычский уезд, художественные произведения.

Лит 25.

Постановка проблеми. Постать відомого письменника і педагога, освітянського діяча, автора шкільних підручників, публіциста та громадсько-політичного діяча – Стефана Коваліва, займає провідне місце серед українських письменників останньої чверті XIX ст. Творча спадщина С. Коваліва репрезентує чимало відомостей про соціально-економічне життя мешканців Дрогобицького повіту, про діяльність нафтопромислів і становлення робітничого класу в Східній Галичині. У 80-х рр. XIX ст. С. Ковалів пише здебільшого педагогічні статті, публікує методичні розробки з арифметики і природознавства, оповідання для дітей. Водночас він активно працює над особистим інтелектуальним потенціалом. У післяробочий час, читає твори вітчизняних і зарубіжних письменників. Особливо, у цьому плані, його почали цікавити твори І. Франка про Борислав, де сюжетно представлялося те, що С. Ковалів бачив кожного дня своїми очима, а саме: злиденне життя і побут населення так званої «Галицької Каліфорнії». Саме під впливом бориславських творів І. Франка С. Ковалів починає глибше цікавитися тогочасним соціально-економічним становищем міст і сіл Дрогобицького повіту [22, 3–4].

Аналіз досліджень. Досліджуваної нами проблеми прямо чи опосередковано торкалися низка дослідників як у радянський час, так і в добу незалежності нашої держави. Зокрема, у 1952 р. в Львівському книжково-журнальному видавництві побачило світ видання «Степан Ковалів. Вибрані оповідання» [7]. Тогочасний дослідник творчої спадщини С. Коваліва В. Лесин умістив у ньому передмову, де в контексті життєпису письменника звертає увагу і на його творчу спадщину: «За жанром більшість творів С. Ковалева – це нариси про дійсні факти і події, що мали місце в Бориславі чи навколишніх селах, і про дійсних людей, яких він особисто знав або про них чув. Ці дійсні факти письменник прагнув типізувати, художньо осмислювати. І з часом, коли збулись ті конкретні події, що про них іде мова, твори С. Ковалева стали розглядатися як звичайні оповідання...» [21, 20].

Дещо згодом (1958) Державне видавництво художньої літератури Києва видало книгу «Стефан Ковалів. Твори» [17]. У запропонованій передмові до видання дослідники творчої спадщини С. Коваліва В. Лесин та С. Дегтяр акцентують на тому, що «Свою літературну діяльність С. Ковалів розпочав тоді, коли йому було вже більше тридцяти років і коли за його плечима був великий життєвий досвід і вироблені переконання. Не вносячи корінних змін у спосіб відбору життєвих явищ та в принцип їх художнього відображення, письменник протягом всього творчого шляху в своїй оповіданнях та картинах розкривав дуже важке життя галицької сільської бідноти, пролета-

ризацию її,страхітливую долю заробітчан і робітників бориславських нафтопромислів та становище народних учителів...» [22, 11].

У час незалежності України, з нагоди 150-річчя від дня народження С. Коваліва (1998) побачила світ книга Р. Горака «Стефан Ковалів», котра уміщує в собі чимало інформації про життя і діяльність С. Коваліва, його родину. Побіжно у дослідженні представлено окремі сюжети щодо його літературної творчості, а також уміщено відомості про епістолярну та мемуарну спадщину письменника [4].

Значної уваги заслуговує монографія О. Колінько «Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація)», що побачила світ у 2002 р. [19]. На її сторінках дослідниця у розділі «Пишу, що бачу і чую»: художня парадигма малої прози С. Коваліва. Традиції та новаторство» репрезентує аналіз теми сільського життя і побуту в художньому осмисленні С. Коваліва, його внесок у висвітленні проблеми «еміграційної гарячки» наприкінці XIX – початку XX ст., характеристику бориславського циклу С. Коваліва тощо [19, 25–63]. Побіжно зазначимо, що у 2006 р. вийшла монографія В. Гетьмана «Освітня діяльність і педагогічні погляди Степана Коваліва», де окреслено окремі аспекти порушеної нами проблеми [1].

Окрім цього, упродовж останніх років побачили світ кілька видань з недрукованої спадщини С. Коваліва, де уміщені художні твори, статті, нариси, казки, щоденник, листування письменника тощо, зміст котрих дає можливість дослідникам глибше пізнати специфіку висвітлення Ковалівим окремих сюжетів із проблем соціально-економічного становища Дрогобицького повіту його часу [11; 12].

Назагал підкреслимо, що чимало дослідників (М. Шалата [25], С. Гіряк [2; 3], О. Микулич [23], Г. Коцопей [20] та ін.), які у контексті аналізу педагогічної, освітнянської, краснзнавчої діяльності С. Коваліва зверталися до його малої прози, де присутня висвітлювана ним тема соціально-економічного становища Дрогобицького повіту в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Мета статті – на основі вибраних художніх творів Стефана Коваліва простежити особливості соціально-економічного становища Дрогобицького повіту останньої чверті XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. На першу половину 80-х рр. XIX ст. припадає час знайомства С. Коваліва із І. Франком. Відтоді між ними зав'язалися тісні дружні відносини, а сам І. Франко брав безпосередню участь у заохоченні С. Коваліва до глибокого вивчення суспільних процесів, які побутували на нафтопромислах Дрогобицького повіту, й писати різного роду праці на згадану тематику. Водночас І. Франко допомагав С. Коваліву друкувати ці твори у тогочасних періодичних виданнях або видавати окремими книжками [21, 10–11; 22, 9]. За активну творчу працю І. Франко у свій час називав С. Коваліва «співцем Галицької Каліфорнії».

Син С. Коваліва, Юліан, у своїх спогадах згадує, що батько із І. Франком підтримував дружні відносини упродовж усього свого життя: І. Франко часто бував у його домі, чимало часу проводив з ним у розмовах про бориславських робітників, разом обговорювали тему селянського життя в краї, обмінювалися думками щодо літературних питань тощо [18, 23]. У спогадах Ю. Ковалів пригадав як в один приїзд І. Франка до них у гості, коли мати якраз хотіла накрити обідній стіл, гість, дізнавшись від батька, що робітники спустилися у яму підприємця М. Криська, щоб витягнути чотирьох мертвих ріпників відмовився від обіду і зразу ж пішов із батьком на місце трагедії. За словами Ю. Коваліва, І. Франко із його батьком повернулися додому аж увечері. Сам же І. Франко був схвильований через побачене, а тому постійно ходив по хаті повторюючи: «Як це так безкарно можна людей убивати?» [18, 23–24].

Звернімо увагу на те, що Стефан Ковалів написав більше двох десятків творів про Борислав, місто Дрогобицького повіту, яке стало «осередком експлуатації у всіх можливих видах, почавши від тисяч жертв, що гинуть рік-річно в ямах, аж до тих тисяч, що вертають відтам з потраченою силою, фізичною та звихненою моральною підставою в серці, – що вертають передчасними старцями» [24, 276]. Бориславська тема є провідною у таких оповіданнях, як: «Добрий заробок», «Ройтів шиб», «Здрячі», «Дезертир», «Чічі», «Наслідки непорядності», «Сорокаті штани», «Хто винен?», «На Дрімайловім пустарищу», «Безконечний швіндель», «Дрогобицький Найда», «Світ учить розуму», «Суєта про насущний», «Пригісник з Борислава» та ін [7; 16].

Хочемо наголосити на тому, що твори С. Коваліва про Борислав є оповідними за характером, а за викладом художнього матеріалу подібні до нарисів чи до ескізних за найбільш конкретно-разво-

чих фактів, за якими особисто спостерігав письменник у «Галицькій Каліфорнії». Вони об'єднані спільною темою, яку розкривають з різних боків, а це, і собі, створює широкий діапазон зображуваного. Твори С. Коваліва про Борислав єднає зміст і мотиви, що у сукупності представляє трагедію людської особистості в тогочасному суспільстві, показують причини і наслідки цих проблем тощо. Фактично у кожному творі бориславського циклу С. Ковалів торкається проблеми жадоби до збагачення, яка призводить до морального звородіння багатих верст тогочасного бориславського суспільства [19, 60].

У малій прозі С. Коваліва присутня тема еміграції галицького селянства. Так, в оповіданні «Хто винен?» (написане приблизно при кінці 1910 р.), показує причини еміграції на прикладі головного героя твору Василя Бідуна із Чудийович: «І діждалися удовицькі голодомори гаразду, діждалися обрадованної: кругом Чудович стали рости фабрики з високими коминами, машини, локомотиви, гамарні з паровими молотами, вертничі вежі, на кільканадцятьсотмторговім пасовиську й громадським лісі закурилося вонючими димами, загуділо, заклекотило, свист, рев, постійне землетрясенє, словом, немов усі дияволи з пекла переселилися на чудовицькі поля. Тисячі прибуднів суєтяться днем і ніччю, бігають вертаються, як у своїй рідній хаті, а своїм на своїм ніякого діла, ні старим, ні молодим, годі навіть на прісну паляничку заробити. Що робити? Треба щось конечно ділати, треба рушатися, бо голод і холод не жартують, а проганяють геть із хати!...» [17, 629].

Із вище поданих слів очевидно, що, попри стрімкий розвиток нафтової промисловості в краї, місцеве населення так і не мало із цього жодної користі, адже нелегкі умови роботи не давали можливості заробити хоча б ті статки, за які можна було б прогудувати родину. Підтвердженням тогочасних реалій важкого тогочасного соціально-економічного становища галицького селянства є такі слова зі згаданого оповідання: «[Василь Бідун – В. Д.] ... Се той самий, що ходив сорок літ по всіх фабриках у Дрогобицькім повіті й ні на германець солі, ні на скрутелік тютюну не заробив.

Нужденний був, сухоребрый, ходячий кістяк, правдивий привид галицької смерті, нікому не пожадобився, хіба в Чудовичах косив, молотив, різав січку всім опікунам і відробляв за них пильно всі шарварки «видзялові». На шістдесятім році життя заставив Мардохеєві Пордесові свою хату й дві прилуди на «шифкарту» [проїзний квиток на пароплав – В. Д.] і став ладитися в далеку дорогу – в Америку. В день від'їзду купив собі за шість корон європейську чи галицьку культуру [одежу – В. Д.], себто чорні панські штани, блузу і камізельку з якоїсь барханової сиров'ятини [недороге полотно на сорочку – В. Д.], старий плюшевий капелюх одержав даром від Пордесового больфера, і в усе те вирядився та в неділю по богослуженю поклонився перед церквою всьому удовицькому народові на всі чотири сторони світу і сказав:

– Уся громадонько рідна – прощай! А коли обидив, не пам'ятай! Я йду в далеку дорогу шукати за сажнем замлі, за чотирма дошками, далеко за море...

Так сказав Василь Бідун і ще раз поклонився перед удовицьким хрещеним народом...» [17, 630].

Процитовані слова автора оповідання засвідчують, що доля емігрантів була здебільшого передбачувана ними самими – це смерть. І це не дивно, адже тогочасні бідні верстви населення, перебуваючи у постійних злиднях через неправдивий соціальний порядок, фактично були приречені на загибель, вимирання, – і якщо цього не сталося на своїй землі, то, можливо, могло статися чи в Америці, або в Канаді чи будь-де.

Головному герою С. Коваліва, Василеві Бідуну у цьому випадку пощастило. За подальшим змістом оповідання видно, що він не помер на чужині, знайшов за океаном професію двірника, великих статків не заробив, проте через два роки спромігся надіслати дружині п'ятсот корон і три проїзні квитки на пароплав для своїх синів, щоб і ті змогли розшукувати кращу долю. Його сини: Григорій, Іван і Петро, попрощавшись на Святий вечір із рідною землею, помешканням, матір'ю, вирушили в дорогу по стопах батька [17, 631]. Проте і вони не знайшли солідного заробітку. Невдовзі надіслали матері аж десять доларів, які, за словами автора оповідання, «чудом-дивом» дійшли до адресата, а також приклали листа де написали про свої буденні доробки: «Ми тепер у місті «Сам Іван-в-ситі», гаруємо під землею всі три, тяженько гаруємо. Татуньо наші уже тепер вулиці не замітають, вони тепер «бас» [бос, керівник – В. Д.]: дивляться, як другі замітають. Під

землею наша робота гіренька, і по кожній шахті відкашлюємо ціле полудне таким чорним, що смола-смоленна...» [17, 632].

Дещо інший сюжет щодо долі емігрантів представлений в особі Гаврила Пелехатого в оповіданні «Американська крисаня». Герой С. Коваліва «приїхав з-за моря з Америки на короткий час до своїх рідних. Він, маленький Плехатий [племінник Гаврила Плехатого – В. Д.], подивляє старого Плехатого стрика панськовату ношу, грубий ланцюг з годинником і чудові обручки на його пальцях...» [5, 591]. Тут С. Ковалів, демонструє і такі явища, що все ж таки були емігранти, які змогли таки заробітками поліпшити своє матеріальне становище, емігруючи за океан.

Отже, тема еміграції східногалицького населення наприкінці XIX – початку XX ст. за океан, у художній прозі С. Коваліва представлена як один із край болісних процесів, з яким зіткнулося тогочасне суспільство. Автор із власних спостережень, вкладених у сюжетну лінію деяких прозових творів, зумів все ж таки продемонструвати ті соціальні причини, які фактично приводили галицьких селян до масової еміграції за океан у пошуках кращої долі, матеріального статку тощо. Як бачимо, в творах С. Коваліва до таких причин належить безпросвітня бідність, важкі побори, позики, беззахисність й інші різні форми експлуатації і глуму над населенням з боку панівних владних сил. Саме таке безвихідне становище бідного східногалицького населення, кидало їх у вир так званої «еміграційної гарячки», яка вирувала наприкінці XIX – початку XX ст. на теренах Східної Галичини, а згодом увійшла в історію лише як перша хвиля із усіх чотирьох, остання з яких активно бурлить в Україні у сьогоденній час.

Принагідно хочемо підкреслити, що твори С. Коваліва про життя та побут мешканців Дрогобицького повіту, а зокрема Борислава, за характером є оповідними, подібними до нарисів чи до ескізних замальовок фактів, за якими особисто спостерігав письменник. Вони об'єднані спільною темою, яку розкривають з різних боків, а це, зі свого боку, створює широкий діапазон зображуваного. Здебільшого художні праці С. Коваліва за змістом і мотивом представляють трагедію людської особистості в тогочасному суспільстві, показують причини і наслідки цих проблем тощо [19, 60].

Здебільшого основу творів С. Коваліва становлять соціальні конфлікти у сільській Дрогобищині, які і лягли в сюжетну лінію більшості його оповідань та новел. Саме, на його погляд, вищезгадана проблема і була ключовою у напрямку поширення сільської темноти (неписьменності), затурканості, жорстокості й грубості, пияцтво, які частково сприяли нелегкій долі тогочасної сільської жінки-дружини-матері.

Однією із причин, яка пагубно впливала на долю сільської жінки-дружини, як видно із творів С. Коваліва, було масове пияцтво селянської чоловічої статі. З цього приводу письменник пише: «...В селі знов розпочалося дійсне пекло. Люди горнулися до нової крашеної господи, брали горівку «на гонор», пили, правотилися день у день і волосалися...» [10, 412]. Щоб показати, чим така поведінка чоловіка оберталася для жінки-дружини, С. Ковалів наводить такий приклад: «...Ясьо Капуш Патрицький не мав часу ходити коло недужої жінки, котра уже нічого не мала. Він падкував коло здорових, прагнутих крайового напою гостей» [10, 413]. Така хвацька прихильність сільського чоловіка до оковитої вельми болісно вдаряла і по сімейному становищу, а особливо по жінці-матері: «... На печі за комином сиділи обі близнючки, безгрішні дівчаточка ангелики, і недужа нещасна страдальниця... Вона ще від пологу тих своїх близнюків постійно хитваніла, а ще більше гризлася тим, що її опікун в спілці з чоловіком «сполював» її батьківщину і перетворив щасливе огнище родинне з земського раю на пекло» [10, 412–413].

Ще однією трагедією для сільської жінки-дружини-матері часу С. Коваліва були часті смерті їх чоловіків на бориславському нафтопромислі, що прирікало її на важку працю, щоб прогодувати напівосиротілих дітей. Такі приклади важкої жіночої долі представлені у низці оповідань С. Коваліва («Дезертир» [8], «Дрогобицький Найда» [9], «Ройтів шиб» [13] та ін.).

Прикрим моментом були і низькі статки сільських багатодітних родин, що змушувало батьків відправляти своїх дітей працювати чи жебрати, і тим самим позбавляти їх материнського тепла та дитинства загалом, про що говориться в оповіданнях «Безжурність» [6], «Свояки» [15] та ін.

Висновки. Отже, зі змісту творів малої прози С. Коваліва випливає, що він був безпосереднім очевидцем того, про що писав. За його словами, село Борислав Дрогобицького повіту за корот-

кий час перетворилося на великі нафтопромисли. Основним рушієм такого процесу, на думку С. Коваліва, стало те, що спритні підприємці разом зі спекулянтами забирали землі у селян, перетворюючи їх на головну експлуатовану силу в процесі свого збагачення. Художні розповіді С. Коваліва про старий Борислав, Дрогобич та села Дрогобицького повіту приваблюють передовсім багатством живих спостережень і яскравістю описів, що дає можливість правдиво побачити те суспільно-економічне становище краю, яким воно було насправді в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Таким чином, подані нами сюжети, далеко не повністю розкривають усі особливості соціально-економічного становища Дрогобицького повіту останньої чверті XIX – початку XX ст. Нами зроблено спробу представити лише найбільш болючі проблеми, які наповнили художню канву прозових творів С. Коваліва, а тому все, що залишилося поза увагою, буде предметом подальших, більш глибоких, досліджень у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Гетьман В. Освітня діяльність і педагогічні погляди Степана Коваліва: монографія / В. Гетьман / [упорядник Наталія Калита]. – Дрогобич: Вид-во ДДПУ, 2006. – 86 с.
2. Гірняк С. Стефан Ковалів: штрихи до мовного портрета / С. Гірняк // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Посвіт, 2015. – Вип. 12. – С. 248–254.
3. Гірняк С. Тексти творів Стефана Коваліва як репрезентанти мовних особливостей Східної Галичини / С. Гірняк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2014. – Вип. 11. – С. 171–177.
4. Горак Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження / Р. Горак. – Трускавець: «Франкова Криниця», 1998. – 127 с.
5. Ковалів С. Американська крисаня / С. Ковалів // Ковалів С. Твори / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки і словник канд. філолог. наук В. М. Лесина та С. І. Дігтяра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 590–598.
6. Ковалів С. Безжурність / С. Ковалів // Ковалів С. Твори / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки і словник канд. філолог. наук В. М. Лесина та С. І. Дігтяра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 359–370.
7. Ковалів С. Вибрані оповідання / С. Ковалів / [Упорядкування, вступна стаття та пояснення слів В. Лесина]. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1952. – 248 с.
8. Ковалів С. Дезертир / С. Ковалів // Ковалів С. Твори / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки і словник канд. філолог. наук В. М. Лесина та С. І. Дігтяра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 161–171.
9. Ковалів С. Дрогобицький Найда / С. Ковалів // Ковалів С. Твори / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки і словник канд. філолог. наук В. М. Лесина та С. І. Дігтяра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 388–400.
10. Ковалів С. Крашена господа / С. Ковалів // Ковалів С. Твори / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки і словник канд. філолог. наук В. М. Лесина та С. І. Дігтяра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 400–420.
11. Ковалів С. Оповідання, статті, щоденник (З недрукованої спадщини) / С. Ковалів. – Дрогобич: Сурма. – Львів: Інститут МАУП, 2011. – 204 с.
12. Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи (З недрукованої спадщини) / С. Ковалів. – Борислав, 2009. – 183 с.
13. Ковалів С. Ройтів шиб / С. Ковалів // Ковалів С. Твори / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки і словник канд. філолог. наук В. М. Лесина та С. І. Дігтяра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 97–104.
14. Ковалів С. Світ учить розуму / С. Ковалів // Ковалів С. Твори / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки і словник канд. філолог. наук В. М. Лесина та С. І. Дігтяра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 76–97.
15. Ковалів С. Свояки / С. Ковалів // Ковалів С. Твори / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки і словник канд. філолог. наук В. М. Лесина та С. І. Дігтяра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 337–359.

16. Ковалів С. Твори / С. Ковалів / [Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки і словник канд. філолог. наук В. М. Лесина та С. І. Дігтяра]. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – 723 с.
17. Ковалів С. Хто винен? / С. Ковалів // Ковалів С. Твори / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки і словник канд. філолог. наук В. М. Лесина та С. І. Дігтяра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 628–648.
18. Ковалів Ю. Спогади про Степана Ковалева / Ю. Ковалів // Ковалів С. Вибрані оповідання. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1952. – С. 23–29.
19. Колінько О. Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація) / О. Колінько. – К.: Знання України, 2002. – 177 с.
20. Коцопей Г. Питання виховного ідеалу української молоді у творчій спадщині Стефана Коваліва / Г. Коцопей // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – Випуск 48. – С. 209–216.
21. Лесин В. Стефан Ковалів / В. Лесин // Ковалів С. Вибрані оповідання. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1952. – С. 3–22.
22. Лесин В. Літописець дореволюційного Борислава / В. Лесин, С. Дігтяр // Ковалів С. Твори. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 3–33.
23. Микулич О. Борислав у творчості Стефана Коваліва / О. Микулич // Іван Зег. Серія: Видатні постаті у нафтовій історії міста Борислава. – Дрогобич: видавець Сурма С., 2008. – С. 72–82.
24. Франко І. Борислав. Картини з життя підгірського народу. Вступне слово / І. Франко / Франко І. Твори: В 50 т. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 14. – С. 275–369.
25. Шалата М. Невідоме з творчості С. Коваліва / М. Шалата // Ковалів Стефан. Оповідання. Казки. Листи (3 недрукованої спадщини). – Борислав, 2009. – С. 3–12.

REFERENCES

1. Hetman V. Osvitnia diialnist i pedahohichni pohliady Stepana Kavaliva: monohrafiia / V. Hetman / [uporiadnyk Nataliia Kalyta]. – Drohobych: Vyd-vo DDP, 2006. – 86 s.
2. Hirniak S. Stefan Kovaliv: shtrykhy do movnoho portreta / S. Hirniak // Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka / [redaktory-uporiadnyky V. Ilytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria]. – Drohobych: Posvit, 2015. – Vyp. 12. – S. 248–254.
3. Hirniak S. Teksty tvoriv Stefana Kovaliva yak reprezentanty movnykh osoblyvostei Skhidnoi Halychyny / S. Hirniak // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykologii ukraïnskoi movy. – 2014. – Vyp. 11. – S. 171–177.
4. Horak R. Stefan Kovaliv. Do 150-richchia vid dnia narodzhennia / R. Horak. – Truskavets: «Frankova Krynytsia», 1998. – 127 s.
5. Kovaliv S. Amerykanska krysanja / S. Kovaliv // Kovaliv S. Tvory / Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstiv, vstupna stattia, prymitky i slovnyk kand. filoloh. nauk V. M. Lesyna ta S. I. Dihtiar. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 590–598.
6. Kovaliv S. Bezzhurnist / S. Kovaliv // Kovaliv S. Tvory / Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstiv, vstupna stattia, prymitky i slovnyk kand. filoloh. nauk V. M. Lesyna ta S. I. Dihtiar. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 359–370.
7. Kovaliv S. Vybrani opovidannia / S. Kovaliv / [Uporiadkuvannia, vstupna stattia ta poiasnennia sliv V. Lesyna]. – Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo, 1952. – 248 s.
8. Kovaliv S. Dezertyr / S. Kovaliv // Kovaliv S. Tvory / Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstiv, vstupna stattia, prymitky i slovnyk kand. filoloh. nauk V. M. Lesyna ta S. I. Dihtiar. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 161–171.
9. Kovaliv S. Drohobyt'skyi Naida / S. Kovaliv // Kovaliv S. Tvory / Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstiv, vstupna stattia, prymitky i slovnyk kand. filoloh. nauk V. M. Lesyna ta S. I. Dihtiar. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 388–400.
10. Kovaliv S. Krashena hospoda / S. Kovaliv // Kovaliv S. Tvory / Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstiv, vstupna stattia, prymitky i slovnyk kand. filoloh. nauk V. M. Lesyna ta S. I. Dihtiar. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 400–420.
11. Kovaliv S. Opovidannia, statti, shchodennyk (Z nedrukovanoi spadshchyny) / S. Kovaliv. – Drohobych: Surma. – Lviv: Instytut MAUP, 2011. – 204 s.
12. Kovaliv S. Opovidannia. Kazky. Lysty (Z nedrukovanoi spadshchyny) / S. Kovaliv. – Boryslav, 2009. – 183 s.

13. Kovaliv S. Roitivysh / S. Kovaliv // Kovaliv S. Tvory / Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstiv, vstupna stattia, prymitky i slovnyk kand. filoloh. nauk V. M. Lesyna ta S. I. Dihtiara. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 97–104.
14. Kovaliv S. Svit uchyty rozumu / S. Kovaliv // Kovaliv S. Tvory / Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstiv, vstupna stattia, prymitky i slovnyk kand. filoloh. nauk V. M. Lesyna ta S. I. Dihtiara. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 76–97.
15. Kovaliv S. Svoiaky / S. Kovaliv // Kovaliv S. Tvory / Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstiv, vstupna stattia, prymitky i slovnyk kand. filoloh. nauk V. M. Lesyna ta S. I. Dihtiara. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 337–359.
16. Kovaliv S. Tvory / S. Kovaliv / [Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstiv, vstupna stattia, prymitky i slovnyk kand. filoloh. nauk V. M. Lesyna ta S. I. Dihtiara]. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – 723 s.
17. Kovaliv S. Khto vynen? / S. Kovaliv // Kovaliv S. Tvory / Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstiv, vstupna stattia, prymitky i slovnyk kand. filoloh. nauk V. M. Lesyna ta S. I. Dihtiara. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 628–648.
18. Kovaliv Yu. Spohady pro Stepana Kovaleva / Yu. Kovaliv // Kovaliv S. Vybrani opovidannia. – Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo, 1952. – S. 23–29.
19. Kolinko O. Stefan Kovaliv. Mala proza kriz pryzmu chasu (suchasna interpretatsiia) / O. Kolinko. – K.: Znannia Ukrainy, 2002. – 177 s.
20. Kotsopei H. Pytannia vykhovnoho idealu ukrainskoi molodi u tvorchii spadshchyni Stefana Kovaliva / H. Kotsopei // Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly: zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny / [red. kol.: Pobirchenko N. S. (hol. red.) ta inshi]. – Uman: FOP Zhovtyi O. O., 2014. – Vypusk 48. – S. 209–216.
21. Lesyn V. Stefan Kovaliv / V. Lesyn // Kovaliv S. Vybrani opovidannia. – Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo, 1952. – S. 3–22.
22. Lesyn V. Litopysets dorevoliutsiinoho Boryslava / V. Lesyn, S. Dihtiar // Kovaliv S. Tvory. – K.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 3–33.
23. Mykulych O. Boryslav u tvorchosti Stefana Kovaliva / O. Mykulych // Ivan Zeh. Seriia: Vydatni postati u naftovii istorii mista Boryslava. – Drohobych: vydavets Surma S., 2008. – S. 72–82.
24. Franko I. Boryslav. Kartyny z zhyttia pidhirskoho narodu. Vstupne slovo / I. Franko / Franko I. Tvory: V 50 t. – K.: Naukova dumka, 1978. – T. 14. – S. 275–369.
25. Shalata M. Nevidome z tvorchosti S. Kovaliva / M. Shalata // Kovaliv Stefan. Opovidannia. Kazky. Lysty (Z nedrukovanoi spadshchyny). – Boryslav, 2009. – S. 3–12.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2017 р.

УДК 94 (477.83) (092)

DOI 10.24919/2519-058X.5.116983

Віталій ТЕЛЬВАК,

orcid.org/0000-0002-2445-968X

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) telvak1@yahoo.com

ШКОЛА ЧИ ТЕАТР? КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА НА СХІДНОГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. У ДИСКУСІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ¹

Стаття присвячена реконструкції процесу обговорення в середовищі української інтелігенції Галичини на початку ХХ ст., шляхів розвитку національної освіти в умовах тиску польської освітньої системи. Проаналізовано аргументи прихильників шкільного (М. Грушевський, І. Франко, І. Труш та С. Чернецький) і театрального (К. Левицький, О. Борковський, Є. Левицький, О. Барвінський) пріоритетів національного поступу.

Ключові слова: театр, гімназія, Східна Галичина, громадська полеміка, М. Грушевський, І. Франко, О. Барвінський.

Лім. 16.

Vitaliy TELVAK,

Ph D hab. (History), Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines in Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) telvak1@yahoo.com

SCHOOL OR THEATER? CULTURAL POLICY IN EAST GALICIAN LANDS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY IN THE DISCUSSIONS OF UKRAINIAN INTELLIGENCIA

The article is devoted to the reconstruction of the discussion process in the environment of the Ukrainian intelligentsia of Galicia in the early twentieth century concerning ways of developing the national education under the pressure of the Polish educational system. It is noted that at the turn of the nineteenth and twentieth centuries the biggest challenge for Ukrainians in that region was a very slow growth of the number of educational institutions in comparison with the cultural needs of the population. At that point the situation with the middle schools was particularly deteriorated. It was Hrushevskiy who drew attention to this problem for the first time, pointing out the state of affairs with middle school. The scientist proposed to establish private Ukrainian grammar schools, transferring for this need the funds accumulated for the construction of a national theater in Lviv.

K. Levytskyi, O. Borkovskiy, E. Levytskyi, and O. Barvinskyy did not agree with M. Hrushevskiy, criticizing his idea on the pages of the newspapers «Dilo» and «Ruslan». They drew the community's attention to the loss of reputation from curtailing the initiated national projects. This increased the emotionality of discussing the priorities of national progress: the parties, instead of a rational and thoughtful analysis of the arguments of their opponents, just raised the degree of controversy. Other leaders of the social and cultural life of the region joined the discussion (for example, I. Trush and S. Chernetskiy). The resonance of the discussion is also evidenced by the fact that it ended in the courtroom: the director of the theater M. Gubchak appealed to the editor of «LNV» and, personally, to I. Franko for publications against the construction of the theater, but was no success.

As a result, as is noted, the adherents and opponents of Ukrainian private schooling were judged by life itself: on the eve of the war in Galicia there was an extensive network of secondary schools, which each year produced an increasing number of educated personnel of the national intelligentsia. It became they that were at the forefront of the struggle for the revival of statehood on the Transnistrian lands, and in the interwar period they created an effective resistance to aggressive polonization of the population of the region. Besides, the considerable emotionality of the controversy among the Galician Ukrainians is also emphasized. They were divided into numerous party groups, refusing to carry out a dialogue with their opponents, preferring to profane their vision of the situation rather than to look for the grain of truth in it. This markedly disoriented the entire Ukrainian community, as well as complicated

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом договір Ф77/80-2017 від 31.08.2017 р.

the creation of an effective counterbalance to the Polish domination in the province. The impact this had on the liberation of Galicia should be represented in further researches of the phenomenon of public controversy.

Key words: theater, gymnasium, Eastern Galicia, public polemics, M. Hrushevskiy, I. Franko, O. Barvinskyi.
Ref. 16.

Віталій ТЕЛЬВАК,

доктор исторических наук, профессор кафедры всемирной истории и специальных исторических дисциплин Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) telvak1@yahoo.com

ШКОЛА ИЛИ ТЕАТР?

КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА НА ВОСТОЧНОГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ В НАЧАЛЕ XX в. В ДИСКУСИЯХ УКРАИНСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

Статья посвящена реконструкции процесса обсуждения в кругах украинской интеллигенции Галиции в начале XX в. путей развития национального образования в условиях давления польской образовательной системы. Проанализированы аргументы сторонников школьного (М. Грушевский, И. Франко, И. Труш и С. Чернецкий) и театрального (К. Левицкий, А. Борковский, Е. Левицкий, А. Барвинский) приоритетов национального прогресса.

Ключевые слова: театр, гимназия, Восточная Галиция, общественная полемика, М. Грушевский, И. Франко, А. Барвинский.

Лит. 16.

Постановка проблеми. Розуміння Галичини як національного П'ємонту, з якого має розпочатися відродження української державності, стало загальноновизнаним у середовищі вітчизняної інтелігенції на початку XX ст. З огляду на це до Львова спрямовувалися значні інтелектуальні та матеріальні ресурси з обох боків Збруча. Та попри такі потуги, щоразу давалася взнаки виразна скромність фінансових можливостей українців у порівнянні з розмаїттям актуальних національних проєктів, що їх продукували тогочасні лідери національного руху. Тож саме життя постійно змушувало вдаватися до селекції запропонованих ініціатив, що зазвичай породжувало доволі емоційні реакції, оскільки зачіпало амбіції їхніх авторів. У цих суперечках виразно проглядалися відмінності в розумінні представниками різних громадсько-політичних осередків пріоритетів поступу національного життя в умовах постійно наростаючого міжнародного антагонізму в краї. Привертаючи увагу дослідників до цієї надалі малознаної проблеми, нижче спробуємо реконструювати одну з найбільш голосних на початку XX ст. дискусій, викликану пошуками шляхів виходу української середньої школи з того тупика, в котрому вона опинилася внаслідок тиску домінуючої в Галичині польської освітньої системи.

Аналіз досліджень. Українське шкільництво в галицькому краї за доби автономії протягом тривалого часу є об'єктом спеціальної уваги багатьох дослідників [3; 7; 10]. Натомість, спеціальний аналіз дискусій, котрі породжували проблеми поступу національної школи в колах галицьких інтелектуалів, на сьогодні відсутній. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Метою статті є реконструкція процесу обговорення в середовищі української інтелігенції Галичини на початку XX ст. шляхів розвитку національної освіти в умовах тиску польської освітньої системи.

Виклад основного матеріалу. На зламі XIX – XX ст. чи не найбільшим викликом для українців Галичини було надто повільне зростання кількості навчальних закладів з огляду на культурні потреби населення. При цьому особливо прикрою була ситуація з середньою ланкою освіти. Чи не вперше на це звернув увагу М. Грушевський: у серії статей на сторінках редакovanого ним «Літературно-наукового вістника» («Що ж далі? В справі руських гімназій», «В справі руських шкіл і руського театру» та «Не даймося») учений вказав на загрозливий для модерного українства стан справ із середнім шкільництвом. Ілюструючи цю небезпеку, М. Грушевський наводить промовисті цифри державної статистики – з початком 1903 – 1904 начального року на Східну Галичину, заселену на 70% українцями, припадало 25 польських гімназій, 4 українські, 2 німецькі. Таким

чином, робить учений вражаючі висновки: корінна українська більшість Східної Галичини, яка переважає кількість поляків у чотири рази, має україномовних середніх шкіл у шість разів менше, ніж поляки краю. При цьому одна польська середня школа припадає приблизно на 30 тисяч польського населення, тоді як одна українська – на 820 тисяч українців [4, 513].

Осмислюючи проблеми розвитку середньої ланки українського шкільництва, М. Грушевський, як і належить історику, сягає генези шкільного питання в Австро-Угорській імперії. Він відзначає, що необхідність націоналізації школи в інтересах культурного розвитку українського населення Галичини усвідомлювалася вже при першому пробудженні націй краю. У 1848 р. ця свідомість виявилася з особливою силою, і зроблені в цьому сенсі подання уряду мали наслідком розпорядження від 4 грудня 1848 р., яке проголошувало, що німецька викладава мова у гімназіях української частини Галичини зберігається тимчасово, поки наявність викладачів, що володіють українською мовою, не дасть можливості запровадити нею повноцінне викладання. Однак це рішення залишилося на рівні декларації – уряд нічого не зробив для зростання української вчительської верстви, і гімназії зберегли свій переважно німецький характер аж до конституційної ери 1867 р., коли було визнано права народностей держави на націоналізацію школи. Втім, у цей час центральний уряд визнав гегемонію польської шляхти в Галичині. В результаті, при зміні німецького викладання в школах Галичини місцевими мовами лише одна – давня академічна гімназія Львова – отримала право на викладання українською мовою, в інших було запроваджено польську мову навчання.

Це надбання польська влада краю поквалілася закріпити за собою статутом, прийнятим Галицьким сеймом. На підставі цього статуту, що цілковито суперечив загальнодержавним законам, запровадження на майбутнє української мови у викладанні будь-якої гімназії чи реального училища або відкриття середнього навчального закладу з викладанням українською мовою могло здійснитися не інакше, як за особливою постановою сейму, якій мав ще передувати сприятливий відгук місцевої повітової ради [7, 269–276]. Цей безпрецедентний за своїм правовим свавіллям статут був єдиним у своєму роді у всій імперії і вочевидь суперечив конституції, що, втім, не перешкоджало його функціонуванню аж до початку Першої світової війни. Механізм дії статуту був зрозумілий: Галицький сейм, в якому виборча система забезпечувала переважну більшість представникам польської народності, став, як писав М. Грушевський, «владним охоронцем панування польської мови в середній школі», адже «він може накласти veto на будь-яку спробу уряду зробити щось для русинської народності в цій сфері» [4, 508]. Таким чином, польська меншість краю отримала важелі суттєво гальмувати культурний і освітній поступ українців Галичини.

Ті широкі права, які давав закон 1867 р., польське суспільство і його сеймові представники використали надзвичайно повно. Хоча середні навчальні заклади в імперії відкривав уряд на кошти державного бюджету, поляки все робили для того, щоб без їхнього дозволу це не відбувалося і «обмінювали» кожну поступку в освітній сфері на суттєві обмеження прав українців в інших важливих напрямках національного життя. Інструментом цієї політики була Крайова шкільна рада – вища освітня адміністрація краю, майже цілковито сформована з поляків. Її постановою було вирішено, що українські навчальні заклади можна засновувати лише в містах, де вже є такі самі польські. Також українські середні навчальні заклади спочатку засновувалися у вигляді паралельних класів польських шкіл, а вже згодом, перейшовши різні труднощі, їм давалися самостійні організаційні права.

Викриваючи задум польської адміністрації, М. Грушевський так характеризував описану ситуацію: «Цей принцип, абсолютно нераціональний з педагогічної точки зору, оскільки створює конкуруючі школи в одній і тій же місцевості замість того, аби засновувати їх у місцевостях, взагалі позбавлених середньої школи, має на меті не допустити, щоб поляки і євреї за відсутності польського навчального закладу віддавали своїх дітей у русинській, де вони мусили б навчатися по-українськи й піддатися українізації, як були змушені піддатися полонізації русинські та єврейські діти в польських середніх навчальних закладах» [4, 509]. Ці проблеми М. Грушевський докладно проілюстрував на прикладі тих надзвичайних труднощів, що їх польська адміністрація краю чинила у справі відкриття перших українських гімназій в Перемишлі, Коломиї, Тернополі.

З огляду на вищеописану ситуацію, М. Грушевський одним із перших у Галичині ще на зламі XIX – XX ст. подав голос у справі заснування приватних українських гімназій. Він був переконаний, що тільки таким шляхом можна повноцінно розбудувати середню ланку школи, вільну від посягань польських галицьких шкільних властей, а також залучити до праці кращих українських педагогів, забезпечивши тим самим новий напрям виховання. «Відкриваючи свої приватні школи, – писав він, – ми ставимо справді нерукотворний пам'ятник, скріплюємо себе як народ, виховуємо для себе власну інтелігенцію» [5, 205].

Усвідомлюючи розмір видатків на свій проект, як і загальну незасібність українського населення краю, М. Грушевський запропонував на цю шляхетну справу спрямувати кошти, котрі тривалий час акумулювалися для побудови національного театру у Львові. Втім, далеко не всі представники українського політикуму в Галичині визнали рацію голові НТШ. Побудова театру, на котрий поляки блокували виділення державних коштів, вважалася справою національної честі, тож ще на початку 1890-х рр. було кинуте клич, щоб українці краю склали пожертви на цю справу. За десять років вдалося зібрати значну суму, і справа перейшла в практичну площину. Визнаючи важливість і цієї ділянки культурної роботи, М. Грушевський водночас наполягав на значно більшій актуальності організації приватного шкільництва. Вчений слушно зауважив, що неписьменні та некультурні громадяни не потребуватимуть театру, отже, найперше завдання – побороти високий рівень аналіфбетизму в краї – один з найбільших серед населення Австро-Угорської імперії. Цією ініціативою, за словами Олександра Борковського, львівський професор «з'електризував нашу суспільність» [2, 2].

З цими думками видатного педагога не погодилися деякі очільники галицьких українців, розкритикувавши ідею М. Грушевського на сторінках газети «Діло». У своїй «Заяві», поділивши занепокоєння львівського професора стосовно надто повільних темпів заснування нових українських гімназій, вони звернули увагу громади на репутаційних втратах від згорання розпочатих національних проектів. У згаданій «Заяві», зокрема, наголошувалося, що «безнастанне висуване нових проектів на перше місце з усуненням змагань уже розпочатих, вважаємо за річ неодвітну а навіть шкідливу загальній справі народній [...], що в теперішній ситуації є найпильнішою справою будови руского театру у Львові» [9, 1].

До цієї заяви критично поставився тогочасний однодумець М. Грушевського та співредактор «ЛНВ» Іван Франко. Беззастережно підтримавши колегу, галицький поет взагалі відмовив ідеї побудови українського театру в столиці краю у будь-якій доцільності. На його переконання, українське театральне середовище ще не сформоване, а практика театральних гастролей передбачає значну мобільність українських труп. Тож збудований театр, наголошує І. Франко, мав би здебільшого стояти пустою, породжуючи фінансовий дефіцит на його утримання, а витрачені на цю справу кошти пішли б фактично марно [14, 122–132].

Емоційний виступ І. Франка змусив реплікувати оборонців побудови українського театру у Львові. Вкотре на підтримку цієї ідеї в своєму зверненні на сторінках «Діла» виступив один із лідерів галицького політикуму Кость Левицький. Показавши непослідовність І. Франка, котрий на початку століття виступав гарячим прихильником творення «театрального фонду», дописувач знову наголосив на потребі завершення розпочатих національних проектів. У підсумку, К. Левицький закликав «не шкодити розпочатому ділу; бо як зачнемо розсівати завше нові проекти і перебивати розпочаті, то жадного з них не виконаємо і доведемо до безголов'я» [9, 1].

Наведені аргументи на сторінках того ж таки «Діла» поглибив інший знаний галицький діяч Євген Левицький. Він також висловив здивування від тези І. Франка про нерозвиненість українського театрального мистецтва, слушно зауваживши, що саме побудова театру стане каталізатором якісних змін у цій галузі. Погодившись із вагомістю справи закладання українських приватних гімназій, як зрештою й багатьох інших національних проектів, дописувач наголосив на потребі відповідального ставлення до доручень, котрі громада дає своїм очільникам. «Збираймо гроші на різні цілі, – закликав Є. Левицький, – ставмо собі тих цілей як найбільше, аби лише виходили вони з наших народних потреб, а від сего наша національна справа тільки виграє, бо причиниться до всестороннього розвитку нашого національного елементу» [8, 1].

На жаль, згадані вище виважені заяви не зупинили емоційного обговорення пріоритетів національного поступу. Сторони, замість раціонального та вдумливого аналізу аргументів опонентів, ще більше підняли градус полеміки, до якої долучилися й інші представники громадського та культурного життя краю. Вкотре на сторінках «ЛНВ» і того ж таки «Діла» пріоритетність шкільної справи піднесли І. Франко [13; 15], І. Труш [12] та С. Чернецький [16]. Про резонансність обговорення свідчить і те, що вона закінчилася у судовій залі: тогочасний директор театру М. Губчак оскаржив редакцію «ЛНВ» і особисто І. Франка за публікації у справі побудови театру і програв.

Відзначимо, що поряд із «театральним» аргументом, висувалися й суто економічні розрахунки на адресу проекту М. Грушевського. З цього погляду йому найбільш запально опонували О. Борковський та О. Барвінський. Так, останній вказував, що східногалицька громада занадто фінансово незасібна, щоб утримувати свої середні школи та фактично висміяв проект М. Грушевського як популістський [1, 3]. Ще більш відверто на нереальності фінансових розрахунків львівського професора лідер галицьких народовців зупинився в своїх «Споминах»: «Перепони, з якими з боку соймової польської більшості а вчасти і правительства стрічалися наші змагання до заснування українських шкіл, спонукали проф. М. Грушевського виступити в Л. Н. Вістнику з покликом до заснування приватних укр[аїнських] гімназій. Гадка сама про себе теоретично добра і популярна і наша суспільність прийняла її дуже радо, не розібравши всіх з такими змаганнями звязаних тягарів, які через те спадали на наше незасібне громадянство. [...] Се спонукало мене в «Руслані» [...] в передовиці виступити з конкретним поясненням того оклику киненого проф. Грушевським [...]» [6, 511].

Висновки. У підсумку відзначимо, що прихильників і противників українського приватного шкільництва розсудило саме життя – напередодні війни у Галичині діяла розгалужена мережа середніх навчальних закладів, котрі щороку продукували дедалі більшу кількість освічених кадрів національної інтелігенції. Саме вони стали в авангарді боротьби за відродження державності на Наддністрянських землях, а в міжвоєнний час створили дієвий спротив агресивній колонізації населення краю. Водночас, відзначимо значну емоційність полеміки в середовищі галицьких українців. Поділені на численні партійні групи, тогочасні лідери фактично відмовлялися від діалогу з опонентами, волюючи профанувати їхнє бачення ситуації, аніж шукати в ньому бодай зерна істини. Це помітно дезорієнтувало всю українську громаду, як і ускладнювало створення дієвої противаги польській домінації в краю. Який це мало вплив на долю Визвольних змагань у Галичині, мають показати подальші дослідження феномену громадської полеміки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. [Барвінський О.] Справа приватних гімназій (з нагоди статі проф. Грушевського: Що ж далі? в І. кн. Літерат. наук. Вістника за 1905) / Олександр Барвінський / Олександр Барвінський // Руслан. – 1905. – Ч. 84. – С. 3–4.
2. Борковський Ал. В справі закладання приватних руских гімназій / Олександр Борковський / Олександр Борковський // Діло. – 1905. – Ч. 9. – С. 1–2.
3. Герасименко С. Науково-педагогічна та просвітницька діяльність Михайла Грушевського (1894 – 1917 рр.): монографія / Світлана Герасименко. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 214 с.
4. Грушевський М. Із польсько-українських стосунків Галичини / Михайло Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894 – 1907)». – С. 485–527.
5. Грушевський М. Українські приватні школи / Михайло Грушевський // Календар «Просвіти» на 1911 р. – Львів, 1910. – С. 195–207.
6. Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка. – Ф. 135. – Спр. 48. – На 531 арк.
7. Кошелева Н. Діяльність галицької Крайової шкільної ради стосовно української народної освіти в 1873 – 1914 роках / Н. Кошелева // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 269–276.
8. [Левицький С.]. Чи театр, чи що інше? / Євген Левицький // Діло. – 1905. – Ч. 26. – С. 1.
9. Левицький К. Борба за народний театр / Кость Левицький // Діло. – 1905. – Ч. 30. – С. 1.

10. Тельвак В. Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників / Віталій Тельвак // *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Sectio F.* – Lublin, 2016. – Vol. LXXI. – S. 65–88.
11. Труш І. Новий театральний будинок і вигляди на будуче / Іван Труш // *Артистичний Вістник.* – 1905. – Ч. 4–5.
12. Труш І. Проект українського театру у Львові / Іван Труш // *Артистичний Вістник.* – 1905. – Ч. 2, 3.
13. Франко І. Замість дискусії – цвіткі полеміки / Іван Франко // *Літературно-науковий вістник.* – 1905. – Кн. III. – С. 221–237.
14. Франко І. Львівський театр і народна честь / Іван Франко // *Літературно-науковий вістник.* – 1905. – Кн. II. – С. 122–132.
15. Франко І. Наша театральна мізерія / Іван Франко // *Артистичний вісник.* – Львів, 1905. – С. 90–91.
16. Чернецький С. Дещо про теперішній стан галицько-руського театру / С. Чернецький // *Літературно-науковий вістник.* – 1905. – Кн. IV. – С. 56–64.

REFERENCES

1. [Barvinskyi O.] Sprava pryvatnykh himnazii (z nahody stati prof. Hrushevskoho: Shchozh dali? v I. kn. Literat. nauk. Vistnyka za 1905) / Oleksandr Barvinskyi / Oleksandr Barvinskyi // *Ruslan.* – 1905. – Ch. 84. – S. 3–4.
2. Borkovskiy Al. V spravi zakladannia pryvatnykh ruskykh himnazii / Oleksandr Borkovskiy / Aleksandr Borkovskiy // *Dilo.* – 1905. – Ch. 9. – S. 1–2.
3. Herasymenko S. Naukovo-pedahohichna ta prosvitnytska diialnist Mykhaila Hrushevskoho (1894 – 1917 rr.): monohrafiia / Svitlana Herasymenko. – Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka, 2013. – 214 s.
4. Hrushevskiy M. Iz polsko-ukrainskykh stosunkiv Halychyny / Mykhailo Hrushevskiy // *Hrushevskiy M.S. Tvory: U 50 t.; / Redkol.: P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych ta in.; Holov. red. P. Sokhan.* – Lviv: Svit, 2002. – T. 1: Seriia «Suspilno-politychni tvory (1894 – 1907)». – S. 485–527.
5. Hrushevskiy M. Ukrainski pryvatni shkoly / Mykhailo Hrushevskiy // *Kalendar «Prosvity» na 1911 r.* – Lviv, 1910. – S. 195–207.
6. Instytut literatury NAN Ukrainy im. T. Shevchenka. – F. 135. – Spr. 48. – 531 ark.
7. Koshelieva N. Diialnist halytskoi Kraiovoi shkilnoi rady stosovno ukrainskoi narodnoi osvity v 1873 – 1914 rokakh / N. Koshelieva // *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna.* – Lviv: LNU im. Iv. Franka, 1999. – Vyp. 34. – S. 269–276.
8. [Levytskyi Ye.]. Chy teatr, chy shcho inshe? / Yevhen Levytskyi // *Dilo.* – 1905. – Ch. 26. – S. 1.
9. Levytskyi K. Borba za narodnyi teatr / Kost Levytskyi // *Dilo.* – 1905. – Ch. 30. – S. 1.
10. Telvak V. Hromadsko-politychna diialnist Mykhaila Hrushevskoho v Halychyni v otsinkakh suchasnykh / Vitalii Telvak // *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Sectio F.* – Lublin, 2016. – Vol. LXXI. – S. 65–88.
11. Trush I. Novyi teatralnyi budynok i vyhlyady na buduche / Ivan Trush // *Artystychnyi Vistnyk.* – 1905. – Ch. 4–5.
12. Trush I. Proekt ukrainskoho teatru u Lvovi / Ivan Trush // *Artystychnyi Vistnyk.* – 1905. – Ch. 2, 3.
13. Franko I. Zamist dyskusii – tsvitky polemiky / Ivan Franko // *Literaturno-naukovyi vistnyk.* – 1905. – Кн. III. – С. 221–237.
14. Franko I. Lvivskiy teatr i narodna chest / Ivan Franko // *Literaturno-naukovyi vistnyk.* – 1905. – Кн. II. – С. 122–132.
15. Franko I. Nasha teatralna mizeriia / Ivan Franko // *Artystychnyi visnyk.* – Lviv, 1905. – S. 90–91.
16. Chernetskiy S. Deshcho pro teperishnii stan halytsko-ruskoho teatru / S. Chernetskiy // *Literaturno-naukovyi vistnyk.* – 1905. – Кн. IV. – С. 56–64.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2017 р.

УДК 340.143:821.161.9(092)-6

DOI 10.24919/2519-058x.5.118337

Володимир ГАЛИК,

orcid.org/0000-0001-9761-7661

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) galykvol@ukr.net

УЧАСТЬ ДРОГОБИЦЬКИХ ЮРИСТІВ ЄВРЕЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У РОЗВ'ЯЗАННІ ОСОБИСТИХ ТА ЮРИДИЧНОМУ ВРЕГУЛЮВАННІ РОДИННИХ ПРОБЛЕМ ІВАНА ФРАНКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИСТІВ САЛЬО ГАЙНСБЕРГА, ІСААКА ТІГЕРМАНА ТА ІЗИДОРА ЛЯУТЕРБАХА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО)*

Запропоноване дослідження проливає світло на участь дрогобицьких юристів (євреїв за походженням) у процесі розв'язання особистих та юридичного врегулювання деяких родинних проблем Івана Франка упродовж 1887 – 1904 рр. На основі збереженої епістолярної спадщини до І. Франка зазначеного часу вдалося встановити, що до кола таких дрогобицьких юристів-помічників входили Сальо Гайнсберг, Ісаак Тігерман та Ізидор Ляутербах. Визначено, що листи від дрогобицьких юристів, які адресувалися до вченого з Дрогобича, – це унікальні періоджерела, які передусім дають змогу реконструювати та дослідити малознані факти не лише з життя і багатогранної діяльності Івана Франка, а також докладніше ознайомитися із видами діяльності його дописувачів, невідомими до сьогодні біографічними фактами особистого життя адресантів, які свого часу спілкувалися зі вченим.

Ключові слова: Іван Франко, Сальо Гайнсберг, Ісаак Тігерман, Ізидор Ляутербах, дрогобицькі адвокати, епістолярій, юридичне врегулювання проблем, співробітництво.

Лім. 21.

Volodymyr HALYK,

Ph D (History), Assistant Professor;

*Doctorant of Department of World History and Special Historical Disciplines,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) galykvol@ukr.net*

PARTICIPATION OF DROHOBYCH LAWYERS OF JEWISH ORIGIN IN THE SOLUTION OF IVAN FRANKO'S PERSONAL AND JURIDICAL REGULATION OF HIS RELATIVES' PROBLEMS (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE LETTERS FROM SALIO GAINSBURG, ISAAC TIGERMANN, AND ISIDOR LAUTERBACH TO THE UKRAINIAN SCHOLAR)

The suggested investigation clarifies the participation of Drohobych lawyers (of Jewish origin) in the process of solving Franko's personal problems and juridical regulation of the problems of his relatives throughout 1887 – 1904.

On the basis of the survived epistolary heritage of the aforementioned period addressed to Franko the researcher managed to find out that Salio Gainsberg, Isaac Tigermann and Isidor Lauterbach were among such lawyers-assistants from Drohobych who busied themselves with the solution of Franko's problems. Thus, Drohobych barrister Salio Gainsberg, after he had learned from book tradesman Victor Ungar that Franko wished to buy himself an estate in Drohobych, offered him to buy under order his father's estate on the fertile land. To Isaac Tigermann Franko turned for various legal advice and help and it was him that Franko busied to acquire him a plot of land after he had married his wife who had a good dowry and decided to insert the money into realty. A number of letters from the Drohobych county advocate Isidor Lauterbach tells of how he helped Franko juridically to settle a family conflict in 1902 – 1904, when between Franko's stepfather and brothers a dissention about the inheritance took place.

* Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках виконання наукового проекту «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): історичний досвід, уроки для сучасності», що фінансується за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету. ID:95861 29.08.2017 (176-1).

It is affirmed that the letters from Drohobych lawyers to Franko are unique first-hand sources which allow the researchers to reconstruct and investigate little known facts from Franko's life, his multisided activity, more in detail get acquainted with the activities of his correspondents and unknown hitherto facts from their personal life, especially, which concern their meetings with the writer.

Key words: Ivan Franko, Salio Gainsberg, Isaac Tigermann, Isidor Lauterbach, Drohobych advocates, epistolary, juridical regulation of problems, cooperation.

Ref. 21.

Владимир ГАЛЫК,

кандидат исторических наук, доцент, докторант кафедры всемирной истории и специальных исторических дисциплин Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франка (Украина, Дрогобыч) galykvol@ukr.net

УЧАСТИЕ ДРОГОБЫЧСКИХ ЮРИСТОВ ЕВРЕЙСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В РЕШЕНИИ ЛИЧНЫХ И ЮРИДИЧЕСКОМ УРЕГУЛИРОВАНИИ СЕМЕЙНЫХ ПРОБЛЕМ ИВАНА ФРАНКО (ПО МАТЕРИАЛАМ ПИСЕМ САЛЬО ГАЙНСБЕРГА, ИСААКА ТИГЕРМАНА И ИЗИДОРА ЛЯУТЕРБАХА К УКРАИНСКОМУ УЧЕНОМУ)

Предложенное исследование проливает свет на участие дрогобычских юристов (евреев по происхождению) в процессе решения личных и юридического урегулирования некоторых семейных проблем Ивана Франко на протяжении 1887 – 1904 гг. На основе сохраненного эпистолярного наследия к И. Франко указанного времени, удалось установить, что в круг таких дрогобычских юристов-помощников входили Салл Гайнсберг, Исаак Тигерман и Исидор Ляутербах. Определено, что письма от дрогобычских юристов, которые адресовались к ученому из Дрогобыча, – это уникальные первоисточники, позволяющие прежде всего реконструировать и исследовать малоизвестные факты не только из жизни и многогранной деятельности Ивана Франко, а также подробнее ознакомиться с видами деятельности его авторов, неизвестными до сегодня биографическими фактами личной жизни адресантов, которые в свое время общались с ученым.

Ключевые слова: Иван Франко, Салл Гайнсберг, Исаак Тигерман, Исидор Ляутербах, дрогобычские адвокаты, эпистолярный, юридическое урегулирование проблем, сотрудничество.

Лит. 21.

Постановка проблеми. Важливе місце у сучасному франкознавстві посідає епістолярна спадщина Івана Франка, а особливо збережені листи до нього. Вони слугують багатим джерелом для реконструкції та дослідження не лише життя й багатогранної діяльності письменника, а й його кореспондентів. Зміст цих джерел дає змогу докладніше ознайомитися із біографіями Франкових кореспондентів, які сьогодні здебільшого залишаються не вивченими. Також згадані джерела допомагають пізнати історію розвитку та напрями співробітництва І. Франка із колом своїх адресантів, їхніми уподобання, проблеми тощо. З огляду на це цікавим, на наш погляд, буде простеження участі дрогобицьких юристів у процесі розв'язання особистих та юридичного врегулювання деяких родинних проблем Івана Франка упродовж 1887 – 1904 рр.

Аналіз досліджень. Порушена тут проблема не нова у франкознавстві. Зв'язки Івана Франка з євреями-сучасниками входили до кола зацікавлень багатьох дослідників. Зокрема, Я. Грицак у праці «Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота», Франковим контактам з євреями присвятив цілий розділ [3, 335–365]. У 2016 р. вийшла україномовна збірка матеріалів наукової конференції, яка проходила у Віденському університеті 24–25 жовтня 2013 р. «На перехресних стежках. Іван Франко та єврейське питання у Галичині», упорядниками якої стали А. Вольдан та О. Терпіц [14]. До книг увійшли праці знаних франкознавців Р. Мниха, Т. Гундорової, М. Гнатюка, Я. Грицака, Г. Грабовича, А. Вольдана, Є. Пшеничного, В. Московича, К. Августиновича, які через призму фахового аналізу різножанрової творчої спадщини І. Франка, а також характеристики його взаємин із євреями-сучасникам на основі конкретних прикладів «культурного, історичного і біографічного контекстів Фран-

кової рецепції єврейського питання» намагаються спростувати звинувачення на адресу українського вченого в антисемітизмі. У передмові до україномовного видання матеріалів згаданого заходу у Віденському університеті, А. Вольдан опротестовуючи юдофобський закид Іванові Франку акцентує на тому, що франкознавці «...змушені звернутися до теми «Франко та єврейське питання», якої дослідники досі торкалися тільки епізодично й стримано: образ великого сина українського народу не міг мати «вразливих місць». Нерозривно пов'язане з цим питання українсько-єврейських відносин, хоч і виринає з філологічних студій, також далеко виходить поза їх рамки. Із багатовікової традиції співжиття українців та євреїв на території сучасної України постають також проблеми історичної свідомості в сьогоденній Україні, осмислення й опрацювання хибних дій і провин у ХХ столітті, ролі єврейства в українській культурі. Приклад Івана Франка, українця із старої Галичини, який жив в одному з євреями політичному, соціальному та культурному просторі, засвідчує різні виміри цього співжиття у надзвичайно показовий спосіб» [14, 8–9].

Побіжно скажемо, що тема листування Сальо Гайнсберга, Ісаака Тігермана та Ізидора Ляутербаха з Іваном Франко була предметом і нашого зацікавлення. Зокрема, у процесі публікації усєї збереженої епістолярної спадщини до І. Франка, відправленої із поштової скриньки Дрогобича, нами вперше було опубліковано листи згаданих Франкових кореспондентів (видано листи польською мовою та здійснено україномовний переклад) із супровідним коментарем до них [1, 82–102, 212–219].

З огляду на вищесказане ставимо собі за мету максимально глибоко проаналізувати збережені листи до Івана Франка від дрогобицьких юристів-євреїв (Сальо Гайнсберга, Ісаака Тігермана та Ізидора Ляутербаха), які безпосередньо допомагали Франкові розв'язувати як особисті проблеми, так і юридично врегульовувати деякі родинні спірні питання, з котрими вчений стикався впродовж 1887 – 1904 рр.

Виклад основного матеріалу. 5 червня 1887 р. Іван Франко одержав листа від дрогобицького адвоката Сальо Гайнсберга, в якому автор, дізнавшись від дрогобицького книгаря Унгара Віктора* про те, що вчений хоче купити собі господарство в Дрогобичі, пропонував йому на продаж під замовлення двір на родючій землі свого батька [5]. На цей лист І. Франко відповіді не дав.

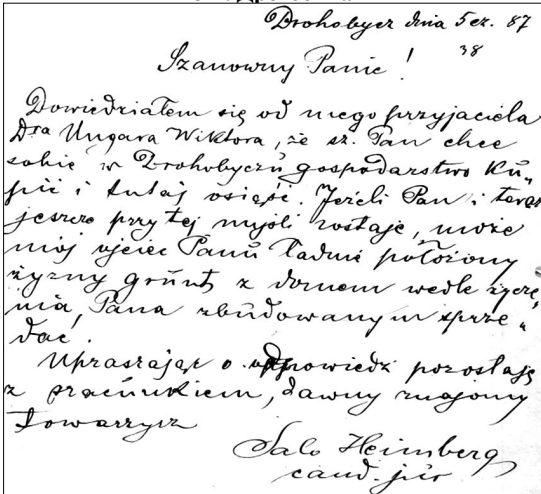
Частим дописувачем до Івана Франка був Ізидор (Ігнацій) (Ісаак) Тігерман, який працював адвокатом у Дрогобичі. Також він був гімназійним товаришем Івана Франка – закінчив її разом з І. Франком у 1875 р. (з І. Тігерманом І. Франко вчився і в нормальній школі отців Василян). Часто користувався іменами-псевдонімами Ігнацій та Ізидор, які уживав, мабуть, щоб приховати своє єврейське походження, оскільки в цей час в Дрогобичі входила «*Gazeta Naddniestrzacska*», яка була конкурентом часопису «*Drohobyczer Zeitung*», що представляла інтереси єврейської еліти. «*Gazeta Naddniestrzacska*» оголосила себе голосом соціал-національної опозиції [15, 111], і, можливо, тому І. Тігерман підписувався під різними іменами (з метою запобігання антиреклами), проте не змінював прізвище.

У контексті зазначимо, що ще у 1884 р. І. Франко отримав листівку від свого товариша П. Мельника***, зміст якої деякою мірою дає уявлення про Франкові відносини із родиною

* Віктор Унгар – книгар у Дрогобичі, привозив Іванові Франкові замовлені ним книжки зі Львова.

** Панас (Атанас) Мельник – (14 липня 1857 р. – 24 квітня 1905 р.) – родом із Волі Якубової. У 1883 р. внаслідок перевороту у читальні, який вчинили його прихильники, став її головою та виключив з неї сімох своїх опонентів. Мельник звинуватив стару владу у зловживанні громадськими грошима. На виборах 1884 р. його партія здобула більшість у сільській раді (10 із 18 радників), а 1885 р. йому не вистачило одного голосу, щоб обратися на посаду сільського в'їта. Він закінчив дяківську школу в Перемишлі. Його зусиллями та за підтримки графа Тарнавського зі Снятинки за рішенням Дрогобицького повітового виділу було збудовано біту (штурвану) дорогу з Дрогобича до Волі Якубової завдовжки 9 км. Атанас Мельник викупив корчму і побудував з неї громадський дім – радницю, у якому разом з парохом села о. Никифором Лешищаклом заснував читальню товариства «*Просвіта*». За «*бунтування селян*» був засуджений австрійським судом. За деякими твердженнями у тюрмі в Самборі він захворів на сухоти, які передчасно у 1905 році звели його в могилу на 48-му році життя. В Атанаса Мельника народився син, якого назвали Андрієм. Він пішов тою ж стежкою, що й батько, і у 1940 р. став провідником Організації українських націоналістів.

Автограф листа Сальо Гайнсберга
до Івана Франка від 05 червня 1887 р.
з м. Дрогобича

Подается за:

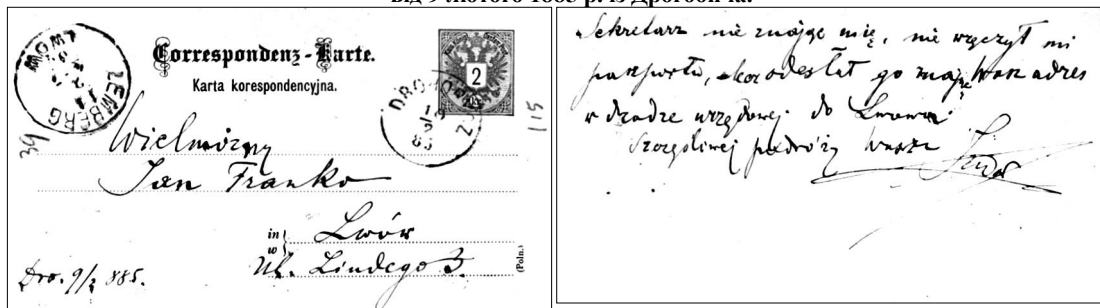
І. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1602. – С. 97.

Гімназії два вчителі погрожували їй поганою оцінкою з поведінки. Тому І. Тігерман із вітчимом звернулись за допомогою до І. Франка, тому що в тій семінарії вчителювали чимало його добрих знайомих. Одним із таких був Омелян Огоновський – друкував із І. Франком свої твори у журналі «Зоря», та ще один знайомий – вчитель математики Іван Бічай. Саме до них просили звернутися за допомогою Ісаак Тігерман та його вітчим Ківа Тігерман. Справа, очевидно, була поладжена, бо Антоніна успішно закінчила семінарію в 1886 р., а опісля працювала вчителькою в Дрогобичі, однак невдовзі померла [2, 268; 16; 19].

Батьком І. Тігермана був Ліпе Тігерман – писар, а мати – Майле Розенберг. Проживали Тігермани в центральній частині Дрогобича в будинку під № 38. І. Тігерман навчався на юридичному факультеті Віденського університету, після закінчення якого практикувався у різних адвокатських конторах. 9 лютого 1885 р. Ісаак Тігерман повідомляє Івана Франка, що секретар, не знаючи його, не вручив йому паспорт вченого, а відправив його на адресу І. Франка [17]. Після закінчення віденського університету (1886) І. Тігерман склав два кваліфікаційні екзамені з права і отримав ступінь доктора та право на самостійну адвокатську практику. У 1890 р. приступив до урядової роботи в Дрогобицькому суді. У 1894 р. залишив державну службу і відкрив самостійну адвокатську контору в Добромилі [2, 238, 268–269].

До І. Тігермана часто звертався І. Франко за різними адвокатськими порадами та допомогою. Саме йому він доручив придбати для себе якийсь «кусок ґрунту» після того, як отримав посаг за дружиною і вирішив одержані гроші вкласти в нерухомість. Від людей Іван Франко дізнався, що продається земля в Унятичах, які сусідують з Нагуєвичами, і тому про-

Автограф листівки Ісаак Тігермана до Івана Франка
від 9 лютого 1885 р. із Дрогобича.

Подается за: І. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1615. – С. 115–116.

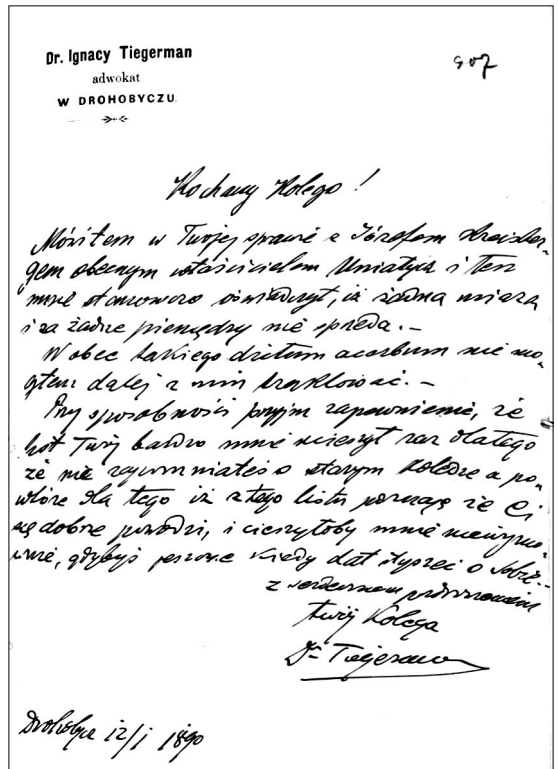
сив І. Тігермана зайнятися цією справою. Справа з купівлі землі тягнулась до 1890 р., проте власник землі Гофрат Крейсберг відмовився її продавати, про що дізнаємося з листа І. Тігермана від 12 січня 1895 р. [2, 269–271; 18] Саме завдяки І. Тігерману І. Франко був врятований від фізичної розправи агентів пана Павла Тишковського, який був суперником І. Франка на виборах у 1895 р. [Див. про це у: 21]

Чимало листів збереглося від крайового адвоката з міста Дрогобича Ізидора Ляутербаха, який юридично допомагав І. Франкові протягом 1902 – 1904 рр., коли між вітчимою і братами Франками виникла суперечка за спадщину. Сварка в родині розпочалася через Марію Гаврилик (народилася в 1881 р.), дочку в третьому шлюбі Григорія Гаврилика і вдови Петра Франка Параски Франко. Брати вважали, що Г. Гаврилик віддасть увесь маєток Марії, а вони втратять спадщину. Сварка закінчилася судовим процесом, який тривав з 1902 до 1904 рр. За рішенням суду ґрунт було розділено між Франками і Гавриликами. Захар Франко залишився проживати у збудованій хаті. Сам Г. Гаврилик збудував собі хату ближче до потоку, а Онуфрій купив ґрунт і садибу в Підгірцях біля Калуша [2, 68; 4, 31].

14 грудня 1902 р. Ізидор Ляутербах повідомляє Івана Франка, що той повинен приїхати до Дрогобича 16 грудня цього року, оскільки має бути підписана угода братів з родиною вітчима Григорія Гаврилика. Але, якщо угода буде зірвана, то приїзд Івана Франка є не обов'язковим [9]. У наступному листі від 3 листопада 1903 р. І. Ляутербах повідомляє вченого, що Г. Гаврилик подав апеляційне звернення щодо розриву співвласності на маєток в Нагуевичах, наслідком якого є призначення нового апеляційного засідання в окружному суді Самбора, яке відбудеться 11 листопада 1903 р. о 10 годині [11]. Зразу ж після апеляційного засідання І. Ляутербах пише: «...повідомляю, що після вручення мені вироку другої інстанції, а це настане лише за пару тижнів, проведу екзекуцію (юридичні дії – В. Г.), а про термін ліцитації (аукціону – В. Г.) В[исокошановного] Пана повідомлю» [10].

Майже через три місяці І. Ляутербах знову звертається до Івана Франка. У листі автор розкажує, що схилив його брата Захара до спокою у справі переділу майна і тепер родина має три місяці для позасудового врегулювання тієї суперечки. Для задоволення претензій Захара, йому запропоновано «парцелі (наділи землі – В. Г.), звані «на валу», означені 11 кат. гр. 9196, 9219/1, 9216, 9165 площею 17 га. 73 м. і частину бад. 351 довкола старої хати...». Проте Захар з цим рішенням не погоджувався і уперто вимагав ще земельних наділів «...9319 і 9318, званих «на загальнім», або «на короткім», площею 24 га. 10 м.». І. Ляутербах також пропонує І. Франку, щоб при розподілі маєтку між Г. Гавриликом і Захаром Франком також за одним коштом і заходом виділили частку й Онуфрієві, і це треба зробити навесні, доки почнуться роботи. Також адвокат радить про всяк випадок подати зустрічний позов проти Г. Гаврилика, оскільки за рішенням не можна буде продати нагуєвицьку власність [7].

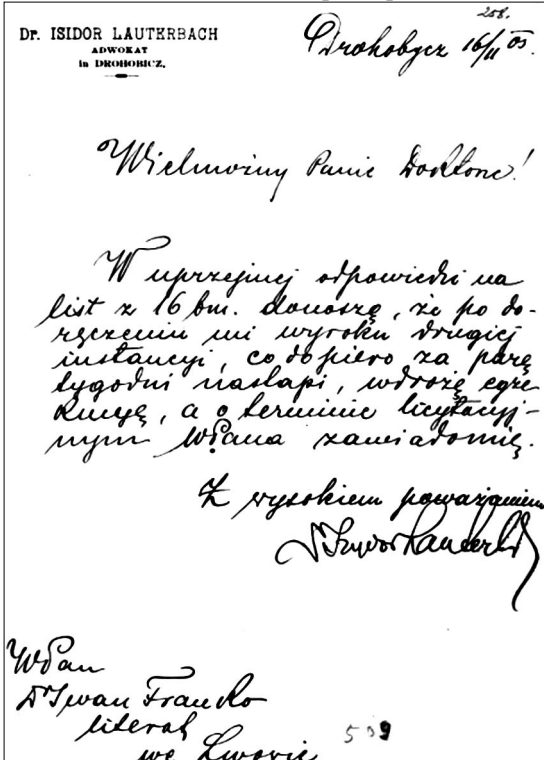
Автограф листа Ігнація Тігермана до Івана Франка від 12 січня 1890 р. із Дрогобича.

Подается за:

І. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1605. – С. 409.

Автограф листа (рукопису)
 Изидора Ляутербаха до Івана Франка
 від 16 листопада [19]03 р. із Дрогобича.

Податється за:

І. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1624. – С. 509.

обмежити; це залежить внутрішніх стосунків поміж вами і братом Онуфрієм, які не підлягають критиці юриста» [8].

Щодо цієї теми, то зберігся ще один лист авторства Володимира Йойка, судді, який, напевне, вів справу Івана Франка та його родини в 1902 – 1904 рр., пов'язану із суперечкою за спадщину з вітчимом Григорієм Гавриликком. В. Йойко пише: «...не відписував Вам, бо гадав, що Ваша Родина зголосит ся (звернеться – В. Г.) до мене, та хот[і]в Вам доперва (спершу – В. Г.) по полагожденню справи дати знати що і як, коли однак Ваші не [проти] [се]го – то прошу зарядити (повідомити – В. Г.), щоб явились у мене в суд[і], мен[і] розтолкували, о що їм ходити [потрібно], а я стану ц[і]лий [д]ухом, тай старатись му всьо як сьл[і]д по закону зробитися...» [6]. Процитовані з листа слова В. Йойка, є свідченням того, що Іван Франко заручався не лише підтримкою адвокатів, але й суддів, щоб позитивно розв'язати проблему майнового конфлікту для своєї родини.

Висновки. У ході проведеного аналізу епістолярію від Сальо Гайнсберга, Ісаака Тігермана та Изидора Ляутербаха з Іваном Франком бачимо, що між ними існували приятні стосунки. Зі змісту збережених листів чітко видно, що адресанти невимушено сприяли І. Франкові розв'язувати як приватні справи, так і юридично врегульовувати певні родові конфліктні проблеми, з якими вчений стикався упродовж 1887 – 1904 рр. Проте подані тут сюжети Франкових відносин з єврейською спільнотою далеко не повністю розкривають ті його двосторонні приятні взаємини. Є ще чимало збережених листів від євреїв різних соціальних категорій до І. Франка, вивчення яких дало б можливість більш повно та різнопланово проаналізувати зв'язки вченого із ними. Тому перспективним, на наш погляд, залишається подальше прискіпливе вивчення епістолярної спадщини І. Франка.

У листі від 7 березня 1904 р. адвокат повідомляє вченого, що примирення між родиною Франків та Гавриликів майже близько, і радить йому оформити генеральне й необмежене уповноваження для його брата Онуфрія, оскільки Іван Франко хотів передати йому свою частку майна [12]. Через п'ять днів І. Ляутербах відсилає І. Франкові акт поділу майна між родиною Франків та Гавриликів. В пункті «А» вказується, що «[він] укладений згідно з вказівками і за згодою Вашого брата Онуфрія, думаю, що відповідає і Вашій волі. Прошу підписати його і підпис в суді чи в нотаріуса легалізувати...». Також у контракті ухвалено, «що належні Вам від Гриня Гаврилика і Захара суми купівлі (500 кор. і 1120 кор.) можуть бути виплачені Вам і братові Онуфрію через інтабуляцію права застави нерухомого майна боржників. Якщо Ви вважаєте їхні зобов'язання гідними довіри, можна не застосовувати право застави і зекономити собі і їм кошти, котрі, як-не-як, складають кільканадцять корон». Другий пункт договору «В» Іван Франко повинен підписати в нотаріуса або легалізувати в суді. В кінці листа автор наголошує, що це повноваження, яке вчений склав для брата Онуфрія є дуже широким, тому він залишає його зміст на розсуд І. Франка: «чи не належало б його

Автограф листа (машинопису) Ізидора Ляутербаха до Івана Франка
від 13 березня 1904 р. із Дрогобича.

345

DR. IZYDOR LAUTERBACH
adwokat krajowy
W DROHOBYCZU.

Drohobycz, dnia 13. III. 1904.

Wielmożny Panie Doktorze!

Wczoraj sporządziłem akt działu między Wpanem, a Pańską rodziną. Przesyłam go w oryginale pod A/. Ponieważ sporządzony jest wedle wskazówek i za zgodą brata Pańskiego Onufrego, myślę, że zgodny jest z wolą Pańską.

Proszę podpisać go i podpis w sądzie lub u notariusza legalizować, poczem mnie go o ile możliwości odwrotną pocztą odesłać, albowiem nie zgłosiłem go jeszcze do wymiaru należitości.

W kontrakcie postanowione jest, że dla należnych Wpanu od Zacharego i od Hrynia Nawryżyka cen kupna w sumach 500 k. i 1120 k. może być prawo zastawu na rzecz Wpana i brata Onufrego go intabulowane na majątku nieruchomym dłużni-

ków. Jeżeli Wpan uważa wierzytelności te za pewne, tedy, myślę, można praw zastawu nie intabulować i oszczędzić sobie i im kosztów, które zawsze kilkanaście koron wyniosą.

Przesyłam Wpanu pod B/ koncept pełnomocnictwa, który Wpan podpisać i również u notariusza, lub w sądzie legalizować zechce.

Zaznaczam, że pełnomocnictwo to idzie bardzo daleko, zostawiam więc ocenie Wpana, czy nie należy go ograniczyć; zależy to od wewnętrzznego stosunku między Wpanem, a bratem Onufrem, który uchyla się z pod krytyki jurysty.

Za kontrakt i podanie intabulacyjne liczę 50k
" stęple " 5"
razem 55k
z czego na Wpana przypada piąta część t.j. 11k

Z wysokiem poważaniem
N.b. Proszę przy podpisach położyć dodatek
" syn Jacka ".

Подается за: I. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1638. – С. 345–346.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Адресати з Дрогобича до Івана Франка / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика / Наук. ред. Леонід Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2011. – 308 с.
2. Горак Р. Іван Франко / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів: Видавництво отців Василяна «Місіонер», 2002. – Кн. третя. Гімназія. – 360 с.
3. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856 – 1886) / Я. Грицак. – К.: Критика, 2006. – 632 с.
4. Гром Г. Нагуєвичі / Г. Гром. – Дрогобич: «Відродження», 2002. – 288 с.
5. Гайнсберг С. Лист до І. Франка від 5 червня 1887 р. з м. Дрогобича / С. Гайнсберг. – I. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1602. – С. 97.
6. Іойко (Йойко) Володимир. Лист до І. Франка від 15 грудня 1903 р. з м. Дрогобича / Володимир Іойко (Йойко). – I. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1630. – С. 370–371.
7. Ляутербах Ізидор. Лист до І. Франка від 11 лютого 1904 р. з м. Дрогобича / Ізидор Ляутербах. – I. Л. – Ф. 3. – Спр. 1638. – С. 343–344.
8. Ляутербах Ізидор. Лист до І. Франка від 13 березня 1904 р. з м. Дрогобича / Ізидор Ляутербах. – I. Л. – Ф. 3. – Спр. 1638. – С. 345–346.
9. Ляутербах Ізидор. Лист до І. Франка від 14 грудня 1902 р. з м. Дрогобича / Ізидор Ляутербах. – I. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1624. – С. 329–330.
10. Ляутербах Ізидор. Лист до І. Франка від 16 листопада 1903 р. з м. Дрогобича / Ізидор Ляутербах. – I. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1624. – С. 509.
11. Ляутербах Ізидор. Лист до І. Франка від 3 листопада 1903 р. з м. Дрогобича / Ізидор Ляутербах. – I. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1624. – С. 505–506.
12. Ляутербах Ізидор. Лист до І. Франка від 7 березня 1904 р. з м. Дрогобича / Ізидор Ляутербах. – I. Л. – Ф. 3. – Спр. 1624. – С. 555–558.
13. Мельник Панас [Атанас]. Листівка до І. Франка від 1884 р. з м. Дрогобича / Панас [Атанас] Мельник. – I. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1615. – С. 561–562.

14. На перехресних стежках: Іван Франко та єврейське питання у Галичині. Матеріали наукової конференції у Віденському університеті (24–25 жовтня 2013 року) / Упоряд. Алоїз Вольдан, Олаф Терпіц. – К.: Критика, 2016. – 184 с.
15. Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.) / ДДПУ ім. І. Франка, істор. факультет / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – 320 с.
16. [Тігерман Ізидор]. Листівка до І. Франка від 22 червня 1884 р. з м. Відня. – І. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1618. – С. 515–516.
17. [Тігерман Ізидор]. Листівка до І. Франка від 9 лютого 1885 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Од. збр. – 1615. – С. 115–116.
18. Тігерман Ізидор. Лист до І. Франка від 12 січня 1890 р. з м. Дрогобича / Ізидор Тігерман. – І. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1605. – С. 409.
19. [Тігерман Ківа]. Лист до І. Франка від 22 червня 1884 р. – І. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1618. – С. 209.
20. [Унгар Віктор]. Лист до І. Франка від 21 червня 1884 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Од. збр. 1618. – С. 517–518.
21. Франко І. Найновіший галицький вибір / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 280–291.

REFERENCES

1. Adresaty z Drohobycha do Ivana Franka / Uporiadkuvannia, peredmova i komentari Volodymyra Halyka / Nauk. red. Leonid Tymoshenko. – Drohobych: Kolo, 2011. – 308 s.
2. Horak R. Ivan Franko / R. Horak, Ya. Hnativ. – Lviv: Vydavnytstvo ottsvi Vasyliian «Misioner», 2002. – Kn. tretia. Himnaziia. – 360 s.
3. Hrytsak Ya. Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856 – 1886) / Ya. Hrytsak. – K.: Krytyka, 2006. – 632 s.
4. Hrom H. Nahuievychi / H. Hrom. – Drohobych: «Vidrodzhennia», 2002. – 288 s.
5. Gainsberg S. Lyst do I. Franka vid 5 chervnia 1887 r. z m. Drohobycha / S. Gainsberg. – I. L. – F. 3. – Od. zbr. 1602. – S. 97.
6. Ioiko (Ioiko) Volodymyr. Lyst do I. Franka vid 15 hrudnia 1903 r. z m. Drohobycha / Volodymyr Ioiko (Ioiko). – I. L. – F. 3. – Od. zbr. 1630. – S. 370–371.
7. Liauterbakh Izydor. Lyst do I. Franka vid 11 liutoho 1904 r. z m. Drohobycha / Izydor Liauterbakh. – I. L. – F. 3. – Spr. 1638. – S. 343–344.
8. Liauterbakh Izydor. Lyst do I. Franka vid 13 bereznia 1904 r. z m. Drohobycha / Izydor Liauterbakh. – I. L. – F. 3. – Spr. 1638. – S. 345–346.
9. Liauterbakh Izydor. Lyst do I. Franka vid 14 hrudnia 1902 r. z m. Drohobycha / Izydor Liauterbakh. – I. L. – F. 3. – Od. zbr. 1624. – S. 329–330.
10. Liauterbakh Izydor. Lyst do I. Franka vid 16 lystopada 1903 r. z m. Drohobycha / Izydor Liauterbakh. – I. L. – F. 3. – Od. zbr. 1624. – S. 509.
11. Liauterbakh Izydor. Lyst do I. Franka vid 3 lystopada 1903 r. z m. Drohobycha / Izydor Liauterbakh. – I. L. – F. 3. – Od. zbr. 1624. – S. 505–506.
12. Liauterbakh Izydor. Lyst do I. Franka vid 7 bereznia 1904 r. z m. Drohobycha / Izydor Liauterbakh. – I. L. – F. 3. – Spr. 1624. – S. 555–558.
13. Melnyk Panas [Atanas]. Lystivka do I. Franka vid 1884 r. z m. Drohobycha / Panas [Atanas] Melnyk. – I. L. – F. 3. – Od. zbr. 1615. – S. 561–562.
14. Na perekhresnykh stezhkakh: Ivan Franko ta yevreiske pytannia u Halychyni. Materiialy naukovoi konferentsii u Videnskomu universyteti (24–25 zhovtnia 2013 roku) / Uporiad. Aloiz Voldan, Olaf Terpits. – K.: Krytyka, 2016. – 184 s.
15. Narysy z istorii Drohobycha (vid naidavnishykh chasiv do pochatku KhKhI st.) / DDPU im. I. Franka, istor. fakultet / Nauk. red. L. Tymoshenko. – Drohobych: Kolo, 2009. – 320 s.
16. [Tiherman Izydor]. Lystivka do I. Franka vid 22 chervnia 1884 r. z m. Vidnia. – I. L. – F. 3. – Od. zbr. 1618. – S. 515–516.
17. [Tiherman Izydor]. Lystivka do I. Franka vid 9 liutoho 1885 r. z m. Drohobycha. – I. L. – F. 3. – Od. zbr. – 1615. – S. 115–116.
18. Tiherman Izydor. Lyst do I. Franka vid 12 sichnia 1890 r. z m. Drohobycha / Izydor Tiherman. – I. L. – F. 3. – Od. zbr. 1605. – S. 409.
19. [Tiherman Kiva]. Lyst do I. Franka vid 22 chervnia 1884 r. – I. L. – F. 3. – Od. zbr. 1618. – S. 209.
20. [Ungar Viktor]. Lyst do I. Franka vid 21 chervnia 1884 r. z m. Drohobycha. – I. L. – F. 3. – Od. zbr. 1618. – S. 517–518.
21. Franko I. Nainovishyi halytskyi vybir / I. Franko // Franko I. Zibrannia tvoriv u 50-ty t. + dodatkovyi tomu. – K.: Naukova dumka, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – S. 280–291.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2017 р.

УДК 94: 329.14 (477.51+476.2)1905/1907

DOI 10.24919/2519-058X.5.116984

Олександр ФЕДЬКОВ,

orcid.org/0000-0003-4835-9445

кандидат історичних наук, доцент, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Україна, Кам'янець-Подільський) san.fedkov@ukr.net

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ У ПІВНІЧНОМУ ЛІВОБЕРЕЖЖІ УКРАЇНИ ТА В СУМІЖНИХ РЕГІОНАХ БІЛОРУСІ В 1905 – 1907 рр.

У статті розглянуто історію соціал-демократичного руху в суміжних повітах української Чернігівської та білоруської Могилівської губернії. У 1904 – 1905 рр. в регіоні функціонував Поліський комітет РСДРП, у складі якого працювали більшовики та меншовики. Припинення діяльності цього об'єднання російської марксистської партії відбулося під впливом репресій правоохоронних органів самодержавства наприкінці 1905 р. Після цього виникли інші організації соціал-демократів – Перше Чернігівське районне бюро та Гомельська організація РСДРП. Наприкінці 1906 р. зазначені громади ввійшли до складу Української соціал-демократичної спілки РСДРП.

Ключові слова: РСДРП, місцеві соціал-демократичні організації, більшовики, меншовики, Українська соціал-демократична спілка.

Літ. 34.

Oleksandr FED'KOV,

Ph D (History), Associate Professor, Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University (Ukraine, Kamianets-Podilskyi) san.fedkov@ukr.net

THE SOCIAL-DEMOCRATIC MOVEMENT IN THE NORTHERN LEFT-BANK UKRAINE AND IN THE NEIGHBOURING COUNTIES OF BELARUS IN 1905 – 1907

The article deals with the history of the Social-Democratic movement in the neighbouring counties, i.e. in Chernihiv (Ukraine) and Mogilev (Belarus) gubernias. In 1904 – 1905, the Polissian Committee (PC) of the RSDLP functioned on this territory, consisting mainly of Bolsheviks, as well as Mensheviks and the supporters of an overcoming of the fractional split. In autumn 1905, the PC supported the Mensheviks, but at the end of the year it ceased to function, owing to repressions of law enforcing bodies. It is clarified that several new Social-Democratic organizations were formed in Polissia afterwards. The First Chernihiv district bureau of the RSDLP acted on the territory of five northern counties of Chernihiv gubernia, and in the south of Mogilev gubernia the Gomel organization of the RSDLP functioned as well. These party communities launched a great work aimed at organizing of the revolutionary struggle of urban and rural workers against tsarism. In towns and villages they established the Social-Democratic centers, trade unions and public organizations, i.e. Councils of labour deputies, detachments of armed workers. The Social-Democratic centers had printing houses at their disposal, stored up the weapons and prepared for armed actions. The Social-Democratic organizations included the representatives of different nationalities – Ukrainians, Jews, Belarusians, Russians and this fact assured their international character. The Social Democrats organized strikes of urban and rural workers, carried out revolutionary activity among the military. At the end of 1906, the First Chernihiv district bureau and the Gomel organization joined the Ukrainian Social-Democratic Union of the RSDLP and continued to function as a part of its North-Chernihiv region by the end of the revolution in 1905 – 1907 and during the period of Stolypin reaction.

Key words: RSDLP, local Social-Democratic organizations, the Bolsheviks, the Mensheviks, the Ukrainian Social-Democratic Union.

Ref. 34.

Александр ФЕДЬКОВ,

кандидат исторических наук, доцент, Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко (Украина, Каменец-Подольский) san.fedkov@ukr.net

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧЕСКОМ ДВИЖЕНИИ В СЕВЕРНОГО ЛЕВОБЕРЕЖЬЯ УКРАИНЫ И В СОПРЕДЕЛЬНЫХ РЕГИОНАХ БЕЛАРУСИ В 1905 – 1907 гг.

В статье рассмотрена история социал-демократического движения в смежных уездах украинского Черниговской и белорусской Могилевской губерний. В 1904 – 1905 гг. в регионе функционировал Полесский

комитет РСДРП, в составе которого работали большевики и меньшевики. Прекращение деятельности этого объединения российской марксистской партии произошло под влиянием репрессий правоохранительных органов самодержавия в конце 1905. После этого возникли другие организации социал-демократов – Первое Черниговское районное бюро и Гомельская организация РСДРП. В конце 1906 указанные общины вошли в состав Украинской социал-демократического союза РСДРП.

Ключевые слова: РСДРП, местные социал-демократические организации, большевики, меньшевики, Украинская социал-демократический союз.

Лит. 34.

Постановка проблеми. Один із засновників сучасної партології, французький учений М. Дюверже у праці, що стала класикою цієї науки, висловив думку про доцільність підготовки серії монографій з історії «секцій» соціалістичних партій (у термінології вітчизняної історичної науки – місцевих організацій соціалістичних партій) [2, 71]. Зазначене міркування цілком стосується місцевих громад соціал-демократичних партій і спілок в Україні. Попри те, що в СРСР значна увага приділялася історії соціал-демократії, проте головна увага зосереджувалася на історії більшовицької партії. На сьогодні вчені вже зробили важливі кроки для подолання негативної спадщини, створеної радянською «історико-партійною наукою» [13; 15; 16]. З'явилися дослідження, що розглядають історію меншовизму на теренах українських губерній романівської імперії [19; 10; 1; 18]. Однак діяльність марксистських організацій залишається ще слабо вивченою. **Метою** цієї статті є з'ясування історії соціал-демократичних організацій у північних регіонах Чернігівської губернії та у Гомельському повіті білоруської Могилівської губернії у 1905 – 1907 рр.

Аналіз досліджень. Особливістю соціал-демократичного руху на Чернігівщині було те, що в губернії не існувало єдиної партійної організації російських марксистів. Осередки останніх у північній частині регіону та на Гомельщині спочатку підпорядковувалися Поліському комітетові (ПК) РСДРП, а згодом опинилися у складі Української соціал-демократичної спілки РСДРП. Проте генеза ПК та перехід його чернігівських осередків і білоруської гомельської організації до складу УСДС знайшли лише часткове відображення у науковій літературі [20, 154–159]. Найбільше уваги приділив цій проблемі сучасний історик О. Кривобок [6; 7]. Водночас вона, на наш погляд, вимагає подальшого дослідження. Тому метою цієї статті є з'ясування питання про діяльність соціал-демократичних організацій у північному Лівобережжі України та на Гомельщині в період Першої російської революції.

Виклад основного матеріалу. Осередки російських соціал-демократів північних повітів Чернігівщини входили до великого регіонального партійного об'єднання, відомого як Поліський комітет (ПК) РСДРП. Він утворився у січні 1904 р. у Гомелі й охоплював своїм впливом такі соціал-демократичні групи: білоруську Гомельську Могилівської губернії та українські Новозибківську та Клишівську Чернігівської та Роменську Полтавської губерній. Згодом до нього приєдналися інші партійні осередки [3, 557; 9, 9; 14, 426; 12, 7, 154]. Наявність фракційних угруповань у Поліській організації загалом відбивала стан справ у партії: у ній одночасно працювали меншовики, більшовики та так звані «примиренці», по суті, прибічники подолання розколу в партії [9, 10]. Водночас склад партійних осередків не був сталим і, залежно від переваги більшовиків чи меншовиків, вони проводили одну чи іншу політику. Втім, наявність прихильників різних течій у складі організацій не став перешкодою для їхньої спільної діяльності. Не варто також перебільшувати глибину розходжень між «твердими» та «м'якими»; обидві фракції перебували на позиціях революційної соціал-демократії та здійснювали схожі тактичні заходи. Наша увага до цього партійного союзу зумовлена тим, що його осередки, зокрема й Гомельська організація, згодом увійшли до складу Української соціал-демократичної спілки.

Навесні 1905 р. більшовики ініціювали скликання III з'їзду партії. Проте меншовики не визнавали його законності та, натомість, скликали «конференцію партійних працівників». У Поліському комітеті переважали прихильники В. Леніна, які підтримали ідею скликання III з'їзду РСДРП. Їхній представник Владіміров (М. Шенфінкель) представляв ПК на з'їзді «твердих» [14, 22, 426, 734]. Після завершення більшовицького та меншовицького форумів, у травні відбулися засідання з'їзду поліських організацій РСДРП. На ньому були присутні представники обох

фракцій, які прийняли, по суті, компромісну резолюцію. У ній зазначалося, що статут III з'їзду дає змогу вести спільну загальнопартійну роботу. І хоча районний форум визнав за необхідне підпорядковуватися центральному керівництву, обраному більшовицьким з'їздом, однак останній не визнали загальнопартійним. Окрім того, поліські соціал-демократи констатували, що «роз'єднання революційних сил у теперішній час вкрай небажане і шкідливе для спільної справи» та доручали Поліському комітету негайно вийти у контакт з Організаційною комісією меншовиків для подолання розколу [4, 14–15].

Такий гострий перебіг подій на регіональному з'їзді викликав занепокоєння лідера більшовиків В. Леніна. У листі до ЦК він висловив міркування про необхідність публічності у діяльності останнього та вважав, що відсутність його представників на районних з'їздах є помилкою; «у Поліссі на з'їзді нікого не було. Скандал. Вони мало не відпали!» [8, 38–39]. Проте події на з'їзді стали «першим дзвіночком» для більшості ПК; згодом комітет усе ж перейшов до табору меншовиків.

Існували також інші, внутрішні організаційні проблеми в діяльності осередків, які перебували в підпорядкуванні Поліського комітету. Про них повідомляла діячка РСДРП Людмила, лист якої перлюстрований Департаментом поліції. «Проїхала я по Дніпру, де познайомилася з районом роботи Пол[іського] ком[ітету]; у його віданні декілька організацій, – повідомляла вона 28 травня 1905 р. – Деякі з них мають значні зв'язки серед селян від людей, які пристосовані до роботи в селянському середовищі» [21, 419]. Адресантка зазначала також про інтенсивну роботу Гомельської організації, що зростала чисельно та міцнішала. Водночас діячі місцевих осередків у розмовах із нею висловлювали незадоволення роботою Поліського комітету. Так, один активіст обурювався його бездіяльністю та «занадто великим формалізмом». Інший партієць висловився про ПК в такому ж дусі: «це не керівний центр, а комітетська печатка». Надалі він пояснив свою думку: «У нього немає ні вміння, ні сил для роботи, ніяких самостійних зв'язків, нічого, крім генеральських тенденцій» [21, 419]. Воднораз партійний емісар повідомляла, що пов'язує цю «значну периферію» з центром партійна дисципліна та надія, що об'єднання та з'їзд змінять хід роботи [21, 419]. Отже, керований більшовиками Поліський комітет викликав серйозні нарікання партійців, які йому підпорядковувалися.

Очевидно, внаслідок зазначених причин, на осінь співвідношення фракційних сил у ПК змінилося, адже наприкінці листопада 1905 р. його делегат уже брав участь у роботі другої меншовицької конференції РСДРП [34, 1]. Проте саме в цей час, унаслідок репресій, Поліський комітет припинив своє існування [6, 75; 17, 8–9]; після дезінтеграції на його місці постала низка організацій.

Найпотужніше об'єднання створили осередки п'яти північних повітів (Новозибківського, Новгород-Сіверського, Стародубського, Суразького, Мглинського) Чернігівської губернії – Перше Чернігівське районне бюро РСДРП [6, 75; 17, 8–9]. Через арешт наприкінці серпня 1906 р. одного з провідних діячів цього регіональної партійної організації російських соціал-демократів М. Сичова, жандармам удалося отримати матеріали, що найповніше відображали її діяльність [25, 1–58зв.]. На основі зазначених документів В. Щербаков навів цілком звіт про стан осередків, вилучений жандармами [20, 154–159], а О. Кривобок подав загальну характеристику діяльності Першого чернігівського бюро РСДРП [6, 75]. Використовуючи наукову літературу та архівні джерела, з'ясуємо роль цього регіонального об'єднання російських соціал-демократів у суспільно-політичному житті регіону.

До Першого чернігівського бюро РСДРП на час його організації входили два представники клинцівської організації, один – новозибківської та злинківської, один – семенівської та новгород-сіверської, один – стародубської та унечської, один – суразької та мглинської. Усього в зазначеному об'єднанні нараховувалося 535 соціал-демократів, а якщо врахувати членів сільських осередків, то близько 800. При бюро діяла бібліотека легальної і нелегальної літератури. Конференції збирались раз на три місяці з делегатів зазначених осередків і вирішували головні питання партійного життя, займалися виробленням спільної тактики [6, 75; 20, 157]. Для прикладу, на одній із конференцій розглядалися такі питання: постановка роботи в районі, в місті та на селі; постановка техніки; організація постачання легальної та нелегальної літератури; взаємини з іншими партійними організаціями; створення бойових дружин та низка організаційних проблем (вибори

районного бюро, створення районного комітету, періодичність скликання конференцій тощо) [25, 42зв.]. У питанні про постановку техніки на форумі прийняли рішення встановити друкарню, спільну для всіх організацій, для чого кожна з них протягом двох місяців мала надати певну суму грошей. Конференція також визначилася з тактикою щодо інших політичних партій. З Бундом передбачалося входити в коаліцію при відкритих виступах і дозволяти працювати бундівцям під прапором РСДРП лише серед єврейського пролетаріату. Водночас з есерами та сіоністами-соціалістами передбачалося вступати лише в тимчасові угоди при загальних виступах, за умови «якщо ці партії зможуть надати реальну підтримку зброєю та організованою масою». Визнано за доцільне створити бойові дружини при організаціях «з метою самооборони і відкритого виступу під час збройного повстання» [25, 42зв., 43]. Отже, Перше чернігівське бюро РСДРП було революційною меншовицькою організацією, що прагнула використовувати збройні форми боротьби з російським самодержавством.

Означений характер організації мали й її окремі партійні групи. Місцем перебування Першого чернігівського бюро РСДРП був посад Клинець (У XIX ст. посад утвердився як тип міського поселення [5, 43; 11, 108]). Активну діяльність у місті та регіоні навесні і влітку 1906 р. розгорнув відомий під псевдонімом «Тарас» народний учитель С. Моспан, який виконував обов'язки секретаря бюро. Він проводив мітинги, на яких закликав робітників згуртовано відстоювати свої права і добитися повалення «кровожерного уряду»; царя він називав «кровопивцею» та «іншими образливими словами»; говорив, що «солдати та козаки вже відмовляються стріляти в народ, оскільки переконалися, що убивають своїх невинних братів»; «що потрібно всіх багачів пограбувати та поділити їхнє добро порівну» [23, 3зв.]. «Тарас» фігурував керівником страйку пролетарів у Клинцях улітку 1906 р.; під час виступу він наводив аргументи на користь страйків і видавав грошові допомоги біднішим робітникам [23, 4]. Восени почала функціонувати районна друкарня, що мала забезпечити осередки необхідними виданнями [24, 89зв.]. При арешті в С. Моспана вилучили підписний листок для зібрання пожертв на користь клинцівської організації РСДРП та ««борців», ув'язнених у тюрму» [23, 2].

Розглянемо стан окремих соціал-демократичних організацій, які діяли в складі Першого чернігівського бюро. Їхня сила значною мірою залежала від чисельності робітників у містах та містечках регіону, а також рівня їхнього радикалізму. За цими показниками вирізнявся посад Клинець Суражського повіту. Вже до початку XX ст. це міське поселення перетворилося на передовий у технічному плані центр великого фабричного виробництва сукна в Україні. За оцінками соціал-демократів, у Клинцях зосереджувалося 10 тис. робітників, а їхній партійний осередок налічував 150 осіб із «виборним керівним колективом» з 9 осіб. Як зазначалося у документі, відібраному у М. Сичова, «пролетаріат рветься в бій», а клинцівські соціал-демократи користувалися «величезним впливом на населення». Організація мала у своєму розпорядженні друкарський пристрій – гектограф, бібліотеку [25, 48зв.]. Для роботи з робітниками на підприємствах закріплювалися агітатори. На чотирьох фабриках діяли профспілкові організації, а також були обрані робітники до Ради робітничих депутатів. Остання була безпартійною, хоча соціалісти-революціонери й хотіли провести до її складу своїх представників. Бойова дружина складалася із 30 осіб. Окрім того, клинцівські соціал-демократи мали зв'язки з селянами чотирьох повітів, а в чотирьох селах – селянські організації [25, 41зв, 48зв.].

Значним впливом користувалася також Новозибківська організація РСДРП. Помічник начальника Чернігівського ГЖУ підполковник Протопопов, враховуючи її високу організованість, значний рівень активності та систематичність у веденні пропаганди, навіть поставив її «на перше місце» [28, 9, 12зв.]. Партійний осередок у Новозибкові нараховував 60 членів і «керівний колектив» із семи осіб, які працювали переважно серед міського та робітничого населення (останнього нараховувалося близько 3 тис.). Серед селянства робота велась «дуже слабка», а підконтрольних організацій на селі взагалі не було [25, 48зв.].

Інші осередки російських соціал-демократів регіону були слабшими. Проте діяльність Семівської організації РСДРП Новозибківського повіту радикалізувалася восени 1905 р. Про це свідчило хоча б те, що 29 листопада у містечку затримали міщанина Ш. Дінкевіча та селянина Г. Самохвалова, які «здійснювали збір грошей на бойову дружину соціал-демократичної партії»

[26, 38, 38зв.]. У березні 1906 р. декількох семенівських марксистів заарештували, проте вони були насильно звільнені внаслідок нападу натовпу на стражників. Після цього влада провела «швидку репресію», заарештувавши до 60 осіб і, таким чином, «спокій у Семенівці забезпечила цілком» [28, 13, 13зв.]. Однак, організація доволі швидко відновила роботу, оскільки в матеріалах М. Сичова, датованих кінцем серпня 1906 р., повідомлялося про 80 членів партійного осередку, керівний колектив із п'яти обраних та трьох кооптованих діячів, про «масовки» – колективні зібрання. Щоправда, незадовільно працювали заявлені три гуртки, погано збиралися партійні внески, не існувало бойової організації та було обмаль зброї. Але найголовніше, що впливу на людинність містечка осередок, за визнанням соціал-демократів, не мав «ніякого» [25, 48зв.].

«Матеріали М. Сичова» дають змогу з'ясувати загальний рівень впливовості осередків Першого чернігівського бюро в міських поселеннях регіону, а також стан роботи соціал-демократів серед селянства та військових. Попри існування більших соціал-демократичних організацій у восьми містах та містечках – Новгород-Сіверський, Новозибків, Стародуб, Сураж, Злинка, Семенівка, Унеча та посаді Клинці, лише в останньому зазначалося про значний вплив на міське населення, про значення їх у Стародубі нічого не йшлося, а в шести інших населених пунктах у відповідь на запитання про вплив тут організації, зазначалося «ні» або «ніякого», що свідчило про низький авторитет осередків РСДРП. Шість організацій (клинцівська, стародубська, унечська, суражська, злинська, новгород-сіверська) активно працювало на селі, влаштовуючи мітинги, здійснюючи агітаційно-пропагандистську роботу. Всі разом вони мали 19 сільських партійних осередків. З військовими підтримували зв'язки стародубська, новозибківська та новгородсіверська організації [25, 48зв.].

До осені 1906 р. зросли сила й авторитет Першого чернігівського бюро; ця регіональна організація проявляла ініціативу щодо консолідації соціал-демократичного руху в губернії. Про це засвідчував вилучений жандармами лист секретаря районного бюро Тараса до організацій із запрошенням прислати делегата на районну конференцію. Попередньо пропонувалося обговорити в осередках порядок денний майбутнього форуму, зокрема питання про тактику під час виборів до Державної думи, «про об'єднання північних чернігівських організацій із південними в одну Чернігівську губернську організацію» та низку інших. Для участі в роботі конференції прибули представники районного бюро та Центрального комітету РСДРП [24, 89, 89зв.]. Щоправда, зазначеним планам не судилося збутися, оскільки в ніч на 22 жовтня 1906 р. С. Моспана заарештували [24, 2]. Проте арешт керівника соціал-демократичної організації на півночі Чернігівщини не зупинив її роботи.

Отже, у північних повітах Чернігівської губернії існувало міцне регіональне об'єднання соціал-демократичних осередків. Про це засвідчувала наявність розгалуженої партійної мережі у містах і містечках регіону. Зазначені осередки мали зв'язки з селянами та організації у селах. Найміцнішою була Клинцівська організація, що активно працювала серед робітничого класу, мала в своєму складі бойову дружину. У цьому міському поселенні діяли робітничі організації – профспілки, Рада робітничих депутатів. Однак, окрім клинцівської організації, партійні осередки, за визнанням самих соціал-демократів, загалом не мали впливу на населення регіону.

Відомо, що з клинцівським осередком у листопаді 1906 р. листувалася член секретаріату ЦК РСДРП «товариш Віра» [31, 42]. Очевидно, що саме тоді організації Першого чернігівського бюро увійшли до складу Української соціал-демократичної спілки, яка в період спаду першої російської революції стала центром тяжіння соціал-демократичного руху у південно-західній частині Російської імперії. Про зазначене засвідчує низка історичних джерел. У листі ГК Спілки від 1 грудня 1906 р., присвяченому, зокрема, виборам до II Державної думи, повідомлялось, що в першій половині грудня для обговорення виборчої кампанії буде скликана «Північна Чернігівська» конференція [30, 51об.]. Окрім того, 14 грудня 1906 р. поінформований член ГК Спілки Юрій Ларін (М. Лур'є) у листі повідомляв, що інший член керівного органу – Грицько (Г. Довженко) «їде по півночі Чернігівської губернії або по Полтавщині» з агітаційною метою по виборах до Державної думи [22, 4об.]. Отже, організації Першого Чернігівського бюро в листопаді 1906 р. увійшли до складу Української соціал-демократичної спілки і в грудні повністю включилися у життя соціал-демократичного союзу.

Про Клинівсько-Новозибківський район УСДС, із розгалуженою мережею партійних організацій у містах, містечках та селах, завдяки агентурним даним, стало відомо Департаменту поліції, який 24 січня 1907 р. повідомляв про це начальника Чернігівського ГЖУ. Особливо турбувала віце-директора установи О. Васильєва інформація про наявність у Клинівській організації «п'ятнадцяти бойовиків, револьверів, кинджалів, дев'яти бомб, двадцяти піроксилінових шашки, друкарського верстата та більше трьох пудів шрифту». Зазначалося також, що секретарем організації працює Володимир [28, 32]. Про цього діяча, а також про Аркадія як приїжджих, та про місцевих активістів Ф. Жукова, Ф. Шпунтова, І. Семенцова, Є. Коган і сімейство єврея Оршанського доповідав у столицю імперії начальник Чернігівського ГЖУ генерал-майор М. Рудов. За непевними агентурними даними останнього, Володимир та Аркадій – це, відповідно, студент-медик Київського університету В. Шишкін та В. Діхамеджія [28, 34, 58]. У квартирі Ольшанських жандарми вилучили близько 30 фунтів (13, 6 кг) нелегальної літератури та валик від якогось мнотильного апарату [28, 34, 34зв.]. Отже, клинівський осередок УСДС був найпотужнішим на півночі Чернігівщини. Це цілком усвідомлювали жандарми, які зазначали, що Клиніці є ключовим пунктом, «який має особливе значення для району» [26, 61зв.].

На початку 1907 р. при арешті інших клинівських соціал-демократів, І. Корженевича та С. Френкен, виявили три ящики друкарського шрифту та конверти з відозвами УСДС, зокрема циркулярний лист Головного комітету Української соціал-демократичної спілки № 16 за 1906 р. «До всіх організацій області» [29, 7, 7зв., 14, 16, 57, 98, 98зв.].

Навесні 1907 р. північні чернігівські осередки під керівництвом ГК Спілки брали активну участь у підготовці та проведенні виборів делегата на V з'їзд РСДРП [33, 6]. Окремий виборчий округ в організації УСДС складав Північно-Чернігівський район (Новозибків, Клиніці, Злинка, Софіївка, Сураж, Стародуб і т.д.) [32, 215а]. Як бачимо, він цілком об'єднав організації, що раніше входили до складу Першого чернігівського бюро. Це спілчанське об'єднання функціонувало і в період реакції.

Про інтернаціоналістський характер Української соціал-демократичної спілки свідчило те, що до її складу входили осередки з суміжних із українськими губерніями територій. З осені 1906 р. зі Спілкою тісно співпрацювала гомельська організація РСДРП білоруської Могилівської губернії. Так, у «проекті статуту УСД Спілки», який розсилався у жовтні 1906 р. в організації, серед окреслених у ній районів значився Гомельський. Очевидно, що вже тоді йшлося про входження гомельських соціал-демократів до Спілки. Проте саме входження відбулося у грудні 1906 р., про що зазначав тодішній фактичний керівник Головного комітету УСДС Юрій Ларін (М. Лур'є). У листі до партійних організацій, датованим початком грудня, він повідомляв: «Місто Гомель просить керувати ним» [29, 2зв.]. В іншому листі, від 8 грудня, зазначалося – «До слова, Полтавський губернський союз ввійшов у Спілку, а тепер приймаємо Гомель [29, 7зв.]. Звісно, тут йшлося про входження гомельської соціал-демократичної організації до складу УСДС. Достеменно відомо на основі історичних джерел, що напередодні V з'їзду партії (березень-квітень 1907 р.) вже функціонував Гомельський район Української соціал-демократичної спілки [32, 215а].

Висновки. Отже, соціал-демократичні організації північних повітів Чернігівщини та Гомельського повіту білоруської Могилівської губернії напередодні та під час першої російської революції входили до потужного партійного об'єднання – Поліського комітету РСДРП. В умовах розколу російської марксистської партії у 1904 та першій половині 1905 р. в ПК переважав вплив більшовиків, але працювали також меншовики та прихильники подолання розколу. Восени 1905 р. поліські соціал-демократи підтримували меншовицьку фракцію. Після розгрому ПК наприкінці 1905 р., організації, що раніше входили до його складу, почали створювати менші регіональні партійні об'єднання. На півночі Чернігівщини утворилося Перше Чернігівське бюро РСДРП, яке згуртувало соціал-демократів п'яти північних повітів губернії. Самостійно діяла Гомельська організація РСДРП. Марксистські осередки північного регіону Чернігівської губернії складали міцне партійне об'єднання, що вело роботу серед робітництва, селянства та військових. Вони створювали партійні осередки, профспілки, Ради робітничих депутатів, бойові дружини. Соціал-демократи організували страйковий рух робітників, селянські виступи, здійснювали агітаційно-пропагандистську роботу серед військових. Наприкінці 1906 р. організації соціал-демократів

Першого Чернігівського районного бюро та Гомельщини ввійшли до Української соціал-демократичної спілки РСДРП. Наявність у складі УСДС білоруської гомельської організації засвідчувала, що це була інтернаціональна марксистська організація РСДРП, яка охоплювала своїм впливом не лише українські етнічні території, але й частину Білорусі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Голюкова О. М. Меншовики в Україні у роки революції і громадянської війни (1917 – 1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Михайлівна Голюкова; Харківський національний університет імені В. Каразіна. – Харків, 2000. – 20 с.
2. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже [пер. с франц.]. – М.: Академический Проект, 2002. – 560 с. (Серия «Концепции»)
3. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. В 6 тт. – Т. 1: Створення більшовицької партії. 1883 – 1903 рр. / Ред. П. М. Поспелов. – Київ: Політвидав України, 1965. – 602 с. (Інститут марксизму лєнінизму при ЦК КПРС)
4. Коробочко А. И. Революционное движение в Гомеле и Гомельской области в годы Первой русской революции / А. И. Коробочко, С. И. Лерман. – Гомель: Гомельский областной краеведческий музей, 1955. – 31 с.
5. Кошман Л. В. Город и городская жизнь в России XIX столетия: социальные и культурные аспекты / Л. В. Кошман. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 448 с.
6. Кривобок О. П. Діяльність політичних партій та організацій на півночі Лівобережної України в кінці XIX на початку XX ст.: монографія / О. П. Кривобок; Ніжин. держ. ун-т ім. М. В. Гоголя. – Ніжин: НДУ, 2011. – 202 с.
7. Кривобок О. Територіальні зв'язки як чинник формування партійно-політичної і адміністративної мережі на півночі Лівобережної України (початок XX ст.) / О. Кривобок // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / Головний редактор В. Смолій. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 3. – С. 233–246.
8. Ленін В. І. Центральному комітетові РСДРП // В. І. Ленін Повне зібрання творів. – [5-е вид.]. – Київ: Видавництво політичної літератури України. – Т. 47: Листи: 1905 – листопад 1910. – 1974. – С. 37–39.
9. Лесная Ф. Из прошлого / Ф. Лесная // Революционная борьба в Гомельской губернии. Исторические материалы. – Гомель: Государственное издательство, 1921. – Вып. 1. – С. 9–17.
10. Мартиненко Н. М. Діяльність РСДРП (меншовиків) в Україні (1907 – 1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Наталія Миколаївна Мартиненко; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 25 с.
11. Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні у XIX ст. / Л. Г. Мельник. – Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 240 с.
12. Революционные события в Гомеле и Гомельской области в годы Первой русской революции 1905 – 1907 гг. Сб. док. и мат. / Сост. А. И. Коробочко, С. И. Лерман, А. Д. Патыко. – Гомель: Гомельский областной краеведческий музей, 1955. – 214 с.
13. Смирнова М. И. Новое в историографии российской социал-демократии / М. И. Смирнова // Мировая социал-демократия: теория, история и современность: Материалы междунар. конф., 21–21 мая. 1996 г., Москва / Рос. акад. наук, Отд-ние ист.-филол. наук [и др.]. – М.: Собрание, 2006. – С. 19–33.
14. Третий съезд РСДРП: апрель-май 1905 года. Протоколы // Протоколы и стенографические отчеты съездов и конференций Коммунистической Партии Советского Союза. Государственное издательство политической литературы, Москва: Госполитиздат, 1959. – 782 с. (Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС)
15. Тютюкин С. В. Десять лет в журнале «Отечественная история» / С. В. Тютюкин. – М.: Собрание, 2005. – 432 с.
16. Урилов И. X. Современная историография Российской социал-демократии / И. X. Урилов // Социал-демократия в российской и мировой истории: Обобщение опыта и новые подходы: Материалы междунар. науч. конф., 21–22 апр. 2008 г., Москва / Рос. акад. наук, Отд-ние ист.-филол. наук [и др.]. – М.: Собрание, 2009. – С. 16–30.
17. Флеров В. С. Боец революции. М. И. Сычев (Франц Суховерхов) / В. С. Флеров. – М.: Госполитиздат, 1962. – 56 с.
18. Чепурко О. О. Ідейні погляди та діяльність меншовиків Катеринославської губернії в 1903 – 1907 рр.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Чепурко Олександр Олексійович; Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2015. – 24 с.
19. Шморгун П. М. З історії соціал-демократичних організацій України напередодні і в період першої російської революції (1903 – 1907 рр.): новий підхід / П. М. Шморгун // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 3–14.

20. Щербаков В. Нарис з історії соціал-демократії на Чернігівщині (1902 – 1917) / В. Щербаков. – Харків: Пролетар, Б. р. – 219 с.
21. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 905. – 529 арк.
22. ЦДІАК України. – Ф. 301. – Оп. 2. – Спр. 14. – 223 арк.
23. ЦДІАК України. – Ф. 318. – Оп. 1. – Спр. 1155. – 68 арк.
24. ЦДІАК України. – Ф. 318. – Оп. 1. – Спр. 1156. – 106 арк.
25. ЦДІАК України. – Ф. 318. – Оп. 1. – Спр. 1160. – 58 арк.
26. ЦДІАК України. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 367. – 84 арк.
27. ЦДІАК України. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 574. 230 арк.
28. ЦДІАК України. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 626. – 890 арк.
29. ЦДІАК України. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 629. 109 арк.
30. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. 102 ДП ОО. – Оп. 236. – Д. 25, ч. 50. – 166 л.
31. ГАРФ. – Ф. 102 ДП ОО. – Оп. 236. – Д. 725, ч. 57. – 178 л.
32. ГАРФ. – Ф. 102 ДП ОО. – 1907. – Оп. 237. – Д. 8, ч. 1. – 231 л.
33. ГАРФ. – Ф. 102 ДП ОО. – 1907. – Оп. 237. – Д. 8, ч. 3. – 70 л.
34. Российский государственный архив социально-политической истории. – Ф. 278. – Оп. 1. – Ед. хр. 714. – 51 л.

REFERENCES

1. Holikova O. M. *Menshovky v Ukraini u roky revoliutsii i hromadianskoi viiny (1917 – 1920 rr.): avtoref. dys ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Olena Mykhailivna Holikova; Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. Karazina. – Kharkiv, 2000. – 20 s.*
2. Diuverzhe M. *Polytycheskye partyy / M. Diuverzhe [per. s frants.]. – M.: Akademicheskyi Proekt, 2002. – 560 s. (Seriya «Kontseptyy»)*
3. *Istoriia Komunistychnoi partii Radianskoho Soiuzu. V 6 tt. – T. 1: Stvorennia bilshovytskoi partii. 1883 – 1903 rr. / Red. P. M. Pospelov. – Kyiv: Politydav Ukrainy, 1965. – 602 s. (Instytut marksyzmu leninizmu pry TsK KPRS)*
4. Korobochko A. I. *Revolucionnoe dvizhenie v Gomele i Gomel'skoy oblasti v gody Pervoy russskoy revolyucii / A. I. Korobochko, S. I. Lerman. – Gomel': Gomel'skij oblastnoj kraevedcheskij muzej, 1955. – 31 s.*
5. Koshman L. V. *Gorod i gorodskaya zhizn' v Rossii XIX stoletiya: social'nye i kul'turnye aspekty / L. V. Koshman. – M.: Rossijskaya politicheskaya ehnciklopediya (ROSSPEHN), 2008. – 448 s.*
6. Kryvobok O. P. *Diialnist politychnykh partii ta orhanizatsii na pivnochi Livoberezhnoi Ukrainy v kintsi XIX na pochatku XX st.: monohrafiia / O. P. Kryvobok; Nizhyn. derzh. un-t im. M. V. Hoholia. – Nizhyn: NDU, 2011. – 202 s.*
7. Kryvobok O. *Terytorialni zviazky yak chynnyk formuvannia partiino-politychnoi i administratyvnoi merezhi na pivnochi Livoberezhnoi Ukrainy (pochatok XX st.) / O. Kryvobok // Rehionalna istoriia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh statei / Holovnyi redaktor V. Smolii. – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2009. – Vyp. 3. – S. 233–246.*
8. Lenin V. I. *Tsentrlnomu komitetovi RSDRP // V. I. Lenin Povne zibrannia tvoriv. – [5-e vyd.]. – Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy. – T. 47: Lysty: 1905 – lystopad 1910. – 1974. – S. 37–39.*
9. Lesnaya F. *Iz proshlogo / F. Lesnaya // Revolyucionnaya bor'ba v Gomel'skoy gubernii. Istoricheskie materialy. – Gomel': Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1921. – Vyp. 1. – S. 9–17.*
10. Martynenko N. M. *Diialnist RSDRP (menshovkyv) v Ukraini (1907 – 1914 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Nataliia Mykolaivna Martynenko; Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. – Kharkiv, 2007. – 25 s.*
11. Melnyk L. H. *Tekhnichni perevorot na Ukraini u XIX st. / L. H. Melnyk. – Kyiv: Vyd-vo Kyiv. un-tu, 1972. – 240 s.*
12. *Revolucionnye sobytiya v Gomele i Gomel'skoy oblasti v gody Pervoy russskoy revolyucii 1905 – 1907 gg. Sb. dok. i mat. / Sost. A. I. Korobochko, S. I. Lerman, A. D. Patyko. – Gomel': Gomel'skij oblastnoj kraevedcheskij muzej, 1955. – 214 s.*
13. Smirnova M. I. *Novoe v istoriografii rossijskoy social-demokratii / M. I. Smirnova // Mirovaya social-demokratiya: teoriya, istoriya i sovremennost': Materialy mezhdunar. konf., 21–21 maya. 1996 g., Moskva / Ros. akad. nauk, Otd-nie ist.-filol. nauk [i dr.]. – M.: Sobranie, 2006. – S. 19–33.*

14. Tretij sezhd RSDRP: aprel'-maj 1905 goda. Protokoly // Protokoly i stenograficheskie otchety sezdv i konferencij Kommunisticheskoj Partii Sovetskogo Soyuza. Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury, Moskva: Gospolitizdat, 1959. – 782 s. (Institut marksizma-leninizma pri CK KPSS)
15. Tiutiukyn S. V. Desiat let v zhurnale «Otechestvennaia ystoriya» / S. V. Tiutiukyn. – M.: Sobranie, 2005. – 432 s.
16. Urilov I. H. Sovremennaya istoriografiya Rossijskoj social-demokratii / I. H. Urilov // Social-demokratiya v rossijskoj i mirovoj istorii: Obobshchenie opyta i novye podhody: Materialy mezhdunar. nauch. konf., 21–22 apr. 2008 g., Moskva / Ros. akad. nauk, Otd-nie ist.-filol. nauk [i dr.]. – M.: Sobranie, 2009. – S. 16–30.
17. Flerov V. S. Boec revolucii. M. I. Sychev (Franc Suhoverhov) / V. S. Flerov. – M.: Gospolitizdat, 1962. – 56 s.
18. Chepurko O. O. Ideini pohliady ta diialnist menshovkyv Katerynoslavskoi hubernii v 1903 – 1907 rr.: avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.01 / Chepurko Oleksandr Oleksiiovich; Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet imeni O. Honchara. – Dnipropetrovsk, 2015. – 24 s.
19. Shmorhun P. M. Z istorii sotsial-demokratychnykh orhanizatsii Ukrainy naperedodni i v period pershoi rosiiskoi revolutsii (1903 – 1907 rr.): novyi pidkhid / P. M. Shmorhun // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1991. – № 2. – S. 3–14.
20. Shcherbakov V. Narys z istorii sotsial-demokratii na Chernihivshchyni (1902 – 1917) / V. Shcherbakov. – Kharkiv: Proletar, B. r. – 219 s.
21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi (dali – TsDIAK Ukrainy). – F. 275. – Op. 1. – Spr. 905. – 529 ark.
22. TsDIAK Ukrainy. – F. 301. – Op. 2. – Spr. 14. – 223 ark.
23. TsDIAK Ukrainy. – F. 318. – Op. 1. – Spr. 1155. – 68 ark.
24. TsDIAK Ukrainy. – F. 318. – Op. 1. – Spr. 1156. – 106 ark.
25. TsDIAK Ukrainy. – F. 318. – Op. 1. – Spr. 1160. – 58 ark.
26. TsDIAK Ukrainy. – F. 1439. – Op. 1. – Spr. 367. – 84 ark.
27. TsDIAK Ukrainy. – F. 1439. – Op. 1. – Spr. 574. 230 ark.
28. TsDIAK Ukrainy. – F. 1439. – Op. 1. – Spr. 626. – 890 ark.
29. TsDIAK Ukrainy. – F. 1439. – Op. 1. – Spr. 629. 109 ark.
30. Gosudarstvennyj arhiv Rossijskoj Federacii (dali – GARF). – F. 102 DP OO. – Op. 236. – D. 25, ch. 50. – 166 l.
31. HАРF. – F. 102 DP OO. – Op. 236. – D. 725, ch. 57. – 178 l.
32. HАРF. – F. 102 DP OO. – 1907. – Op. 237. – D. 8, ch. 1. – 231 l.
33. HАРF. – F. 102 DP OO. – 1907. – Op. 237. – D. 8, ch. 3. – 70 l.
34. Rossijskij gosudarstvennyj arhiv social'no-politicheskoy istorii. – F. 278. – Op. 1. – Ed. hr. 714. – 51 l.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2017 р.

УДК 94(477.83)«1909–1910»
DOI 10.24919/2519-058x.5.117188

Микола ГАЛІВ,
orcid.org/ 0000-0001-7068-3124
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) *halivm@yahoo.com*
Леся ХОМИЧ,
orcid.org/0000-0003-3262-7361
молодший науковий співробітник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) *lesyakhomych@ukr.net*

ЕТНОРЕЛІГІЙНИЙ КОНФЛІКТ У ШКОЛАХ БОРИСЛАВА 1909 – 1910 рр.: ВИТОКИ І НАСЛІДКИ*

У статті розкрито конфлікт, який спалахнув на етнорелігійному ґрунті у початкових школах Борислава в жовтні 1909 р. Його ініціатором виступив римо-католицький священик о. Т. Остромирський, котрий вимагав відсторонити учителів-євреїв від релігійних практик з учнями-християнами. Його виступ мало не призвів до конфлікту між польським (католицьким) та єврейським населенням Борислава. Показано неоднозначну роль у цій справі Дрогобицької окружної шкільної ради. Висвітлено ставлення вчителів до вимог римо-католицького катехита, зокрема керівника жіночої школи Стефана Коваліва.

Ключові слова: українсько-польсько-єврейські взаємини, Борислав, школи.
Літ. 14.

Mykola HALIV,
Ph D (Education), Associate Professor at the Department of History of Ukraine in Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) halivm@yahoo.com
Lesia HOMYCH,
junior research at Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) lesyakhomych@ukr.net

ETHNO-RELIGIOUS CONFLICT IN BORYSLAV'S SCHOOLS (1909 – 1910): CUMULS AND CONSEQUENCES

The conflict that broke out on the ethno-religious ground in the primary (male and female) five-class schools in Boryslav-town in October 1909 – March 1910 is analyzes in this article. The initiator of the conflict was the Roman-Catholic priest Fr. T. Ostromirsky, who demanded the removal of Jewish teachers from religious practices with Christian scholars. His speech, which was published in the press, almost did not lead to a conflict between the Polish (Catholic) and the Jewish population of Boryslav-town. The article reveals the ambiguous role of the Drohobych District School Council in these events. The activities of this Council were aimed at deepening the Polish-Catholic influence in the Boryslav's school, which was carried out by increasing the number of Catholic teachers (primarily Poles) in local educational institutions where Jewish pupils prevailed. These measures clearly demonstrate the pro-Polish nature of the activity of Drohobych District School Council in the early twentieth century. In addition, the attitude of Boryslav's teachers to the requirements of the Roman Catholic priest Fr. T. Ostromirsky, in particular, the head of the women's school in Boryslav Stefan Kovaliv, is highlighted in this article.

Key words: Ukrainian-Polish-Jewish relations, Boryslav, schools.
Ref. 14.

* Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках виконання наукового проекту «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): історичний досвід, уроки для сучасності», що фінансується за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету. ID:95861 29.08.2017 (176-1).

кандидат педагогических наук, доцент кафедры истории Украины Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) halivn@yahoo.com

Леся ХОМИЧ,

младший научный сотрудник Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) lesyakhomych@ukr.net

ЭТНОРЕЛИГИОЗНЫЙ КОНФЛИКТ В ШКОЛАХ БОРИСЛАВА 1909 – 1910 гг.: ИСТОКИ И ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье раскрыто конфликт, вспыхнувший на этнорелигиозной почве в начальных школах Борислава в октябре 1909 г. Его инициатором выступил римско-католический священник о. Т. Остромирский, который требовал отстранить учителей-евреев от религиозных практик с учениками-христианами. Его выступление чуть было не привело к конфликту между польским (католическим) и еврейским населением Борислава. Показано неоднозначную роль в этом деле Дрогобычского окружного школьного совета. Освещены отношения учителей к требованиям римско-католического катехита, в частности руководителя женской школы Стефана Ковалива.

Ключевые слова: украинско-польско-еврейские отношения, Борислав, школы.

Лит. 14.

Постановка проблеми. Дослідження українсько-польсько-єврейських стосунків на теренах поліетнічної Східної Галичини у першій половині ХХ ст. потребує аналізу повсякденних аспектів життя зазначених національних спільнот, зокрема, у межах малих територіальних конгломератів, міст, містечок, сіл. Серед них увагу привертають ті поселення, які характеризувалися значним відсотком українців, поляків, євреїв серед населення. Одним з таких, безумовно, був Борислав кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., за яким на тривалий час закріпився топонім «Галицької Каліфорнії». Оскільки простором щоденного спілкування представників різних національних груп була не лише виробничо-промислова, але й культурно-освітня сфера, то нашу увагу привертає шкільництво Борислава початку ХХ ст., яке механічно поєднувало учнів і вчителів різного етнічного походження та віросповідання.

Аналіз останніх досліджень. Стан освіти Борислава зазначеного періоду висвітлено у працях краєзнавців П. Сов'яка [6], Р. Тарнавського [7], А. Гнатишина [3]. Нещодавно побачила світ стаття М. Галива, присвячена історії народного шкільництва у Бориславі впродовж ХІХ – початку ХХ ст. [2]. У ньому автор побіжно згадав про етнорелігійний конфлікт у школах цього поселення, що тривав у 1909 – 1910 навч. році. Польський дослідник Ф. Рендзінський розкрив діяльність школи фундації барона М. Гірша у Бориславі [14]. Окремі аспекти діяльності цього закладу висвітлено у працях М. Гелбера [13], В. Москалець [4]. Однак ретельного аналізу цього «макроконфлікту на мікрорівні» в історичній літературі наразі немає.

Мета статті – розкрити витоки, зміст і наслідки етнорелігійного конфлікту у школах Борислава 1909 – 1910 рр.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст. шкільництво Борислава, населення якого різко збільшувалося впродовж другої половини ХІХ ст., помітно відставало від демографічних процесів і не відповідало соціальним запитам місцевих мешканців. На той час там діяла лише одна державна початкова школа (коєдукаційна), а також приватна школа фундації барона М. Гірша для єврейських хлопців (1887 – 1907) [2, 51]. Бориславська місцева шкільна рада при підтримці громади прагнула утворення принаймні двох шкіл – жіночої і чоловічої. Цю ідею підтримувала й Дрогобицька окружна шкільна рада (далі – ОШР), яка зверталася з відповідними клопотаннями до Красвої шкільної ради (далі – КШР) у Львові. 17 травня 1897 р. КШР видала постанову про реорганізацію чотирикласної школи в Бориславі. Згідно з нею, вона поділялася на дві – чоловічу і жіночу, але їх структурний рівень не підносився. Обидві мали залишатися чотирикласними. Видатки на утримання шкіл покладалися на громаду та двірський маєток, а недобір мав покриватися з державного шкільного фонду [10, 27–28зв, 29–31]. Проте такому рішенню спротивилися

бориславська громада і двірський масток, які почали домагатися утворення в Бориславі шести-класної чоловічої і чотирикласної жіночої шкіл. Відтак чотирикласна мішана школа продовжувала існувати.

У лютому 1901 р. Бориславську чотирикласну мішану школу було перетворено на п'ятикласну мішану [10, 41–42зв]. Зауважимо, що на 1900 р. у школі працювали керівник Стефан Ковалів, сталі вчителі Констанція Фангор, Марія Алексієвич, Розалія Шуфтлер, надетатові вчителі Саломея Рехнер, Ернестина Гершдорфер, Спрінца Клейнберг, Дебора Клейнберг, Анна Фіхман [8, 515]. Зростання учнів підштовхувало шкільні власті до подальшої реорганізації школи. 14 травня 1908 р. Дрогобицька ОШР звернулася до КШР з пропозицією перетворити п'ятикласну мішану школу на дві шестикласні – чоловічу і жіночу. Своє прохання дрогибицькі чиновники аргументували, по-перше, великою фреквенцією учнів, яка на той час становила 858 хлопців і 1028 дівчат, по-друге, закриттям школи фундації барона М. Гірша, а відтак потребою навчати й її екс-учнів (247 хлопців), по-третє, неможливістю одному керівникові встежити за такою кількістю учнів і вчителів (21 особа, до яких приєдналися два педагоги із закритої єврейської школи), по-четверте, придбанням громадою Борислава обох шкільних будинків від фундації М. Гірша для потреб жіночої школи (8 навчальних кімнат, канцелярія і менші зали для навчання релігії дітей різних віросповідань), по-п'яте, уже три роки, як відділи хлопців і дівчат у п'ятому класі навчаються за програмою шостого класу народної школи [10, 45–45зв.].

Тож нарешті постановою КШР від 29 травня 1908 р. Бориславська мішана школа була реорганізована на п'ятикласну чоловічу і таку ж жіночу школи. Кожна школа отримала штат педагогів на 5 осіб (керівника і чотирьох сталих учителів), а катехити римо- та греко-католицький і вчитель «релігії ізраелітської» зобов'язувалися навчати дітей в обох школах [10, 60–61].

На 1909 р. у п'ятикласній чоловічій школі в Бориславі працювали керівник Євгеній Кнавер, тимчасові вчителі Петро Крайчик та Юліан Карпінський, надетатові – Броніслав Добровольський, Александр Петер, Мендель Гіммель, Йозеф Волянський, Брейн Шіфман, Елла Еттінгер, Спрінз Курнер. Педагогічний колектив п'ятикласної жіночої школи, яку очолював знаний педагог та письменник Стефан Ковалів, складався зі сталої вчительки Констанції Фангор, надетатових учителів Аделі Фіхман, Анни Фіхман, Сюзанни Розенблат, Сабіни Шнейдер, Гелене Шнейдер, Сари Брасілітен, Ядвіги Раруткевич, Хани Кухмеркер, Гонорати Седлакувни, Амалії Ротенберг, Леї Еттінгер. Катехитами в обох школах працювали ксьондз Тадеуш Остромирський (римо-католицький) та отець Юліан Адріанович (греко-католицький) [9, 630]. Як бачимо, серед учителів-українців та поляків виділялася значна частина учителів-євреїв. Жодних чвар на релігійній чи етнічній основі між членами педагогічних колективів цих шкіл джерелами не зафіксовано.

Лише восени 1909 р. почалися події, які виявили проблемні моменти культурного співжиття представників різних національностей та релігій в межах шкільних осередків. Конфлікт спалахнув на засіданні педагогічного колективу п'ятикласної чоловічої школи з ініціативи римо-католицького катехита о. Т. Остромирського. Як свідчить протокол засідання вчительського грона цієї школи від 7 жовтня 1909 р., педагоги обговорювали зміст навчання, теми уроків, карність учнів. Відтак слово взяв о. Т. Остромирський, зажадавши щоби молитви перед і після навчальних занять учні-християни відмовляли тільки під наглядом учителів католицького визнання. Цю думку катехит аргументував своїми спостереженнями, зауваживши, що в школі учні належно і докладно не відмовляють «пацержа», бо або додають, або опускають під час цієї обов'язкової релігійної практики прості співголоски чи ставлять хибний акцент на деякі слова, що нераз цілком змінює текст молитви. Шукаючи причини цього явища, катехит побачив проблему у тому, що учні відмовляють молитву під наглядом учителів мойсеєвого визнання. Промовець розумів, що, відповідно до шкільних приписів, кожна вчителька чи вчитель повинні добре знати текст молитви як римо-, так і греко-католицького обрядів. Однак, на думку о. Т. Остромирського, «хто чого з першої матері на висав, того не потрапить в житті нічим замінити», і «може бути тільки дилетантом, але ніколи фахівцем». Це стосується і відмовлення «пацержа», який «добре відмовити може тільки той, хто добре розуміє зміст окремих слів, якого огорне дух молитви». Відтак промовець наголосив, що «пані визнання мойсеєвого» не можуть добре відмовляти і навчити «пацержа», бо його не розуміють. А тому катехит вимагав щоби відтепер учителі-єврейки не відмовляли з

дітьми католицького «пацержа» як перед, так і після занять й просив директора школи та учителів-католиків самим відмовляти з дітьми приписані молитви.

Надалі о. Т. Остромирський заявив: «Метою і прагненням кожної школи повинно бути прищеплення в серцях дітей любові і належного шанування Бога-Творця. Зрозумілим є для кожного, хто знає психологію дітей, що діти узагальнюють окремі факти, а це природно мусить викликати настрій, наслідки якого є нераз сумні. Отож якщо дитина вже в перших початках свого розумового життя бачить паню визнання мойсеєвого, котра робить знак Хреста Святого або чує з вуст тієї ж пані такі слова як «Ісус, Марія» – слова для кожного католика найсвятіші, які вимовляють тільки з найглибшою шаную (бо проте і жиди замість вимовляти слово «Єгове» (Бог) вимовляють «Елахім» або «Адонаї»), – таке дитина бачачи і чуючи, починає те собі легковажити і меншу на неї звертати увагу. І доходить врешті до того, що така дитина поволі байдужіє до своєї релігії, хоч робить вправді знак Хреста Св[ятого] на собі, вимовляє слова «Ісус, Марія», але чинить те неохоче, з примусу, не з внутрішнього переконання. Те може допровадити до атеїзму, – маю на те докази. А відмовлення пацержа вчителями мойсеєвого визнання суперечить меті школи».

Директор школи визнав певну рацію катехита, зауваживши, що п. 9 «Регуламіну для шкіл народних» твердить: під час виконання релігійних практик дітьми за ними мають нагляд вчителі тільки відповідного релігійного визнання. А молитви перед і після уроків, на його думку, доцільно зарахувати до релігійних практик, «бо знак Хреста Св[ятого] і слово «Ісус», то є знамена, які відрізняють католика від некатолика». Попри це, конференція вчителів визнала себе некомпетентною в такій справі і вирішила звернутися до шкільних властей за роз'ясненням [11, 5зв.–7].

На цьому о. Т. Остромирський не заспокоївся й поставив такі ж вимоги перед директором і вчительським колективом п'ятикласної жіночої школи в Бориславі. 9 жовтня 1909 р. там відбулася «конференція грона вчительського», де катехит знову говорив про згубні наслідки, які виникають через відмовлення молитви з дітьми перед і після уроків «вчительками визнання мойсеєвого». Вкотре висловив думку про те, що дитина повинна вимовляти слова «Ісус» і «Марія» з найбільшою пошаною, однак бачачи, що ці слова промовляє вчителька іншого віровизнання, починає легковажити релігією, а це, на переконання о. Т. Остромирського, може бути приводом до появи атеїзму поміж тутешнім християнським населенням. Відтак катехит зажадав, аби в класах діти самі молилися, а класні керівнички («господині клас») мойсеєвого віровизнання виходили з класних кімнат під час молитви. Цікаво, що на цей раз зі своїм римо-католицьким колегою солідаризувався і греко-католицький катехит о. Ю. Адріанович [11, 14].

Проте саме в жіночій школі священики наразилися на певний опір з боку вчителів. Уже під час засідання педагогічного колективу 9 жовтня 1909 р. єврейка С. Розенблат заявила, що відсторонення її та колежанок від спільних молитов з дітьми матиме сумні наслідки, оскільки підірве повагу до «вчительки ізраелітки» в закладі загалом, а в класах особливо. На думку педагога, дитина-школяр ще не знає прірви, яка ділить обидва визнання, й допіру пізнає її у пізнішому житті. «Дитина не знає вчительки-християнки чи ізраелітки, вона знає тільки вчительку, в ній бачить свій ідеал. Виконання вищезгаданого розпорядження (про відсторонення вчителів-єврейок від молитов з учнями. – Авт.) збудить допіру в дітях неповагу до вчительки не її визнання», – заявила С. Розенблат. Водночас вона намагалася заперечити доцільність опертя на п. 9 Регуламіну, заявивши: щоденна молитва, яку відмовляють перед і після навчальних занять, не є релігійною практикою в стислому значенні цих слів, а лише початком і закінченням науки з Богом [11, 14зв.].

Директор школи С. Ковалів, мабуть, намагаючись розрядити ситуацію, оголосив, що бере на себе обов'язок відмовляння молитви з учнями перших класів. Проте й ця пропозиція зазнала заперечень з боку вчителів мойсеєвого визнання. Зокрема, Елла Еттінгер також вказала на «згубні наслідки» реалізації вимог катехита. Вона пригадала колегам, що раніше о. Т. Остромирський уже заборонив педагогам-єврейкам провадити дітей до костелу, але вимагав, щоби у день богослужіння «вчительки визнання мойсеєвого» пильнували учнів. Наголосила й на тому, що вчителі-єврейки з повагою ставляться до релігійних почуттів учнів, оздоблюють вінцями образи святих, світять перед ними лампадки, молитву з дітьми у своїх класах відмовляють «дуже старано, бо своє люблять, а чуже дуже шанують». Відтак Е. Еттінгер висловила прохання до о. катехита Т. Остромирського відмовитися від своїх вимог, пропонуючи йому якнайпильніше наглядати за

способом відмовляння молитви, і, зрештою, закликала не підривати поваги до вчительок, «бо ж її втрата буде шкодою для всієї школи» [11, 14зв.–15].

Проте катехит не відступив від свого бажання, але несподівано для себе отримав опонента в особі вчительки-католички Л. Кобакової. Вона твердо виступила проти вимог о. Т. Остромирського й наголосила, що «кинуто зерно незгоди між вчительками християнськими та ізраелітськими, а разом діворою різного визнання». Виконання побажань катехита, на її думку, були б непедагогічною дією, бо учительки-християнки, «входячи до клас чужих, залишили б діворою своїх класів без опіки, відтак входження до класів ізраеліток підкопує повагу тих же». Л. Кобакова запропонувала єдиний, на її погляд, вихід зі справи: отці катехити самі повинні відмовляти молитву з дітьми до і після занять. У такому разі можна запровадити дітей до однієї класної кімнати для спільної молитви [11, 15].

Відтак директор С. Ковалів звернувся з проханням до о. Т. Остромирського відкласти впровадження своїх вимог до проведення окружної вчительської конференції (23 жовтня). Але катехит відмовився й наголосив, що звернеться до церковних властей. Учителька С. Кьорнер запропонувала звернутися в цій справі до ОШР у Дрогобичі. Це ще більше розпалило о. Т. Остромирського, який обвинуватив педагогів-євреюк у зменшенні фреквенції учениць-християнок у вищих класах шляхом «гострих класифікацій» (заниження оцінок) учениць. На це Анна Фіцман (Фіхман) зважила, що «вчительки не бачать в ученицях визнання, тільки класифікують їх відповідно до пильності і здатності». Її колега Е. Еттінгер також відкинула закиди катехита і пояснила невисоку фреквенцію учениць-християнок у вищих класах тим, що вони – діти прибулих з інших місцевостей людей, а «коли батько втратить роботу, то залишає Борислав разом з родиною». Натомість євреї є сталими мешканцями Борислава й не полишають його. С. Ковалів визнав слушними пояснення Е. Еттінгер, зазначивши, що учениці-християнки – це старшого віку дівчата, яких батьки затримують вдома для допомоги по господарству. Водночас директор звернув увагу на те, що вчителі-єврейки поблажливіше класифікують учениць, ніж педагоги-християнки. На його думку, батьки-християни менш охоче посилають дітей до школи. «Дитина їх записана до I класу має 10–11 років, а часто по закінченню II-ї чи III-ї класу виходять з віку шкільного», – сказав С. Ковалів й додав, що бере на себе обов'язок нагляду за молитвою у перших класах [11, 15зв.–16].

Ініціатива о. Т. Остромирського, звісно, не знайшла розуміння у місцевій шкільній раді (де було декілька представників від єврейської громади), а також у начальника гміни Ліпи Шудмана. Під час наступної вчительської конференції у жіночій школі, яка відбулася 6 листопада 1909 р., катехит намагався пом'якшити свою позицію. Зокрема відмовився від слів про атеїзм та стверджував, що закид, ніби фреквенція учениць-християнок у вищих класах була меншою з приводу надто суворого проведення класифікації учениць учительками визнання Мойсеєвого, походить не від нього. Священик зазначив, що начебто лише повторив слова своїх парафіян [11, 16зв.].

Однак вже наступного дня ця справа набула особливого резонансу. У львівській польській газеті «Монітор» 7 листопада 1909 р. з'явилася стаття «Апостол антисемітизму в Бориславі» У ній о. Т. Остромирського названо «вшехполяком» і «жидожером». Невідомий автор стверджував, що катехитом в школі отець став за підтримки жидів – членів місцевої шкільної ради, які таким чином намагалися пом'якшити погляди вшехполяка-антисеміта. Його названо «хуліганом в сутані». Провину автор поклав і на керівника бориславської чоловічої школи Є. Кнауера, якого також назвав «вшехполяком». У статті стверджувалося, що катехит та керівник школи «склали план, в який би то спосіб позбутися з Борислава *вчительок жидівських* (тут і далі курсив автора газетної статті. – Авт.) і так за одним замахом кільканадцять кваліфікованих працівниць на вчительській ниві позбавити хліба». Автор переповів слова о. Т. Остромирського про необхідність читання молитви перед і після навчальних занять вчителями-католиками, профанацію християнських молитов вчителям-євреиками, поширення атеїзму. Відтак доводив абсурдність ідей катехита: 1) непедагогічним є вимушений вихід вчительки з класу під час молитви, бо це підриває її авторитет; 2) Ісус і Марія були жидами, 3) атеїзм шириться через святенників, в яких слово розходиться з ділом. Автор статті зазначив, що вчительки-єврейки «в лагідний спосіб» намагалися протівитися вимогам катехита. Про роль С. Коваліва у статті сказано в негативних тонах: «Голова тої конференції, керівник школи жіночої п. *Ковалів*, як *Русин*, побоявся ксьондзу опону-

вати і носився навіть з наміром застосування ся до волі вшехполяка-хулігана...». Але в цю справу втрутився керівник місцевої шкільної ради п. Шуцман і тому бажанням катехита поклали край. Газета підкреслює, що коли о. Т. Остромирський звернеться до КШР, то для євреїв залишиться вихід – парламент. «Нема нічого світлішого в суспільстві, ніж *душа дитяча* і з тої причини найбільшим є злочином заразити її яким-небудь антагонізмом: чи визнанневим, чи національним, чи суспільним», – піднесено резюмував автор статті, продовжуючи: «Дитина в школі *не повинна в цілому бачити*, чи навчаючий її вчитель або вчителька є католиком, жидом чи протестантом, тільки бачити перед собою вихователя...». Своім читачам автор нагадував про існування молитви до Бога-Творця, яка не ображає жодну релігію, а тому її можна відмовляти у школі. Згадав і про те, що вчителі-католики навчають тисячі жидівських дітей, але з «жидівського табору не підносяться такі нетолерантні голоси». Наприкінці допису автор акцентував на потребі вільної школи, виведеної з-під релігійних впливів [12].

Стаття в «Моніторі» зчинила галас й змусила діяти Дрогобицьку ОШР. 18 листопада 1909 р. вона видала розпорядження для управ чоловічої і жіночої п'ятикласних шкіл у Бориславі. Згідно з ним, визначені отцями катехитами молитви з «дітьми релігії католицької обох обрядів» відмовляти повинні винятково «вчителі або вчительки релігії католицької». У розпорядженні деталізувався механізм проведення молитов у класах, господарями яких були вчителі-єврейки, вказувалися прізвища вчителів-католиків, котрі зобов'язані здійснювати такі практики з учнями, визначалися класні кімнати, до яких перед і після уроків мали приходити школярі певних класів, щоб промовити молитву. Директорам шкіл вказувалося на потребу видати наказ щодо передчасного прибуття «дітви католицької» до школи на загальну молитву, яку слід відмовляти за 10 хвилин перед початком навчання, а відтак й вимагати від учителів завчасно з'являтися на ці заходи. «Управа школи, – йшлося в розпорядженні ОШР для керівників бориславських шкіл, – буде бачно чувати над тим, щоби загальне відмовлення молитви перед і після навчання... відбувалося в належному настрої, але теж аби в нічому не порушувалася виховна повага вчительства релігії ізраїлітської і не ширилися національні антагонізми серед вчительського грона і дітви шкільної». Врешті Дрогобицька ОШР вважала незайвим нагадати керівникам шкіл, що відмовлення молитов повинно відбуватися, як і раніше, одного дня польською мовою, а наступного – українською («по-руськи») [11, 9–11].

Того ж дня (18.11.1909 р.) керівництво ОШР (її очолював повітовий староста Станіслав Ромуальд Ноель (1907 – 1910), а шкільним інспектором на той час був Кароль Фалькевич [1, 274]) надіслало повідомлення про ситуацію в бориславських закладах освіти до КШР. У ньому детально описано ініціативу о. Т. Остромирського, його аргументи (зокрема про те, що «навіть найпоправніше відмовлення молитов католицьких іновірцями мусить чинити на дівтору враження профанації і впроваджувати в душі як дітей так і їх батьків релігійний індіферентизм»). Відтак автор повідомлення (найбільш імовірно – окружний шкільний інспектор) вказав на проблемні моменти таких пропозицій римо-католицького катехита: по-перше, 70 % мешканців Борислава на той час становила «людність ізраїлітська»; по-друге, педагоги-католики не бажать займати посад у цьому поселенні, бо можуть розраховувати лише на платню тимчасового вчителя, а у Бориславі панує дорожнеча і дається взнаки нестача помешкань; по-третє, усунення «вчительок визнання мойсеєвого» від обов'язку відмовлення молитов перед і після уроків цілком підриває їх виховний вплив на учнів-католиків і дає привід до розхитування дисципліни в усьому класі [11, 11–12].

Відтак автор висловив глибокі спостереження, сповнені занепокоєння щодо розпалювання міжнаціонального конфлікту. «Дотеперішнє відмовлення молитов перед і після навчання навіть вчительками-іновірками надавало школам з переважною кількістю дітей мойсеєвого визнання католицький характер, а вилучення іновірців від того обов'язку ослабить – власне, замість зміцнити, – домінуюче становище католицької релігії. Пропонована інновація не стане, теж з певністю, без впливу на зростання національного антагонізму, розбудження якого повинна народна школа якнайпильніше уникати. Чи врешті зазначення релігійної різниці у такий спосіб у школах народних не дає приводу до прагнення [відкриття] шкіл визнанневих для ізраїлітської людності там, де вона є в більшості, що, видається, буде тільки питанням часу», – йшлося у повідомленні до КШР [11, 12–12зв.].

Водночас автор повідомлення згадав про «уїдливу» статтю в «Моніторі», зауваживши, що наразі, не вдалося з'ясувати, хто ініціював публікацію в цій газеті. Проте висловлював припущення, що це вчинила вчителька Л. Кобакова за посередництвом свого чоловіка – інженера на одному з бориславських підприємств. Згадана стаття, згідно із зізнанням дрогобицького чиновника від освіти, знову змусила ОШР реагувати на справу в Бориславі. Голова ОШР покликав на останнє засідання окружного шкільного інспектора, представника кагалу та о. Яна Шалайка – наглядча наука римо-католицької релігії (за поданням перемишльського констира). Зрештою, було схвалене згадане вище розпорядження для керівників бориславських шкіл. На завершення автор повідомлення просив КШР: 1) про звернення до римо-католицького консистора в Перемишлі щодо «нетактовного і поривчастого постановлення о. Остромирського», і 2) про дозвіл розпочати дисциплінарне слідство щодо Л. Кобакової за її поведінку у цій справі [11, 11зв., 12зв.–13].

Допоки КШР розмірковувала, справа продовжувала набирати обертів у пресі. У щоденній краківській газеті «Голос народу» («Głos Narodu») № 350 від 23.12.1909 р. з'явилася стаття «Ельдорадо жидівське», яка мала відверто антиєврейські конотації. Невідомий автор скаржився на «неймовірні речі» в «галицькій Америці»: «Жиди розперезалися тут до такого ступеня, що їм підлягати мусить все. Особливо плачевний є стан народних шкіл у Бориславі і Волянці. Влада шкільна вважає їх вочевидь за чисто жидівські, попри те, що 15000 християнських робітників польських і руських працює в копальнях, а жиди тільки сидять у шинках. У школах бориславських учить 13 вчителів жидів, а з тих аж 8 жидівок у самій жіночій школі. Діти християнські відмовляють в школі пацерж під наглядом вчителів жидівських. В неділі і свята не беруть діти участь у богослужіннях, бо немає їх кому провадити до костелу. А коли за ініціативи зорганізованих християнських робітників при Польській професійній спілці утворився комітет з метою усунення тих скандальних відносин, який з цією метою постановив видати відозву і урядити християнських батьків, то староство в Дрогобичі заборонило (!) якнайсуворіше друкування (!) тої відозви...» [11, 26].

Зазначена стаття в часописі «Głos Narodu» не пройшла повз увагу КШР, тим більше, що в ній містилася апеляція до цісарського намісника Галичини М. Бобжинського (презиса КШР). 26 січня 1910 р. КШР звернулася до Дрогобицької ОШР з вимогою впродовж восьми днів подати звіт про «шкільні стосунки в Бориславі і Волянці» й повідомити, чи справді «діти християнські відмовляють молитву під наглядом вчительок-жидівок, і що через брак вчителів-християн ці діти не беруть участь в богослужіннях» [11, 23].

У відповідь на цей рескрипт Дрогобицька ОШР надіслала до Львова розлоге повідомлення про релігійні практики в школах Борислава і Волянки. Насамперед повідомлялося про поділ мішаної школи в Бориславі на чоловічу і жіночу та відкриття мішаної школи у Волянці. Чиновники ОШР підкреслили свою боротьбу за католицький характер бориславського вчительства, навівши такі факти: ще 1907 р. у єдиній п'ятикласній мішаній школі в Бориславі серед 19 учителів було лише три педагоги католицької релігії. Після поділу шкіл та утворення освітнього осередку на Волянці, ОШР спромоглася дещо збільшити кількість вчителів-католиків. Тож на цей час (початок 1910 р.) у п'ятикласній чоловічій школі в Бориславі на 16 вчителів було 10 католиків і 6 «ізраелітів», у п'ятикласній жіночій школі на 14 вчителів – 6 католиків і 8 євреїв, а при однокласній школі у Волянці на сім вчителів – п'ять католиків і два євреї. Загалом на три школи припадало 37 педагогів, з них 21 католик і 16 євреїв. З учителів-євреїв тільки вчитель «ізраелітської релігії» займав посаду, всі інші – тимчасові. Відтак ОШР запевняла, що планує «стабілізувати» (надавши сталі посади) ще трьох учителів-католиків у Бориславі [11, 23–24].

Серед своїх досягнень чільні діячі Дрогобицької ОШР відзначили видане розпорядження для бориславських шкіл повісити у навчальних залах «образи святі Божі», яких там давно не було, а також те, що у листопаді попереднього року наказано передати обов'язок відмовлення молитов перед і після уроків з учнями-католиками під нагляд «учителів католицьких». Звісно, ОШР відкинула як неправдиві твердження в газеті «Głos Narodu» про те, що бориславські учні-християни не беруть участі в богослужіннях у костелі та церкві, «бо навіть тоді, коли стосунок вчителів був найнекориснішим (тобто цілковито домінували вчителі-євреї. – Авт.), молодь відправляла до костельних і церковних дверей ізраелітські вчительки, а в костелі і церкві наглядали їх вчителі

католицькі». Свої досягнення в переформатуванні підколективів бориславських шкіл керівники ОШР підкреслили тим, що сконстатували наявність достатньої кількості «вчителів католицьких» для нагляду «дітей католицьких» при здійсненні релігійних практик, й вказали цікаву статистику: чисельність учнів-християн (римо- і греко-католиків) в освітніх закладах Борислава і Волянки ледь становить 30 %, натомість учнів-євреїв – 70 % [11, 24].

Важливими для розуміння справжнього ставлення місцевих шкільних властей до етнорелігійних взаємин у школах Борислава є міркування чиновників ОШР з приводу ініціатив римо-католицького катехита. Вони «з великою прикрістю» засвідчили перед КШР, що «католицький характер шкіл підривають передовсім отці катехити обряду римо-католицького. Один через малу сумлінність у виконанні своїх обов'язків, другий через брак такту, викличну амбіцію і шкідливу атисемітську агітацію». Зокрема, о. Войцех Карсь, вчитель релігії у школі на Волянці, майже не проводить навчання. А о. Тадеуш Остромирський, на думку очільників ОШР, «своєю гвалтовністю і безоглядністю, при незнанні місцевих стосунків і невизнанні над собою жодної влади, вніс до шкіл релігійний антагонізм, а коли тут ц.к. ОШР стримала його деструктивну діяльність, намагається перенести ту небезпечну пожежу поміж робітничі верстви». На доказ деструктивної поведінки римо-католицького катехита у звіті до КШР дрогобицькі чиновники від освіти навели такий факт: о. Т. Остромирський виїхав на свята греко-католицького обряду, але не повернувся вчасно до своїх обов'язків, а самовільний «урлюп» (відпустку) намагався виправдати поширеною невідомо ким поголоскою, що його важко побити місцеві євреї. «Поголоска виявилася відверто неправдива, попросту вифантазувана, але викликала серед католицьких робітників намір відповіді на жидях і могла легко стати причиною кровопролиття», – констатували керівники ОШР [11, 24зв.–25].

Важливо, що Дрогобицька ОШР розпочала слідство з приводу самовільного «урлюпу» катехита, а відтак 12 лютого 1910 р. її представники опитали керівника жіночої школи в Бориславі С. Коваліва, склавши відповідний протокол. Досвідчений директор засвідчив, що о. Т. Остромирського не було на заняттях у школі від 12 до 22 січня включно. З приводу поголосок про начебто побиття євреями римо-католицького катехита С. Ковалів заявив: повірив їм і припустив, що о. Т. Остромирський лежить хворий й саме цим пояснюється його відсутність на уроках. До слова, розповів директор і про чутки, що «робітники католицькі застановилися тепер аби жидів бити і помститися за отця» [11, 27–27зв.].

До честі С. Коваліва, він під час опитування намагався захистити підлеглих йому вчителів-єврейок. Запевнивши, що «був і є завше дуже уважаючий на підтримання католицького характеру школи», керівник відверто заявив: «...вчительки-ізраелітки відмовляють молитви перед і по науці з нераз більшою увагою і піднесенням враженням, ніж католички. Відправляли навіть в п'ятницю і суботу спеціальні богослужіння і світили лампки перед образами, а в травневі богослужіння вбрали образ Матері Божої у квіти при участі католицької дівчороби і відправили перед наукою коротке травневе набожество. Тому теж попередній катехит о. Антоневський був цілком задоволений з католицького характеру школи». Негативні наслідки вимог о. Т. Остромирського він підкреслив фактом на цей час певного самоусунення «вчительками-ізраелітками» від усіх християнських релігійних практик [11, 27зв.].

На жаль, за браком джерел залишається невідомим, як завершився спровокований римо-католицьким катехитом конфлікт. Його найближчим наслідком стало те, що представники «мойсеєвого визнання» у Бориславі виснули вимогу запровадити юдейські релігійні практики для учнів-євреїв у місцевих школах. Так, під час засідання вчительської конференції п'ятикласної чоловічої школи в Бориславі 4 березня 1910 р. вчитель релігії мойсеєвого визнання Самуель Сехер зажадав від керівника школи видання розпорядження щодо відмовляння «пацержа жидівського в той спосіб, як зараз практикується з пацержем католицьким». Керівник школи Є. Кнауер 9 березня звернувся до Дрогобицької ОШР за додатковими роз'ясненнями, зважаючи на те, що КШР досі не видала жодних приписів про релігійні юдейські практики, а «управа школи не знає чи запровадження офіційного пацержа жидівського є допустимим». При цьому Є. Кнауер зауважив, що уряд жіночої школи у Бориславі вже запровадив у себе таку новацію [11, 3]. Тож С. Ковалів, очевидно, пішов назустріч релігійним прагненням єврейської громади.

Висновки. Отже, впродовж кількох місяців на межі 1909 – 1910 рр. у початкових школах Борислава розгортався конфлікт на етнорелігійному ґрунті. Його ініціатором виступив римо-католицький священник о. Т. Остромирський, котрий відзначався не лише антисемітськими поглядами, але й неврівноваженим характером. Його виступ проти учителів-євреїв мало не призвів до міжнаціонального протистояння між польським (католицьким) та єврейським населенням Борислава. У цій ситуації неоднозначну позицію зайняли шкільні власті, зокрема Дрогобицька ОШР. З одного боку, вона стала на бік римо-католицького катехита й відсторонила вчителів-євреїв від участі в релігійних практиках учнів-християн. Зауважимо, що у складі ОШР значну роль відіграв директор Дрогобицької гімназії ім. Франца Йосифа Й. Старомейський, якого в місцевій пресі називали прихильником «антисемітської партії» (див.: Tydzień. Gazeta Samborsko-Drohobycka. – 1909. – Nr. 8 (20 marca). – S. 3). З іншого боку, ОШР як представник влади все ж негативно ставилася до розпалювання етнорелігійних антагонізмів. У цьому ключі вагоме значення має діяльність ОШР на поглиблення польсько-католицького впливу у шкільництві Борислава, яке проводилося шляхом збільшення чисельності вчителів-католиків (насамперед поляків) у місцевих закладах освіти, де переважали учні-євреї. Ці заходи яскраво доводять пропольський характер діяльності Дрогобицької ОШР на початку ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Галів М. Дрогобицька окружна шкільна рада (1878 – 1914): склад і діяльність / Микола Галів // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол.: Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович та ін. – Дрогобич: Коло, 2017. – Вип. XIX – XX. – С. 272–284.
2. Галів М. Початкове (народне) шкільництво Борислава у ХІХ – на початку ХХ ст. / Микола Галів // Культурна спадщина нафтової столиці Передкарпаття. Матеріали науково-практичної конференції (24 – 25 квітня 2017 р., Борислав-Східниця). – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2017. – С. 49–52.
3. Гнатишин А. Загальна середня освіта в місті Бориславі: минуле та сучасне / Андрій Гнатишин // Культурна спадщина нафтової столиці Передкарпаття. Матеріали науково-практичної конференції (24 – 25 квітня 2017 р., Борислав-Східниця). – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2017. – С. 46–48.
4. Москалець В. К. Благодійна діяльність єврейських підприємців Дрогобича і Борислава як індикатор модерності / В. К. Москалець // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2013. – № 25 (998) – С. 86–92.
5. Низовий Д. Борислав / Д. Низовий, Я. Садовий // Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1968. – С. 99–115.
6. Сов'як П. Школи Борислава у 1830 – 1930 роках / Петро Сов'як // Нафтовик Борислава. – 2001. – 21 серпня.
7. Тарнавський Р. Мразниця. Історико-краєзнавчий нарис / Вид. друге, доповнене і перероблене / Роман Тарнавський. – Львів: «Кобзар», 2008. – 166 с.
8. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem krakowskiem na rok 1900. – Lwow: Nakł. Galic. c.k. Namiestnictwa; Z drukarni W. Łozińskiego, 1900. – 1148 s.
9. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem krakowskiem na rok 1909. – Lwow: Nakł. Galic. c.k. Namiestnictwa; Z drukarni W. Łozińskiego, 1909. – 1421 s.
10. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАЛ). – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 1891. – 86 арк.
11. ЦДАЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 4737. – 27 арк.
12. Apostoł antysemityzmu w Borysławiu // Monitor: Tygodnik polityczno-społeczny i literacki. – 1909. – Nr. 45. – 7 listopada. – S. 3–4.
13. Gelber M. History of the Jews of Drohobycz / M. Gelber. – Tel-Aviv: Association of former residents of Drohobycz, Boryslaw and Surroundings, 1959. – 114 p.
14. Rędziński K. Fundacyjne szkolnictwo żydowskie w Galicji w latach 1881 – 1918 / K. Rędziński. – Częstochowa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, 1997. – 178 s.

REFERENCES

1. Haliv M. Drohobytska okružhna shkılina rada (1878 – 1914): sklad i diialnist / Mykola Haliv // Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk / Red. kol.: L. Tymoshenko (holov. red.), L. Vynar, L. Voitovych ta in. – Drohobych: Kolo, 2017. – Vyp. XIX – XX. – S. 272–284.

2. Haliv M. Pochatkove (narodne) shkilnytstvo Boryslava u XIX – na pochatku XX st. / Mykola Haliv // *Kulturna spadshchyna naftovoi stolytsi Peredkarpattia. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (24 – 25 kvitnia 2017 r., Boryslav-Skhidnytsia)*. – Lviv: NVF «Karty i Atlasy», 2017. – S. 49–52.
3. Hnatyshyn A. Zahalna serednia osvita v misti Boryslavi: mynule ta suchasne / Andrii Hnatyshyn // *Kulturna spadshchyna naftovoi stolytsi Peredkarpattia. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (24 – 25 kvitnia 2017 r., Boryslav-Skhidnytsia)*. – Lviv: NVF «Karty i Atlasy», 2017. – S. 46–48.
4. Moskalets V. K. Blahodiina diialnist yevreiskyykh pidpriemstiv Drohobycha i Boryslava yak indyktor modernosti / V. K. Moskalets // *Visnyk NTU «KhPI»*. Serii: Aktualni problemy istorii Ukrainy. – Kharkiv: NTU «KhPI». – 2013. – № 25 (998) – S. 86–92.
5. Nyzovyi D. Boryslav / D. Nyzovyi, Ya. Sadovyi // *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR. Lvivska oblast*. – K.: Hol. red. URE, 1968. – S. 99–115.
6. Soviak P. Shkoly Boryslava u 1830 – 1930 rokakh / Petro Soviak // *Naftovyk Boryslava*. – 2001. – 21 serpnia.
7. Tarnavskiy R. Mraznytsia. Istoryko-kraieznavchyi narys / Vyd. druhe, dopovnene i pereroblene / Roman Tarnavskiy. – Lviv: «Kobzar», 2008. – 166 s.
8. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem krakowskiem na rok 1900. – Lwow: Nakł. Galic. c.k. Namiestnictwa; Z drukarni W. Łozińskiego, 1900. – 1148 s.
9. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem krakowskiem na rok 1909. – Lwow: Nakł. Galic. c.k. Namiestnictwa; Z drukarni W. Łozińskiego, 1909. – 1421 s.
10. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi (dali – TsDIAL). – F. 178. – Op. 2. – Spr. 1891. – 86 ark.
11. TsDIAL. – F. 178. – Op. 2. – Spr. 4737. – 27 ark.
12. Apostoł antysemityzmu w Borysławiu // *Monitor: Tygodnik polityczno-społeczny i literacki*. – 1909. – Nr. 45. – 7 listopada. – S. 3–4.
13. Gelber M. History of the Jews of Drohobych / M. Gelber. – Tel-Aviv: Association of former residents of Drohobycz, Boryslav and Surroundings, 1959. – 114 p.
14. Rędziński K. Fundacyjne szkolnictwo żydowskie w Galicji w latach 1881 – 1918 / K. Rędziński. – Częstochowa: Wyzsza Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, 1997. – 178 s.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2017 р.

Ольга БІЛОБРОВЕЦЬ,

orcid.org/0000-0001-6638-3815

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Україна, Житомир) bilobrovets@gmail.com**ПОЛЬСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА В УКРАЇНІ ЩОДО ПОЛІТИКИ
ГАЛИЦЬКИХ ПАРТІЙ У ВИРІШЕННІ ПОЛЬСЬКОГО ПИТАННЯ (1914 – 1916 рр.)**

У статті показано обставини формування польської суспільної думки в Україні щодо позицій польських партій на Галичині у розв'язанні польського питання. Переважання русофільської орієнтації і боротьби за автономію, несприйняття галицького «активізму» більшістю поляків в Україні в перші роки війни змінилося з ходом війни на необхідність відродження незалежної польської держави. З категоричних і протилежних позицій з головних питань державного життя польські політичні сили у різних частинах розділеної Польщі перейшли до діалогу і пошуку компромісів.

Ключові слова: польське питання, суспільно-політична думка, «активізм», «пасивізм», «нейтралізм».

Літ. 25.

Ольга БІЛОБРОВЕЦЬ,

Ph D (History), Associate Professor of Department of Ukraine's History,
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Ukraine, Zhytomyr) bilobrovets@gmail.com**POLISH SOCIAL-POLITICAL OPINION IN UKRAINE ON THE POLICY OF THE
GALICIAN PARTIES IN SOLVING THE POLISH QUESTION IN 1914 – 1916**

The article shows the circumstances of the formation of Polish public opinion in Ukraine about the positions of the Polish parties in Galicia in solving the Polish question. The predominance of the Russophile orientation and the struggle for autonomy, the rejection of Galician «activism» by the majority of Poles in Ukraine in the first years of the war changed with the course of the war into a necessity of the revival of an independent Polish state. Polish political circles in different parts of the divided Poland turned from categorical and diametrically opposed positions in the main issues of state life to dialogue and search for compromises.

On the eve of the First World War Polish political circles set the restoration of statehood as their main task of solving the Polish question. At the beginning of the war, the political milieu, extended in the territories divided between Austria, Russia and Prussia, supported the governments of their corresponding countries.

In Russia supporters of the Russophile direction, or «passivists», prevailed and the party of National's Democrats represented their interests. In Galicia was the camp of the «activists», that included the majority of the Polish parties, which focused on Austria-Hungary and Germany. Part of the Polish parties in Galicia and the Kingdom relied on the support of the European coalition countries. It was a group of «neutralists». An attempt to unite the two positions and develop a common Polish policy existed yet before the war, but during the war, despite the creation of various central institutions, there was no single policy regarding the ways of the revival of the future Polish state, its structure and the necessity to organize the Polish army.

These approaches were presented in the programs of Polish political parties, voiced by their leaders, political and public figures, and became the subject of discussion on the pages of the press, especially Polish. Since the beginning of the war in the Kievan Polish press the policy of Galician activists was condemned, and that was reflected in the recalls of Polish parties and newspaper articles. Polish society in Russia hoped to fulfill the promises of the power to give the Poles an autonomy on the basis of uniting all of Poland. With the war, the number of human victims, destruction and refugees increased so, that the Polish society reappraised Galician policy and the transition to a position of struggle for the independence of the Polish state. All the Polish society, finally, confirmed the need for the struggle for Poland's independence after the proclamation by the central states of the independence of the Kingdom of Poland.

Key words: social-political opinion, Polish question, «activism», «passivism», «neutralism».

Ref. 25.

ПОЛЬСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В УКРАИНЕ О ПОЛИТИКЕ ГАЛИЧСКИХ ПАРТИЙ В РЕШЕНИИ ПОЛЬСКОГО ВОПРОСА (1914 – 1916 гг.)

В статье показаны обстоятельства формирования польской общественной мысли в Украине относительно позиции польских партий в Галиции в решении польского вопроса. Преобладание руссофильской ориентации и борьбы за автономию, не восприятие галицкого «активизма» большинством поляков в Украине в первые годы войны изменилось с ходом войны на необходимость возрождения независимого польского государства. От категорических и противостоящих позиций в главных вопросах государственности польские политические силы в разных частях разделенной Польши перешли к диалогу и поиску компромиссов.

Ключевые слова: польский вопрос, общественно-политическая мысль, «активизм», «пассивизм», «нейтрализм».

Лит. 25.

Постановка проблеми. Польська справа як вирішення питання відновлення польської державності одержала новий імпульс для свого розв'язання в роки Першої світової війни. Польські політичні партії в Росії і Галичині бачили різні шляхи для її вирішення і спиралися на різні військово-політичні союзи. Реалізація незалежницьких прагнень народів через використання кризових історичних моментів, сприятливої зовнішньої кон'юнктури і подолання внутрішніх партійних суперечностей є актуальною проблемою сьогодення. Покажемо у цьому сенсі є пошук кращих варіантів розв'язання національних завдань, вплив на це суспільно-політичної думки і конкретних обставин діяльності польських політичних сил в Галичині в перші роки Першої світової війни.

Аналіз досліджень. Питання ставлення європейських держав до розв'язання польського питання у ході Першої світової війни, шляхи відновлення державності польськими політичними силами і громадськістю, перші кроки відбудови незалежної держави досліджувались радянськими, польськими й українськими істориками. Зокрема, це праці близького за часом до відображуваних подій С. Кутшеби [16]. Аналізу суспільно-політичного життя поляків у всіх розділених частинах Польщі під час війни присвятив свої роботи Я. Левандовський [17]. Розв'язання польського питання у контексті загальноєвропейської політики розглядали Я. Паєвський [20], С. Серповський [22]. Становлення державності II Речі Посполитої у 1914 – 1921 рр. досліджував В. Боєчко [1] та ін. Однак період Першої світової війни і розглянута загалом проблема відновлення польської держави виявила достатньо конкретних питань і тем для сучасних досліджень.

Мета дослідження. Пропонована стаття ставить своїм завданням з'ясувати обставини формування та вплив польської суспільної думки в Україні на шляхи розв'язання польського питання через призму галицької політики, представленої польськими партіями та інституціями.

Виклад основного матеріалу. Відновлення польської державності було головним питанням у діяльності практично всіх польських політичних партій наприкінці XIX ст. З початком Першої світової війни польське суспільство, розділене між трьома державами, бачило свої шляхи його розв'язання. Польське населення в Росії з великим ентузіазмом підтримало російський царизм у війні, сподіваючись на швидку його перемогу і одержання національної самостійності. Впевненості у цьому надало звернення Верховного головнокомандуючого, Великого князя Миколи Миколайовича до поляків з обіцянкою «відродження Польщі, вільної у своїй вірі, мові і самоуправлінні» [2, 3].

Характеризуючи політичні настрої польського населення, начальник Київського губернського жандармського управління у серпні 1914 р. виділив серед нього чотири групи. Найбільш багаточисельну групу склали поляки, які вважали себе задоволеними, тому завдяки їх лояльності до російського уряду, а не через польську кров, пролиту в повстаннях, можна буде відновити державність. Досить значна група осіб, так званої «русофільської орієнтації» вважала, що добитися самостійності можливо тільки опираючись на якусь сильну країну. До початку війни такою вва-

жалася Австрія, а після відозви Верховного головнокомандуючого, їх сподівання були звернуті до Росії. Незначна група осіб вважали, що російський уряд у тяжку хвилину змушений використовувати всі засоби і тому пообіцяв полякам бажану автономію у відповідь на їх підтримку у війні. Ще одна група поляків вважали перехід на позиції підтримки Росії зрадою національних інтересів, що призведе до братовбивчої війни. Це, так звана, група «австрофільської орієнтації» [11, 301].

Виразниками польської суспільної думки були керівники польських партій, політичні, державні, громадські діячі, які представляли свої погляди, передусім на сторінках друкованих видань. У роки світової війни в Україні найбільш популярними польськими виданнями були щоденна газета «Дзеннік Кійовськи» (*Dziennik Kijowski*), тижневики «Клоси Українське» (*Kłosy Ukrainskie*) у Києві і «Тигоднік Одеськи» (*Tygodnik Odeski*) в Одесі. Редакція «Дзенніка Кійовського» перебувала під впливом народової демократії. На сторінках газет відбувалися дискусії з важливих питань національного і суспільно-політичного життя, шляхів їх розв'язання.

Представником польської думки в Росії була найбільш поширена серед польського населення партія Народових демократів (народовців або ендеків) на чолі з Р. Дмовським. Її члени проводили активну політичну і державну діяльність, будучи депутатами Державної думи і Державної ради. Народовці займали русофільську позицію і боролися за створення автономії у межах Росії законодавчим шляхом. Як зазначав Р. Дмовський, головним у передвоєнний час і в перші роки війни було забезпечення самостійності польської політики і визнання польського питання [13, 175].

У серпні 1914 р. у Галичині був створений Головний національний комітет (ГНК) (*Naczelny Komitet Narodowy*). За донесенням начальника штабу військового генерал-губернатора Галичини тут поширились прокламації «До поляків», які закликали польське населення до об'єднання з «Головною командою Австро-угорської армії» і до боротьби з російським урядом. До складу президії ГНК, який підписав звернення, входили: голова – Юлій Лео, голова Польського Кола у Відні, його заступники – К. Абрагамович, Л. Герман, А. Скарбек. Членами Комітету були представники всіх політичних груп. Зокрема, Т. Цінський, кн. В. Чарторийський, І. Дашинський В. Яворський, гр. З. Тарновський, загалом близько 40 осіб [10, 78].

Характеристику діяльності ГНК було дано в аналітичній записці з польського питання департаментом поліції Київського ГЖУ. Головний національний комітет було створено із об'єднання двох великих політичних організацій «Тимчасової комісії» і «Ради народової», які існували напередодні війни. Перша з них об'єднувала всі крайні ліві польські групи до соціалістів включно і наполягала на необхідності австрофільської орієнтації і нещадній боротьбі з Росією. Друга організація, до складу якої увійшли помірковані групи (автономісти, клерикали, народова демократія та ін.), навпаки, дотримувалась у своїй діяльності русофільських настроїв. Обидві групи бачили різні шляхи досягнення самостійності Польщі. «Тимчасова комісія» вважала єдиним шляхом позбавлення російського панування збройний виступ і союз з центральними країнами. «Рада народова» відстоювала політичну платформу об'єднання з Росією.

Війна, яка розпочалася раптово, захопила два угруповання несподівано і неготовими до такого ходу подій. Після оголошення Австро-Угорщиною мобілізації члени стрілецьких організацій почали записуватися до її армії. Голова польських стрільців Ю. Пілсудський, побоюючись розчинитися в австрійській армії, самостійно вдерся на територію Росії із загоном у 400 осіб. Цей вчинок Ю. Пілсудського викликав серед поміркованих польських патріотів вибух, у тому числі і незадоволення. У цей час, в серпні 1915 р. у Відні відбулась конференція польських політичних груп, згідно з рішеннями якої у Кракові як центральний орган тимчасового польського уряду було утворено Головний національний комітет. Головою його було вибрано голову м. Краків доктора Лео, поміркованого прогресиста. До Комітету увійшли як ліві угруповання з «Тимчасової комісії», так і представники поміркованих груп, в тому числі і деякі члени «Ради народової». Однак внаслідок неможливості впливу на діяльність Комітету, вони вийшли з нього [8, 15].

Відозва Головного національного комітету у Кракові до всіх поляків із закликом підтримати Австро-Угорщину у боротьбі з Росією викликала негативну реакцію польських політичних сил в Росії. На сторінках тижневика «Клоси Українське» було надруковано відозви польських політичних партій з позицією у цьому питанні. Партія реальної політики і Народно-демократична партія надіслали 28 серпня з Варшави до Кракова резолюцію, в якій обстоювали необхід-

ність підтримки російсько-французько-англійської коаліції, що дає польському народові перспективи об'єднання всіх польських земель з доступом до Балтійського моря, тоді, коли перемога німецько-австрійського союзу повинна привести до нового поділу Польщі, продиктованого передусім Пруссією. Зазначалося, що «Росія виступила з програмою у вирішенні польського питання у відозві Великого князя, з ентузіазмом сприйнятою англійською і французькою думкою, в той час, коли Австрія у цілому польське питання не поставила до вирішення, що зрештою очевидно з відозви галицького Кола Польського» [18, 25].

Своє ставлення до відозви НКН у Галичині надала і Польська Прогресивна партія (Polska Partia Postupowa). У її відозві увага акцентувалась на необхідності об'єднання усіх частин Польщі, які може забезпечити лише коаліція європейських держав. Передусім Росія першою урочисто оголосила своїм союзникам і всьому світові у відозві Верховного головнокомандуючого до поляків, що вважає обов'язком усіма силами подолати ворога і знову відродити з трьох розділених частин єдину Польщу, яка охоплює і ті території, які загарбала Пруссія. Наголошувалось, що «Австрія відіграє допоміжну роль, роль держави, яка виконує і буде виконувати накази Німеччини, і власне Пруссії» [18, 26].

Польське прогресивне об'єднання (Polskie Zjednoczenie Postupowe) також окреслило своє ставлення до відозви галицького НКН. Позиція партії полягала у тому, що перемога Німеччини над європейською коаліцією не тільки віддалить гаряче очікуване об'єднання вітчизни, але і подальшу германізацію ще більшої частини Королівства. До цих партій долучилися і представники політичного руху, названого в Галичині «всехпольським», які ще перед здобуттям Львова звинуватили членів Кола Польського у Відні, які «у тяжкий час не зрозуміли свою відповідальність і свій обов'язок, закликаючи поляків до війни з Росією і забули про одвічних ворогів – прусаків» [18, 26].

Прихильниками Росії, в основному народовцями, у листопаді 1914 р. у Варшаві був утворений Польський національний комітет (Polski Komitet Narodowy), який поставив завдання шляхом об'єднання всіх поляків, незалежно від їх поглядів і переконань, сприяти реалізації вказівок, окреслених у відозві Верховного головнокомандуючого. До складу Комітету увійшли члени Державної думи і Державної ради і громадські діячі Королівства Польського [3, 3]. Комітет звернувся з відозвою до всіх поляків, у якій висловив сподівання, що перемога поляків буде поразкою Німеччини. У ній зазначалось, що для прискорення перемоги, польська молодь почала записуватися до російської армії, яка «вже ступила на рідну польську землю, що належала Австрії і треба очікувати її вступу до одвічних наших садиб, які залишаються під пануванням Пруссії» [18, 26].

Із наближенням російських військ до Кракова, голова Головного національного комітету в Кракові доктор Лео залишив місто і головою Комітету було обрано проф. В. Яворського. Період поживлення діяльності прихильників проросійської орієнтації тривав до травня 1915 р. [5, 15зв.]. У цей час до Галицько-Буковинського генерал-губернатора гр. Г. Бобринського звертався голова Польської народово-демократичної партії у Галичині проф. Львівського університету В. Грабський з проханням дозволити йому у січні 1915 р. провести у Львові зібрання відомих поляків для обговорення питань, пов'язаних з війною і долею польських провінцій Росії, Австрії і Пруссії. Він сподівався, що йому вдасться зібрати у Львові близько 100 найвідоміших людей краю усіх партій як із губерній Королівства Польського, так із інших територій. Мета зібрання полягала у необхідності переконання усіх поляків приєднатися до загальнопольського руху на користь Росії. При цьому В. Грабський додавав записку, в якій коротко виклав права, якими польське населення Галичини користувалося за часів австрійського володіння і ескіз відозви до поляків при введенні військово-громадянського управління у Західній Галичині, яке, на думку Грабського, необхідно оприлюднити, щоб остаточно переконати тих поляків, які мають сумнів у ширості намірів російського уряду. Основою майбутнього самоуправління Польщі мало бути вільне користування польською мовою, свобода віросповідання, законодавча і адміністративна автономія у всіх справах, що стосуються майбутнього устрою Польщі [9, 39].

Відповідь на цю пропозицію надійшла від російського імператора Миколи II, який вважав це зібрання недоцільним, оскільки на посаду Варшавського генерал-губернатора вже призначений князь П. Єнгаличов, який виголосить промову, в якій буде окреслено шляхи розв'язання поль-

ського питання на основі принципів, закладених у відозві Верховного головнокомандуючого. Однак зібрання представників із Королівства Польського, Галичини і Познані можливе після взяття Перемишля і промови губернатора [9, 51].

З відходом російської армії з Галичини, австрійська влада спочатку провела певні репресивні заходи щодо польського населення, підозрюючи його в лояльності до росіян, а восени того ж року змінила своє ставлення до поляків з метою залучення його на свій бік. При цьому колишньому польському міністру фінансів у Галичині Л. Білінському було доручено схилити керівні польські кола до об'єднання на основі австрофільської орієнтації. Однак всупереч проханням польських соціалістів, ніяких конкретних рішень щодо майбутнього устрою Польщі австрійський уряд не запропонував, тому місія Білінського зазнала невдачі і не завершилась об'єднанням польського суспільства.

Незважаючи на існування різних польських головних комітетів і рад, спільного органу, який би визначав єдину польську політику і репрезентував польське суспільство, не було. Про це у статті «Клосів Українських» писав Т. Гарчинський, вказуючи, що чинні польські комітети вимагають дотримуватись їх вимог і займати запропоновану ними позицію, вважаючи злочинцями усіх, хто виступає проти. Коли ж їх розпорядження не підтримуються і не знаходять відгуку у пресі, вони називають це зрадою. Він вважав, що Комітети повинні висловлювати суспільну думку народу, щоб бути підтриманими [14, 3].

Наприкінці 1915 р. у Варшаві було організовано «Головний комітет об'єднаних незалежних союзів», який вважав центральні країни своїми союзниками і був переконаний, що внутрішня польська робота нічим не перешкоджає життєвим інтересам і завданням цих держав». Більшість союзів, що мали назву «незалежних», групувалися навколо Краківського Головного національного комітету, але до них не належали: «Союз реальної політики», «Союз Народової демократії», «Прогресивний союз» і декілька менших груп [7, 161].

Лише наприкінці 1915 р. завдяки добре організованій широкій агітації прихильників австрійської політики у Варшаві відбулася конференція представників лівих польських політичних груп, які закликали об'єднатися навколо Головного національного комітету і вимагати від австрійської і німецької влади розв'язання польського питання. Одночасно таке ж об'єднання під зверхністю ГНК відбулось і в Галичині [8, 15зв.].

На початку січня 1916 р. у Відні відбулась дискусія і обмін думками польських політиків. У конференції взяли участь голова Польського Кола у Відні доктор Л. Білінський, керівник Головного національного комітету – доктор В. Яворський, депутат парламенту соціаліст І. Дашинський, представник незалежних груп – доктор В. Сікорський. Було визнано, що головним завданням у польському русі є досягнення згоди і вироблення спільної політики. Визнано, що Польське Коло є політичним союзом, що відповідає парламентським потребам, а ГНК – суспільною організацією і тому їм необхідно поділити сфери впливу при виробленні спільної політики. Одноставно вирішено, що керівництво ГНК буде здійснювати голова Польського Кола, один з найдосвідченіших польських державних діячів – доктор Білінський [25, 9].

Діалог народовців, які склали табір «пасивістів» і були прихильниками Росії, з Головним національним комітетом, в якому переважали активісти – політичні групи соціалістичного спрямування австрофільської орієнтації на чолі Ю. Пілсудським, став можливим в умовах затягування війни і невирішеності даних полякам обіцянок російською владою. У січні 1916 р. зі згоди австрійського і німецького урядів у Кракові відбулася загальна конференція представників усіх трьох розділених частин Польщі, в якій взяли участь також члени Державної думи А. Парчевський і М. Лемпійський та ін. помірковані ліберали. На цій конференції гр. А. Тарнавський від імені австрійського уряду за згодою німецького уряду заявив, що воно йде назустріч побажанням поляків об'єднати Царство Польське з Галичиною під скіпетром Габсбургів. За цим планом тільки Познань буде належати Німеччині з компенсацією приєднання до Польщі деяких російських областей з виходом до моря. Така пропозиція загалом була прийнята учасниками конференції і було вирішено повідомити російських поляків і обговорити з ними це питання на майбутньому загальнопольському конгресі. З цією метою було запропоновано організувати у Стокгольмі, Бухаресті і Лозанні особливі польські інформаційні бюро для ознайомлення закордонних поляків про

хід польських справ. Після цього почалась робота з переконання польських лідерів у Росії про підтримку такого плану [8, 15зв.].

На початку лютого 1916 р. керівники партії Народових демократів Р. Дмовський, В. Чарторийський, Е. Пільц, Т. Скаржинський були присутніми на польському з'їзді в Лондоні, на якому розглядалися питання майбутньої долі Польщі [5, 3].

Упродовж 1916 р. продовжувалась політична консолідація Польщі за кордонами Росії, в якій виразно відзначалась політика самостійності. Т. Яворський у газеті «Дзеннік Кійовськи» у статті «Політична консолідація Польщі» пише, що з видимого хаосу виринає щораз яскравіше ідея, найдорожча для серця кожного поляка, як категоричний імператив – самостійність. Він вказує, що «дух Польщі, вирваний з кола терпіння і жертв, став на дорогу, по якій у звичайний час треба йти десятки, а то й сотні років» [15, 1].

Відомості, які доходили до польської громадськості у Росії щодо діяльності польських партій у Галичині і Королівстві Польському були уривчастими і важко відтворювали дійсний стан речей, про що писав головний редактор газети «Дзеннік Кійовськи» Е. Пашковський. «Однак, знаємо, що там панує загальна польська орієнтація на незалежність, що усіялякі суперечки, тертя і боротьба відбуваються виключно стосовно тактичних питань. Королівство Польське, Галичина і Великопольща в загальній масі визнають необхідність нейтральності, виходячи з того, що сила обставин позбавила Польщу подальшої свободи руху» [21, 1].

Наприкінці 1916 р. з'явилися відомі акти незалежності, видані австрійським і німецьким урядом. 05.11.1916 р. німецький генерал-губернатор у Варшаві Безелер оголосив населенню маніфест такого змісту: «Німецький імператор та австрійський імператор і король Угорщини, спираючись на непохитну впевненість в перемозі своєї зброї і прагнучи прокласти шлях у щасливе майбутнє польським провінціям, які ціною значних жертв були відібрані у Росії, дійшли до порозуміння, щоб у цих провінціях утворити самостійну державу з власним урядом і монархічно-конституційним устроєм. Точніше визначення кордонів Королівства Польського відбудеться у майбутньому». Аналогічна відозва була оголошена австро-угорським генерал-губернатором у Любліні, генерал-зброймістром Куком [24, 25].

Ці документи викликали неоднозначну реакцію у польському суспільстві. Представники Народової демократії виступили з протестом проти проголошення незалежності Польщі на окупованих німцями відібраних у Росії територіях. «Польська нація нероздільна і прагне до створення польської держави з трьох роз'єднаних частин. Австрія і Німеччина перетворюють утворену державу на інструмент своєї політики. Цей акт є тяжким лихом для Польщі і новою акцією її поділу» [6, 2]. Із запереченням актів центральних держав виступило Міжпартійне Польське Коло (МПК), утворене в листопаді 1915 р. у Галичині, яке стояло на позиціях «нейтралізму», прихильності до коаліційних країн. У зв'язку з оголошенням незалежності дві партії – Національна партія і Прогресивне об'єднання – вийшли з МПК і приєдналися до позиції «активістів», які підтримували акти. Решта партій – Реальної політики, Народової демократії, Польської прогресивної партії, Національного об'єднання – виступили із заявою, в якій оголосили акти такими, що не відповідають прагненням польського народу [12, 21].

Головний редактор газети «Клоси Українське», даючи оцінку цим документам, зазначив, що «акти про незалежність – це є тільки урочиста декларація, що Німеччина і Австро-Угорщина визнають необхідність незалежної польської державності». Однак він уважав, що їхнє значення полягає у тому, що «цими актами польська справа виходить на новий історичний етап, що польське питання стає на переломний шлях. Ідея незалежності забирає можливість ставити польське питання на основу автономності і підкреслює необхідність міжнародного втручання» [24, 25].

З проголошенням незалежного Королівства Польського було організовано вибори до польської державної ради – сейму під назвою «Тимчасова рада Стану». Вибори проходили на 32 виборчих дільницях, право обирати належало громадянам Королівства Польського. Участь у роботі Ради Стану взяли представники політичних сил Галичини. З 25 членів Ради Стану 10 представляли австро-німецьку окуповану територію [4, 2].

Головне значення прийнятих актів про проголошення незалежності Королівства Польського для польського суспільного руху полягало у тому, що остаточно відбувся перехід польської сус-

пільної думки в Росії з позицій боротьби за автономію на позиції утвердження незалежності польської держави. У статті відомого політичного діяча демократичного напрямку, публіциста Є. Старчевського підкреслювалось, що акт про незалежність Королівства Польського є продуктом розрахунку центральних держав, але полякам безрозсудно було не використати такий шанс. Він нагадує російським демократам, що «польський народ має право прагнути не автономії, а незалежності». Він вважав, що поляки повинні об'єднатися навколо національних ідеалів, зрестися автономістських прагнень і об'єднуватися навколо спільного для всіх ідеалу – незалежної етнографічної Польщі [23, 1].

У російській демократичній пресі, у газеті «День», констатуючи польські настрої в Росії, відзначалося, що «Акт 5 листопада усунув з порядку денного «автономне» вирішення польського питання, і в тому полягало його політичне значення» [19, 2]. Суперечки Народової демократії, яка орієнтувалася на Росію, «нейтралістів», прихильників коаліційних країн і «активістів», що вбачали свою основну опору у центральних країнах і представлених в основному у Галичині у розв'язанні польського питання у післяреволюційний період вийшли на новий рівень, викликавши появу у 1917 – 1918 рр. нових державотворчих документів й існування нових національних, суспільно-політичних інституцій.

Висновки. На початку війни на польських територіях, розділених Австрією, Росією і Пруссією, польські політичні сили підтримали уряди своїх країн. У Росії переважали прихильники русофільського напрямку, або ж «пасивісти», і їх виразниками була партія Народових демократів. У Галичині табір «активістів», до якого входила більшість польських партій, була австрофільської спрямованості і орієнтувалася на центральні країни – Австро-Угорщину і Німеччину. Частина польських партій в Галичині і Королівстві розраховувала на підтримку країн європейської коаліції і складала групу «нейтралістів». Спроба об'єднання різних позицій і вироблення спільної польської політики існувала ще напередодні війни, однак впродовж війни, незважаючи на створення різних центральних інституцій, єдиної політики стосовно шляхів відродження майбутньої польської держави не було.

Означені підходи були представлені в програмах польських політичних партій, озвучені їх лідерами, політичними і громадськими діячами і стали предметом дискусії на сторінках преси, передусім польської. У київських польських виданнях «Дзєннік Кійовськи» і «Клоси Українське» з початку війни політика галицьких активістів засуджувалася, що знайшло своє відображення у відозвах польських партій, публіцистиці. З ходом війни, зростанням людських жертв і руйнацій, великою кількістю біженців і відсутністю розв'язання польського питання російською владою у польському суспільстві відбувається переоцінка галицької політики і перехід від боротьби за автономію на позиції необхідності самостійності польської держави. Остаточне утвердження незалежницьких настроїв у суспільстві наступило після проголошення центральними державами незалежного Королівства Польського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Боечко В. Друга Річпосполита 1914 – 1921 рр.: становлення державності / В. Боечко. – Черкаси: ЧНУ, 2016. – 408 с.
2. Державний архів Львівської області. – Ф. 350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва). – Оп. 1. – Спр. 3506 (Відозва російського імператора Миколи I до польського населення). – 4 арк.
3. Польский национальный комитет // Наша Вольнь. – Житомир. – 1914. – № 302. – С. 3.
4. Польский сейм // Жизнь Вольни. – Житомир. – 1916. – № 314. – С. 2.
5. Польский съезд // Жизнь Вольни. – Житомир. – 1916. – № 39 – С. 3.
6. Протест поляков // Жизнь Вольни. – Житомир. – 1916. № 301 – С. 2.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 274 (Киевское ГЖУ) – О. 4. – Спр. 548 (Вырезка из польской газеты «Дзєннік Киевски»). – 375 арк.
8. ЦДАК України. – Ф. 274 (Киевское ГЖУ). – О. 5. – Спр. 17 (Циркуляр Департамента полиции.) – 21 арк.
9. ЦДАК України. – Ф. 361 (Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны). – Оп. 1. – Спр. 132 (Сообщение военного генерал-губернатора Галиции). – 65 арк.

10. ЦДІАК України. – Ф. 365 (Жандармское учреждение временного военного генерал-губернатора Галиции). – О. 1. – Спр. 32 (Сообщение генерал-квартирмейстера штаба Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта). – 338 арк.
11. ЦДІАК України. – Ф. 442 (Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернаторства). – Оп. 864. – Спр. 239 (Представление начальника Киевского ГЖУ). – 305 арк.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 858 (Головний народовий комітет). – Оп. 1. – Спр. 2 (Протоколи, донесення, огляди польської і зарубіжної преси та ін. документи про суспільно-політичне становище на польських землях у 1915 – 1916 рр). – 594 арк.
13. Dmowski R. *Polityka polska i odbudowanie państwa* / R. Dmowski. – Warszawa: In-t Wydawniczy Pax, 1989. – Т. 2. – 1989. – 345 s.
14. Garczyński T. *Pomyłka* / T. Garczyński // *Kłosa Ukrainie*. – Kijów. – 1915. – Nr. 5. – S. 3.
15. Jaworski T. *Konsolidacja polityczna Polski* / T. Jaworski // *Dziennik Kijowski*. – Kijów. – 1916. – Nr. 244. – S. 1.
16. Kutrzeba S. *Polska odrodzona 1914–1928* / Stanisław Kutrzeba. – Wyd. 4 niezmi. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1935. – 321 s.
17. Lewandowski J. *Budowa państwa polskiego przed listopadem 1918 r.* / J. Lewandowski // *Niepodległość Polski w 1918 r. a procesy państwotwórcze w Europie środkowo-wschodniej* / red. Z. Mańkowskiego. – Lublin, 1996. – 203 s.
18. *Odezwy polskich stronnictw* // *Kłosa Ukrainie*. – Kijów. – 1914. – Nr. 9–12. – S. 25–26.
19. *Opinia dnia* // *Dziennik Kijowski*. – Kijów. – 1917. – Nr. 35. – S. 2.
20. Pajewski J. *Odbudowa Państwa Polskiego 1914–1918* / J. Pajewski. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005. – 353 s.
21. Paszkowski E. *Neutralność* / E. Paszkowski // *Dziennik Kijowski*. – Kijów. – 1917. Nr. 290. – S. 1.
22. Sierpowski Stanisław. *Mocarstwa wobec idei samostanowienia i aspiracji niepodległościowych w Europie Środkowej i Wschodniej w latach I Wojny światowej* / S. Sierpowski // *Niepodległość Polski w 1918 r. a procesy państwotwórcze w Europie środkowo-wschodniej* / red. Z. Mańkowskiego. – Lublin, 1996. – 203 s.
23. Starczewski E. *Chwila poważna* // *Dziennik Kijowski*. – Kijów. – 1916. – Nr. 305. – S. 1.
24. Ursyn J. *Na przelomie* / J. Ursyn // *Kłosa Ukrainie*. – Kijów. – 1916. – Nr. 15–18. – S. 25.
25. *Znaczonca zgoda* // *Kłosa Ukrainie*. – Kijów. – 1916. – Nr. 2. – S. 9.

REFERENCES:

1. Boiechko V. *Druha Richpospolyta 1914 – 1921 rr.: stanovlennia derzhavnosti* / V. Boiechko. – Cherkasy: ChNU, 2016. – 408 s.
2. *Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti*. – F. 350 (Dyrektsiia politsii u Lvovi Halytskoho namisnystva). – Op. 1. – Spr. 3506 (Vidozva rosiiskoho imperatora Mykoly I do polskoho naselennia). – 4 ark.
3. *Polskyi natsyonalnyi komitet* // *Nasha Volyn*. – Zhytomyr. – 1914. – № 302. – S. 3.
4. *Polskyi seim* // *Zhyzn Volyni*. – Zhytomyr. – 1916. – № 314. – S. 2.
5. *Polskyi s'ezd* // *Zhyzn Volyni*. – Zhytomyr. – 1916. – № 39. – S. 3.
6. *Protest poliakov* // *Zhyzn Volyni*. – Zhytomyr. – 1916. № 301. – S. 2.
7. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi (dali – TsDIAK Ukrainy)*. – F. 274 (Kyevskoe HZhU) – O. 4. – Spr. 548 (Vytrezka yz polskoi hazety «Dzhennyk Kyevsky»). – 375 ark.
8. *TsDIAK Ukrainy*. – F. 274 (Kyevskoe HZhU). – O. 5. – Spr. 17 (Tsykuliar Departamenta politysy.) – 21 ark.
9. *TsDIAK Ukrainy*. – F. 361 (Kantseliaria voennoho heneral-hubernatora oblasti Avstro-Venhryi, zaniatykh po pravu voiny). – Op. 1. – Spr. 132 (Soobshchene voennoho heneral-hubernatora Halytsy). – 65 ark.
10. *TsDIAK Ukrainy*. – F. 365 (Zhandarmское uchrezhdenye vremennoho voennoho heneral-hubernatora Halytsy). – O. 1. – Spr. 32 (Soobshchene heneral-kvartyrmeistera shtaba Hlavnokomanduiushcheho armiyami Yuho-Zapadnoho fronta). – 338 ark.
11. *TsDIAK Ukrainy*. – F. 442 (Kantseliaria Kyevskoho, Podolskoho y Volynskoho heneral-hubernatorstva). – Op. 864. – Spr. 239 (Predstavlenye nachalnyka Kyevskoho HZhU). – 305 ark.
12. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi*. – F. 858 (Holovnyi narodovyi komitet). – Op. 1. – Spr. 2 (Protokoly, donesennia, ohliady polskoi i zarubizhnoi presy ta in. dokumenty pro suspilno-politychne stanovishche na polskykh zemliakh u 1915 – 1916 rr). – 594 ark.
13. Dmowski R. *Polityka polska i odbudowanie państwa* / R. Dmowski. – Warszawa: In-t Wydawniczy Pax, 1989. – Т. 2. – 1989. – 345 s.
14. Garczyński T. *Pomyłka* / T. Garczyński // *Kłosa Ukrainie*. – Kijów. – 1915. – Nr. 5. – S. 3.

15. Jaworski T. Konsolidacja polityczna Polski / T. Jaworski // Dziennik Kijowski. – Kijów. – 1916. – Nr. 244. – S. 1.
16. Kutrzeba S. Polska odrodzona 1914 – 1928 / Stanisław Kutrzeba. – Wyd. 4 niezmi. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1935. – 321 s.
17. Lewandowski J. Budowa państwa polskiego przed listopadem 1918 r. / J. Lewandowski // Niepodległość Polski w 1918 r. a procesy państwotwórcze w Europie środkowo-wschodniej / red. Z. Mańkowskiego. – Lublin, 1996. – 203 s.
18. Odezwy polskich stronnictw // Kłosa Ukraińskie. – Kijów. – 1914. – Nr. 9–12. – S. 25–26.
19. Opinia dnia // Dziennik Kijowski. – Kijów. – 1917. – Nr. 35. – S. 2.
20. Pajewski J. Odbudowa Państwa Polskiego 1914 – 1918 / J. Pajewski. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005. – 353 s.
21. Paszkowski E. Neutralność / E. Paszkowski // Dziennik Kijowski. – Kijów. – 1917. Nr. 290. – S. 1.
22. Sierpowski Stanisław. Mocarstwa wobec idei samostanowienia i aspiracji niepodległościowych w Europie Środkowej i Wschodniej w latach I Wojny światowej / S. Sierpowski // Niepodległość Polski w 1918 r. a procesy państwotwórcze w Europie środkowo-wschodniej / red. Z. Mańkowskiego. – Lublin, 1996. – 203 s.
23. Starczewski E. Chwila poważna // Dziennik Kijowski. – Kijów. – 1916. – Nr. 305. – S. 1.
24. Ursyn J. Na przelomie / J. Ursyn // Kłosa Ukraińskie. – Kijów. – 1916. – Nr. 15–18. – S. 25.
25. Znaczonca zgoda // Kłosa Ukraińskie. – Kijów. – 1916. – Nr. 2. – S. 9

Стаття надійшла до редакції 21.10.2017 р.

Володимир ФУРТІЙ,

orcid.org/0000-0003-1187-1672

*аспірант кафедри туристичної інфраструктури та сервісу
Ужгородського національного університету
(Україна, Ужгород), vovafurtiy@gmail.com*

ТУРИСТИКА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ 1918 – 1938 рр.

У статті аналізується історія формування індустрії туризму на Підкарпатській Русі в період з кінця 1918 р. до початку 1938 р. Йдеться про роль минулого руху в розвитку туристичної індустрії регіону. Розглянуті розширені можливості розвитку туризму та відпочинку в Підкарпатській Русі, а також характеризується низка недоліків. Були досліджені перші туристичні організації та туристичні маршрути, готелі, процес вдосконалення у наданні послуг туристам. Розглянуті фактори, що впливають на розвиток найпопулярніших видів відпочинку. Також зазначається, що формування організованого туризму в регіоні здійснювалося на тлі соціально-політичних процесів у регіоні. Очевидно, що основні переваги розвитку туризму визначалися регіональними унікальними особливостями та природними умовами регіону в порівнянні з іншими сферами ділової активності. У науковому доробку віддано перевагу історичним методам дослідження: історико-генетичному, історико-порівняльному, історико-синтетичному, історико-діахронному, емпіричному аналізу тощо.

Ключові слова: *розвиток туризму, пішохідні стежки, привабливі місця, туристична інфраструктура, туристичний потенціал.*

Літ. 7.

Volodymyr FURTIY,

*Postgraduate student of the Department of Tourism Infrastructure and Service,
Uzhhorod National University (Ukraine, Uzhhorod),
vovafurtiy@gmail.com*

TOURISM IN SUBCARPATHIAN RUS' IN 1918 – 1938

This article analyzes the historical formation of tourism industry in Subcarpathian Rus' in the period from the end of 1918 to the beginning of 1938. The article draws attention to the contribution of that movement in the past to the development of tourism industry in the region. Progressive features in development of tourism and recreation in Subcarpathian Rus', as well as a number of disadvantages, have been characterized. First travel organizations and travel routes, hotels, the process of improvement in providing services to tourists have been researched. Factors, which influenced the development of the most popular types of leisure and recreation have been examined. It is also noted that the formation of organized tourism in the region was performed amid social and political processes, which took place in the region. It is evident that the key benefits of tourism development are defined by regional unique features and natural conditions in comparison with other areas of business performance. A study has become possible through the use of scientific methods of learning: analysis, synthesis, systemizing, specific historical and dialectical methods. In the proposed study scientific work is grounded on the following research methods: historical-genetic, historical-comparative, historical-synthetic, historical-diachronic, empirical-analytic and others.

Key words: *tourism development, hiking paths, attractive places, tourism infrastructure, tourism potential.*

Ref. 7.

Владимир ФУРТІЙ,

*аспірант кафедри туристической инфраструктуры и сервиса
Ужгородского национального университета
(Украина, Ужгород), vovafurtiy@gmail.com*

ТУРИСТИКА ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ 1918 – 1938 гг.

В статье анализируется история формирования индустрии туризма на Подкарпатской Руси в период с конца 1918 г. к началу 1938 г. Речь идет о роли прошлого движения в развитии туристической индустрии.

стрии региона. Рассмотрены расширенные возможности развития туризма и отдыха в Подкарпатской Руси, а также характеризуется ряд недостатков. Были исследованы первые туристические организации и туристические маршруты, гостиницы, процесс совершенствования в предоставлении услуг туристам. Рассмотрены факторы, влияющие на развитие самых популярных видов отдыха. Также отмечается, что формирование организованного туризма в регионе осуществлялось на фоне социально-политических процессов, происходивших в регионе. Очевидно, что основные преимущества развития туризма определялись региональными уникальными особенностями и природными условиями региона по сравнению с другими сферами деловой активности. В научном наследии отдано предпочтение историческим методам исследования: историко-генетическом, историко-сравнительном, историко-синтетическом, историко-диахронной, эмпирическом анализа и т. п.

Ключевые слова: развитие туризма, пешеходные тропы, привлекательные места, туристическая инфраструктура, туристический потенциал.

Лит. 7.

Постановка проблеми. Подорож – це не туризм, а мандрівники – далеко не туристи. Подорожі часто здійснюються за необхідності (відрядження, конференції і т.д.). Туристи прагнуть відвідати нові місця з метою відпочинку від своїх повсякденних справ, наблизитися до природи, відвідати історичні атракції, відкрити для себе щось нове. Проте відпочивальникам замало лише краси природи чи історичних відвідин – їм необхідні певні умови для пересування, проживання та ознайомлення. Країни, котрі це усвідомили, туристам почали надавати більше уваги, враховували їхні забаганки та поради. Туризм є однією з найважливіших галузей національної промисловості суть якої – у вмінні добре приймати.

Аналіз досліджень. Необхідно відзначити, що розвиток туризму на Підкарпатській Русі, його становлення і перспективи не є предметом широкого кола спеціальних наукових досліджень як у вітчизняній, так і у чеській та словацькій історіографії. У більшості публікацій наводяться загальні факти про найпопулярніші дестинації. Серед праць можна виділити дослідження М. Варваринець [1], М. Джахман [2], К. Дравецький [3], П. Сова [6], в яких розглядаються історичні відомості курортів Підкарпатської Русі їх стан та розвиток.

Метою статті є дослідження розвитку туризму на Підкарпатській Русі, оскільки ретроспективний аналіз дає змогу виявити його позитивні та негативні риси.

Виклад основного матеріалу. Підкарпатська Русь – батьківщина слов'ян – протягом століть була загубленим краєм. Дрімучі ліси Карпат досі залишаються незайманими в багатьох місцях. Численні лікувальні джерела не використані. Тут люди часто живуть патріархальним побутом. Іноземного туриста тут не зустрічали. Життя тут протікало приховано від допитливих поглядів гостей. Ніхто не турбувався про край, який можна уповні назвати «Парком Європи». Гірська частина Підкарпатської Русі – це суцільний дрімучий ліс, де невеликими острівцями розташовані поселення, а навколо них – поля карпаторуських горян. Прибули на Підкарпатську Русь так звані високі гості. Приїхали заради полювання на диких звірів. На той час родзинкою полювання був бурий карпатський ведмідь, котрий став елементом гербу. Вони були здивовані красою природи, але найбільше їх здивувала бідність народу. Після цього візиту було вирішено прийти на допомогу збіднілому народові. Але ситуація не поліпшилася. Якщо раніше це був «Забутий край», то тепер для престижу уряду Будапешта було просто невігідно пропагандувати місцевість, де поряд з первісною красою була і первісна бідність [5, 172–173].

Роки війни принесли чималі спустошення. У приватному секторі робили спроби використовувати природні багатства, створюючи біля джерел мінеральної води купальні. Курорти місцевого значення, зокрема, у Волосянці або Неліпині, вимагали значних фінансових вливань, купальні там були запущеними. Місця боїв у Карпатах є майже неторканими. Саме тут, особливо біля гори Черемха, можна знайти сліди окопів, розбиті повозки та інші спорядження, в землі знайти осколки від снарядів. Тут тепер – царство тишини і тільки поломані та повалені від снарядів дерева свідчать про те, що тут колись гуркотіли кулемети та проливалася кров. Після війни цю землю рідко відвідували колишні учасники бойових дій або випадкові місцеві туристи під час прогулянок у Карпатах [3, 184–188; 4, 174–176].

Туризм на Підкарпатській Русі набув організованого характеру. Було збудовано нові шосейні дороги, що оживило автомобільний рух. У туристів з'явилася можливість відвідувати найвіддаленіші куточки Підкарпатської Русі. Тепер уже нікого не можна було здивувати автомобілями з іноземними номерами на шосейних дорогах. Ті, хто відвідали чарівну красу Карпат, розповідали про неї в інших країнах. І якщо раніше відвідували тільки з метою полювання, то тепер тут можна зустріти туристів з мирними намірами проведення свого вільного часу серед незайманої природи [2; 3, 184–188].

Бюро подорожей «Чедок» організувало поїздки по республіці залізницями. Щорічно відбувалися поїздки для збору винограду, але вони були випадковими та поверхневими. Справжня краса Карпат при таких масових поїздках залишалася прихованою. Було зрозуміло, що для ознайомлення туристів з Карпатами треба декілька днів щоб походити по горах та долинах. Потрібно було прокласти та розмітити туристичні стежки спеціальними знаками, для відпочинку та нічлігу в горах збудувати туристичні будинки. За реалізацію цієї великої роботи взявся «Клуб чехословацьких туристів» [1, 16; 3, 184–188].

Головним містом Підкарпатської Русі був Ужгороді саме до нього спочатку прибували туристи для ознайомлення та вибору подальшої туристичної дестинації. Місто по-справжньому цікаве, для туристів. Одна половина Ужгорода лежить на рівнині, а друга – на відрогах Карпат. На гербі міста зображені виноградні грона. Цікавою атракцією для відвідувачів були виноградні погребі, витесані під скалою, що мають протяжність у декілька сотень метрів. Тут можна було поспостерігати за безтурботними веселими ужгородцями, приєднавшись до них, щоб провести час за склянкою доброго вина, слухаючи характерну циганську музику. Велике значення для міста мав міський аеропорт, що з'єднав республіку з Росією та Румунією. Поява аеропорту включила Ужгород до мережі міжнародних повітряних авіаліній. Місто мав добре сполучення із заходом, було місцем відправлення не тільки для туристів, але й науковців, спортсменів, мисливців та інших відвідувачів Підкарпатської русі [6, 147–151].

З Ужгорода туристичні напрямки вели долиною ріки Уж аж до польського кордону, а також частково на Карпати сусідньої Словачії. Долина ріки Уж викликала жвавий інтерес туристів. Недалеко від міста є уламки Невицького замку, повз який дорога веде на Анталовську Поляну, а на лівому березі Ужа від Невицького – гора Плішка з невеликим будинком Клубу чехословацьких туристів, де лижники взимку зігрівалися та відпочивали. Популярними серед туристів були маршрути з Перечина до Тур'ї Ремети із зупинкою в добре обладнаних готелях з сірчаними ваннами курорту Лумшори та кінцевим маршрутом підняття на Полонину Руну заввишки 1428 метрів, звідки широко відкривалися горизонти на величну панораму карпатських хребтів. За Волосянкою із захопленням подорожували поїздами, котрі проїжджали підземні тунелі, підіймалися все вище й вище залізничними серпантинами, відкриваючи нові красоти для пасажирів. До прикордонної станції Ужок зазвичай доїжджали тільки туристи, котрим надавалася можливість оглянути військовий цвинтар, згодом можна було прогулятися місцями боїв та піднятися на Ужоцький перевал. Відділеннями Клубу чехословацьких туристів в Ужгороді та Великому Березному було розмічено туристичними значками стежки для прогулянок долиною ріки Уж та навколишніми горами. Було видано спеціальні путівники для цих місць [3, 184–188; 7].

Місто Мукачево розташовувалося у центрі торгового життя Підкарпатської Русі. Сюди сходилися майже всі дороги з Підкарпатської Русі. Недалеко від Мукачева височіє замок Паланок. Залізницею туристи відправлялися до Волівця. Поїзд їхав долиною ріки Латориця, а після Сваляви гірськими ущелинами. З Волівця, де функціонував туристичний готель, у всіх напрямках розходилися туристичні стежки облаштовані туристичними знаками. Цю роботу виконали місцеві відділення Клубу чехословацьких туристів у Мукачеві та Волівці. Вище Волівця розкинулося Скотарське, де було збудовано сучасно обладнаний туристичний будинок. Згідно з відгуками тодішніх спеціалістів, Скотарське можна було віднести до списку найкращих кліматичних курортів [3, 184–188].

З міста Хуст, що значно розрослося за останні роки, направлялися туристи на Мармароський масив. Тут можна подорожувати не тільки долиною ріки Тиса, а й відвідати найкрасивіші місця Підкарпатської русі, автобусом можна добратися до озера Синевир. Зазвичай головною метою

туристів були Рахів і Ясіня, де височіють велетні Карпати. Сам собою цей край цікавий тим, що серед високих гір, багатьох полонин можна блукати цілими днями, не зустрівши жодної людини, але не переставати любоватися красою природи. Із зацікавленням туристи спостерігали за народними звичаями місцевих гуцулів. Особливу увагу привертала їхній одяг у чорному, червоному, жовтому, синьому та зеленому кольорах. У дні свят на вулицях Рахова чи Ясіня завжди можна було любоватися людьми в народному одязі. Неповдалі від Рахова розміщене багате на цілющі джерела село Кваси. Ясіня розташоване у великому котловані, взимку сюди приїжджають лижники. Ці місця набули широкої популярності навіть за межами республіки. В останні роки сюди навідувалися численні групи туристів з Німеччини, де навіть було спеціальне бюро подорожей з організації поїздок на Підкарпатську Русь, в основному до Ясіня та Рахова. Великі кошти надходили до цих країв. Організаційна робота також була проведена місцевим відділом «Клубу чехословацьких туристів» [7].

Висновки. На території Підкарпатської Русі було виявлено значний потенціал туристичних ресурсів для розвитку туристично-рекреаційного комплексу. Розбудовували туристичну інфраструктуру дороги, залізниці, готелі, заклади харчування, вдосконалювали якість пропонуваніх послуг, розвивали зацікавлення пам'ятками історії, архітектури, народних промислів, побуту. Розвитку туризму на Підкарпатській Русі приділяв велику увагу «Клуб чехословацьких туристів». Можна констатувати, що підґрунтя для успішного розвитку туристичної привабливості було закладено саме КЧСТ. За їхньої ініціативи почали розвивати літні та зимові види туризму і досліджувати мінеральні джерела.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Варваринець М. 90 років закарпатському туризму / М. Варваринець. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattia.net.ua/News/35512-Zakarpatskomu-turyzmu-%E2%80%9490-rokiv>
2. Джахман М. Клуб чехословацьких туристів: перші кроки галузі в нашому краї / М. Джахман. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novzak.uz.ua/news/klub-chehoslovackyh-turystiv>
3. Дравецький К. Развитие туристики на Подк. Руси / Костянтин Дравецький // Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936. – Ужгород, 1936. – С. 184–188.
4. Костомаров Б. Воды П. Руси и их значение для рыбоводства. / Борис Костомаров // Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936. – Ужгород, 1936. – С. 174–176.
5. Попрадський П. Охота на Подкарпатской Руси / П. Попрадський // Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936. – Ужгород, 1936. – С. 172–173.
6. Сова П. Ужгородь городь будущаго / Петро Сова // Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936. – Ужгород, 1936. – С. 147–151.
7. Historie KИT. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kct.cz/cms/historie-kct>

REFERENCES

1. Varvarynets M. 90 rokov zakarpatskomu turyzmu / M. Varvarynets. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakarpattia.net.ua/News/35512-Zakarpatskomu-turyzmu-%E2%80%9490-rokiv>
2. Dzhakhman M. Klub chekhoslovatskykh turystiv: pershi kroky haluzi v nashomu kraї / M. Dzhakhman. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://novzak.uz.ua/news/klub-chehoslovackyh-turystiv>
3. Dravetskyi K. Razvytie turystyky na Podk. Rusy / Kostiantyn Dravetskyi // Podkarpatskaia Rus za hody 1919 – 1936. – Uzhhorod, 1936. – S. 184–188.
4. Kostomarov B. Vody P. Rusy y ykh znachene dlia rybovodstva. / Borys Kostomarov // Podkarpatskaia Rus za hody 1919 – 1936. – Uzhhorod, 1936. – S. 174–176.
5. Popradskyi P. Okhota na Podkarpatskoї Rusy / P. Popradskyi // Podkarpatskaia Rus za hody 1919 – 1936. – Uzhhorod, 1936. – S. 172–173.
6. Sova P. Uzhhorod horod budushchaho / Petro Sova // Podkarpatskaia Rus za hody 1919 – 1936. – Uzhhorod, 1936. – S. 147–151.
7. Historie KИT. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.kct.cz/cms/historie-kct>

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017 р.

УДК 94(477.83) «1941–1944»

DOI 10.24919/2519-058X.5.116974

Богдан ЛАЗОРАК,

orcid.org/0000-0002-1551-2629

*директор КЗ ЛОР «Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі»,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) *istoryk_@ukr.net**

БАНКІВСЬКА СПРАВА ДРОГОБИЧА У 1919 – 1939 рр. ТА ОСОБЛИВОСТІ РИНКУ КАПІТАЛОВКЛАДЕНЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОМАД*

У статті аналізується процес інституційного розвитку банківських установ Дрогобича у період після завершення польсько-української війни, аж до початку буремних подій «вересня 1939 р.». Встановлено, що за цей короткий проміжок часу у Дрогобичі польською владою було організовано дієву систему приватних та державних банків, які в основному зосереджували у собі капітал польських та єврейських банкірів, натомість український капітал мав спорадичний баланс у цій системі, і навіть почасти окремі обмеження. З іншого боку, Дрогобич серед багатьох провінційних міст Галичини обіймав друге місце після Львова за рухом коштів та розмаїтістю банківських установ. Відтак реконструюється коротка історія розвитку банків «столиці Галицької Каліфорнії».

Ключові слова: *Дрогобич, банк, гроші, нафтова промисловість, злотий, філія.*

Літ. 12.

Bohdan LAZORAK,

Director of State Historical and Cultural Reservation «Nahuievychi»

*Ph D (History), Associate Professor of Ukraine's History Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) *istoryk_@ukr.net**

BANKING BUSINESS OF DROHOBYCH IN 1919 – 1939 AND THE PECULIARITIES OF THE INVESTMENT MARKET OF THE NATIONAL COMMUNITIES

The article analyzes the process of institutional development of Drohobych' banking establishments in the period after the end of the Polish-Ukrainian war, until the start of the stormy events of September 1939. It is established that in Drohobych, during this short period of time, the Polish authorities organized an efficient system of private and state banks that concentrated the capital mainly of Polish and Jewish bankers, whereas the Ukrainian capital had a sporadic balance in that system and, though partially, even some restrictions. On the other hand, of many provincial cities of Galicia Drohobych occupied the second place after Lviv due to the movement of funds and diversity of banking institutions. Thus, a brief history of the development of the banks of «Galician California's capital» has been reconstructed in the article.

Key words: *Drohobych, bank, money, petroleum industry, zloty, branch office.*

Ref. 12.

Богдан ЛАЗОРАК,

*директор КЗ ЛОР «Государственный историко-культурный заповедник» Нагуєвичи», кандидат
исторических наук, доцент кафедры истории Украины Дрогобычского государственного
педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) *istoryk_@ukr.net**

БАНКОВСКОЕ ДЕЛО ДРОГОБЫЧА В 1919 – 1939 гг. И ОСОБЕННОСТИ РЫНКА КАПИТАЛОВЛОЖЕНИЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОБЩИН

В статье анализируется процесс институционального развития банковских учреждений Дрогобыча в период после завершения польско-украинской войны, вплоть до начала бурных событий «Сентября 1939». Установлено, что за этот короткий промежуток времени в Дрогобыче польскими властями было орга-

* Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках виконання наукового проекту «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): історичний досвід, уроки для сучасності». ID:95861 29.08.2017 (176-1)

низовано прочную систему частных и государственных банков, которые в основном сосредоточивали в себе капитал польских и еврейских банкиров, зато украинский капитал имел sporadический баланс в этой системе, а также отчасти отдельные ограничения. С другой стороны Дрогобыч среди многих провинциальных городов Галичины занимал второе место после Львова за движением средств и разнообразием банковских учреждений. Поэтому реконструируется краткая история развития банков «столицы Галицкой Калифорнии».

Ключевые слова: Дрогобыч, банк, деньги, нефтяная промышленность, золотый, филиал.

Лит. 12.

Постановка проблеми. Дослідження історії банківської справи Дрогобича міжвоєнного періоду історії Галичини дає змогу простежити не тільки процес становлення польського та єврейського капіталу, але й реконструювати структуру програми державного контролю за обігом золотого як валюти Другої Речі Посполитої. З іншого боку, вивчення палітри філій та стаціонарних приватних банків міста Дрогобича полегшує дослідження історії нафтової промисловості міста, а також його стратегічне значення в економіці польської держави. Водночас на ґрунті інституційного розвитку банків Дрогобича можна визначити його характер за національним складом та стилем капіталовкладень.

Аналіз досліджень. Варто зауважити, що в українській історіографії Незалежної України тема банківської справи в Дрогобичі практично не вивчалася, натомість більшість праць, присвячених цій темі, були студійовані польськими істориками та властиво довідниковими розвідками міжвоєнної доби, які сьогодні є частиною спеціальної літератури у даній статті.

Виклад основного матеріалу. Після завершення польсько-української війни 1918–1919 рр. у Дрогобичі банківська справа почала переходити на ритм жорсткого контролю з боку уряду Другої Речі Посполитої, врешті було ліквідовано усі українські фінансові інституції часів ЗУНР. Одним із найбільш стабільних у Дрогобичі в період реанімації нафтового бізнесу виявилось «Бюро із продажу продуктів державних нафтопереробних фабрик» («Biuro Sprzedaży Produktów Państwowej Fabryki Olejów Mineralnych w Drohobyczu») [10].

У 1921 р. ситуація почала змінюватися на краще, адже кілька банківських інституцій зуміли організувати на період повоєнної відбудови «Дрогобицький банківський союз», який був зареєстрований як Товариство з обмеженою відповідальністю. У ситуації повоєнної розрухи економіки та валютної нестабільності відновленого польського золотого спільний союз дозволяв швидко приймати спільні та координовані рішення, для унеможливлення кризових явищ, пов'язаних із несприятливим кліматом у конкуренції. Так, до числа союзу увійшли: Відділення «Варшавського банку для торгівлі та промисловості» («Bank dla Handlu i Przemysłu w Warszawie»), «Ексонтний та депозитний банк», який мав статус союзу двох банків із обмеженою відповідальністю («Bank Eskontowy i Depozytowy»), Відділення «Варшавського дисконтного банку» («Bank Dyskontowy Warszawski»), а також Відділення «Варшавського кредитного банку» («Bank Kredytowy w Warszawie»). Натомість відділення «Польського торговельного банку» («Polski Bank Handlowy») та філія «Польського промислового банку» («Polski Bank Przemysłowy») вирішили працювати окремо від союзу. У цьому ж році в Дрогобичі вийшла на ринок цінних паперів Торгівельно-промислова акціонерна спілка «Eligor», відділення котрого реєструвало контракти про кредитування в найрізноманітніших сферах дрібного та великого бізнесу. Також окремі послуги пропонувала фінансова спілка із обмеженою відповідальністю під назвою «Галицька торговельна спілка для технічних справ». На ниві заощаджень та вигідних відсоткових ставок відновлювала роботу давня «Ощадна каса» Дрогобича. Натомість дрогобицькі купці утворили власне «Кредитне купецьке товариство», яке також мало права з обмеженою відповідальністю. Багаті міщани Дрогобича вирішили у 1921 р. об'єднати свої фінансові справи під захистом власного товариства, яке отримало назву «Міщанське кредитне товариство Дрогобича» («Mieszkańskie Towarzystwo Kredytowe w Drohobyczu»), яке так само отримало обмежені права. Давній «Віденський федеральний банк» («Wiedeński Bank Związkowy») також не був ліквідований, позаяк польські активи продовжували ще залишатися у Відні на залишках, а тому співпраця була необхідною. Від імені цього банку в Дрогобичі працював Рубін Вальд, який був відомим віденським купцем, а також представником від «Торгівельного товариства» в Дрогобичі [10, 66–68, 102].

У 1922 р. у Дрогобичі було відкрито відділення «Польського крайового банку», який вів свою традицію від колишнього австрійського «Крайового банку для Королівства Галичини та Лодомерії з великим Краківським князівством» («Bank Krajowy dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim»). Банк був центральною кредитною інституцією Австро-Угорщини. Час його фундації припадає на 1881 р. у Львові. Фактична діяльність банку розпочалася у 1883 р. Спочатку головна функція полягала у наданні довготривалих кредитів для селян, але, починаючи від 1891 р., банк починає системно фінансувати промислові інвестиції, зокрема у сфері залізниці та міського комунального господарства. Ґрунтовну монографію з історії цього банку написав М. Бен-Джозеф у Кракові [3]. Також див. докладніше статут цього банку утверджений 21 червня 1882 р. [11] У 1924 р. цей банк разом із «Державним банком відбудови і кредитної спілки малопольських міст» увійшов до складу «Банку крайового господарства», яким почав керувати Ян Стечковський. У час «Великої депресії» цей банк успішно керував Дрогобицькою філією, адже зумів обмежити розміри своїх ставок, залишивши вкладення винятково у прибуткових нафтових гірничих проектах. Щоправда, рятівна кампанія над акціями банкрутуючих фірм у 1925 р. не принесла очікуваних результатів. Проте вже з другої половини 30-х рр. ХХ ст. цей банк у Дрогобичі став головним кредитором для реалізації інвестицій, обійнявши перше місце в Центральному Промисловому окрузі. Цілком не випадково станом на 1928 р. загальний капітал банку задекларував у Варшаві 130 000 000 злотих [5, 41, 45–46].

У січні 1924 р. досить таки потужні позиції у банківській конкуренції Дрогобича посідало відділення «Варшавського банку для торгівлі та промисловості» [2].

Загалом, у міжвоєнний період у Дрогобичі продовжували діяти приватні та державні банки, а також кредитні страхові спілки банківського статусу. Найбільш потужними вважалися: 1) «Польський промисловий банк» по вул. Міцкевича, 22 [6]; 2) «Польський банк» («Bank Polski») по вул. Міцкевича, 1 у колишньому будинку філії «Австро-угорського банку» (сьогодні будинок податкової інспекції м. Дрогобич); 3) «Банк крайового господарства» («Bank Gospodarstwa krajowego») на площі Бартоломія у колишньому будинку «Авансового товариства»/«Towarzystwa zaliczkowego»); 4) «Соціальна страхова компанія» «Ubezpieczalnia Spoleczna» на вул. Солянній (Сольній).

Згідно телефонних довідників 1930-х рр. у Дрогобичі діяло 8 великих банківських інституцій: державні та приватні банки, а також ощадно-кредитні спілки та товариства (див. тал. № 3). Їхня кількість, безумовно, перевищувала кількість подібних інституцій на початку 20-х рр. ХХ ст., оскільки фінансовий клімат Другої Речі Посполитої після світової економічної кризи 1929 – 1933 рр. серйозно змінився у зв'язку із пожвавленням конкуренції між світовими банками.

Таблиця № 3

Рестр банків та ощадно-кредитних спілок і товариств м. Дрогобича у 1932 – 1938 рр.

№ п/п	Назва інституції	Адреса	Примітка
Згідно з телефонною книгою 1932 – 1933 рр. [8]			
1.	«Варшавський дискаунтерний банк» /«Bank Dyskontny Warszawski»	вул. Міцкевича, 5	Відділення проводило торги цінними паперами за зниженими цінами
2.	«Банк крайового господарства» («Bank Gospodarstwa krajowego»)	площа Бартоломія, 3	приміщення разом із житлом директора пана З. Ямпруневіча (директор також мав помешкання за адресою вул. Св. Яна, 23)
3.	«Банк купців і промисловців»/«Bank Kurcyw i Przemysłowców»	вул. Жупна, 3	–
4.	«Польський банк»/«Bank Polski»	вул. Міцкевича, 1	–
5.	«Універсальний федеральний банк» /«Powszechny Bank Związkowy»	Площа ринок, 17, а кабінет директора по вул. Міцкевича, 1	Відкрито у 1923 р. У 1932 р. директором працював Саломон Вахс, який проживав за адресою вул. Стрийська, 41. Заступником директора працював пан Арнольд Пастор, який мешкав за адресою: Св. Яна, 41.

6.	«Фундуш для безробітних» (біржова спілка)	вул. Св. Хреста, 7	–
7.	Ломбард пана Юзефа Гуллеса	вул. Міцкевича, 23	приватна кредитна та лихварська організація
8.	Кредитна кооперація «Народний Дім»	вул. Пілсудського, 12	українська кредитна спілка
Згідно з телефонною книгою 1938 р. [9]			
1.	«Варшавський дискаунтерний банк» /«Bank Dyskontny Warszawski»	вул. Міцкевича, 5 (3?)	відділення
2.	«Банк крайового господарства» («Bank Gospodarstwa krajowego»)	площа Бартоломея, 3	–
3.	«Банк купців і промисловців»/«Bank Kupców i Przemysłowców»	вул. Жупна, 3	–
4.	«Польський банк»/«Bank Polski»	вул. Міцкевича, 1 (колишній будинок «Австро-Угорського банку»).	Навесні 1939 р. будинок банку було піддано серйозній реставрації; директор проживав також у цьому будинку; від 1938 р. скарбником банку, а від вересня 1939 р. директором працював батько Єжи Пілецького – Здіслав Пілецький, якому було виділено житло на вул. Бартоломея, 14 (сьогодні Нижанківського) [12]
5.	«Універсальний федеральний банк» /«Powszechny Bank Związkowy»	Площа ринок у будинку ратуші разом із кабінетами дирекції	Відділення відкрито у Дрогобичі в 1923 р. У 1938 р. директором працював Зигмунд Альтман, який проживав за адресою: вул. Міцкевича, 25.
6.	«Кооперативний банк польських ремісників та промисловців»/«Bank Spółdzielczy polskich rękodzielników i przemysłowców»	вул. Міцкевича, 22	Основні фінансові операції стосувалися підтримки дрібно та середнього бізнесу, зокрема дрібних ремісників: м'ясників, шевців, ковалів, а також різноманітних м'ясо-молочних кооперацій дрогобицького повіту, тощо.
7.	«Ощадна каса міста Дрогобича»/«Kasa Oszczędności miasta Drohobycza»	Площа ринок, приміщення ратуші (з боку теперішнього «соцбе-зу»)	–
8.	«Повітова комунальна ощадна каса»/«Kasa Oszczędności Powiatowa Komunalna»	У приміщенні повітової ради по вул. Сінкевича, 34 (сьогодні приміщення відділу історії музею «Дрогобиччина»)	–
9.	«Каса Першого Податкового Управління»/«Kasa I Urzędu Skarbowego»	У приміщення податкового управління	–
10.	«Купецька кредитна кооперація»/«Kupiecka Spółdzielnia Kredytowa»	вул. Пілсудського, 8	–
11.	Кредитна кооперація «Народний Дім»	вул. Пілсудського, 12	Українська кредитна кооперація
12.	Український «Господарсько-споживчий повітовий союз»)	Площа Смолки (як складова організація «Народного дому»)	–

13.	«Повітова каса для хворих»/«Powiatowa Kasa dla Chorych»	–	Громадська страхова компанія; у 1922 р. на посаді лікаря інспекторати цієї каси працював відомий учасник I Світової війни майор Едвард Мізюра (1887 – †1955 рр.)
14.	«Громадська страхова компанія» /«Ubezpieczalnia Społeczna»	вул. Раймунда Яроша, 2	У приміщенні діяли секретаріат, фінансовий відділ, секція обмірів, склад, секція податків, референція ексекцій, відділ записів та повідомлень та ін.
15.	«Громадський заклад взаємних страхувань»/«Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych»	вул. Сінкевича, 25	–

У 20-х рр. XX ст. у Дрогобичі було відкрито відділення «Варшавського дискаунтерного банку» («Bank Dyskontny Warszawski»), який вів свою історію ще з 1871 р. як конкурент «Варшавського торгівельного банку». Фундаторами цього банку була родина Епштайнів, а зокрема Мечислав Епштайн (1833 – †1914). У часі світової кризи банк провадив дуже строгу політику, а тому у 1925 р. постраждав, фактично, найменше. Упродовж 1926 – 1929 рр. банк поступово покинув різноманітні банківські спілки, але незабаром змушений був злитися із «Wiener Boden Credit-Anstalt», яку контролював «Малопольський банк» у Кракові. Після того, як у 1931 р. спілка «Osterreichische Credit-Anstalt» оголосила про своє банкрутство «Варшавський дискаунтерний банк» втратив 80 % своїх вкладів. І хоча згодом банк розпочав переговори про об'єднання із «Західним банком», після панічного 1931 р. він ніколи вже не досягав колишніх прибутків. Остаточо банк був ліквідований у 1946 р. Від початку свого заснування дрогобицька філія мала можливість користуватися доступом до загальних активів банку у Варшаві, що явно впливало на попит, адже у різний час сума була колосальною. Наприклад, у 1925 р. – 10 000 000 злотих, а в 1939 р. – 7 110 000 злотих [5, 98–100].

Одним із найуспішніших банків міжвоєнного Дрогобича був «Польський промисловий банк», у будинку котрого принаймні від 1937 р. діяв державний «Скарбовий уряд» («Urząd skarbowy»), який продовжив традицію австрійського промислового банку у цьому ж приміщенні. Так, у 1922 – 1923 рр. реконструкцію та консервацію давнього будинку цього банку здійснював відомий львівський архітектор та консерватор Ян Александр Багеньський (25 січня 1883, Сороки – † 12 червня 1967, Львів), який фактично перетворив будинок на той, який ми маємо можливість спостерігати сьогодні (див. фото 1). Так, на думку дослідниці історії архітектури Тетяни Клименюк, Я. Багеньський втілював однакову методику свого стилю у будинку банку в Дрогобичі, а також у палаці Бельських на вул. Коперника у Львові, кредитній залі Великого Любіня, віллі на вул. Шука у Варшаві, будинку при вул. Івана Франка у Львові, проекті будинку музею ім. Кресновських у Варшаві та ін. У своїй концепції автор завжди передавав нові стилістичні засоби для відтворення образу. Предметом мистецького інтересу архітектора була система пропорцій і декорацій, при цьому результатом його пошуків завжди була власна інтерпретація класичного порядку із застосуванням пропорцій класичних колон. Врешті архітектор завжди враховував технічні та конструкційні можливості будівлі під час реставраційних робіт [4, 159]. Найбільші авторитетними мистецькими стилями інтер'єру були комбінації із так званим «другим світлом», коли два чи три яруси із балконами прикрашалися серйозною різьбою і півторакопних нішах, які, підтримувані колонами та балясами, формували єдину структуру. Подібний підхід Я. Багеньський застосував у «Польському промисловому банку» Дрогобича. Тут при реконструкції було застосовано так звану триступеневу композицію фасаду із стислою симетрією та виокремленням центральної частини із колонним портиком цокольного поверху, а також пілястрами такого ж стилю по боках. Завдячуючи цьому підходу відчувається єдиний мистецький ритм архітектора. Вікна будівлі так само виокремлені пілястрами. Кульмінацією архітектурного стилю будинку є балкон і балконна балюстрада, ідентична до балюстрад та балконів палацу Бельських у Львові [4, 159].

У 1938 р. банк діяв під назвою «Кооперативний банк польських ремісників та промисловців»/«Bank Spółdzielczy polskich rękodzielników i przemysłowców», програми котрого передбачали підтримку дрібно та середнього бізнесу, зокрема дрібних ремісників.

У радянський час у приміщенні колишнього промислового банку діяв «Державний банк», з історії котрого береглося чимало цікавих документів та фотографій. Так, 14 червня 1970 р. дрогобицьким фотографом тут було зафіксовано кілька робочих моментів працівників цього банку Любов Лазорак та Марії Шатинської. Зокрема, на фотографіях видно внутрішнє устаткування, елементи міжвоєнного інтер'єру реставрованого Я. Багеньським (див. фото № 2–4). Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. тут діяв «Укрсоцбанк», а сьогодні цей будинок належить дрогобицькій філії банку «UniCredit Bank», яким успішно керує відомий банкір Ірина Грушак.

У 1925 р. в Дрогобичі було відкрито філію польського «Варшавського банку для торгівлі і промисловості» («Bank dla handlu i przemysłu», колишній «Кредитний банк для торгівлі та промисловості»). У цей час банк був одним із найрозлогіших за своїми розмірами, адже йому належало 90 філій та відділів. Під час інфляції 20 – 30-х рр. ХХ ст. завдяки вдалим діям директора Стефана Бензера, банк уникнув декапіталізації. Певні проблеми у філіях з'явилися у 1924 р., коли гданська фірма з обробки дерева, збанкрутувавши, заборгувала банку 200 000\$. У 1925 р. банку втягнувся у тривалу судову справу, яка коштувала йому надто дорого, адже тут був замішаний відомий фінансист Войцех Корфанти. Банк перестав функціонувати у 1933 р., у зв'язку із ліквідацією, а його останній капітал у 1931 р. становив 8 000 000 злотих, що більш ніж у два рази менше за 1925 р. [5, 111–112]

У 1923 р. у Дрогобичі почало функціонувати відділення Акціонерної спілки «Варшавський кредитний банк» («Bank Kredytowy w Warszawie SA»), який був заснований ще у 1916 р. у Варшаві на основі капіталу колишньої «Варшавської кредитної каси». Фактично виникнення банку було пов'язане із визволенням Варшави від російської окупації в часі війни, а також ліквідацією російського реструкційного банківського права. У 1917 р. контроль над банком належав «Польському торговому банку в Познані». Найбільшого удар банк зазнав під час світової економічної кризи, а тому у грудні 1924 р. був об'єднаний із «Варшавським банком для торгівлі та промисловості». Зауважимо, що перед відкриттям філії у Дрогобичі загальний баланс цього банку у Польщі становив 1 млрд. злотих, що завдячувалося діяльності постійного презеса Генрика Барильського [5, 115–116].

Тоді ж (1923) у Дрогобичі було відкрито відділення згадуваного раніше «Польського торгового банку у Познані» («Polski Bank Handlowy SA w Poznaniu»), який, починаючи від 1872 р., займався іпотечними кредитами та короткотерміновими позиками для сільських господарів. Упродовж 1877 – 1934 рр. банком керував Казимир Ганце. В часі утворення II Речі Посполитої банк мав серйозний політичний вплив на міністерство, врешті у 1919 р. його директора було обрано міністром промисловості і торгівлі Польщі [5, 163–164].

З 1926 р. «Bank Przemysłowy dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim» почав іменуватися як «Polski Bank Przemysłowy w Warszawie». Початково основна мета банку полягала у підтримці розвитку галицького господарства. Також статут банку дозволяв право емісії власних облігацій та промислових цінних паперів. У 1925 р. відділення було відновлене у Стрию, Дрогобичі та Бориславі. Під час світової економічної кризи банк поніс численні втрати, однак завдяки підтримці «ФРІК» на суму 7 300 000 злотих залишився на ринку фінансового бізнесу. Однією з умов підтримки було злиття активів із «Hilniskim Bankiem Przemysłowym». Після того, як у 1926 р. банк уклав угоду із французьким банком «Societe Financiere de Paris», 85 % активів «Варшавського промислового банку» перейшло до рук нафтового концерну «Devildera». Відтак філія банку в Дрогобичі почала працювати між польським нафтовим промислом та французьким інвестором. У цей час до ради банку увійшли: Делер Камбацере, П'єр Бонкон і П'єр Лакалле, а поляк Мартін Шарський почав виконувати функції презеса Наглядової ради банку, при цьому посаду директора відтепер обіймав француз Георг Ках'єр. Під час кризи у 1931 р. французькі активи серйозно занепали, відтак філія у Дрогобичі теж частково ослабилася, щоправда на рівні країни банк і надалі посідав почесне четверте місце серед усіх банків. У жовтні 1931 р. банку було

перейменовано на Акціонерну спілку «Експортний банк». Щоправда, після того, як у 1932 р. банк оголосив про власні витрати на колосальну суму 18 900 000 злотих, у 1933 р. банку був поставлений у програму ліквідації [5, 167–168].

У 1922 р. в Дрогобичі також діяла філія Акціонерної спілки «Універсальний кредитний банк у Львові» («Powszechny Bank Kredytowy SA we Lwowie»), який вів свою історію від 1910 р., коли він заснувався під назвою «Galicyski Ludowy Bank dla Rolnictwa i Handlu». Якщо у період правління Габсбургів банк був пов'язаний із австрійським міністром промисловості Галичини, то у міжвоєнний час сенаторові II Речі Посполитої Владиславу Длугошу. Стрімкий розвиток банку був зупинений подіями Першої світової війни. У 1919 р. банк отримав нову назву «Універсальний кредитний банк», а в 1922 р. основний офіс переїхав до Парижа, де було усталено назву «Banque des Pays de l'Europe Centrale». Нова інституція на 40 % була власністю Австрії, а на 60 % – французькою. Переживши кризу 1925 р., і завдяки короткотерміновим кредитам та заставам на нерухомість у 1926 р. був перенесений до Варшави. Під час «Великої депресії» на початку 1930-х рр. банк зумів утриматися серед шести найпотужніших приватних банків Польщі. Станом на 1928 р. банку належав акційний капітал на суму 5 000 000 злотих, при цьому до 1939 р. його презесом був Адам Крижановський, а директором – Еміль Грабшайд [5, 171].

30 червня 1930 р. власну філію у Дрогобичі відкрила Акціонерна спілка «Універсальний Федеральний банк Польщі у Львові» («Powszechny Bank Związkowy w Polsce SA we Lwowie»), центр котрого у 1930 р. переїхав до Варшави, а тому банк почав іменуватися не львівським, а варшавським. Дрогобицька філія була третьою за розмірами після Бельська і Цешина, навіть Краківське відділення обіймало четверту позицію. Будучи фактично гілкою потужного бельгійського банківського концерну «Societe Generale de Belgique» у період кризи 1925 р., навіть при своєму невеликому приватному капіталу банк практично не постраждав на відміну від інших банків. Основну роль у цьому відіграла програма уникнення великих вкладень. Станом на 1928 р. акціонерний капітал банку становив у Польщі 8 000 000 злотих. У березні 1935 р. із банком був пов'язаний серйозний кримінальний скандал, адже вся жовта преса повідомляла про самовбивство віце-директора і прокурента філії «Універсального Федерального банку Польщі» пана Арнольда Пастора, що з невідомих причин вистрілив із револьвера собі у скроню. Він полишив після себе вдову Ельзабет Пастор із дому Вайнштайн, яка, однак, зовсім не прокоментувала подій. Цілком ймовірно, ситуація була пов'язана із діяльністю банку [7]. До 1940 р. директором банку був Вацлав Фаянс, а презесом – Владислав Стецлович. Банк було ліквідовано у 1946 р., адже радянська система не передбачала існування приватних структур [5, 172].

Варто зауважити, що в період Другої Світової війни (1941 – 1945) одним із небагатьох банків, який зумів втриматися у справі в період різних окупаційних режимів, був «Польський емісійний банк», заснований під час німецької окупації під назвою «Emissionsbank in Polen. Zweigniederlassung Drohobycz», який офіційно був закритий в Дрогобичі у 1945 р. [1]

Висновки. Таким чином більшість банків, що діяли в міжвоєнний період у Дрогобичі, своїм корінням сягають у добу Австро-Угорщини, будучи тісно пов'язаними із європейськими кредитними системами. Водночас принаймні три будинки давніх дрогобицьких банків «Австро-Угорського» (сучасна Податкова інспекція Дрогобича), «Авансового Товариства» (сучасний «Ощадбанк») та «Промислового Банку» (сучасний «UniCredit Bank») за всю свою історію не змінили цільового призначення, виконуючи й сьогодні головну чи традиційну функцію, пов'язану із обіганням людських коштів, прибутком, а також найрізноманітнішими кредитними програмами сприянню бізнесу та культурно-освітніх програм. З іншого боку, понад столітня традиція ведення фінансових справ у цих давніх банківських приміщеннях сьогодні все ж утілює надію на сповнення заповітної мрії кожного клієнта, у якій гроші є благом лише тоді, коли служать людині, а не навпаки.

7. Drohobycz, Polski Bank Przemysłowy. Rekonstrukcja 1922–1923 r.
7. Drohobycz. Reconstruction of the Polish Industrial Bank, 1922–1923

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Archiwum akt nowych. Informator o zasobie archiwalnym (stan na dzień 31.III. 2005 r.) / Opracował Edward Kołodziej. – Warszawa, 2005. – 390 s.
2. Bank dla Handlu i Przemysłu w Warszawie // Sztuka i artysta. Malarstwo. Rzeźba. Zdobnictwo. Kolekcjonerstwo. – R. I. – № 1. – Warszawa, 1924. – 119 s.
3. Ben-Joseph M. Adversities of Autonomy. Bank Krajowy Królestwa Galicyi i Lodomeryi and the Politics of Credit in Galicia / M. Ben-Joseph. – Kraków, 1999. – 128 p.
4. Klimeniuk T. Jan Bagieński – architekt i konserwator / T. Klimeniuk // Ochrona Zabytków. – 1993. – 46/2 (181). – 268 s.
5. Morawski W. Słownik Historyczny Bankowości Polskiej do 1939 Roku / W. Morawski. – Warszawa, 1998. – 180 s.
6. Plan miasta Drohobycza 1925 – 1939 // Карти міст. План міста Дрогобича. Офіційний сайт Центру міської історії Центрально-Східної Європи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lvivcenter.org/uk/umd/map/?ci_mapid=144
7. Somobójstwo prokurenta // Śląski kurjer poranny: dziennik niezależny polityczno-społeczno-gospodarczy, poświęcony obronie świata pracy. – № 30. – R. 1. – S. 3.
8. Spis abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) 1932/1933. – Warszawa, 1932. – 705 s.
9. Spis abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) 1938. – Warszawa, 1938. – 850 s.
10. Spis rachunków żyrowych w Polskiej Krajowej Kasie Pożyczkowej w Warszawie i jej Oddziałach. Stan z dniem 30 października 1921 r. – Warszawa, 1921. – 150 s.
11. Statut Banku Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim: z dodatkiem zawierającym: Ustawę państwową z dnia 21. czerwca 1882 (Dz.u.p. Nr. 81 z r. 1882) i Obwieszczenia c.k. Prezydium Namiestnictwa w dzienniku ustaw i rozporządzeń krajowych, dotyczące zmian statutu i uchwał Sejmowych w sprawie poręki kraju za poszczególne zobowiązania bankowe). – Bank Krajowy, 1908. – 54 s.
12. Wyłuskane z pamięci. Przeżycia wojenne Jerzego Marii Pileckiego / Opracowanie redakcyjne Danuta Dziwdzic. – Wrocław, 2013. – 178 s.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2017 р.

УДК 94 (477 + 438) «1920/1939»
DOI 10.24919/2519-058X.5.116987

Василь ФУТАЛА,
orcid.org/0000-0003-2521-4710
доктор історичних наук, професор кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) *vfutala@ukr.net*

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ НА ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ У 1920 – 1930-х рр.: СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ БАЧЕННЯ*

Проаналізовано історіографічні джерела, що створені сучасними українськими істориками і відбивають стан вивчення державної політики Другої Речі Посполитої у сфері міжнаціональних відносин упродовж 1920 – 1930-х рр. Показано пріоритетні напрями досліджень, персоніфіковано внесок учених у вивчення наукової проблеми, звернено увагу на процес прирощування наукових історичних знань, виокремлено питання, що потребують подальшого розгляду.

Ключові слова: історіографічне джерело, національне питання, національна політика, українсько-польські взаємини, державна асиміляція.

Літ. 48.

Vasyl' FUTALA,
Ph D hab. (History),
Professor of the Department of Ukraine's History,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.
(Ukraine, Drohobych) *vfutala@ukr.net*

POLAND'S NATIONAL POLICY IN WEST UKRAINIAN LANDS IN THE 1920s – 1930s: A CONTEMPORARY UKRAINIAN VIEW

The article summarizes the analyses of historiographic sources, that were created by contemporary Ukrainian historians and reflect the state of the study of the state policy of the Second Rzecz Pospolita in the sphere of international relations during the 1920s – 1930s. The priority directions of research are shown, scientists who contributed to the study of the subject under consideration are personified, due attention is drawn to the process of extension of scientific historical knowledge, the questions demanding further research are singled out.

The article proves that historians mainly study Ukrainian-Polish relations and focus their attention on the following questions: the sources and causes of sharpening of the aforementioned relations, ways and methods of assimilation of the Ukrainians, Ukrainian sabotage acts and their place and role in Ukrainian-Polish confrontation, Polish state «pacification» and its purposes and character; the attitude of Ukrainian political circles towards Y. Pilsudskyi's new course, normalization policy and causes of its failure, voivoda G. Yuzewskyi's «Volhynian experiment», Western Ukraine in the orbit of Polish Prometeizm. The achievements of scientists in the investigation of the problem of relations between Polish power and the Jewish minority are significant.

However the problem in view needs further investigation. In particular, historical researches of the recent decades include insufficient number of publications that disclose attempts of Ukrainian-Polish mutual understanding, seek the ways of cooperation of both peoples. More attention should be paid to the demonstration of Polish ethno-national policy through the prism of its foreign policy. A perspective direction for research is the question about the reaction of the world to the sharpening of Polish-Ukrainian relations in the interwar period in the XX century. Probably, Ukrainian studies, dedicated to official Warsaw's policy towards the Germans, Czechs, Armenians and other national minorities that lived in the territories of West Ukrainian lands in the 1920s – 1930s, will gain importance.

Key words: historiographic source, national question, national policy, Ukrainian-Polish relations, state assimilation.

Ref. 48.

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф77/80-2017.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ПОЛЬШИ НА ЗАПАДНЫХ ЗЕМЛЯХ УКРАИНЫ В
1920 – 1930-х гг.: СОВРЕМЕННОЕ УКРАИНСКОЕ ВИДЕНИЕ**

Проанализированы историографические источники, созданные современными украинскими историками и отражающие состояние изучения государственной политики Второй Речи Посполитой в сфере меж-национальных отношений в течение 1920 – 1930-х гг. Показаны приоритетные направления исследований, персонифицирован вклад ученых в изучение научной проблемы, обращено внимание на процесс приращения научных исторических знаний, выделены вопросы, требующие дальнейшего рассмотрения.

Ключевые слова: историографический источник, национальный вопрос, национальная политика, украинско-польские отношения, государственная ассимиляция.

Лит. 48.

Постановка проблеми. Національне питання було одним із найскладніших у внутрішній політиці Другої Речі Посполитої. Понад 30 % її мешканців становили неполяки, з яких половина – українці. Курс польської влади на політичну та культурну інтеграцію національних меншин, передовсім корінного населення Галичини й Західної Волині, а також розвиток національних рухів, як реакція на цю політику, віддавна привертають увагу українських істориків. Ця проблема стала дуже актуальною в останні десятиліття у зв'язку з нагальною необхідністю гармонізації українсько-польських стосунків.

Аналіз досліджень. Національну політику польських урядів у 20 – 30-х рр. ХХ ст. та протидію їй з боку українських національно-патріотичних сил в історіографічному аспекті частково висвітлювали М. Кучерепа [48], С. Віднянський [4], Л. Зашкільняк [18], В. Комар [22, 15–18], С. Шумихіна [47, 8–9] та деякі інші автори. Однак узагальнювального дослідження не було написано.

Мета статті – з'ясувати сучасний стан, повноту і достовірність вивчення політики польських урядів щодо національних меншин, передовсім, українців у міжвоєнний період ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Зміна ідеологічних доктрин, що відбулася в незалежній Україні, відкрила нові можливості для наукової творчості істориків. На основі широкого використання критичного аналізу заідеологізованої літератури та застосування сучасних методів дослідження почалося наукове переосмислення і вивчення внутрішньої політики відродженої Польської держави, зокрема, польсько-українських відносин. Вагомий внесок у вироблення концепції дослідження означеної проблеми зробив Я. Дашкевич [12; 13; 14]. Вину за польсько-український антагонізм у 20 – 30-х рр. ХХ ст. він справедливо поклав на більш сильну польську сторону.

Аналіз процесу виникнення та перебігу кризи в польсько-українських взаєминах неминуче ставить питання про її витоки. Особливість ситуації полягала у тому, як зауважують українські історики, що західні українці опинилися у складі Другої Речі Посполитої всупереч своїй волі, внаслідок воєнних дій, а тому в їхніх очах Польська держава поставала як окупант-загарбник [31, 11; 8, 202; 26, 354].

Наступний фактор, що спричинився до загострення українсько-польського антагонізму, – це національна політика офіційної Варшави. Як підкреслюють автори досліджень, правлячі кола Польщі розглядали проблему національних меншин насамперед крізь призму безпеки держави, а не як політичну справу. Так, наприклад, М. Швагуляк зазначив, що основні політичні табори міжвоєнної Речі Посполитої ставили собі за мету якнайшвидше інтегрувати Західну Україну до складу Польщі, позбавити тим самим українське населення національної індивідуальності. Різниця між двома найвпливовішими угрупованнями – національною демократією (ендеки) і пілсудчиками – полягала насамперед у методах здійснення цієї мети. Перші, закликаючи до «інкорпорації» українських земель, не спинялися перед насильницькими методами, другі – обстоювали політичні засоби з'єднання згаданих областей з Польщею. Але й ця різниця на практиці була умовною [46, 112; 44, 5].

Свою чергою, С. Кульчицький виділив два етапи внутрішньої політики Польщі, спрямованої на поглинення «кресів»: державний і етнічний. Державна колонізація, на його думку, означала підпорядкування непопольського населення установам, обов'язкам і правилам, які існували в усій

Польщі, а етнічна була розрахована на тривалий період і передбачала передусім вплив на дітей [29, 282].

В історичній літературі наводяться конкретні факти державної асиміляції польських правлячих кіл: ліквідація українських інституцій, котрі забезпечували статус Галичини як окремої адміністративної одиниці, відмова українцям у територіальній автономії, запровадження на етнічних українських землях польської політичної системи, насадження на «східних кресах» колоністів з корінних польських земель та ін. Уся система політичних і економічних заходів щодо українського населення підпорядковувалася найважливішій меті – колонізації краю: щоб українське питання або зовсім не існувало б, або не поставало у такій гострій формі [28, 153–155; 29, 282–285; 25, 11–15; 24, 329–334; 36, 163–164; 37, 79]. Я. Грицак слушно зауважив, що головними жертвами етнічної колонізації стали освітні заклади і церква. Так, за двадцять років польського панування кількість українських шкіл зменшилася з 3662 до 144 [11, 190.]. При цьому автор констатує, що польська влада, на відміну від румунської, яка взагалі позбавляла українців права на розвиток своєї духовності, все-таки залишала «найскромніші можливості для функціонування української мови в шкільництві» [11, 190.].

У публікаціях звертається увага на той факт, що ставлення польського політикуму до національних меншин, передусім – до українців, було далеко не однозначним. Ю. Макар, скажімо, дійшов такого висновку: якщо народові демократи, праві і центристи у селянському русі, а також християнські демократи вважали, що Польща повинна розбудовуватися як держава однопартійна, то прихильники Ю. Пілсудського, а за ними соціалісти, ліберали, лівий напрям селянського руху і навіть консерватори висловлювалися за національне рівноправ'я та гарантування прав меншин. Зокрема, соціалісти вимагали автономії для всіх українських земель [33, 482]. На переконання автора, ставлення польської громадськості до українців формувалося переважно ендеками, яких підтримував у своїй більшості католицький клір [33, 482].

Серед причин неприхильного, а то й ворожого ставлення українців до держави та польського суспільства була урядова політика на селі. Як показав у своїй книзі С. Кульчицький, закони про парцеляцію та осадництво використовувалися для колонізації «східних кресів». Хоч політика осадництва тривала весь міжвоєнний період і підтримувалася майже всіма впливовими політичними силами Польщі, її підсумки не були значними. На кінець 1930-х рр. в Західній Україні налічувалося 47 тисяч осадницьких господарств, але цього було замало, щоб істотно вплинути на національний склад «східних окраїн» [29, 289–290].

Ю. Крамар у докторській дисертації [23] здійснив комплексний аналіз національно-культурної та релігійної політики Польщі на території Волинського воєводства в 1921 – 1939 рр. Зокрема, з'ясував особливості національної, соціальної та конфесійної структури населення Західної Волині, розкрив зміст польської державної політики у сфері міжнародних відносин, виявив регіональні особливості впроваджуваної на західноволинських землях політики, простежив форми, методи та засоби її реалізації щодо місцевого українського, польського, єврейського, німецького, чеського та російського населення, проаналізував освітню і релігійну політику Польщі як інструмент асиміляційного впливу на непольських мешканців краю.

Автор довів, що національна політика польських урядів на території Західної Волині реалізовувалася у межах трьох періодів: 1) 1921 – 1925 рр. – пріоритет доктрини польських національно-демократичних сил, який передбачав лише мононаціональний характер культурного життя, національну асиміляцію непольських народів; 2) у 1926 – 1934 рр. відбувається модифікація програмних засад польської національної політики, офіційне оголошення режимом «санації» політики державної асиміляції національних меншин. Програма пілсудчиків у національному питанні мала на меті замінити скомпрометовану ендецьку політику примусової денационалізації нацменшин федералістською програмою державної асиміляції; 3) протягом 1935 – 1939 рр. у національній політиці «санації» відбувся різкий поворот управо: утвердилася нова концепція, відома як «політика зміцнення польськості Речі Посполитої» або «політика національно-державної асиміляції» нацменшин. Зростання ролі військових у суспільно-політичному житті держави, пропаганда політичними організаціями пілсудчиків нових форм польського тоталітаризму поставили на порядок денний радикальні концепції розв'язання національного питання [23, 380–381].

Як з'ясував Ю. Крамар, державно-церковна політика Другої Речі Посполитої на західноволинських землях еволюціонувала під впливом боротьби політичних сил у самій державі та активізації національно-церковного руху на цих теренах. У період 1918 – 1926 рр. спостерігалася тенденція на конфесійну асиміляцію українського православного населення, його найтіснішу інтеграцію з

польською нацією й Римо-католицькою церквою. Така політика активізувала український національно-церковний рух на Волині, який займав опозиційне становище і щодо церковної влади, котра залишалася на промосковських позиціях, і щодо держави, яка прагнула використати церкву як інструмент впливу на місцеве українське населення. Після травневого перевороту 1926 р. пропонуваній пілсудчиками курс в українському питанні, серед іншого, передбачав толерантнішу релігійну політику, яка, на думку пілсудчиків, дала б змогу прив'язати українців до платформи польської державності і сприяла б їх відверненню від боротьби за національне визволення. Однак упродовж 1935 – 1939 рр., коли відбувався поступовий відхід від ліберальних проектів розв'язання українського питання, пріоритетом державно-церковної політики стала колонізація Православної церкви в Польщі та її підпорядкування інтересам держави [23, 387].

Польську політику національної і релігійної асиміляції українців, стан православ'я в Польщі, динаміку українізації Православної церкви розглянули й інші дослідники, як-от: В. Борщевич, Б. Савчук, Н. Стоколос, М. Кучерепа та В. Онішук [1; 2; 32; 38; 40].

Пом'якшення польської політики в українському питанні стала причиною появи т. зв. «волинського експерименту», реалізатором якого у 1928 – 1938 рр. був воєвода Г. Юзевський. У числі перших це питання почав вивчати М. Кучерепа. В одній зі своїх публікацій він резонно констатував, що офіційна Варшава, розробляючи політичну лінію щодо українців, намагалася поглибити регіональні особливості і розчленувати на окремі частини єдиний український народ. Саме на це і були спрямовані заходи нового адміністратора Волині [30, 112–117]. Назагал, висновував автор, проект Г. Юзевського зазнав краху. Політика польсько-українського співжиття на Волині не відбулася. Цьому зашкодили радикальні як польські, так і українські політичні сили, які своїми діями компрометували «волинський експеримент» воєводи. Значною мірою це стало генезою польсько-українського збройного протистояння на Волині в роки Другої світової війни [30, 131].

Викликає інтерес ступінь дослідженості проблеми розвитку кооперації на Волині у контексті політичної лінії Г. Юзевського. Так, Т. Вісіна і В. Вісин показали, що після прийняття нового кооперативного закону Польщі (1934) відбулася реорганізація кооперативної мережі усєї держави, внаслідок чого найбільше потерпіла українська кооперація на Волині. Кооперативи, що належали до Ревізійного союзу українських кооперативів, було насильно від нього відірвано і приєднано до трьох союзів, що діяли на терені воєводства, в основному до українсько-польського «Гурту» та польського Союзу рільничих і зарірково-господарських кооперативів. Якщо до середини 1937 р. кооперативи Волині ще вказували якийсь поступ, то з кінця 1937 р. наступив застій. Під кінець 30-х рр. були ще деякі штучні проекти створення Волинського союзу кооперативів, проте до здійснення цих планів так і не дійшло. Український кооперативний рух у краї був по суті ліквідований, розчинений у польських кооперативних центрах [6, 13; 5, 244–247].

Заслугою В. Комара є показ місця і ролі українського питання в прометеївському русі та політиці прометеїзму Польщі [22, 190–209, 224–239, 267–296; 21]. Як з'ясував автор, здійснення прометеївських планів пілсудчиків передбачало перетворення західноукраїнських земель на «П'є-монт» національно-визвольних змагань усіх українців і його подальше використання в інтересах Польської держави (насамперед ішлося про переорієнтацію вектора українського націоналізму з антипольського на антирадянський напрям). Саме у цій площині висвітлено спробу нормалізації українсько-польських взаємин у 1930-х рр. і політичний експеримент Г. Юзевського на Волині. В. Комар довів, що державна асиміляція галицьких українців мала відбуватися у рамках нормалізаційної угоди з УНДО. Подібною була тактика волинського воєводи, який шляхом забезпечення мінімальних потреб українців намагався усунути деструктивний елемент конфлікту між двома народами й виховати лояльних громадян держави. Проте, констатував автор, спроби державної асиміляції українців як складової концепції прометеїзму Польщі були приречені на невдачу. І не тільки через позицію національно свідомого українства, а й суперечливість політики Ю. Пілсудського в українському питанні. Пілсудчики не помічали органічної єдності між Галичиною та Наддніпрянською Україною, яка, до того ж, вже була зафіксована юридично в Акті злуки від 22 січня 1919 р. Ю. Пілсудський і його соратники нібито підтримували незалежність України над Дніпром, яка мала стати бар'єром на шляху російської експансії, а з іншого боку, як і більшість поляків, вважали Галичину невід'ємною частиною Польської республіки [22, 301; 21, 168].

Важливим є питання реакції української громадськості на перехід польського уряду до силових методів управління. Чимало його аспектів порушено у працях М. Кугутяка, С. Кульчицького, М. Швагуляка, І. Соляра. Йдеться, зокрема, про те, що натиск властей спричинив поділ серед українського політикуму. Ці процеси захопили і найвпливовішу українську партію – Україн-

ське національно-демократичне об'єднання (УНДО). У ній активізувалися прихильники пошуку порозуміння з владою. У лютому 1931 р. представники ЦК УНДО вели переговори з діячами польського правлячого табору, в ході яких порушували справу врегулювання відносин з державою. Ці політичні тенденції серед націонал-лібералів перегукувалися з настроями, що панували в західноукраїнських консервативних колах. Але вони викликали неприхильну реакцію в українському суспільстві [44, 30–32].

Історики приділили багато уваги політиці «нормалізації» 1935 р., зокрема з'ясовано причини і приводи чергового українсько-польського «замирення», мотиви, якими керувалися обидві сторони при досягненні порозуміння, тощо [17; 11, 199–200; 35, 517–530]. Дослідники одностайні у тому, що «нормалізація» була тактичним компромісом, а не принциповою угодою, вона не користувалася популярністю як у польському, так і українському таборах. Серед чинників, які привели до краху «нормалізації» називаються й такі: угода була укладена на словах, а не на письмі; отже, її майбутнє залежало винятково від доброї волі обидвох сторін; хибне уявлення польських політиків про неготовність і незрілість української спільноти до самостійного державного творення; місцеві чиновники керувалися не стільки інструкціями з Варшави, скільки власними інтересами.

Однією з причин кризи польсько-українських відносин напередодні Другої світової війни, як правильно зауважив М. Швагуляк, «була нездатність українського політикуму випрацювати платформу, що відповідала б умовам напівавторитарного режиму в Польщі та передбачала б і враховувала би прийдешні міжнародні катаклізми та їх можливий вплив на долю українства» [45, 492].

Дослідивши зовнішньополітичні орієнтири національно-державницьких партій Західної України, І. Соляр ствердив, що націонал-демократи балансували між ідеєю негачії Польщі і прагненням здобути національно-територіальну автономію у складі Польської держави. Лише наприкінці 1930-х рр. вони усвідомили загрозу повного відсутення українського чинника від впливу не тільки на внутрішню і зовнішню політику Другої Речі Посполитої, а й на українське організоване життя в Галичині, небезпеку для українців стати лише національною меншиною в Польщі [39, 26].

В оригінальний спосіб розглянув особливості суспільно-політичної ситуації в західному регіоні України І. Федик. Він акцентував на ролі психологічного фактора – ставлення провідних українських політичних сил до Польщі, – який «спрацьовував на рівні національної свідомості, сконцентровуючи політичну енергію партійної еліти та широкого українського загалу в єдину силу, спрямовану проти окупаційного режиму» [42, 61]. Тобто, цей чинник був рушієм політичної боротьби в тогочасному польському суспільстві, він виконував не тільки націєзахисну, а й об'єднувальну функції для українських політичних середовищ. Автор небезпідставно стверджує, що негачія націонал-демократів до Польської держави зазнавала змін, інколи модифікувалася у позитиви, а це, своєю чергою, впливало на політичну тактику – наприклад, призводило до пошуку компромісів із польською владою [42, 65].

Предметом підвищеної уваги істориків стала українська саботажна акція 1930 р. в Галичині, що, згідно з офіційною версією польського уряду, спричинила різке загострення становища, змусивши власті вдатися до контрзаходів з метою наведення порядку в краї.

Першопричини вибуху саботажної кампанії окремі історики (С. Кульчицький, Л. Зашкільняк і М. Крикун) вбачають у загостренні соціальної напруги, особливо на селі, у період великої депресії 1929 – 1933 рр. На їхню думку, соціальні суперечності, що набули форми міжнародних, активізували діяльність українських політичних партій і рухів, а надто ліво- та праворадикальних сил [29, 308; 16, 474]. Вплив економічної кризи 1929 р. на загострення ситуації в Західній Україні відзначили й інші дослідники. Автор спеціальної розвідки М. Швагуляк, аналізуючи цей аспект питання, наголосив на загостренні внутрішньополітичної ситуації в країні, яку спричинив конфлікт між пілсудчиками та опозицією, а також на ревізійністських тенденціях у зовнішній політиці Німеччини. «Не випадково, – писав він, – у розпал антипольської кампанії в Німеччині (літо 1930 р.) над Західною Україною піднялася заграва пожеж» [46, 114–115].

Неоднозначними є оцінки характеру саботажної акції. Так, наприклад, І. Васюта розглянув її винятково як «селянський» або «національно-селянський» рух. Автор не взяв на віру інформацію, що міститься в документах органів державної безпеки Польщі, а надав перевагу концепції, що домінувала у попередній історіографічний період. Тобто, саботажна кампанія висвітлена ним як революційний рух селян і сільськогосподарських робітників проти польських гнобителів. Щоправда, на відміну від радянських істориків, учений не відкинув роль українських націоналістичних сил в антипольській акції [3, 50–51].

Проте в історичній літературі переважає думка, що організувала цей рух УВО-ОУН суто на національній основі [20, 45; 11, 198]. М. Швагуляк виокремив три категорії підпалів та інших акцій у Західній Україні влітку і восени 1930 р.: найменшу чисельно групу становили підпали будівель польськими власниками (з метою отримання компенсацій); певна кількість організованих, а головню стихійних, акцій припадала на долю прокомуністично налаштованих селян; основна частина саботажів була здійснена УВО [44, 13].

Центральним питанням проблеми, яке досі найбільше привертає увагу науковців, є так звана «пацифікація» – урядова репресивна акція проти українського населення Галичини восени 1930 р. Усі автори сходяться на тому, що «пацифікація» була безпосередньо пов'язана з українською саботажною кампанією, тобто була реакцією влади на неї. В окремих дослідженнях каральна акція польської влади розглядається у контексті загальнополітичної кризи в Польщі, як складова частина придушення Пiлсудським будь-яких виявів опозиції [44, 16–25].

Українські історики, висвітлюючи хід «пацифікації», відзначають безоглядність спеціальних поліцейних відділів у діях супроти українського населення. Часто ці дії виходили за межі закону. Таким протиправним явищем було застосування методу колективної відповідальності щодо сотень українських сільських громад у трьох воєводствах колишньої Східної Галичини. Це дало підставу вченим характеризувати всю «пацифікаційну» операцію як «брутальну», основна мета якої полягала в тому, щоб залякати українське населення, зламати опір українців асиміляторськими зусиллями держави [16, 475; 7, 221–222].

Активно дослідуючи природу українсько-польського протистояння 1920 – 1930-х рр. ХХ ст., українські історики практично одностайні у висновку, що саме польська сторона першою повинна нести відповідальність за його конфронтаційний характер і наслідки конфлікту, позаяк Польща здебільшого ігнорувала міжнародні зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод населення Західної України, не враховувала національних та соціальних інтересів української меншості, не спромоглася, зокрема, надати хоча б елементарної автономії південно-східним воєводствам. Оцінюючи характер українсько-польських відносин у міжвоєнні роки, відомий львівський історик Я. Дашкевич, наприклад, переконаний: «Найвно вважати, що їхній характер залежав від підкореного українського народу. Такі події ХХ ст., як окупація Східної Галичини, недотримання ухвал Рад послів про автономію Галичини, економічна експлуатація в межах Польщі «Б», культурна й освітня дискримінація, протиправні дії типу пацифікації, табору в Березі Картузькій, руйнування церков на Холмщині, дискримінація у парцеляційній політиці, стимулювання осадництва, намагання відділити від єдиної української нації лемків, гуцулів, «старорусинів», ходячкуво шляхту, глузування з національної гідності українців – усе це разом, та ще чимало іншого могло призвести до того, до чого й призвело: до різкого загострення польсько-українських стосунків, які вилилися в трагічні події 1942 – 1944 рр.» [14, 26–27]. Водночас, як зазначають українські дослідники, більшість українських політичних партій та громадських організацій засудили терор ОУН проти польських властей на початку 1930-х рр. і схилилися до порозуміння з Польською державою на засадах впровадження культурно-національної автономії у Галичині та Волині. І якби польські власті з належною відповідальністю поставилися до справи «нормалізації» 1935 р., то, на думку Л. Зашкільняка, дальший перебіг українсько-польських взаємин мав би цілком відмінне спрямування [15, 454].

Варто відзначити ще одну важливу деталь. Сучасні українські історики, на відміну від радянських, будують свої висновки не тільки на негативізмі. Робиться спроба відшукати і позитивні моменти політики Польщі щодо українців у міжвоєнний період. Дослідники констатують, що українське населення у Польщі перебувало у вигіднішому становищі, ніж українці та поляки на території більшовицької України. На щастя, його не торкнулися штучні голодомори, колективізація і націоналізація, сталінські депортації і репресії. Відроджена Польська держава була, з одного боку авторитарною державою, а з іншого – парламентською і плюралістичною за партійним представництвом. Такий державний статус Другої Речі Посполитої надавав українцям можливості легітимним чином виборювати свої права, дозволяв їм, хоча й в обмежених формах, розвивати культуру, національну тожність, колективне та релігійне життя [31, 28; 8, 230].

Різні аспекти єврейського питання у міжвоєнній Польщі вивчали Я. Хонігсман, М. Гон, А. Подольський, С. Качараба, І. Федик [9; 10; 19, 256–315; 34; 41; 43] та інші. Автори сходяться на тому, що більшість єврейського населення, яке проживало в Західній Україні, демонструвало свою лояльність до Другої Речі Посполитої. Незважаючи на політику державного антисемітизму, яку відкрито проводили польські уряди у 1920 – 1930-х рр., національне життя євреїв не було

припинене чи взагалі заборонене, а навпаки досить бурхливо розвивалося. Крім великої кількості партій і громадських організацій, в Польщі діяли сотні релігійних, гуманітарних і різного роду допомогових організацій, шкіл і релігійних установ. Євреї мали досить поважне представництво в польському парламенті, до політичних та соціальних середовищ входили багато банкірів і фінансистів, які спонсорували значні суми на єврейське політичне, національне та культурне життя, а також на виїзд в історичну Батьківщину – Палестину. За словами А. Подольського, «це був своєрідний виклик чи опір польського, галицького єврейства державному антисемітизму» [34, 10]. Назагал, попри всі негаразди, соціально-культурний розвиток єврейської меншини цього регіону істотно відрізнявся від стану євреїв, які мешкали на українських теренах у складі СРСР.

Висновки. Отже, сьогодні вже можна говорити про наявність значної кількості досліджень, в яких йдеться про національну політику Польщі на західних землях України у 1920 – 1930-х рр. Характерно, що історики в основному вивчають стан українсько-польських взаємин, зосередивши при цьому увагу на таких питаннях, як джерела і причини загострення цих взаємин; ставлення польських політичних сил до української меншини; шляхи і методи асиміляції українців; українська саботажна акція, її місце і роль в українсько-польській конфронтації; польська урядова «пацифікація», її цілі та характер; позиція українських політичних сил щодо нового курсу Ю. Пілсудського; політика «нормалізації» та причини її краху; «волинський експеримент» воеводи Г. Юзевського, Західна Україна в орбіті польського прометеїзму. Вагомими є здобутки вчених у вивченні проблеми відносин польської влади з єврейською менщиною.

Однак аналізована проблема потребує подальшого вивчення. Зокрема, серед історичних досліджень останніх десятиліть мало публікацій, що розкривають спробу порозуміння поляків і українців, пошуки шляхів співпраці обох народів. Варто приділити більше уваги показу етнонаціональної політики Польщі крізь призму її зовнішньополітичного курсу. Перспективним напрямом дослідження може стати питання про реакцію світової громадськості на загострення польсько-українських стосунків у міжвоєнний період ХХ ст. Можна сподіватися, що надалі все більшої ваги набиратимуть українські студії, присвячені політиці офіційної Варшави щодо німців, чехів, вірменів та деяких інших національних меншин, що мешкали на теренах західних земель України у 1920 – 1930-х рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20 – 40-і рр. ХХ ст.): Монографія / В. Борщевич. – Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. – 254 с.
2. Борщевич В. Т. Волинське духовенство у ХХ ст.: ідентичність, статус, еволюція: монографія / В. Т. Борщевич. – Луцьк: РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 584 с.
3. Васюта І. К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918 – 1939 рр.) / І. К. Васюта // Укр. іст. журн. – 2001. – № 6. – С. 35–64.
4. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці / С. В. Віднянський // Укр. іст. журн. – 2003. – № 2. – С. 39–55.
5. Вісин В. «Свій до свого, по своє»: кооперативний рух на Волині й Галичині у міжвоєнний період / В. Вісин // Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі. – Харків: Фоліо, 2017. – С. 226–247.
6. Вісіна Т. М. Український кооперативний рух у Волинському воеводстві в 20–30-х роках ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 – історія України / Т. М. Вісіна. – Львів, 2002. – 18 с.
7. Гаврилів І. Західна Україна у 1921 – 1941 роках: нарис історії боротьби за державність: монографія / І. Гаврилів. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 472 с.
8. Гетьманчук М. П. «Українське питання» в радянсько-польських відносинах 1920 – 1939 рр. / М. П. Гетьманчук. – Львів: Світ, 1998. – 428 с.
9. Гон М. Єврейське питання в Західній Україні напередодні Другої Світової війни (за матеріалами громадсько-політичної періодики краю) / М. Гон // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2005. – № 1. – С. 9–27.
10. Гон М. Із кривдюю на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935 – 1939): монографія / М. Гон. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 192 с.
11. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.

12. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України / Я. Дашкевич // Україна: наука і культура. Вип. 26–27. – К., 1993. – С. 44–78.
13. Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітет / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – К. – Львів: Інститут української археографії, 1994. – Вип. 6. – С. 78–93.
14. Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень (Перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків) / Я. Дашкевич // Україна – Польща. Історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 23–29.
15. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації / Л. Зашкільняк // Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – S. 431–454.
16. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
17. Зашкільняк Л. Українсько-польське порозуміння 1935 р. (за матеріалами архіву Я. С. Лося) / Л. Зашкільняк // Проблеми слов'янознавства. Міжвід. наук. зб. – Львів, 1996. – Вип. 48. – С. 62–72.
18. Зашкільняк Л. Україна і Польща в XX столітті: від конфліктів до порозуміння / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX століття / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2008. – С. 3–18.
19. Качараба С. П. Еміграція з Західної України 1919 – 1939 / С. П. Качараба. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. – 416 с.
20. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929 – 1941 рр.) / А. В. Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 201 с.
21. Комар В. В орбіті польського прометеїзму / В. Комар // Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі. – Харків: Фоліо, 2017. – С. 145–168.
22. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921 – 1939 рр.) / В. Л. Комар. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2011. – 360 с.
23. Крамар Ю. В. Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921 – 1939 рр.): дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.02 – всевітня історія [Електронний ресурс] / Ю. В. Крамар. – Львів, 2015. – 536 с. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_kramar.pdf
24. Крамар Ю. Польська політика асиміляції українців Волині у 1928 – 1938 рр. / Ю. Крамар // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 326–338.
25. Крамар Ю. В. Політика державної асиміляції на Волині (1928 – 1938 роки): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.02 – всевітня історія / Ю. В. Крамар. – Львів, 1998. – 18 с.
26. Красівський О. Галичина у першій чверті XX ст. Проблеми польсько-українських стосунків / О. Красівський. – Львів: Вид-во ЛФУАДУ, 2000. – 414 с.
27. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918 – 1923. Проблеми взаємовідносин / О. Красівський. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 304 с.
28. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ: Б.в., 1993. – 204 с.
29. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. – 336 с. – (Україна крізь віки. – Т. 11).
30. Кучерепа М. «Волинський експеримент» воєводи Г. Юзевського / М. Кучерепа // Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі. – Харків: Фоліо, 2017. – С. 111–131.
31. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919 – 1939 рр.) / М. Кучерепа // Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918 – 1947 рр.». – Варшава, 22–24 травня 1997 р. – 1998. – С. 11–28.
32. Кучерепа М. Православ'я на Волині (1921 – 1939 рр.) / М. Кучерепа, В. Онішук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 1998. – № 3. – С. 73–77.
33. Макар Ю. Становище українців у міжвоєнній Польщі / Ю. Макар // Четвертий міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: XX ст. – Одеса – Київ – Львів, 1989. – С. 480–486.
34. Подольський А. Ю. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні: Навч. посібник / А. Ю. Подольський. – К.: ТОВ «Спринт-Сервіс», 2016. – 104 с.
35. Політична історія України. XX століття: У 6-ти т. / [Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.]. – К.: Генеза, 2002. – Т. 5: Українці за межами УРСР (1918 – 1940) [Керівник тому В. П. Трошинський]. – К., 2003. – 720 с.
36. Руда О. Державна політика Другої Речі Посполитої в національній сфері у 1918 – 1926 роках / О. Руда // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія». – Дрогобич, 2015. – Випуск 36. – С. 160–174.

37. Руда О. В. Національна політика Польської держави у 1926 – 1939 роках / О. В. Руда // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 44. – Том 2. – С. 76–80.
38. Савчук Б. За Українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20 – 30-ті рр. XX ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 116 с.
39. Соляр І. Я. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923 – 1939): автореф. дис. ... докт. істор. наук: спец. 07.00.01 – історія України / І. Я. Соляр. – Івано-Франківськ, 2012. – 34 с.
40. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічна трансформація в Україні (XIX – перша половина XX ст.): Монографія / Н. Г. Стоколос. – Рівне: РІС КСУ – ППФ «Ліста-М», 2003. – 480 с.
41. Федик І. Національна політика міжвоєнної Польщі в Галичині: єврейський контекст (на прикладі діяльності правоохоронних органів) / І. Федик // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – 2012 – 2013. – Випуск 13–14. – С. 589–595.
42. Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі / І. Федик. – Львів: Б. в., 1998. – 80 с.
43. Хонигсман Я. Катастрофа єврейства Західної України. Євреї Восточної Галиції, Західної Волини, Буковини и Закарпаття в 1933 – 1945 годах / Я. Хонигсман. – Львов: Б. и., 1998. – 352 с.
44. Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 року і українська суспільність / М. Швагуляк. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1993. – 52 с.
45. Швагуляк М. Львів: від столиці Західноукраїнської держави до політичного центру українців Галичини (1918 – 1939 рр.) / М. Швагуляк // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць. Т. 3. Спеціальний випуск Вісника Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – С. 469–492.
46. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX ст. / М. Швагуляк // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Том ССXXII. Праці історико-філософської секції. – Львів: НТШ, 1991. – С. 111–145.
47. Шумихіна С. О. Українська історіографія міжвоєнної Польщі (1918 – 2012 рр.): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / С. О. Шумихіна. – К., 2013. – 16 с.
48. Kuczerepa M. Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej / M. Kuczerepa // Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku. – Kraków, 2000. – S. 146–165.

SPYSOK VYKORYSTANYKH DZHEREL I LITERATURY

1. Borshcheych V. Ukrainske tserkovne vidrodzhennia na Volyni (20 – 40-i rr. XX st.): Monohrafiia / V. Borshcheych. – Lutsk: Red.-vyd. viddil «Vezha» Volynskoho derzhavnogo universytetu im. Lesi Ukrainky, 2000. – 254 s.
2. Borshcheych V. T. Volynske dukhovenstvo u XX st.: identychnist, status, evoliutsiia: monohrafiia / V. T. Borshcheych. – Lutsk: RVV Volyn. nats. Un-tu im. Lesi Ukrainky, 2010. – 584 s.
3. Vasiuta I. K. Natsionalno-vyzvolnyi rukh u Zakhidnii Ukraini (1918 – 1939 rr.) / I. K. Vasiuta // Ukr. ist. zhurn. – 2001. – № 6. – S. 35–64.
4. Vidnianskyi S. V. Ukrainske pytannia v mizhvoienii Polshchi: osnovni problemy u napriamky naukovykh doslidzhen u suchasni vitchyzniani i storychnii nautsi / S. V. Vidnianskyi // Ukr. ist. zhurn. – 2003. – № 2. – S. 39–55.
5. Visyn V. «Svii do svoho, po svoie»: kooperatyvnyi rukh na Volyni u Halychyni u mizhvoiennyi period / V. Visyn // Proekt «Ukraina». Halychyna ta Volyn u skladi mizhvoiennoi Polshchi. – Kharkiv: Folio, 2017. – S. 226–247.
6. Visyna T. M. Ukrainskyi kooperatyvnyi rukh u Volynskomu voievodstvi v 20 – 30-kh rokakh XX st.: avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: spets. 07.00.01 – istoriia Ukrainy / T. M. Visyna. – Lviv, 2002. – 18 s.
7. Havryliv I. Zakhidna Ukraina u 1921–1941 rokakh: narys istorii borotby za derzhavnist: monohrafiia / I. Havryliv. – Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2012. – 472 s.
8. Hetmanchuk M. P. «Ukrainske pytannia» v radiansko-polskykh vidnosynakh 1920 – 1939 rr. / M. P. Hetmanchuk – Lviv: Svit, 1998. – 428 s.
9. Hon M. Yevreiske pytannia v Zakhidnii Ukraini naperedodni Druhoi Svitovoi viiny (za materialamy hromadsko-politychnoi periodyky kraiu) / M. Hon // Holokost i suchasnist. Studii v Ukraini i sviti. – 2005. – № 1. – S. 9–27.
10. Hon M. Iz kryvdoiu na samoti. Ukrainsko-yevreiski vzaiemyny na zakhidnoukrainskykh zemliakh u skladi Polshchi (1935 – 1939): monohrafiia / M. Hon. – Rivne: Volynski oberehy, 2005. – 192 s.
11. Hrytsak Ya. Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX – XX st. / Ya. Hrytsak. – K.: Henezha, 2000. – 360 s.

12. Dashkevych Ya. Perehuk vikiv: try pohliady na mynule i suchasne Ukrainy / Ya. Dashkevych // Ukraina: nauka i kultura. – K., 1993. – Vyp. 26–27. – S. 44–78.
13. Dashkevych Ya. Skhidna Halychyna: etnichni vidnosyny, natsionalni myfy ta mentalitet / Ya. Dashkevych // Ukraina v mynulomu. – K. – Lviv: Instytut ukrainskoi arkhoeografii, 1994. – Vyp. 6. – S. 78–93.
14. Dashkevych Ya. Shliakhy podolannia uperedzhen (Pereshkody normalizatsii polsko-ukrainskykh stosunkiv) / Ya. Dashkevych // Ukraina – Polshcha. Istorychna spadshchyna i suspilna svidomist. – K., 1993. – Vyp. 1. – S. 23–29.
15. Zashkilniak L. Heneza i naslidky ukrainsko-polskoi normalizatsii / L. Zashkilniak // Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego nastpkpstwa. – Torun, 1997. – S. 431–454.
16. Zashkilniak L. Istoriia Polshchi. Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev / L. Zashkilniak, M. Krykun. – Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2002. – 752 s.
17. Zashkilniak L. Ukrainsko-polske porozuminnia 1935 r. (za materialamy arkhivu Ya. S. Losia) / L. Zashkilniak // Problemy sloviaoznnavstva. Mizhvid. nauk. zb. – Lviv, 1996. – Vyp. 48. – S. 62–72.
18. Zashkilniak L. Ukraina i Polshcha v XX stolitti: vid konfliktiv do porozuminnia / L. Zashkilniak // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 17: Ukrainsko-polsko-biloruske susidstvo: XX stolittia / NAN Ukrainy, In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. – Lviv, 2008. – S. 3–18.
19. Kacharaba S. P. Emihratsiia z Zakhidnoi Ukrainy 1919 – 1939 / S. P. Kacharaba. – Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2003. – 416 s.
20. Kentii A. V. Narysy istorii Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv (1929 – 1941 rr.) / A. V. Kentii. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1998. – 201 s.
21. Komar V. V orbiti polskoho prometeizmu / V. Komar // Proekt «Ukraina». Halychyna ta Volyn u skladi mizhvoiennoi Polshchi. – Kharkiv: Folio, 2017. – S. 145–168.
22. Komar V. L. Kontsepsiia prometeizmu v politytsi Polshchi (1921 – 1939 rr.) / V. L. Komar. – Ivano-Frankivsk: Misto-NV, 2011. – 360 s.
23. Kramar Yu. V. Natsionalno-kulturna ta relihiina polityka uriadiv Polshchi na Volyni (1921 – 1939 rr.): dys. ... dokt. ist. nauk: spets. 07.00.02 – vsesvitnia istoriia [Elektronnyi resurs] / Yu. V. Kramar. – Lviv, 2015. – 536 s. – Rezhym dostupu: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_kramar.pdf
24. Kramar Yu. Polska polityka asymiliatsii ukrainsiv Volyni u 1928 – 1938 rr. / Yu. Kramar // Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk. – Drohobych, 2002. – S. 326–338.
25. Kramar Yu. V. Polityka derzhavnoi asymiliatsii na Volyni (1928 – 1938 roky): avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: spets. 07.00.02 – vsesvitnia istoriia / Yu. V. Kramar. – Lviv, 1998. – 18 s.
26. Krasivskiy O. Halychyna u pershii chverti XX st. Problemy polsko-ukrainskykh stosunkiv / O. Krasivskiy. – Lviv: Vyd-vo LFUADU, 2000. – 414 s.
27. Krasivskiy O. Skhidna Halychyna i Polshcha v 1918 – 1923. Problemy vzaiemovidnosyn / O. Krasivskiy. – K.: Vyd-vo UADU, 1998. – 304 s.
28. Kuhutiak M. Halychyna: storinky istorii. Narys suspilno-politychnoho rukhu (XIX st. – 1939 r.) / M. Kuhutiak. – Ivano-Frankivsk: B.v., 1993. – 204 s.
29. Kulchytskyi S. V. Ukraina mizh dvoma viinamy (1921 – 1939 rr.) / S. V. Kulchytskyi. – K.: Vydavnychy Dim «Alternatyvy», 1999. – 336 s. – (Ukraina kriz viky. – T. 11).
30. Kucherepa M. «Volynskiy eksperyment» voievody H. Yuzevskoho / M. Kucherepa // Proekt «Ukraina». Halychyna ta Volyn u skladi mizhvoiennoi Polshchi. – Kharkiv: Folio, 2017. – S. 111–131.
31. Kucherepa M. Natsionalna polityka Druhoi Rechi Pospolytoi shchodo ukrainsiv (1919 – 1939 rr.) / M. Kucherepa // Materialy II mizhnarodnogo seminaru istorykiv «Ukrainsko-polski vidnosyny v 1918 – 1947 rr.». – Varshava, 22 – 24 travnia 1997 r. – 1998. – S. 11–28.
32. Kucherepa M. Pravoslavia na Volyni (1921 – 1939 rr.) / M. Kucherepa, V. Onishchuk // Zbirnyk navchalno-metodychnykh materialiv i naukovykh statei istorychnoho fakultetu. – Lutsk: Red.-vyd. viddil «Vezha» Volynskoho derzhavnogo universytetu im. Lesi Ukrainky, 1998. – № 3. – S. 73–77.
33. Makar Yu. Stanovyshche ukrainsiv u mizhvoiennoi Polshchi / Yu. Makar // Chetvertyi mizhnarodnyi konhres ukrainistiv. Dopovidi ta povidomlennia. Istoriia. Chastyna 2: XX st. – Odesa – Kyiv – Lviv, 1989. – S. 480–486.
34. Podolskyi A. Yu. Uroky mynuloho: Istoriia Holokostu v Ukraini: Navch. posibnyk / A. Yu. Podolskyi. – K.: TOV «Sprynt-Servis», 2016. – 104 s.
35. Politychna istoriia Ukrainy. XX stolittia: U 6-ty t. / [Redkol.: I. F. Kuras (holova) ta in.]. – K.: Heneza, 2002. – T. 5: Ukrainsi za mezhamy URSR (1918 – 1940) [Kerivnyk tomu V. P. Troshchynskiy]. – K., 2003. – 720 s.
36. Ruda O. Derzhavna polityka Druhoi Rechi Pospolytoi v natsionalni sferi u 1918 – 1926 rokakh / O. Ruda // Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Istoriia». – Drohobych, 2015. – Vypusk 36. – S. 160–174.

37. Ruda O. V. Natsionalna polityka Polskoj derzhavy u 1926 – 1939 rokakh / O. V. Ruda // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. – Zaporizhzhia, 2015. – Vyp. 44. – Tom 2. – S. 76–80.
38. Savchuk B. Za Ukrainku tserkvu. Natsionalno-tserkovnyi rukh na Volyni u 20 – 30-ti rr. XX st. / B. Savchuk. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 1997. – 116 s.
39. Soliar I. Ya. Zovnishni oriientsii natsionalno-derzhavnytskykh partii Zakhidnoi Ukrainy (1923 – 1939): avtoref. dys. ... dokt. istor. nauk: spets. 07.00.01 – istoriia Ukrainy / I. Ya. Soliar. – Ivano-Frankivsk, 2012. – 34 s.
40. Stokolos N. H. Konfesiino-etnichna transformatsiia v Ukraini (XIX – persha polovyna XX st.): Monohrafiia / N. H. Stokolos. – Rivne: RIS KSU – PPF «Lista-M», 2003. – 480 s.
41. Fedyk I. Natsionalna polityka mizhvoiennoi Polshchi v Halychyni: yevreiskyi kontekst (na prykladi diialnosti pravookhoronnykh orhaniv) / I. Fedyk // Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu. – 2012 – 2013. – Vypusk 13–14. – С. 589–595.
42. Fedyk I. UNDO, OUN: stavlennia do Polshchi / I. Fedyk. – Lviv: B. v., 1998. – 80 s.
43. Khonyhsman Ya. Katastrofa evreistva Zapadnoi Ukrainy. Evrey Vostochnoi Halytsyy, Zapadnoi Volyni, Bukovyny i Zakarpatia v 1933 – 1945 hodakh / Ya. Khonyhsman. – Lvov: B. y., 1998. – 352 s.
44. Shvahuliak M. «Patsyfikatsiia». Polska represyivna aktsiia u Halychyni 1930 roku i ukrainska suspilnist / M. Shvahuliak. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 1993. – 52 s.
45. Shvahuliak M. Lviv: vid stolytsi Zakhidnoukraiiskoi derzhavy do politychnoho tsentru ukrainsiv Halychyny (1918 – 1939 rr.) / M. Shvahuliak // Lviv: misto – suspilstvo – kultura: Zbirnyk naukovykh prats. T. 3. Spetsialnyi vypusk Visnyka Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna. – Lviv, 1999. – S. 469–492.
46. Shvahuliak M. Suspilno-politychna sytuatsiia u Zakhidnii Ukraini na pochatku 30-kh rokiv XX st. / M. Shvahuliak // Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka. – Tom CCXXII. Pratsi istoryko-filosofskoi sektsii. – Lviv: NTSh, 1991. – S. 111–145.
47. Shumykhina S. O. Ukrainska istoriohrafiia mizhvoiennoi Polshchi (1918 – 2012 rr.): avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: spets. 07.00.06 – istoriohrafiia, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorychni dystsypliny / S. O. Shumykhina. – K., 2013. – 16 s.
48. Kuczerepa M. Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskie / M. Kuczerepa // Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku. – Kraków, 2000. – S. 146–165.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2017 р.

УДК 94(477.83)«1925»

DOI 10.24919/2519-058X.5.116989

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

*доктор історичних наук, в.о. завідувача кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) vilnickiy@gmail.com*

Микола ГАЛІВ,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна,
Дрогобич) halivm@yahoo.com*

ДОКУМЕНТИ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ ПРО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ УКРАЇНСЬКИХ І ЄВРЕЙСЬКИХ УЧИТЕЛІВ ДРОГОБИЦЬКОГО ПОВІТУ (1925)*

У статті публікуються і аналізуються два документи польської поліції (1925 р.), які дають характеристику політичним та громадським поглядам здебільшого українського та єврейського вчителства Дрогобицького повіту. Документи зберігаються у Державному архіві Львівської області. Перший з них має назву «Виказ учителів загальних шкіл повіту дрогобицького», другий – «Виказ професорів і вчителів шкіл середніх непольської національності повіту дрогобицького». Обидва документи – польськомовні, датовані 16 вересня 1925 р. і становлять важливі репрезентативні історичні джерела для вивчення політичних орієнтацій, громадянської позиції українських і єврейських учителів Дрогобицького повіту Львівського воєводства міжвоєнної Польщі.

Ключові слова: історичне джерело, Дрогобицький повіт, польська поліція, українські та єврейські учителі.

Лім. 36.

Vasyl ILNYTSKYI,

*Ph D hab. (History), Associate Professor, Head of Ukraine's History Department of
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) vilnickiy@gmail.com*

Mykola HALIV,

*Ph D (Education), Associate Professor of Ukraine's History Department of Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) halivm@yahoo.com*

THE DOCUMENTS (1925) OF POLISH POLICE ON PUBLIC AND POLITICAL VIEWS OF UKRAINIAN AND JEWISH TEACHERS IN DROHOBYCH COUNTY

The article contains the publication and analysis of two documents (1925) of Polish police, which characterize political and public views of Drohobych county teaching staff, mostly of Ukrainian and Jewish origin. The documents are kept in the State archive of Lviv region. The first of them is entitled «List of Teachers of Comprehensive Schools of Drohobych County», the second has this title: «List of Professors and Teachers of Comprehensive Schools of Drohobych County, non-Polish by Nationality». Both documents are typewritten, in the Polish language, and dated September 16, 1925. The information in the documents is compiled in the form of tables which include the following columns: serial number; first name and surname; official reference (speciality, family status, place of residence); behaviour from the political standpoint; behaviour from the public standpoint; affiliation with a political party; evaluation in terms of state interest; note. The first «List» presents testimonials of 141 persons, the second gives them but to 15 educators. In general, the documents in view embody the synthesised and schematic collection of the available for Drohobych county police commissariat information which had, obviously, thitherto gathered by the policemen and their local agents within several months or even years. The published documents are important

* Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках виконання наукового проекту «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): історичний досвід, уроки для сучасності», що фінансується за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету. ID:95861 29.08.2017 (176-1).

and representative historical sources for the studies of political orientations and public standing of Ukrainian and Jewish teachers in Drohobych county of Lviv province in the interwar Poland.

Key words: historical source, Drohobych county, Polish police, Ukrainian and Jewish teachers.

Ref. 36.

Васи́лий ИЛЬНИЦКИЙ,

*доктор исторических наук, доцент, и.о. заведующего кафедры истории Украины
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) vilnickiy@gmail.com*

Николай ГАЛИВ,

*кандидат педагогических наук, доцент кафедры истории Украины
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) halivm@yahoo.com*

ДОКУМЕНТЫ ПОЛЬСКОЙ ПОЛИЦИИ О ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ УКРАИНСКИХ И ЕВРЕЙСКИХ УЧИТЕЛЕЙ ДРОГОБЫЧСКОГО УЕЗДА (1925)

В статье публикуются и анализируются два документа польской полиции (1925 г.), которые дают характеристику политическим и общественным взглядам части украинского и еврейского учительства Дрогобычского уезда. Документы хранятся в Государственном архиве Львовской области. Первый из них называется «Перечень учителей общих школ уезда Дрогобычского», второй – «Перечень профессоров и учителей школ средних непольской национальности уезда Дрогобычского». Оба документа – польскоязычные, датируются 16 сентября 1925 г. и составляют важные репрезентационные исторические источники для изучения политических ориентаций, гражданской позиции украинских и еврейских учителей Дрогобычского уезда Львовского воеводства межвоенной Польши.

Ключевые слова: исторический источник, Дрогобычский уезд, польская полиция, украинские и еврейские учителя.

Лит. 36.

Постановка проблеми. Українсько-польсько-єврейські стосунки на східногалицьких землях у міжвоєнний період становлять складну, багатоаспектну проблему, дослідження якої потребує залучення до історичної науки значного комплексу джерел. Серед них помітне місце займають офіційні документи польських органів влади, управління, охорони правопорядку, зокрема поліції. Вони дають змогу сформуванню чітких уявлень про ставлення польських властей як до окремих представників української та єврейської громад, так і до зазначених громад загалом.

Аналіз останніх досліджень. Освітньому життю Дрогобича у роки існування Другої Речі Посполитої присвячено не так вже й багато досліджень. Серед них слід згадати засновані на спогадах праці українців з діаспори: А. Сольчаника [24], В. Винницького [1], В. Тустанівського [26]. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. значну увагу цій проблемі присвятив дрогобицький історик освіти Б. Добрянський [13–16] та М. Сеньків [21; 23]. Останнім часом з'явилися публікації М. Галіва, І. Чави, Л. Хомич [3–7; 28], де на невідомій раніше джерельній базі реконструйовано систему освіти міжвоєнного Дрогобича. Завдяки виявленню й опрацюванню нових архівних матеріалів, ми можемо розширити та дещо відкоректувати фактологічну основу попередніх досліджень у цій царині.

Мета статті – опублікувати та проаналізувати два документи польської поліції (1925), які дають характеристику політичним та громадським поглядам непольського вчителства Дрогобицького повіту.

Виклад основного матеріалу. Аналізовані документи зберігаються у Державному архіві Львівської області (фонд 1137 «Повітове староство в Дрогобичі. Відділ безпеки», опис 3, справа 27 «Списки вчителів, серктераів сільських гмін і державних службовців непольської національності з характеристикою їх політичної благонадійності») [10]. Перший з них має назву «Виказ учителів загальних шкіл повіту дрогобицького» (арк. 29–31 зв), другий – «Виказ професорів і вчителів шкіл середніх непольської національності повіту дрогобицького» (арк. 32). Обидва доку-

менти – польськомовні, датуються 16 вересня 1925 р. й підписані повітовим комісаром державної поліції (підпис нерозбірливий).

Машинописна інформація обидвох документів укладена у формі таблиць, що включали такі графи: порядковий номер; ім'я та прізвище; службова характеристика (фах, родинний стан і місце проживання); поведінка з політичного погляду; поведінка з громадянського погляду; належність до політичної партії; заувага. У першому «Виказі» (далі – «Виказ» № 1) наведено характеристику 141 особи, другому (далі – «Виказ» № 2) – 15-ти. Загалом, зазначені «викази» є синтезованим і схематичним зібранням наявної у Дрогобицькому повітовому комісаріаті поліції інформації, яку, вочевидь, зосереджували поліцаї та їхні агенти на місцях впродовж кількох місяців або й років.

На жаль, нами не виявлено, так би мовити, супровідних документів: наказів та інструкцій, які б зобов'язували поліціантів подати відповідну інформацію. Проте видається, що головним замовником цієї інформації було повітове староство, очолюване Станіславом Порембальським, або, що було б цілком логічно, воеводське управління у Львові, яке могло затребувати відповідну інформацію з повітів. Зауважимо, що польська поліція справно виконувала свою роботу й збирала інформацію не лише про очевидно неблагонадійних на її погляд педагогів і школи, але й тих, які лише евентуально могли викликати підозри. Так, коли 1923 р. сс. василіянки, які утримували в Дрогобичі приватну учительську семінарію та початкову школу з українською мовою навчання, клопоталися перед Кураторією Львівського шкільного округу про продовження діяльності освітнього закладу у наступному навчальному році, то Кураторія попросила дрогобицьке староство надати інформацію про доцільність існування приватної школи сс. василіянок з українською мовою навчання з огляду на існування державних шкіл, політичні і національні відносини тощо. Староство, своєю чергою, звернулося до поліції, і 8 січня 1924 р. комендант державної поліції в Дрогобичі доповів, що в школі «дух виховання є національно-український», але в шкільних залах повішено вже державні герби, а вчителям не можна дорікнути з приводу політичних поглядів та моральної поведінки. Комендант наголосив, що школа сс. василіянок є незалежною від впливів Українського педагогічного товариства, а її мета полягає у вихованні доньок «руської» інтелігенції. При цьому зауважив: родичі учениць і вихованок школи належать переважно до трудової партії, з якою солідаризуються і самі сс. василіянки [30, арк. 18, 20]. Цей випадок загалом ілюструє пильне ставлення поліції до навчальних закладів та педагогічного контингенту як вагомого чинника формування певного ставлення представників нацменшин до польської державності.

Аналізуючи подану в джерелах інформацію, відзначимо, що не всі українські та єврейські вчителі повіту потрапили до «виказів». Для прикладу, у школі с. Літиня, як свідчить «Перелік шкіл та вчителів...» С. Лехнерта свідчить, що 1924 р. у школі с. Літиня навчальний процес забезпечували: керівник Яків Думин (1883 р.н.) з дружиною Володимирою (1888 р.н.), Михайло Баран (1882 р.н.) з дружиною Йозефою (1892 р.н.) і Костянтин Кункевич (1887 р.н.) [33, 9–11]. Проте у «Виказі» № 1 наведено лише трьох – Я. Думина, М. Барана та К. Кункевича. Тож з уваги поліції випали Володимира Думин і Йозефа Баран (остання, мабуть, була полькою, тож, закономірно, не потрапила до поліційного документа). Не були включені до «Виказу» № 1 й працівниці початкових шкіл Українського педагогічного товариства у Дрогобичі (школи ім. Т. Шевченка та ім. І. Франка) Антонія Попович, Наталія Німилович, Марія Модрицька, Іван Василенко [29, 3–3зв]. Неповним є і «Виказ» № 2, в якому немає прізвищ усіх учителів-євреїв приватних гімназій Дрогобича та Борислава [34, 303–304].

У «Виказі» № 1, як уже зазначалося, наведено інформацію про 141 вчителя (у тому числі й керівників шкіл) повіту. Серед них 96 українців, означених офіційно прийнятим поляками поняттям «русин» (або «руська»), 31 єврей, п'ять німців. Національність ще дев'яти осіб у документі не позначена, проте Саломея Бецнарова та Кароліна Гейбер, вочевидь, належать до єврейської нації (остання з них згадується у довіднику С. Лехнерта 1924 р. як Бренде Гейбурувна – мойсеєвого віровизнання [33, 10]), а Антоніна Ратальська, Юліан Созанський, Казимира Лопата, Ольга Біласова, Михайло Дуб, як засвідчує довідник С. Лехнерта, були українцями, греко-католиками [33, 9–12]. Національність ще двох осіб – Емілія Крохмальницького та Марії Волошин визначити не так легко, як може здатися на перший погляд. Першого з них не згадано у довіднику С. Лехнерта, а другу (Woloszynowa Marja) там зазначено як польку римо-католицького сповідання [33, 12].

Вона, мабуть, потрапила до поліційного звіту з огляду на заміжжя з учителем школи в Тустановичах українцем Дмитром (за іншими даними – Петром) Волошиним. Загалом кількість учителів-українців у «Виказі» № 1 можна обчислити у 101 (71,6 %), а євреїв у 33 (23,4 %) особи.

Поведінка учителів з огляду на політичні погляди та діяльність польськими поліціантами характеризувалася різними термінами: «український шовінізм», «вороже налаштований до польської держави», «симпатик комунізму», «без закиду». Останнім словосполученням характеризували діяльність осіб, яким нічим було дорікнути під політичним оглядом або щодо яких у поліції наразі не було потрібної інформації («досі без закиду», «негативних спостережень не виявлено»). Нерідко вживалися ситуативні поняття, які вказують на припущення поліцейських («підозрюється в комуністичній діяльності», «підозрювана в комунізмі»), знані ними факти («забороняла дітям руським говорити польською [мовою]») або сформовані оцінки («значний діяч укр[аїнський]», «значна українсько-комуністична діячка», «крайня сіоністка», «визначний сіоністичний діяч»). Подекуди політичні позиції вчителя окреслювалися констатувально: «діяч український», «діячка українська», «симпатик комунізму».

Загалом 77 учителям (зі 141) польська поліція не могла дорікнути політично неблагонадійною поведінкою, а у 64 осіб (45,4 %) знайшла певні політичні «провини». Так, 23 педагогам закидала вороже ставлення до польської держави, 26 нагородила тавром «шовініста», 14 назвала «діячами» (українськими або сіоністськими), що уже вказувало на неблагонадійність. Щодо семи осіб поліція зафіксувала свою підозру, але не вказала щодо чого.

Серед 101 українського вчителя поліція у «Виказі» № 1 визнала неблагонадійними або принаймні підозрілими 56 осіб (55,4 % від кількості педагогів-українців). 21-го українця визнано таким, що вороже налаштований до польської держави, 23 (серед них і «вороже настановлені») отримали від польської поліції означення «шовініст» (без врахування Стефанії Гринишин, щодо якої слово «шовініст» у «Виказі» було перекреслено). У прихильності до комунізму державна поліція помітила чотирьох українців, серед них й дрогобицького учителя Івана Думина (брата відомого українського військового діяча Осипа Думина). А Леонтину Кондратову з Дрогобича названо значною українсько-комуністичною діячкою.

Із 33 учителів-євреїв більшість виявилися людьми «без закиду», або такими, щодо яких не виявлено негативних спостережень (30 осіб). Лише Амалия Германова, Їта Ашкеназова та Гелена Грейфувна визнані неблагонадійним елементом за крайній сіонізм, шовінізм або вороже ставлення до польської держави. Учителі-німці не викликали політичних підозр з боку поліції.

Громадянську поведінку учителів польські поліціанти характеризували термінами «лояльно», «мляво», «непевно», «нелояльно». Щось середнє між цими характеристиками становило поняття «виконує обов'язки», яке стосувалося не лише громадсько-політичних візій та дій українських і єврейських учителів (а саме виконання громадянських обов'язків), але й професійної діяльності. Йшлося і про окремі випадки громадянської активності деяких учителів. Наприклад, дрогобичанин Симон Федина, згідно з інформацією польської поліції, ще на 1925 р. не прийняв польське громадянство, не склав присяги на вірність польській державі. До слова, це й не дивно, адже цей учитель з приходом польських властей опинився у скрутному становищі. Перед Першою світовою війною він очолював чотирикласну чоловічу провізоричну школу ім. З. Красінського у Дрогобичі [36, 243–244, 247]. Але на початку 1920 р. за подання Дрогобицької окружної шкільної ради був передчасно спенсіонований (у віці 55 років). Перед цим інспектором начебто заявив йому, що «в школі з польською мовою навчання Русин зараз бути не може керівником» [19, 4]. У цей час на допомогу вчителю прийшло Українське педагогічне товариство, яке запропонувало С. Федіні очолити приватну українську початкову школу ім. Т. Шевченка у Дрогобичі (вул. Стрийська). Через деякий час він влаштувався і вчителем до шестикласної школи ім. А. Міцкевича. Проте у січні 1923 р. заступник шкільного інспектора Дрогобицького повіту А. Крупка звізував чотирикласну мішану школу ім. Т. Шевченка. Чиновник виявив, що дітей не навчали історії та географії Польщі, у приміщенні школи не було ні герба Польщі, ні портрета «начальника держави», натомість висів портрет Б. Хмельницького. Обурювала його і поведінка С. Федіни, який поводився «виклично» і відмовився вести педагогічну конференцію державною мовою [29, 3–3зв].

Лояльне ставлення до польських властей та законів, за спостереженнями поліції, виявляли 84 зі 141 вчителя (59,6 %). Якщо до них додати подружжя Дмитра і Марії Волошин з Тустанович, які поводитися «бездоганно», а також й тих 30 осіб, котрі «виконують [громадянські] обов'язки», то загальна кількість назагал лояльних педагогів повіту зростає до 116 (82,3 %). Тож громадянська позиція лише 25 учителів викликала застереження у поліції. Серед останніх були й такі, котрих класифіковано як осіб з «млявим» виявом громадянськості (наприклад Василь та Антоніна Ратальські), або ж узагалі «байдужих» (Гелена Грейфувна). Як бачимо, ця цифра дещо неспіввідноситься з кількістю політично неблагонадійних осіб – «шовіністів» та «вороже настановлених до польської держави». Логіка поліціантів, на перший погляд, незрозуміла: чому, для прикладу, керівник школи у Снятинці Іван Романяк, будучи «вороже настановленим до польської держави», видався їм «лояльним» громадянином? Або чому керівник школи в Нагуєвичах Корнель Камінський, визнаний поліцією «українським шовіністом», усе ж позначений «наразі лояльним». Мабуть, працівники поліції виявляли «вороже ставлення» через фіксацію певних висловлювань (часто емоційних) або участь у діяльності непевних (для поляків) з політичного погляду українських партій. А от лояльна позиція вчителя визначалася співпрацею з органами влади, шкільною адміністрацією й виявлялася, зокрема, в розміщенні державної символіки в школі. Вочевидь тому для польської поліції не було нічого суперечливого між поняттями шовініста та лояльного громадянина.

Зауважимо, що серед учителів-українців (101 особа), згідно з «Виказом» № 1, лояльних нараховувалося 44 особи (43,6 %), а серед 33 педагогів-євреїв таких виявилось 28 (84,8 %). Стівідсоткову лояльність виказували учителі німецької національності.

Належність до політичної партії польськими поліціантами визначалася дещо нечітко. Маємо на увазі, що, по-перше, до політичних партій зараховували і громадські організації (наприклад, УПТ – Українське педагогічне товариство), а по-друге, партійна приналежність подекуди позначалася не назвою партії, а партійно-політичним напрямом («лівацькі партії»). Більшість учителів узагалі не були членами партій (або ж це не було зафіксовано поліцією). Серед учителів-українців значна частина належала до Української народної трудової партії (колишня Українська національно-демократична партія), переважна частина якої увійшла до Українського національно-демократичного об'єднання. До слова, сталося це 11 липня 1925 р., тож на вересень цього ж року, коли дрогобицькі поліціанти укладали свої «викази», трудової партії вже не існувало.

Крім неї, у «Виказі» № 1 згадано Українську соціал-демократичну партію (діючими членами якої були керівник школи з Раневич Ілько Михаць і керівник школи в Попелях Кость Мацюх, колишнім членом – учитель з Дрогобича Іван Думин), а також представників «Староруської партії»: керівника школи в с. Сторона Атанасія Томашека, керівник школи у с. Воля Якубова Олександра Комарницького та його дружину Ольгу. Відзначимо, що поняття «староруської партії» використовувалося для неофіційного найменування москвофільської течії ще з кінця XIX ст. Для прикладу, Іван Франко у 1889 р. згадував про «староруську партію» у статті «Політичні стороництва в Галичині» [27]. У 1900 р. москвофіли утворили Руську народну партію, яка, проте, припинила існування після 1909 р. Відтак одразу після Першої світової війни вони утворили «Русский исполнительный комитет», праве крило якого шукало компромісів з польськими властями й зрештою у 1923 р. утворило політичну «Русскую народную організацію» [22, 201–204]. Можливо, до неї й належав А. Томашек, якого у «Виказі» № 1 названо «правим».

Серед учителів-євреїв домінувала належність до сіоністських партій, проте в документі не вказано яких саме. У Галичині, як відомо, діяли Єврейська національна партія, Сіоністська партія, «Мізрахі», Єврейська соціал-демократична партія тощо [20]. Як зазначив краєзнавець О. Стецюк, у міжвоєнному Дрогобичі функціонували всі течії сіоністських партій: основного, радикального, соціалістичного («Паолой Ціон») та релігійного сіонізму («Мізрахі»), а також ревізіоністська партія [25]. Найбільш впливовою у краї була Сіоністська партія [9, 256], тож, можливо, саме до її лав належали вчителі-євреї Дрогобицького повіту, зафіксовані у «Виказі» польської поліції.

Відтак після означення політичної та громадянської позиції учителів, працівники поліції у «Виказі» намагалися дати загальну оцінку особі «з огляду на інтерес держави». Така оцінка найчастіше формулювалася термінами «шкідливий», «нешкідливий», «може бути шкідливий»,

рідше – «непевний», «небезпечний». Загалом 86 учителів зі 141 визнано «нешкідливими» (61 %), що цілком корелює з відсотком «лояльних» педагогів. Чисельність «шкідливих» і «нешкідливих» серед українців і євреїв також співвідноситься з кількістю «лояльних» учителів – представників цих національних груп. Цікаво, що для польської поліції однаково «нешкідливими» виявилися як три представники «Староруської партії», бо, мабуть належали до правого (пропольського) крила русофільської течії в Східній Галичині, так і більша частина сіоністів (Аделя Росбергер, Августа Флігерова, Абрахам Борак з Дрогобича, Їгта Ашкеназова з Волянки біля Борислава, Гелена Грейфувна з Підбужа). Припускаємо, що останні визнані «нешкідливими» тому, що у 1924 – 1926 рр. відбулася «штайгеріяда»: чільні діячі найвпливовішої у краї Сіоністської партії зробили все можливе, щоби продемонструвати політичну лояльність до Польщі [8]. Невдовзі, влітку 1925 р., представники єврейської парламентської фракції уклали «угоду» з польським урядом, за якою зобов'язалися підтримувати інтереси Польщі [9, 256–257]. Тож на час укладення «виказів» (вересень 1925 р.) польські поліціанти мали усі підстави трактувати сіоністів (серед них і «шовіністку» Г. Грейфувну та «крайню сіоністку» І. Ашкеназову) як «нешкідливих». Тільки «вороже настановлену до держави» членкиню сіоністської партії Амалію Германову з Дрогобича визнано «шкідливою».

Відзначимо, що до категорії «нешкідливих» потрапили майже усі члени Українського педагогічного товариства. Лише членів УПТ Стефанію Крайчик, Анастасію Левицьку з Більчого, Ольгу Сливич та Євстахія Кравціва з Рібчиць, Яніну Базарову з Криниці, Івана Сенишина з Летні, Амброзія Лева з Горуцького, з огляду на їхнє вороже ставлення до польської держави визнано такими, що можуть бути шкідливими.

Характеризуючи «Виказ» № 2, зауважимо, що серед 15 професорів та вчителів дрогобицьких гімназій (6 українців і 9 євреїв), більшість, на думку поліціантів, виявляли лояльну громадянську позицію, тільки сіоніст Якоб Блат, будучи «вороже до держави налаштованим», як громадянин повожився «мляво» й загалом міг бути «шкідливим». До потенційно шкідливих зараховано і українця Олексія Кущака – члена Української народної трудової партії, котрий, за спостереженнями польської поліції, відзначався політичною поміркованістю. Два інші «політично помірковані» українські діячі Роман Смалко та Микола Григорійчук (вчителі української гімназії ім. Івана Франка, котра належала УПТ) також на той час виявляли лояльність і загалом видавалися «нешкідливими». Цілковито лояльним до польських властей був і відомий митець, вчитель державної гімназії ім. Владислава Ягайла Бруно Шульц.

Підсумовуючи, зауважимо, що публіковані документи є важливим історичним джерело не лише для дослідників суспільно-політичних процесів, але й тих, хто працює у рідній країні та просопографії. У цих таблицях наведено цікава інформація про відомих громадсько-політичних діячів краю. Вище згадувалося про учителя С. Федину, який навіть на вересень 1925 р. не прийняв польського громадянства. Активними громадськими діячами були вчителі-українці Франц Кичоровський, Іван Романюк, Корнель Камінський, Павло Лопата та інші педагоги – чільні члени Дрогобицького окружного відділу товариства «Взаїмна поміч українських учителів» [18, 5; 2, 14]. Активним діячем Товариства «Просвіта» був Дмитро Беч, якому с. Східниця завдячує відкриття просвітянської читальні замість москвофільського осередку Товариства ім. М. Качковського (1909 р.) [32, арк. 24–29, 41]. Викликають увагу й Іван та Яків Думини – брати відомого учасника визвольних змагань, автора історії українського стрілецтва Осипа Думина. Іван Думин воював на фронтах Першої світової війни, згодом у складі УГА, а 1919 р. потрапив до більшовицького полону, звідки повернувся до Дрогобича лише 1922 р. [11, 18]. А от Яків Думин зайняв пропольську позицію: коли восени 1933 р. деякі учні школи в Літині поширювали оунівські листівки із закликком бойкотувати польськомовне навчання, то він, будучи керівником закладу, довів справу до поліції... й усе завершилося допитами дітей [7, 101]. Цікавою є постать професора державної гімназії Я. Блата, який, попри помічене поліцією вороже ставлення до польської держави, вже з наступного року посів посаду керівника приватної єврейської коєдукаційної гімназії ім. Л. Штернбаха в Дрогобичі. Цю посаду він займав до 1939 р. [31, 14; 15, 110; 35, 7, 10], згодом працював учителем у радянській середній школі з єврейською мовою навчання, а з початком нацистської окупації потрапив до гетто. В Держав-

ному архіві Львівської області збереглася його особова справа, датована 10 листопада 1941 р. [12]. Ймовірно директор Я. Блат загинув під час голокосту.

Висновки. Отже, пропонувані документи вважаємо достатньо репрезентативними для з'ясування ставлення польських властей до українського і єврейського вчителівства Дрогобицького повіту в середині 1920-х рр. (на час дії закону С. Грабського), виявлення громадсько-політичних поглядів і симпатій місцевих педагогів, розкриття окремих елементів біографій деяких громадських і педагогічних діячів краю. Документи вперше вводяться до наукового обігу, подаються у перекладі з польської мови. В оригіналі документів таблиці містять ще графу «зауваги», але оскільки вона не заповнювалася, то при публікації її опускаємо.

Документ 1.

Арк. 29

Виказ вчителів шкіл загальних повіту дрогобицького

№	Ім'я та прізвище	Характер службовий, зокрема фах, родинний стан і місце проживання	Поведінка з політичного погляду	Поведінка з громадянського погляду	Належність до політичної партії	Оцінка з огляду на інтерес держави
1	Василь Ратальський	вчитель, одруж[ений], русин, Дрогобич, вул. св. Івана	шовініст український, до держави вороже настановлений	мляво	кол[ишний] чл[ен] бібл[іотеки] імені Франка	здійснює шкідливий вплив на школярів
2	Антоніна Ратальська	вчителька, заміжня, дружина згаданого вище, Дрогобич, вул. св. Івана	шовіністка укр[аїнська], до держави Польської вороже настановлена	мляво	кол[ишня] чл[енкиня] бібл[іотеки] ім. Франка	здійснює шкідливий вплив на школярів
3	Ігнатій Комарницький	вчитель, неодружений, русин, Дрогобич, вул. Війтівська Гора	досі без закидів	лояльно	—	нешкідливий
4	Францішек Кичоровський	вчитель, одружений, русин, Дрогобич, вул. Собеського	значний діяч укр[аїнський], вороже до держави настановлений	мляво	партія трудова	здійснює шкідливий вплив
5	Густава Гартенберг	вчителька, заміжня, жид[івка], Дрогобич, вул. Ягелонська	без закиду	лояльно	—	нешкідлива
6	Яніна Кузьмова	вчителька, заміжня, русинка, Дрогобич, вул. св. Хреста	вороже настановлена, але політикою займається мало	обов'язки виконує	—	нешкідлива
7	Анна Тігерманова	вчителька, вдова, жидівка, Дрогобич, вул. Міцкевича	без закиду	лояльно	—	нешкідлива
8	Софія Ольшанська	вчителька, русинка, неодружена, Дрогобич, вул. Словацького	шовіністка українська, вороже до держави настановлена	мляво	кол[ишня] чл[енкиня] бібл[іотеки] ім. Франка	шкідлива
9	Йозефа Ольшанська	керівниця школи, неодружена, русинка, Дрогобич, вул. Завалля	шовіністка українська, вороже до держави настановлена	мляво	кол[ишня] чл[енкиня] бібл[іотеки] ім. Франка	шкідлива

10	Аделя Росбергер	вчителька, неодружена, жидівка, Дрогобич, вул. Стрийська	без закиду	лояльно	сіоністичної	нешкідлива
11	Августа Флігерова	вчителька, неодружена, жид[івка], Дрогобич, вул. Міцкевича	без закиду	лояльно	сіоністичної	нешкідлива
12	Єфрозина Кузьова	вчителька, заміжня, руська, Дрогобич, вул. Стрийська	заборонила дітям руським говорити польською	мляво	чл[енкиня] партії Трудової	шкідлива
13	Розалія Бернсон	вчителька, вдова, жидівка, Дрогобич, вул. Зелена	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
14	Мальвіна Калужняцька	вчителька, неодружена, руська, Дрогобич, вул. св. Хреста	українка, не дала приводу для від'ємних підозр	виконує обов'язки	–	наразі нешкідлива
15	Хана Тігерманова	вчителька, неодружена, жидівка, Дрогобич, вул. Міцкевича	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
16	Йозефа Міхновичувна	вчителька, неодружена, руська, Дрогобич, вул. Стрийська	українка, без закиду	лояльно	–	нешкідлива
17	Хана Кухмеркер	вчителька, неодружена, жидівка, Дрогобич, вул. Лішнянська	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
18	Анна Туртелтауб	вчителька, неодружена, жид[івка], Дрогобич, вул. Чацького	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
19	Саломея Бецнерова	вчителька, вдова, Дрогобич, вул. Лішнянська*	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
20	Аделя Фіхтман	вчителька, неодружена, жид[івка], Дрогобич, [вул.] Міцкевича	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
21	Симон Федина	вчитель, одружений, русин, Дрогобич, вул. Сліпа	український шовініст, вороже до держави налаштований	не згол[ошується] до гром[адянства] польського	член трудової партії	шкідливий
22	Іван Думин	вчитель, неодружений, русин, Дрогобич, [вул.] Лішнянська	підозрюється в комуністичній діяльності	мляво	к[олишній] чл[ен] У.С.Д.П.	шкідливий
23	Абрахам Борак	вчитель, жид, одружений, Дрогобич, вул. Собеського	без закиду	лояльно	чл[ен] сіоністичної партії	нешкідливий
24	Еміль Коцко	вчитель, одружений, русин, Дрогобич, вул. Жупна	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
25	Амалія Германова	вчителька, неодружена, жидівка, Дрогобич, вул. Стрийська	сіоністична діячка, вороже до держави настановлена	мляво	чл[ен] сіоністичної партії	шкідлива
26	Юліан Созанський	вчитель, одружений, Дрогобич, вул. св. Хреста *	без закиду	лояльно	–	нешкідливий

Арк. 29зв						
27	Етель Бразелітен	вчителька, неодружена, жид[івка], Дрогобич, [вул.] Малий Ринок	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
28	Герміна Вільгерова	вчителька, неодружена, жид[івка], Дрогобич, вул. Собеського	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
29	Леонтина Кондратова	вчителька, неодружена, русинка, Дрогобич, вул. Війтівська Гора	значна діячка українсько-комуністична діячка	мляво	кол[ишня] чл[енкиня] бібл[іотеки] ім. Франка	може бути шкідлива
30	Ольга Стронська	вчителька, русинка, заміжня, Дрогобич, вул. Війтівська Гора	підозрювана в комунізмі, дружина пров[ідника] Окр[ужного] Коміт[ету] комуніст[ичного]	обов'язки виконує	–	може бути шкідлива
31	Ізраель Тернгофер	вчитель, жид, одружений, Дрогобич, вул. Ягелонська	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
32	Якуб Тартаковер	вчитель, жид, одружений, Дрогобич, вул. Міцкевича	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
33	Барух Голденберг	вчитель, жид, одружений, Дрогобич, вул. св. Хреста	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
34	Петро Крайчик	вчитель, русин, одружений, 3 дітей, Борислав, вул. Поток	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідливий
35	Павло Лопата	вчитель, русин, одружений, 1 дитина, Борислав, вул. Поток	український шовініст	нелояльно	–	шкідливий
36	Казимира Лопата	вчителька, заміжня, дружина вищезгаданого	українська шовіністка	нелояльно	–	шкідливий
37	Йосип Волянський	вчитель, русин, неодружений, Борислав, вул. Панська	український шовініст	нелояльно	–	шкідливий
38	Самуїл Шер	вчитель, жид, неодружений, Борислав, вул. Панська	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідливий
39	Брейне Шіфтман	вчителька, неодружена, жид[івка], Борислав, вул. Колійова	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідлива
40	Хана Купфербер	вчителька, неодружена, жид[івка], Борислав, вул. Панська	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідлива
41	Кароліна Фухсувна	вчителька, неодружена, жид[івка], Борислав, вул. Панська	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідлива
42	Етта Етінгеровна	вчителька, неодружена, жид[івка], Борислав, вул. Панська	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідлива

43	Леа Етінгерувна	вчителька, неодружена, жид[івка], Борислав, вул. Панська	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідлива
44	Сабіна Кьорнерувна	вчителька, неодружена, жид[івка], Борислав, вул. Волянецька	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідлива
45	Сузанна Грюнаверувна	вчителька, неодружена, жид[івка], Борислав, вул. Дрогобицька	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідлива
46	Еміль Крохмальницький	вчитель школи у Волянці □*	підозрюваний в комунізмі	обов'язки виконує	–	може бути шкідливий
47	Їтта Ашкеназова	вчителька, заміжня, 2 дітей, жид[івка], Волянка біля Борислава	крайня сіоністка	обов'язки виконує	сіоністичної	нешкідлива
48	Юда Тартаковер	вчитель, жид, одружений, бездітний, Волянка біля Борислава	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідливий
49	Дмитро Волошин	вчитель, русин, одружений, 3 дітей, Тустановичі біля Борислава	негативних спостережень не виявлено	бездоганна	–	нешкідливий
50	Марія Волошин	вчителька, заміжня, одружений з вищезгаданим	негативних спостережень не виявлено	бездоганна	–	нешкідлива
51	Євстахій Мацан	вчитель, кавалер, русин, Тустановичі біля Борислава	негативних спостережень не виявлено	лояльно	–	нешкідливий
52	Катерина Гаміляківна	вчителька, неодружена, руська, Тустановичі біля Борислава	українська шовіністка	до держави пол[ьської] вороже наст[оновлена]	–	може бути шкідлива
53	Марія Щипайлівна	вчителька, неодружена, русинка, Тустановичі біля Борислава	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
Арк. 30						
54	Іван Підгорний	вчитель, неодружений, русин, Тустановичі біля Борислава	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
55	Фаня Шерувна	вчителька, неодружена, жидівка, Тустановичі біля Борислава	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
56	Клара Бодеківна	вчителька, неодружена, русинка, Тустановичі біля Борислава	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
57	Фаня Бірнбаум	вчителька, неодружена, жидівка, Тустановичі біля Борислава	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
58	Іван Романюк	керівник школи, одружений, русин, бездітний, Снятинка	вороже налаштований до держави польської	досі лояльно	партії трудовиків	шкідливий
59	Микола Мазур	вчитель, одружений, русин, Рибник біля Дрогобича	без закиду	лояльно	–	нешкідливий

60	Вітольд Деленко	вчитель, одружений, русин, Довге біля Підбужа	без закиду	лояльно	Трудова	нешкідливий
61	Анеля Деленко	вчителька, русинка, заміжня, Довге біля Підбужа	без закиду	лояльно	Трудова	нешкідливий
62	Степан Луців	керівник школи, вдівець, 1 дитина, русин, Уріж	шовініст, однак не витупає публічно	ледь виконує обов'язки	Трудова	непевний
63	Марія Флюнтова	вчителька, неодружена, русинка, в Урожі	шовіністка, однак не витупає публічно	ледь виконує обов'язки	Трудова	непевна
64	Юлія Бориславська	керівничка школи, неодружена, русинка, в Опаці	шовіністка українська	виконує обов'язки	Трудова	непевна
65	Стефанія Гришинівна	вчителька, неодружена, русинка, в Опаці	шовіністка українська	виконує обов'язки	Трудова	непевна нешкідлива
66	Пилип Бандрівський	керівник школи, русин, неодружений, Підмонастерець	непевний, але не діє публічно	виконує обов'язки	Трудова	непевний
67	Яніна Козбурівна	керівничка школи, русинка, неодружена, Смільна	шовіністка українська	виконує обов'язки	Трудова	непевна
68	Атанасій Томашек	керівник школи, одружений, русин Сторона	без закиду	лояльний	Старорусин, правий	непевний
69	Гелена Грейфувна	вчителька, одружена, жидівка, Підбуж	шовіністка	байдужа	Сіоністської	нешкідлива
70	Ілько Михаць	керівник школи, вдівець, русин, 4 дітей, Раневичі	симпатик комунізму	виконує обов'язки	У.С.Д.П.	може бути шкідливим
71	Марія Донатова	вчителька, заміжня, русинка, 2 дітей, Раневичі	без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідлива
72	Юліан Скибінський	керівник школи, одружений, 7 дітей, русин, Болехівці	без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідливий
73	Михайло Білас	керівник школи, одружений, 2 дітей, русин, Нейдорф	без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідливий
74	Ольга Біласова	вчителька, заміжня, дружина вищезгаданого, Нейдорф *	без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідлива
75	Роза Крейсберг	вчителька, неодружена, жидівка, Східниця	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
76	Регіна Фріллендерувна	вчителька, неодружена, жирівка, Східниця	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
77	Марія Микитин	вчителька, неодружена, русинка, Східниця	непевна шовіністка укр[аїнська], вороже налаштована	виконує обов'язки	партії трудовицької	може бути шкідлива

78	Іван Марків	вчитель, неодружений, русин, Бистриця	непевний шовініст україн[ський], вороже налаштована	виконує обов'язки	партії трудовицької	може бути шкідливий
79	Іван Федунь	вчитель, одружений, 2 дітей, русин, Ластівки	непевний шовініст україн[ський], вороже налаштована	виконує обов'язки	партії трудовицької	може бути шкідливий
80	Дмитро Беч	керівник школи, одружений, русин, Улично	шовініст український	виконує обов'язки	партія Трудова	шкідливий
81	Андрій Кічун	керівник школи, одружений, русин, Орів	шовініст український	виконує обов'язки	партія Трудова	шкідливий
Арк. 30зв						
82	Василь Тимечко	вчитель, русин, одружений, Доброгостів	шовініст український	виконує обов'язки	партія Трудова	шкідливий
83	Кость Мацюх	керівник школи, русин, одружений, в Попелях	досі без закиду	лояльно	У.С.Д.П.	може бути шкідливий
84	Марія Никараківна	вчителька, неодружена, русинка, Попелі	досі без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідлива
85	Кароліна Кунашківна	вчителька, неодружена, русинка, Попелі	досі без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідлива
86	Антоніна Татарська	вчителька, неодружена, русинка, Попелі	досі без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідлива
87	Текля Ступницька	вчителька, заміжня, русинка, Дерезичі	досі без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідлива
88	Марія Грамітка	вчителька, заміжня, русинка, Дерезичі	досі без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідлива
89	Яким Луців	керівник школи, одружений, русин, Монастир Дерезицький	досі без закиду	лояльно	Член партії трудової	нешкідливий
90	Амалія Модрицька	вчителька, неодружена, русинка, Губичі	досі без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідлива
91	Василь Ісик	керівник	досі без закиду	лояльно	чл[ен] партії трудовицької	нешкідливий
92	Анна Ісик	вчителька, заміжня, русинка, дружина вищезгаданого, Губичі	досі без закиду	лояльно	чл[ен] партії трудовицької	нешкідлива
93	Корнель Камінський	керівник школи, одружений, русин, Нагуєвичі	шовініст український, вороже до держави налаштований	наразі лояльний	чл[ен] партії Трудової	може бути шкідливий
94	Анеля Тустановська	вчителька, неодружена, русинка, Унятичі	шовіністка українська, вороже до держави налаштована	наразі лояльно	чл[ен] партії Трудової	може бути шкідлива
95	Гонората Винницька	вчителька, заміжня, русинка, Нагуєвичі	вороже до держави польської налаштована	наразі лояльно	чл[ен] партії трудової	може бути шкідлива
96	Олександр Кравчук	керівник школи, русин, одружений, Ясениця Сільна	без закиду	лояльно	чл[ен] Трудової партії	нешкідливий
97	Петро Кліщ	вчитель, русин, одружений, Ясениця Сільна	без закиду	лояльно	Трудова	нешкідливий

98	Ольга У[г]ринівна	вчителька, неодружена, русинка, Ясениця Сільна	без закиду	лояльно	Трудова	нешкідлива
99	Йосип Ліщинський	керівник школи, русин, одружений, Унятичі	без закиду	лояльно	Трудова	нешкідливий
100	Олеся Федина	керівник школи, русинка, заміжня, Медвежа	без закиду	лояльно	Трудова	нешкідлива
101	Методій Білинський	керівник школи, неодружений, русин, Трускавець	підозріло	мляво	–	нешкідливий
102	Роман Стеців	вчитель, одружений, русин, Трускавець	підозріло	виконує обов'язки	–	нешкідливий
103	Михайло Антонів	вчитель, русин, одружений, Стебник	підозріло	виконує обов'язки	–	нешкідливий
104	Йосип Легедза	вчитель, неодружений, русин, Стебник	підозріло	виконує обов'язки	–	нешкідливий
105	Анна Здебська	вчителька, русинка, заміжня, Колпець	підозріло	виконує обов'язки	–	нешкідлива
106	Микола Томашек	керівник школи, одружений, русин, Солець	підозріло	виконує обов'язки	У.П.Т.	нешкідливий
107	Йозефа Бориславська	вчителька, русинка, неодружена, Солець	підозріло	виконує обов'язки	У.П.Т.	нешкідлива
108	Марія Застирцова	вчителька, русинка, вдова, Станіля	без закиду	цілком лояльно	–	нешкідлива
109	Олександр Комарницький	керівник школи, вдовець, русин, 4 дітей, Воля Якубова	без закиду	лояльно	Староруської	нешкідливий
Арк. 31						
110	Ольга Комарницька	вчителька, неодружена, русинка, Воля Якубова	без закиду	лояльно	Староруської	нешкідлива
111	Микола Берегуляк	вчитель, одружений, 1 дитина, русин, Добрівляни	шовініст український	мляво	симп[атик] край[ньо] лівац[ьких] партій	шкідливий
112	Кароліна Гейбер	вчителька, неодружена, Добрівляни *	без закиду	лояльно	–	нешкідлива
113	Іван Стецьків	керівник школи, одружений, 3 дітей, русин, Грушів	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
114	Ольга Кізін	вчителька, вдова, 1 дитина, русинка, Грушів	шовіністка українська	непевно	симп[атик] край[ніх] парт[ій] лівац[ьких]	шкідлива
115	Павлина Ортинська	вчителька, неодружена, русинка, Грушів	шовіністка українська	непевно	симп[атик] край[ніх] парт[ій] лівац[ьких]	шкідлива
116	Микола Швед	керівник школи, одружений, 4 дітей, русин, Тинів	діяч український	непевно	симп[атик] край[ніх] парт[ій] лівац[ьких]	небезпечний

117	Григорій Винницький	керівник школи, одружений, 3 дітей, русин, Лужок Долішній	діяч український	непевно	смп[атик] край[ніх] парт[ій] ліва-ц[ьких]	небезпечний
118	Марія Винницька	вчителька, заміжня, русин, одружена із вищезгаданим, Лужок Долішній	діячка українська	непевно	смп[атик] край[ніх] парт[ій] ліва-ц[ьких]	небезпечна
119	Василь Кравець	вчитель, неодружений, русин, Лужок Долішній	діяч український	непевний	смп[атик] край[ніх] парт[ій] ліва-ц[ьких]	шкідливий
120	Софія Дорожовець	вчителька, неодружена, русинка, Брониця	діячка українська	непевна	смп[атик] край[ніх] парт[ій] ліва-ц[ьких]	шкідлива
121	Михайло Дуб	керівник школи, одружений, 6 дітей, Ролів *	діяч український, організатор «Просвіти»	непевно	смп[атик] край[ніх] парт[ій] ліва-ц[ьких]	шкідливий
122	Стефанія Дуб	вчителька, неодружена, русинка, Ролів	діячка українська	непевна	смп[атик] край[ніх] парт[ій] ліва-ц[ьких]	шкідлива
123	Євгенія Яців	вчителька, неодружена, русинка, Ролів	діячка українська	непевна	смп[атик] край[ніх] парт[ій] ліва-ц[ьких]	шкідлива
124	Анна Сідлецька	вчителька, вдова, бездітна, русинка, Вороблевичі	діячка українська	мляво	смп[атик] край[ніх] парт[ій] ліва-ц[ьких]	шкідлива
125	Яць Думин	керівник школи, одружений, 4 дітей, русин, Літиня	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
126	Михайло Баран	вчитель, одружений, русин, Літиня	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
127	Костянтин Кункевич	вчитель, неодружений, русин, Літиня	без закиду	виконує обов'язки	У.П.Т.	нешкідливий
128	Іван Сенишин	вчитель, одружений, русин, Летня	вороже настановлений до польської держави	виконує обов'язки	У.П.Т.	може бути шкідливий
129	Амброзій Лев	керівник школи, неодружений, русин, Горуцько	вороже настановлений до польської держави	виконує обов'язки	У.П.Т.	може бути шкідливий
130	Владислав Вальц	керівник школи, одружений, німець, Кьонігсау	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
131	Йоган Гот	вчитель, одружений, німець, Кьонігсау	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
132	Рудольф Мор	керівник школи, одружений, німець, Йозефсберг	без закиду	лояльно	–	нешкідливий

133	Йогна Генег	вчитель, приватний, неодружений, німець, Йозефсберг	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
134	Леопольд Гун	вчитель, приватний, одружений, Угартсберг, німець	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
135	Євстахій Кравців	вчитель, неодружений, русин Рібчиці	вороже настановлений до польської держави	виконує обов'язки	У.П.Т.	може бути шкідливий
136	Яніна Базарова	вчителька, заміжня, русинка, Криниця	вороже настановлена до польської держави	виконує обов'язки	У.П.Т.	може бути шкідлива
137	Ольга Сливич	вчителька, неодружена, русинка, Рібчиці	вороже настановлена до польської держави	виконує обов'язки	У.П.Т.	може бути шкідлива
Арк. 31зв						
138	Анастасія Левицька	вчителька, вдова, русинка, Більче	вороже настановлена до польської держави	виконує обов'язки	У.П.Т.	може бути шкідлива
139	Стефанія Крайчик	вчителька, неодружена, русинка, Більче	вороже настановлена до польської держави	виконує обов'язки	У.П.Т.	може бути шкідлива
140	Юлія Попель	вчителька, неодружена, русинка, Горущько	без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідлива
141	Ольга Комарницька	вчителька, вдова, русинка, Раделічі	без закиду	лояльно	У.П.Т.	нешкідлива

* Національність не вказано.

** Національності, родинного стану, адреси не вказано

Дрогобич, дня 16/9.1925
Пов. Комісар
(підпис нерозбірливий)

Джерело: ДАЛО. – Ф. 1137. – Оп. 3. – Сп. 27. – Арк. 29–31зв.

Документ 2

Арк. 32.

Виказ

професорів і вчителів середніх шкіл непольської національності дрогобицького повіту

№	Ім'я та прізвище	Характер службовий, зокрема фах, родинний стан і місце проживання	Поведінка з політичного погляду	Поведінка з громадянського погляду	Належність до політичної партії	Оцінка з огляду на інтерес держави
1	Яків Блат	професор гімн[азійний], одружений, жид, Дрогобич, Ринок гол.	Визначний сіоністичний діяч, вороже до державиналаштований	мляво	чл[ен] парт[іі] сіоністи[ної]	може бути шкідливий
2	Саламон Ейнлегер	професор гімн[азійний], одружений, жид, Дрогобич, вул. Словацького	без закиду	лояльно	–	нешкідливий

3	Овадія Голдберг	професор гімн[азійний], одружений, жид, Дрогобич *	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
4	Адольф Гамполлер	професор гімн[азійний], неодружений, жид, Дрогобич, вул. Міцкевича	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
5	Мирослав Кравчишин	вчитель гімн[азійний], неодружений, русин, Дрогобич, Війтівська гора	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
6	Олексій Кушак	вчитель гімн[азійний], одружений, русин, Дрогобич, вул. Зелена	український діяч, політично поміркований	досить лояльно	чл[ен] партії трудової	може бути шкідливий
7	Ізидор Швейцер	вчитель гімн[азійний], неодружений, [жид], Дрогобич, Війтівська гора	без закиду	лояльно	чл[ен] партії сїоністичної	нешкідливий
8	Антоній Собчук	професор гімн[азійний], одружений, русин, Дрогобич, Горішня Брама	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
9	Стефан Ступницький	вчитель гімн[азійний], неодружений, русин, Дрогобич, Св. Хреста	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
10	Бруно Шульц	вчитель гімн[азійний], неодружений, [жид], Дрогобич, Стрийська	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
11	Д-р Бернард Шреєр	равин, вчит[ель] релігії мойс[еєвої], одружений, Дрогобич, Ковальська	без закиду	лояльно	–	нешкідливий
12	Д-р Міхал Фріландер	вчитель гімн[азійний], одружений, 1 дитина, Волянка біля Борислава *	досі нічого від'ємного не спостерігалось	лояльно	–	нешкідливий
13	Маркус Ларгерман	Вчитель рел[ігії] мойс[еєвої] гімн[азійний], одружений, 1 дітей, Волянка	досі нічого від'ємного не спостерігалось	лояльно	–	нешкідливий
14	Роман Смалько	вчитель укр[аїнської] гімн[азії], русин, одружений, Губичі	український діяч, політично поміркований	лояльно	У.П.Т.	нешкідливий
15	Микола Григорійчук	вчитель укр[аїнської] гімн[азії], русин, одружений, Губичі	український діяч, політично поміркований	лояльно	У.П.Т.	нешкідливий

* Адреси не вказано.

Дрогобич, дня 16/9.1925
Пов. Комісар
(підпис нерозбірливий)

Джерело: ДАЛО. – Ф. 1137. – Оп. 3. – Сп. 27. – Арк. 32.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Винницький В. Тайний Пласт у польській гімназії в Дрогобичі / В. Винницький // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – Т. 1. – С. 490–496.
2. Вісти з Окружних Відділів // Учительське слово. – Львів, 1925. – Ч. 2. – С. 14–16.
3. Галів М. Дрогобицька повітова шкільна рада (1921–1939 рр.) / М. Галів, І. Чава // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті: Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (24 – 26 березня 2016 року) / [редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький]. – Ченстохова – Ужгород – Дрогобич: Посвіт, 2016. – С. 39–40.
4. Галів М. Середні навчальні заклади у Дрогобичі (1919 – 1939 рр.) / М. Галів, І. Чава // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – Вип. 16. – С. 21–32.
5. Галів М. Українські приватні загальні (початкові) школи у міжвоєнному Дрогобичі (1920 – 1939) / М. Галів, І. Чава // Літопис Бойківщини. – 2016. – Ч. 1/90(101). – С. 45–53.
6. Галів М. Шкільництво Трускавця (XIX – початок XX ст.) / М. Галів // Східноєвропейський історичний вісник. – 2017. – Спецвипуск. – С. 61–75.
7. Галів М. Д. Нарис історії школи села Літиня (XIX – перша половина XX ст.) / Микола Дмитрович Галів. – Дрогобич – Стрий: ПП Ткачик С. А., 2011. – 176 с.
8. Гон М. Справа С. Штайгера в контексті українсько-єврейських взаємин у Галичині (середина 1920-х рр.) / М. Гон // Єврейська історія та культура в Україні: Матеріали конференції (Київ, 21–22 серпня 1995 р.). – К., 1996. – С. 38–44.
9. Гон М. Український націоналізм і євреї (1918 – 1939) / Максим Гон // Україна Модерна. – 2010. – № 5 (16). – С. 252–268.
10. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1137. – Оп. 3. – Спр. 27.
11. ДАЛО. – Ф. 1262. – Оп. 36. – Спр. 1.
12. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 64.
13. Добрянський Б. Українська жіноча учительська семінарія сестер Василянок / Богдан Добрянський // Літопис Бойківщини. – 1995. – Ч. 1/55. – С. 19–24.
14. Добрянський Б. Українська жіноча семінарія сестер Василянок (з історії краю) / Богдан Добрянський // Франкова криниця. – 1993. – 20 листопада.
15. Добрянський Б. Шкільництво у Дрогобичі між двома світовими війнами / Богдан Добрянський // Drohobycz – miasto wielu kultur. – Rzeszyw, 2005. – S. 105–115.
16. Добрянський Б. З історії Дрогобицької української учительської семінарії сестер Василянок / Богдан Добрянський // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 1995. – Вип. I. – С. 78–82.
17. Дутко-Слонська Л. Дрогобицька українська гімназія імені Івана Франка 1918 – 1944 рр. / Л. Дутко-Слонська, Л. Ковалів-Гавришак, Н. Петричка-Гарбузюк, І. Невмержицька. – Дрогобич: Посвіт, 2014. – 412 с.
18. З діяльності Окружних Відділів // Учительське слово. – Львів, 1921. – Ч. 7. – С. 4–6.
19. Із мартирології українського учительства // Учительське слово. – Львів, 1920. – Ч. 7. – С. 3–4.
20. Монолатій І. Єврейський курс західноукраїнської етнополітичної сфери (кінець XIX – початок XX ст.) / Іван Монолатій // Judaica Ukrainica. – 2012. – № 1. – С. 73–110.
21. Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.) / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – 320 с.
22. Орлевич І. Русофільська течія на початку 1920-х років у Галичині / Ірина Орлевич // Галичина. – 2013. – Вип. 22–23. – С. 200–208.
23. Сеньків М. Культурно-національне життя Дрогобича у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.) / Михайло Сеньків // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2011. – Вип. XIV – XV. – С. 338–344.
24. Сольчаник А. Д. Українська гімназія ім. Івана Франка / А. Д. Сольчаник // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т. 1. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – С. 444–466.
25. Стецюк О. Сіоністський рух в Дрогобичі / Олег Стецюк // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2013. – № 71. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n71/texts/Sionistskyj_ruh.htm
26. Тустанівський В. Державна гімназія імені Владислава Ягелли в Дрогобичі / В. Тустанівський // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич, 1997. – Т. 4. – С. 329–333.
27. Франко І. Я. Політичні сторонництва в Галичині // Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 46, Ч. 1. – С. 543–549.

28. Хомич Л. Педагогічна діяльність Бруно Шульца в навчальних закладах Дрогобича міжвоєнного періоду / Леся Хомич // Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія. – Дрогобич, 2015. – Вип. 36. – С. 103–121.
29. Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 179. – Оп. 2. – Спр. 1001.
30. ЦДІАУЛ. – Ф. 179. – Оп. 2. – Спр. 999.
31. ЦДІАУЛ. – Ф. 179. – Оп. 3. – Спр. 768.
32. ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 5410.
33. Lehnert S. Spis nauczycieli publicznych szkół powszechnych i państwowych seminariów nauczycielskich oraz spis szkół w okręgu szkolnym lwowskim obejmującym województwa lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie / S. Lehnert. – Lwów: Nakł. Wydawnictwa książek szkolnych w Kuratorium okręgu szkolnego Lwowskiego, 1924. – XXXII, 220 (I) + 160 (II) s.
34. Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych / Pod red. Z. Zagrowskiego. – Lwów-Warszawa: Księgarnia Polska, 1924. – 619 s.
35. Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego im. Króla Władysława Jagiełły w Drohobyczcu za rok szkolny 1932/33. – Drohobycz, 1933. – 80 s.
36. Szematyzm nauczycielski Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego z kalendarzem informacyjnym na rok 1914. – Lwów: Nakł. Towarzystwa Pedagogicznego, 1914. – 302 s.

REFERENCES

1. Vynnytskyi V. Tainyi Plast u polskii himnazii v Drohobychi / V. Vynnytskyi // Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. – Niu-York – Paryzh – Sidnei – Toronto, 1973. – T. 1. – S. 490–496.
2. Visty z Okruzhnykh Viddiliv // Uchytelske slovo. – Lviv, 1925. – Ch. 2. – S. 14–16.
3. Haliv M. Drohobyt'ska povitova shkilna rada (1921–1939 rr.) / M. Haliv, I. Chava // Suchasni tendentsii rozvytku osvity i nauky v interdystyplinarnomu konteksti: Materialy II-yi Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (24–26 bereznia 2016 roku) / [redaktory-uporiadnyky: I. Zymomria, V. Ilnytskyi]. – Cherkiv – Uzhhorod – Drohobych: Posvit, 2016. – S. 39–40.
4. Haliv M. Seredni navchalni zaklady u Drohobychi (1919 – 1939 rr.) / M. Haliv, I. Chava // Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh uchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / Redaktory-uporiadnyky V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria. – Drohobych: Posvit, 2016. – Vyp. 16. – S. 21–32.
5. Haliv M. Ukrainski pryvatni zahalni (pochatkovi) shkoly u mizhvoienomu Drohobychi (1920 – 1939) / M. Haliv, I. Chava // Litopys Boikivshchyny. – 2016. – Ch. 1/90(101). – S. 45–53.
6. Haliv M. Shkilnytstvo Truskavtsia (XIX – pochatok XX st.) / M. Haliv // Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk. – 2017. – Spetsvyypusk. – S. 61–75.
7. Haliv M. D. Narys istorii shkoly sela Litynia (XIX – persha polovyna XX st.) / Mykola Dmytrovych Haliv. – Drohobych – Stryi: PP Tkachyk S. A., 2011. – 176 s.
8. Hon M. Sprava S. Shtaihera v konteksti ukrainsko-yevreyskykh vzaiemyn u Halychyni (seredyna 1920-kh rr.) / M. Hon // Yevreiska istoriia ta kultura v Ukraini: Materialy konferentsii (Kyiv, 21–22 serpnia 1995 r.). – K., 1996. – S. 38–44.
9. Hon M. Ukrainskyi natsionalizm i yevrei (1918 – 1939) / Maksym Hon // Ukraina Moderna. – 2010. – № 5 (16). – S. 252–268.
10. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO). – F. 1137. – Op. 3. – Spr. 27.
11. DALO. – F. 1262. – Op. 36. – Spr. 1.
12. DALO. – F. R-1926. – Op. 1. – Spr. 64.
13. Dobrianskyi B. Ukrain'ska zhinocha uchytelska seminariia sester Vasyliianok / Bohdan Dobrianskyi // Litopys Boikivshchyny. – 1995. – Ch. 1/55. – S. 19–24.
14. Dobrianskyi B. Ukrain'ska zhinocha seminariia sester Vasyliianok (z istorii kraiu) / Bohdan Dobrianskyi // Frankova krynytsia. – 1993. – 20 lystopada.
15. Dobrianskyi B. Shkilnytstvo u Drohobychi mizh dvoma svitovymi viinamy / Bohdan Dobrianskyi // Drohobycz – miasto wielu kultur. – Rzeszyw, 2005. – S. 105–115.
16. Dobrianskyi B. Z istorii Drohobyt'skoi ukrainskoi uchytelskoi seminarii sester Vasyliianok / Bohdan Dobrianskyi // Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk. – Drohobych, 1995. – Vyp. I. – S. 78–82.
17. Dutko-Slonska L. Drohobyt'ska ukrainska himnaziia imeni Ivana Franka 1918 – 1944 rr. / L. Dutko-Slonska, L. Kovaliv-Havryshchak, N. Petrychka-Harbuziuk, I. Nevmerzhytska. – Drohobych: Posvit, 2014. – 412 s.
18. Z diialnosti Okruzhnykh Viddiliv // Uchytelske slovo. – Lviv, 1921. – Ch. 7. – S. 4–6.
19. Iz martyrologii ukrainskoho uchytelstva // Uchytelske slovo. – Lviv, 1920. – Ch. 7. – S. 3–4.

20. Monolatii I. Yevreyskiy diskurs zakhidnoukrainskoi etnopolitychnoi sfery (kinets XIX – pochatok XX st.) / Ivan Monolatii // *Judaica Ukrainica*. – 2012. – № 1. – S. 73–110.
21. *Narysy z istorii Drohobycha (vid naidavnishykh chasiv do pochatku XXI st.)* / Nauk. red. L. Tymoshenko. – Drohobych: Kolo, 2009. – 320 s.
22. Orlevych I. Rusofilska techiia na pochatku 1920-kh rokiv u Halychyni / Iryna Orlevych // *Halychyna*. – 2013. – Vyp. 22–23. – S. 200–208.
23. Senkiv M. Kulturno-natsionalne zhyttia Drohobycha u mizhvoiennyi period (1919 – 1939 rr.) / Mykhailo Senkiv // *Drohobytskyi kraieznavchy zbirnyk*. – Drohobych, 2011. – Vyp. XIV – XV. – S. 338–344.
24. Solchanyk A. D. *Ukrainska himnaziia im. Ivana Franka* / A. D. Solchanyk // *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka*. – T. 1. – Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto, 1973. – S. 444–466.
25. Stetsiuk O. Sionistskyi rukh v Drohobychi / Oleh Stetsiuk // *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys «I»*. – 2013. – № 71. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ji.lviv.ua/n71texts/Sionistskyj_ruh.htm
26. Tustanivskiy V. Derzhavna himnaziia imeni Vladyslava Yahelly v Drohobychi / V. Tustanivskiy // *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka*. – Drohobych, 1997. – T. 4. – S. 329–333.
27. Franko I. Ya. *Politychni storonnystva v Halychyni* // Franko I. Ya. *Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. – K.: Naukova dumka, 1985. – T. 46, Ch. 1. – S. 543–549.
28. Khomych L. *Pedahohichna diialnist Bruno Shultsa v navchalnykh zakladakh Drohobycha mizhvoiennoho periodu* / Lesia Khomych // *Problemy humanitarnykh nauk. Serii: Istorii*. – Drohobych, 2015. – Vyp. 36. – S. 103–121.
29. *Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u Lvovi (dali – TsDIAUL)*. – F. 179. – Op. 2. – Spr. 1001.
30. *TsDIAUL*. – F. 179. – Op. 2. – Spr. 999.
31. *TsDIAUL*. – F. 179. – Op. 3. – Spr. 768.
32. *TsDIAUL*. – F. 348. – Op. 1. – Spr. 5410.
33. Lehnert S. *Spis nauczycieli publicznych szkól powszechnych i państwowych seminariów nauczycielskich oraz spis szkól w okręgu szkolnym lwowskim obejmującym województwa lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie* / S. Lehnert. – Lwów: Nakł. Wydawnictwa książek szkolnych w Kuratorium okręgu szkolnego Lwowskiego, 1924. – XXXII, 220 (I) + 160 (II) s.
34. *Spis nauczycieli szkól wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych* / Pod red. Z. Zagyrowskiego. – Lwow-Warszawa: Księgarnia Polska, 1924. – 619 s.
35. *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego im. Króla Władysława Jagiełły w Drohobyczu za rok szkolny 1932/33*. – Drohobycz, 1933. – 80 s.
36. *Szematyzm nauczycielski Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego z kalendarzem informacyjnym na rok 1914*. – Lwów: Nakł. Towarzystwa Pedagogicznego, 1914. – 302 s.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2017 р.

УДК: 94 (477) «1918/1939»

DOI 10.24919/2519-058X.5.116970

Тарас ГРИНЕВИЧ,

orcid.org/0000-0001-6018-6140

*кандидат історичних наук, старший викладач Інститут підприємництва та перспективних технологій, Національний університет «Львівська політехніка»
(Україна, Львів), taras.gr.mail@gmail.com*

НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ У II РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

У статті аналізується історія розвитку політичного руху націонал-демократії у Польщі в міжвоєнний період. Його участі в політичному житті та управлінні державою, особливості політики в різних сферах суспільного життя. Висвітлюється ідеологія політичних партій, що були частиною руху. Окремо увагу звертається на погляди націонал-демократів на вирішення національного, а зокрема українського, питання у II Речі Посполитій. Вивчено проблему еволюції націоналістичних рухів та організацій і їх місця у польському суспільстві в 1918 – 1939 роках.

Ключові слова: націонал-демократія, націоналізм, полонізація, асиміляція, II Річ Посполита.

Літ. 15.

Taras HRYNEVYCH,

*Ph D (History), Senior Lecturer of the Institute of Entrepreneurship and Advanced Technologies,
National University «Lviv Polytechnic»
(Ukraine, Lvov), taras.gr.mail@gmail.com*

NATIONAL-DEMOCRATIC MOVEMENT AND THE NATIONAL QUESTION IN THE II RZECZPOSPOLITA

The article analyzes the development of political movement of National Democrats (alias NDs, endecs) in Poland during the interwar period. The process of appearance of the movement in the previous stateless period of Poland's history and formation of Polish NDs' ideologic foundations is considered. The peculiarities of development of the national democratic movement under conditions of the revival of the independent II Rzeczpospolita, creation of new political organizations by the endecs, their participation in parliamentary life and government are described. The attention is drawn to the development of ideological postulates of the movement in which the evolution of the views of Polish nationalism of the first half of the 20th century was reflected. The National Democrats opposed the ideas of marshal J. Pilsudski and his political camp, who were in favour of creating a federal state of the peoples in the territories between the Black and Baltic Seas and wished to build a mono-ethnic state within the boundaries of the resettlement of the Polish people. The endecs' views on the solution of the national question in the interwar Polish state, which developed the concept of national assimilation of the foreign ethnic group into Polish environment, are highlighted separately. Important in the ideology of Polish national democracy were the postulates of building a socially corporate society with the rule of elites where the nation was seen as the highest value and viewed as a living organism wherein each of its members fulfills the role assigned to it. Also endecs were opponents of liberalism, individualism and market economy. The importance of traditions and the Catholic Church for maintaining the unity of the Polish people is stressed. Separately, the article examines the land and educational policy of the ruling camp, headed by the National Democrats. In land policy, the endecs promoted the strengthening of Polish landowners in the eastern lands inhabited by the non-Polish majority of the II Rzeczpospolita and contributed to the Polish resettlement movement on these lands, in particular, the actions of settling Polish military colonists. In education they defended the idea of assimilation of Ukrainians, Lithuanians and Byelorussians through liquidation of their national education and introduction of bilingual and exclusively Polish-speaking education. The activities of the Polish national-democratic movement in the interwar period greatly contributed to aggravation of interethnic relations, intensification of Polish chauvinism and oppression of national minorities. This, in turn, led to a deepening of the Polish-Ukrainian conflict, which grew into a bloody confrontation during the Second World War and subsequent years.

Key words: national-democracy, nationalism, polonization, assimilation, II Rzeczpospolita.

Ref. 15.

НАЦИОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС ВО П РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ

В статье анализируется история развития политического движения национал-демократии в Польше в межвоенный период. Его участия в политической жизни и управлении государством, особенности политики в различных сферах общественной жизни. Освещается идеология политических партий, которые были частью движения. Отдельное внимание обращается на взгляды национал-демократов на решение национального, а в частности украинской, вопрос во П Речи Посполитой. Изучена проблема эволюции националистических движений и организаций и их места в польском обществе в 1918 – 1939 годах.

Ключевые слова: национал-демократия, национализм, полонизация, ассимиляция, П Речь Посполитая.

Лит. 15.

Постановка проблеми. XIX ст. було періодом творення модерних націй та націоналістичних ідеологій. Особливо активно такі процеси відбувалися серед народів, позбавлених власної державності. Одним із них були поляки, які втратили свою незалежність та були розділені державами-агресорами наприкінці XVIII ст. У кінці XIX ст. у польських політичних колах сформувався новітній націоналістичний рух, що в ході своєї історії був представлений кількома різними організаціями та партіями, відомий під загальною назвою націонал-демократів (Narodowa Demokracja) або скорочено – ендеків. Невдовзі ця політична сила набула значної популярності і висунулась у гроно домінуючих рухів у польському політикумі. Після здобуття Польщею незалежності ендеки отримали найбільшу кількість мандатів у парламенті, стали однією із правлячих партій та значною мірою визначали політику П Речі Посполитої у перші роки її існування. Міжвоєнна польська держава зіткнулася із низкою значних проблем як зовнішньополітичного, так і внутрішнього життя. Чи не однією із найгостріших було національне питання у країні, де значний відсоток населення складали представники інших районів, які часто складали більшість населення у певних регіонах. Найбільшою такою національною групою були українці, що вирізнялися своєю політичною активністю та в значній своїй частині бажали побудови на заселених ними землях власної незалежної держави. Серед українців також активно розвивався націоналістичний рух, який у цих умовах закономірно вступив у конфронтацію із польськими націоналістичними організаціями. Таким чином, однією із головних проблем ендеки бачили розв'язання національного, зокрема українського, питання.

Аналіз досліджень. Проблема історії та ідеології націонал-демократичного табору дочекалася у сучасній Польщі ґрунтовного висвітлення в працях багатьох дослідників. Особливістю розвитку суспільно-політичних настроїв серед поляків в останні роки є зростання зацікавлення до право-консервативної чи навіть націоналістичної ідеології, що тягне за собою звернення до поглядів ендеків. Це, зі свого боку, породжує перевидання творів ідеологів цього руху та вивчення їх діяльності. Окрім популярних аматорських чи політично заангажованих творів, виділяється і низка ґрунтовних наукових досліджень. Зокрема присвяченими ставленню націонал-демократів до українського питання були статті Вітальда Войдили [15] та Романа Вапінського [13]. Особливо глибокою та панорамною у висвітленні відносин між ендеками та українцями на фоні історії міжвоєнної Польщі є праця Магдалени Новак [10]. Також цікавими є окремі дослідження висвітлення польсько-українських стосунків у пресі, близькій до націонал-демократичного табору [8]. Попри важливість цієї проблематики для вивчення історії українського народу та його відносин із поляками окремих більш ґрунтовних праць присвячених руху націонал-демократів та їх ставлення до національного, а зокрема українського, питання у вітчизняній історичній науці на сьогодні немає.

Мета статті. Вивчення історії польського націонал-демократичного руху, їх ідеології та ставлення до національного питання дасть можливість краще зрозуміти особливості політики

польської влади та ставлення у польському суспільстві до українців у період II Речі Посполитої. Дослідження цієї важливої проблеми заповнить вагомий пробіл в українських історичних студіях як полоністичного характеру, так і щодо вивчення історії українського народу в складі польської держави міжвоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу. У 1893 р., на основі старшої Польської Ліги (Ligi Polskiej), утворилася Національна Ліга (Liga Narodowa), що дала початок націонал-демократичному руху. Її поява була зумовлена переходом керівництва до рук молодших членів Польської Ліги на чолі з Зигмунтом Баліцким, Яном Людвіком Поплавським, Теофілом Валігурським, Каролем Рачковським та Романом Дмовським, що були незадоволені нерішучістю та розмитою ідеологією організації. Перебуваючи в конспірації, Ліга організовувала страйки та акції непокори, видавала пропагандову літературу. Головним їх завданням була національна просвіта населення, а зокрема мас селянства, і залучення їх до праці на користь польської справи. Також ставили собі за мету творення свідомої польської нації, що зможе опиратися іноземним впливам та боротись за відновлення власної держави. Поступово керівництво над Національною Лігою перейшло в руки Р. Дмовського, який після виходу в 1902 р. в світ його праці «Думки новітнього поляка» став провідним ідеологом націоналістичного руху. У 1897 р. було утворено Націонал-демократичну партію (Stronniactwo Narodowo-Demokratyczne) на чолі із Р. Дмовським. Після революції 1905 р. в Російській імперії Націонал-демократична партія ввійшла в Думу та утворила там об'єднання «Польське коло». Головними цілями, які ставив перед собою рух, була т.зв. «органічна праця» для зміцнення польського народу в економічній та культурній сфері при прагматизмі у політиці, що передбачав відхід від ідей збройної боротьби з окупантами. Особливо важливими були питання розвитку національної свідомості у широких масах, будівництво національної єдності, культивування традиційних цінностей та патріотичне виховання суспільства [4]. Ендеки були противниками ідей класової боротьби. Для них вони були такими, що відвертали народ від головної мети – національного відродження. Соціалістичні рухи закликали до єднання робітничих верств без урахування їх національності та побудови понаднаціонального і понадконфесійного суспільного ладу. Натомість для ендеків головним було створення національної держави. Модерний космополітизм та ідеї безкласової чи пролетарської держави суперечили концепціям традиційних національних цінностей і керівної ролі еліт. Саме тому націонал-демократи послідовно боролися проти будь-яких лівих рухів, у тому числі і проти «Польської соціалістичної партії» Пілсудської попри всю національно-визвольну ідеологію останньої. Під час революції 1905 р. між обома рухами точилася запекла боротьба, що виявлялась навіть у численних убивствах. Ширилися чутки, що Дмовський уклав таємне порозуміння з царським режимом з метою знищення ППС Пілсудського.

У період до відновлення незалежності Польщі Р. Дмовський виступав проти антиросійських акцій. Такі свої погляди він постулював уже після обрання депутатом II Державної Думи в 1907 р. у книзі «Німеччина, Росія та польське питання» [5, 271]. Там він відстоював тезу, що Росія, на відміну від інших держав-поневолювачів, є меншим злом завдяки своєму менш високому рівню цивілізаційного розвитку, який не загрожує полякам асиміляцією. З Росією він пов'язував надії на відновлення польської автономії та боротьби проти Німеччини. Саме Німеччина, на думку політика, є віковичним ворогом Польщі, який вибрав собі головний історичний вектор розвитку в експансії на сході. Німці загрожують самому існуванню поляків провадячи політику їх маргіналізації («пролетаризацію») та культурної асиміляції. Бажаючи поглибити польсько-російський політичний діалог та продемонструвати свою лояльність, Дмовський вступив до неославістського руху. Його діячі ставили собі за мету протидіяти германізації слов'ян та перетворення Австро-Угорщини на федерацію німців, угорців та слов'ян. Утім, через внутрішні конфлікти між представниками різних слов'янських народів, що мали відмінні погляди на майбутнє, та втратою підтримки із сторони урядових кіл Росії через їх ідеї рівності всіх слов'янських народів та відступ від позиції домінації росіян, після II неославістського конгресу в Петербурзі (1909) рух почав занепадати [12, 125–126]. Такі проросійські дії Дмовського викликали гостре несприйняття багатьох польських діячів і призвели в 1908 – 1911 рр. до розколів у Національній Лізі.

Подолати тенденцію виходу із членства в Національній Лізі і Націонал-демократичній партії та втрати популярності в масах ендекам та Дмовському вдалося завдяки посиленню у тогочас-

ному польському суспільстві антагонізму з українцями і євреями. Їх активний розвиток в економічному і культурному плані та боротьба за розширення політичних прав загрожували потіснити поляків із домінуючої позиції. Особливо гостро конфлікт розгорався у Галичині. Ці тенденції використали ендеки, які завжди вважали непольські національні групи, що мешкали на землях колишньої Речі Посполитої, внутрішніми ворогами поляків, які перешкоджають їхньому національному розвитку та консолідації. Українців в Галичині ендеки розглядали як знаряддя німецької влади спрямоване проти польського руху. Підтвердження цьому вони знаходили в нейтральній, а подеколи і проукраїнській політиці Австрії. Вони активно закликали боротися проти «українізації» Галичини та за відстоювання «польськості» Львова, колонізації шкільництва і адміністрації в регіоні. Особливо гостро протистояння проявлялося після вбивства українським студентом Мирославом Січинським намісника Галичини графа Анджея Потоцького (1908). Утім влада Галичини не сприйняла такі позиції ендеків. Керівництво краю, що перебувало в руках консерваторів на чолі із новим намісником істориком Міхалом Бобжинським, відстоювало ідею примирення із українцями та використання їх у політиці підтримки Монархії Габсбургів. В ендеках вони вбачали підбурювачів громадського спокою та ворогів політики австрополялізму. Підсилювали таку позицію і симпатії Р. Дмовського щодо Росії. Проросійської та антигерманської агітації в межах Австро-Угорщини влада звичайно не могла толерувати [1, 522–523]. Під час I Світової війни ендеція підтримала держави Антанти. Це поглибило розкол між ними та парамілітарними організаціями Ю. Пілсудського, що симпатизували Четвертному союзу ППС.

Після відновлення незалежності польської держави Національно-демократична партія (1919) була перетворена на Народно-національний союз (*Związek Ludowo-Narodowy*). У союзі із Християнським союзом національної єдності та Польською народною партією «П'яст» та іншими правими організаціями ендеки сформували парламентську більшість та уряди, що правили державою в 1919 – 1926 рр. У нових політичних реаліях зазнала трансформації ідеологія націонал-демократів. Посилилася націоналістична риторика, що спиралась на концепції виняткової позиції католицької церкви у державі. У візіях на державний устрій ендеки відкидали ідею поліетнічної та полікультурної держави і вважали, що вона може дієво функціонувати лише будучи втіленням інтересів одного народу. Особливо гостро «внутрішню загрозу» націонал-демократи почали вбачати у національних меншинах після вибору першого президента II Речі Посполитої Габріеля Нарутовича, якого підтримали представники непольських груп у парламенті. Спільне голосування за Нарутовича соціалістів та національних меншин усвідомило ендекам серйозність загрози політичної сили неполяків, що могли демократичним шляхом добиватись власних цілей в обхід волі польських націоналістів.

Правління уряду «Хієно-П'яст» припало на розпал економічної кризи. Інфляція та безробіття набирали гігантських масштабів. Країну потрясли масові страйки, ініційовані опозиційною Польською соціалістичною партією, що 5 листопада 1923 р. у Кракові, Тарнові та Бориславі переросли у збройні сутички із загиблими. Конфлікт у сеймі призвів до відставки уряду В. Вітоса вже у середині грудня цього ж року.

Новий кабінет міністрів очолив націонал-демократ Владислав Грабський. Уряд послідовно дотримувався ідей асиміляції національних меншин. З цією метою у липні 1924 р. з ініціативи міністра освіти ендека Станіслава Грабського було прийнято постанову про реформу шкільництва т.зв. *Lex Grabski*, якою запроваджувались двомовні (утраквістичні) школи. Постанова, попри декларовані дозволи звертатись до державних органів українською чи білоруською мовою та засновувати приватні школи з викладанням на мовах національних меншин, насправді активно сприяла колонізації. Вона спричинилася до ліквідації українського шкільництва. У двомовних школах на практиці суцільно домінувала польська мова, на якій, зокрема у старших класах, провадилась більшість уроків. Згідно з постановою, якщо 20 батьків в будь-якій школі висловилося за навчання на польській мові, то вона запроваджувалась як єдина мова викладання. Натомість для впровадження другої мови навчання у польській школі необхідне було звернення батьків від 40 % усіх учнів [9, 621]. Також було дозволено представникам національних меншин подавати звернення до органів державної адміністрації на власних національних мовах. Такі заходи мали, на думку їх творців, сприяти залагодженню міжнаціонального конфлікту.

Правління право-центристського блоку та його політика посилювали міжнаціональні конфлікти. Їх підігрівали і східні сусіди Польщі, які вважали спільний кордон з II Річчю Посполитою тимчасовим вимушеним явищем. На східному пограниччі розгорнулася справжня партизанська війна. Диверсії та напади здійснювало місцеве литовське, білоруське та українське населення, що отримувало матеріальну та логістичну допомогу з Литви й СРСР. Так, 24 вересня 1924 р. диверсійна група захопила у Поліському воєводстві поїзд та піддала карі бичування його пасажирів, зокрема поліського воєводу Станіслава Довнарівича, сенатора Болеслава Вислоуха і єпископа Зигмунта Лозинського. А 5 вересня 1924 р. у Львові було проведено невдалий замах на президента С. Войсеховського. Розв'язання цих проблем здебільшого покладалося на військових, яких призначали воєводами на Кресах. З метою боротьби проти повстанських груп було утворено особливу військово-поліційну формуцію «Корпус охорони пограниччя». Самі ж ендеки в парламенті вимагали запровадити у східних воєводствах надзвичайний стан [10, 87].

За період свого правління до «травневого перевороту» (1926) парламентські групи та організації націонал-демократів послідовно дотримувалися ворожого щодо національних меншин курсу. Ендеки зазначали «...не ворожі настрої меншин щодо держави, а само їх існування є перешкодою державі в досягненні мети для якої вона існує: створення доброго, творчого життя всього свого населення. Питання меншин не механічно із позиції сили, але органічно із позиції мети держави і з позиції найвищого блага всього її населення повинно бути розв'язане та ліквідоване» [10, 79].

Ідеологія націоналістичного табору щодо асиміляції непольського населення східних воєводств та зміцнення у цих регіонах «польської стихії» втілювалась в аграрній політиці право-центристських урядів парламентського періоду II Речі Посполитої. Уже у грудні 1920 р. Установчий сейм прийняв рішення про наділення землеволодіннями ветеранів війн за незалежність і кордони Польщі. Для розподілу було виділено землі, що колись належали російській державі та володіння, покинуті колишніми власниками, здебільшого російськими аристократами і поміщиками. Особливого розмаху кампанія військового осадництва набула в 1921 – 1923 рр. та тривала до початку 1930-х рр. Таким чином було засновано майже 8 тис. осадницьких господарств, а об'єднуючий таких колоністів Союз Осадників у 1934 р. нараховував бл. 16 тис. осіб. Утім такі кількості поселенців не внесли якихось значних змін в етнічну карту регіону, натомість значно погіршили ставлення місцевого українського та білоруського населення до польської держави і народу, що бачило у них загарбника такої бажаної землі.

Розв'язання земельного питання було чи не найбільш дражливим і необхідним із поміж проблем міжвоєнної польської держави. Актуальності йому додавала значна частина селянства у загальній кількості мешканців країни – селяни згідно із переписом населення 1921 р. становили бл. 75 %, а для 64 % із них сільське господарство було єдиним джерелом доходів. Згідно з ухвалою Установчого сейму (10 липня 1919 р.), поділу мали підлягати державні землі та такі, що перебували у власності публічних організацій і Церкви (в останньої за погодженням із Ватиканом). У поміщиків за викуп забирали лише надлишки понад встановлений максимум землеволодіння, що для східних воєводств був встановлений у 400 га (центральної воєводства від 60 до 180 га). Це *de facto* зберігало великі землеволодіння. Отримати ж землю могли лише селяни які служили у польській армії, а отже, це не поширювалось на українське селянство. Згідно із реформою 15 липня 1920 р., польська влада, перед загрозою більшовицького наступу, для заохочення вступу у військо, надавала солдатам землі на вигідних умовах при виключенні із поділу всіх, хто ухилявся від військової участі та самовільно займав поміщицькі землі. Пункти ухвали 1919 р. фактично було підтверджено у Лянцкоронському пакті 1922 р. зі збереженням максимуму землеволодіння в 400 га у східних воєводствах та 1000 га у т.зв. «промислових маєтках», якими володіли підприємства з переробки сільськогосподарської продукції. Для малоземельного селянства ці постанови ніяк не сприяли поліпшенню їх становища, адже вони не мали необхідних сум для викупу за ринковою вартістю земель у колишніх власників. Невеликі зміни були внесені ухвалою сейму від 28 грудня 1925 р., яка була чинна до кінця існування II Речі Посполитої. Максимум землеволодіння на Східних Кресах встановлювався в 300 га (в центрі 180 га). Малоземельні або безземельні селяни, що отримували землі, могли отримати господарства до 20–35 га, а їх виплати за землю передбачалося розтягнути на 20 та 41 рік відповідно при 5 % кредиті (фактично власники

укрупнених володінь мали виплатити ціну 10 %, а безземельні – 5 % від ринкової вартості). Втім навіть такі умови для багатьох селян були занадто обтяжливі. Із можливостей купувати наділи було виключено осіб, що отримали вигоди за антидержавну діяльність та ухилялися від військової служби в 1919 – 1921 рр. [1, 192–196].

Ударом для селян була ліквідація сервітутів рішеннями 1920 та 1922 рр. Селяни мали укладати із власниками лісів та пасовищ добровільні угоди. Компенсацією за втрату можливості користуватись ними ставало наділення додатковими невеликими ділянками та грошові виплати. Втім такі маленькі наділи землі чи мізерні суми грошей не дали змоги компенсувати шкоду для селян східних воєводств (зокрема Полісся, Волині та Карпат), завдану втратою сервітутів, користування якими було невід'ємним елементом, необхідним для виживання.

Встановлення влади II Речі Посполитої було для селянства руйнацією сподівань на поліпшення їх соціально-економічного становища. Падіння Російської та Австро-Угорської імперії та пов'язані із ними революційні зміни давали селянам надію на ліквідацію станових привілеїв давнього дворянства та розподілу панських маєтків між їх колишніми підданими. Як більшовики, так і ЗУНР та УНР обіцяли надати селянам землю, натомість польська влада сприяла поверненню поміщицького землеволодіння. Багато селян, які у буремні революційні та воєнні роки ділили покинуті панські землі чи й самі виганяли панів із маєтків, тепер переслідувалися законом та були вилучені із процесу наділення землею. Також українське населення не брало участі у боротьбі за польську державність та навіть само збройно боролось проти неї, а отже, перебувало у кінці черги на можливість набути землю. Додатково на процес впливала дискримінаційна політика польської влади, що гальмувала розподіл маєтків польських поміщиків між місцевим селянством, всіляко скорочували їх наділи та взагалі надавали перевагу у наділенні землею польським колоністам за рахунок українського, білоруського і литовського селянства.

У другій половині 1925 р. у Польщі розпочалася економічна криза, спричинена митною війною з Німеччиною. Вона призвела до значного зниження курсу злотого. Заборгованість держави, а зокрема відмова Банку Польщі у співпраці з урядом з підтримання курсу злотого, та конфлікт із робітничими організаціями спричинили падіння кабінету В. Грабського 13 листопада 1925 р. Подальша парламентська на урядова криза поглибила політичний конфлікт у державі. Це посприяло приходу до влади Ю. Пілсудського, який у травні 1926 р. здійснив військовий переворот під гаслом подолання суспільно-політичної кризи та «оздоровлення» самої політичної системи. Це започаткувало період авторитарного панування блоку «санації» та кінець парламентського правління, де домінуючою силою були націонал-демократи.

Після «травневого перевороту» розпочався новий період існування націонал-демократичного руху. Через втрату влади парламентської коаліції, у якій провідне місце посідали ендеки, Дмовський взявся організувати політичну структуру, що могла б об'єднати всі націоналістичні течії та протистояти новій владі. У грудні 1926 р. на загальному з'їзді правих сил у Познані було утворено «Табір великої Польщі» (*Obóz Wielkiej Polski*). Завдяки активній націоналістичній пропаганді організація користувалася значною популярністю серед молоді, середнього класу та частини інтелектуалів і невдовзі стала найчисельнішим рухом у Польщі (бл. 200–300 тис. членів). ТВП мав стати понадпартійною організацією, що об'єднувала широкі маси на засадах національної солідарності, зав'язків з католицтвом та боротьби із усім що ослаблювало б державу – тобто з лівими рухами та національними меншинами. В устрої держави відстоювали концепції відходу від демократично-парламентських форм правління до зміцнення виконавчої влади, сформованої за принципами суспільної ієрархії та верховенства елітарних груп. У творенні Табору його очільники мали за зразок фашистську організацію Італії. Ще в 1925 р. Дмовський висловлював своє захоплення фашизмом та Муссоліні в інтерв'ю «Варшавській газеті»: «Якщо б ми були подібні до сучасної Італії, якщо б мали таку організацію як фашизм, якщо б нарешті ми мали Муссоліні, безсумнівно найвеличнішу людину сучасної Європи, тоді б нічого більше нам не було б потрібно». Втім політичні кола санації швидко зрозуміли загрози, які несе нова організація їх пануванню та вже з 1927 р. розпочали кампанію по боротьбі з «Табором». Масові арешти та закриття регіональних його осередків відбулись в 1932 р. Остаточо ж «Табір великої Польщі» було розпущено в 1933 р. за звинуваченням в: «діяльності, що суперечить кримінальному кодексу та наказам дер-

жавної влади, через постійну інспірацію ексцесів та хвилювань, підбурювання партійної та расової ненависті, проведення демонстрацій та зібрань з виразним наміром підбурювати населення проти державної влади» [11, 161].

Поруч із понадпартійним об'єднанням «Табору великої Польщі» у ході перетворення Народно-національного союзу у жовтні 1928 р. було утворено Національну партію (Stronnictwo Narodowe). Головною метою свого існування вона ставила побудову католицької національної польської держави. Її члени виступали за ієрархічну організацію суспільства із офіційним наданням національній польській еліті керівної ролі у державі. Особливо активно такі ідеї відстоювала група т.зв. «молодих» членів НП, що перебували у тісному зв'язку із «Табором великої Польщі». Вони пропагували ідею про кризу ліберальної демократії та потребу заміни її націоналізмом і католицизмом. Партія користувалась значною популярністю в Західній та Центральній Польщі, Вільні та Львові і нараховувала в 1938 р. бл. 200 тис. членів. Пропагували ідеї колонізації національних меншин і антисемітизму, станово-корпораційного суспільства, боротьби проти капіталістичного засилля, здійснювали антикомуністичні акції. НП за зразками італійських фашистів організовували демонстрації та марші із використанням специфічних фашистських атрибутів (зокрема т.зв. «римське привітання» та особливу уніформу).

На основі внутрішніх суперечок та радикалізації націоналістичних поглядів частини діячів ендеції у 1932 р. з'явився «Союз молодих націоналістів» (Związek Młodych Narodowców). Попри невелику чисельність (до 1000 осіб) до «Союзу» входили багато журналістів та інтелектуалів, що мало наслідком появу великої кількості публікацій та видавничого поширення їх ідей. Вони ставили собі за мету об'єднання ендеків і прихильників санації в єдиному націоналістичному русі задля перетворення Польщі на панівну державу регіону (mocarstwo) через можливе розширення кордонів у Прибалтиці і на заході за рахунок Німеччини. Що ж до національних меншин, то вони дотримувалися ідей антисемітизму та колонізації Східних Кресів.

Найбільш радикальні члени націонал-демократичного руху в березні – квітні 1934 р. заснували «Національно-радикальний табір», що був особливо популярним серед студентської молоді Варшави. Вони виступили за моральне, економічне та політичне «оздоровлення» польського суспільства в часи поглиблення соціально-економічної кризи. У таких гаслах вони уподібнювалися до «оздоровлення» («санації»), пропагованого в 1926 р. табором Пілсудського. Але тепер націонал-радикали хотіли «оздоровити» Польщу уже від політики пілсудчиків. Вони вимагали опертя внутрішньої політики держави на засадах католицизму та мілітаризації суспільства через тісне переплетіння зав'язків армії і народу («польська держава має бути збройною організацією народу»). У зовнішній політиці хотіли, щоб польська держава об'єднала у своїх кордонах усі землі, населені поляками, та такі, що «перебувають під впливом польської цивілізації». Українців і білорусів вважали «гідними стати співтворцями» польської цивілізації, а отже, на відміну від євреїв, гідними мати громадянські права. Сучасний економічний лад вважали несправедливим і аморальним, а отже, шкідливим для нації. Причину такого стану бачили у засиллі євреїв, що нібито тримають у своїх руках усі національні багатства. Промисловість, що перебуває в іноземних руках, повинна бути націоналізована, а її робота скерована на благо народу. Втім вони, як і всі прихильники націонал-демократичної ідеї, вважали необхідним збереження приватної власності. Державу слід будувати на «ієрархії жертвовності, що виникає із рівня зв'язку долі кожного поляка із долею нації як цілісності, а не на ієрархії грошей та матеріалістичного відношення до держави» [3, 102]. Через їхні збройні напади на соціалістів влада взялась за ліквідацію організації. Арешти членів були проведені як частина поліцейської акції після вбивства бійцями ОУН міністра Перацького в червні 1934 р.

Частина з колишніх членів НРТ на чолі з його співзасновником Болеславом Пясецьким заснували в 1935 р. нелегальну фашистську організацію «Національно-радикальний рух Фаланга» (Ruch Narodowo-Radykalny Falanga). Рух проповідував антисемітизм, боровся проти комуністів, соціалістів та НСДАП у регіонах компактного проживання німців в Померанії. Вона користувалася популярністю серед студентства та великих землевласників, а зближення із радикальним крилом табору санації («Табором національного єднання») дозволила їм повернутися у 1937 р. до легального статусу.

Слід відзначити, що після смерті Пілсудського (1935) із приходом до влади Е. Ридз-Сьмігли частина діячів-ендеків вступили на шлях співпраці з владою. Цьому також сприяло, що влада поступово переймала ідейні постулати націоналістів. Особливо це стосувалося питань гуртування польської нації довкола традиційних цінностей, бачення нації як вищої цінності та боротьби проти національних меншин. Ендекам імпонувало, що влада відходила від ідей федералізму та співпраці із національними меншинами і починала бачити їх внутрішньою загрозою Польщі, яку треба обмежити у правах та засобах існування, провести їх асиміляцію.

Ідеологія польської націонал-демократії базувалась на теоріях соціального дарвінізму та ніцшеанської філософії. Вони відстоювали ідею детермінації соціальних процесів тенденціями боротьби за виживання між групами. У цій боротьбі мали викристалізуватися й еволюціонувати нові вищі суспільні елементи. Тому така боротьба розглядалась як позитивна для польського народу, адже допомагатиме йому сформуванню і зміцнити свою національну свідомість. Через призму ідеї конфлікту Р. Дмовський розглядав і всі сусідні народи як більшу чи меншу загрозу. Найнебезпечнішими серед них є німці, натомість народи Східної Європи мали підпасти під домінацію поляків як менш розвинуті та позбавлені державницьких і владних «інстинктів». Це втілювалось в ідеях «національного егоїзму». Він постулював першочерговість задоволення інтересів власного народу, тоді як врахування інтересів та прав інших народів (у тому числі й національних меншин) розглядалися як другорядні. Що ж до самого устрою суспільства, то тут на ідеологію ендеків здійснили великий вплив ніцшеанські концепції правління еліт. Згідно з ними, у боротьбі народу за виживання мають сформуватись провідні верстви наділені інстинктами творців та лідерів, що поведуть загал до процвітання. Р. Дмовський як прихильник подібних поглядів був дійстом та критично ставився до християнства. Він уважав його мораль шкідливою для «здорового національного егоїзму». Зигмунд Баліцький сформував теорію «національної етики», де католицтво відводилося окрема роль як «національній інституції», але підпорядкованій інтересам народу [7, 12–18]. Відстоюючи концепції традиційних національних цінностей, сам Дмовський поступово визнав провідну роль католицтва в житті поляків. У 1928 р. в творі «Церква, народ і держава» він заявляє: «Католицтво не є додатком до польськості, забарвленням її у певний колір, але існує в її осерді, в значному рівні складає її істоту. Намагання відділити у нас католицтво від польськості, відірвати народ від релігії та церкви, є нищенням самої істоти народу». Націонал-демократи були послідовними противниками лібералізму. Основний негатив у ньому вони вбачали у світогляді, що ставив індивіда як головну цінність. Таке зосередження на одиниці та її особистих правах, на їх думку, було шкідливим для об'єднання людей – нації, яка була їх вищою вартістю. Тому ендеки виступали проти політичного плюралізму та ліберальної капіталістичної економіки, беручи за ідеали однопартійну систему і корпоративну економіку.

Станово-корпоративні теорії та концепції правління еліт у програмах ендеків не перешкождали їм підкреслювати демократичність свого руху. Протягом усього періоду існування вони закликали до єднання усіх верств польського суспільства та намагалися залучити до своїх шерех широкі маси, а зокрема селянство. Для них народ бачився єдиним організмом, де кожен його елемент, представлений окремими прошарками, має відігравати власну особливу роль. Традиційним ідеалом суспільного устрою для них були давні зразки І Речі Посполитої, у яких втілювалися постулати станової структури та правління еліт. Утім вони критикували роль шляхти в долях народу в XVII – XVIII ст., що поставила особисті інтереси вище інтересів польського народу. Нова еліта ІІ Речі Посполитої мала виправити ці помилки і стати осердям та гуртівником нації. Пропри ніцшеанські елітарні ідеї ендеки були противниками авторитарного правління і культу вождя Ю. Пілсудського. У ньому вони вбачали суперечність із традиційним польським устроєм та підміну народовладдя, що керується волею й інтересами нації, волею та інтересами однієї особи.

У поглядах на минуле та майбутнє іншонаціональних східних регіонів ІІ Речі Посполитої організатори «Габору Великої Польщі» відстоювали ідею особливих прав польської держави на ці землі. Їх вони обґрунтовували цивілізаційною вищістю поляків, що завжди були політичною та культурною елітою, що панувала в регіоні. «Поляки мають всі права господарів Східних Кресів, хоча і не завжди вони є там у більшості. Однак поляки від століть є творцями духовної та матеріальної культури на Кресах, століттями є захисниками Кресів від нападів ворогів зі сходу

[...] Сьогодні поляки на Кресах становлять еліту цивілізації, вони там є єдиними представниками Заходу і його великих цивілізаційних традицій» [14, 87]. Відкидалися федералістичні проекти, що пропонували пошук компромісу із іншими народами східних «кресів» та утворення багатонаціональної держави, де б забезпечувалися рівні права розвитку усіх національних груп. Тому гострій критиці піддавалась політика воєводи Г. Юзевського на Волині в 1928 – 1930 рр. [10, 153].

Національні меншини, згідно із концепціями ідеологів націонал-демократії, повинні бути обмежені у своєму впливі на польську державу. Згідно із ідеєю перетворення Польщі на моноетнічну державу інші народи були розділені за принципом можливості їх асиміляції. Слов'янські народи Речі Посполитої та литовців було оголошено «польськими родами» та віднесено до польських етнографічних груп. Що ж до єврейської спільноти, яку, на думку Р. Дмовського, неможливо було асимілювати через глибокі цивілізаційні відмінності між євреями та поляками, необхідно було вдатися до їх усунення із суспільного життя Польщі. До них необхідно було застосувати методи економічного тиску, які б привели до ліквідації економічних основ існування єврейства у Польщі. З цією метою ендеки ще з кінця XIX ст. пропагували бойкот єврейської торгівлі, виробництва та сфери послуг, щоб у такий спосіб позбутися «засилля» євреїв у економічному житті. Євреїв звинувачували у витісненні поляків із багатьох професій на роль виконавців фізичної праці. Це, у поєднанні із «спекуляцією» в торгівлі, сприяло їх маргіналізації. У міжвоєнний період націонал-демократи відстоювали ідею правового обмеження євреїв. Зокрема у освіті намагалися впровадити т.зв. *numerus clausus*, що обмежувала б доступ євреїв до освітніх закладів, запроваджено ліміт місць для євреїв. Публічному переслідуванню піддавали багатьох громадських і культурних діячів єврейського походження, зокрема історика Шимона Ашкеназі та поета Юліана Тувіма. Такі заходи, за задумом ендеків, мали змусити євреїв до еміграції з теренів Речі Посполитої [2, 75–76].

Висновки. Розвиток націонал-демократичного руху та особливості перетворень його організацій в напрямі націоналістичної радикалізації відбувалися в ході загальноєвропейських політичних тенденцій до посилення право-радикального політичного спектру. Такий напрям еволюції польського політикуму сприяв загостренню внутрішніх суперечностей серед населення II Речі Посполитої. Польська міжвоєнна держава вирізнялася своєю етнічною строкатістю і значними територіями, заселеними непольською більшістю. Посилення націоналістичної риторики розпалювало міжетнічне протистояння, особливо з українцями як найбільшою національною меншиною Польщі, у середовищі яких також розвивався націоналізм, поглиблений питанням боротьби за створення власної незалежної держави. Залучення ендеків до управління державою у кінці 1930-х рр. і використання владою їх націоналістичної риторики сприяли втіленню право-радикальних ідей у державній політиці. Це, зі свого боку, ще більше поглибило серед національних меншин відчуття загрози своїм правам, національній ідентичності та навіть самому існуванню як національної групи. Таке міжнаціональне протистояння, зрештою спричинило вибух кривавого конфлікту та взаємного винищення поляків і українців в часи II Світової війни й у наступні найближчі роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Brzoza Cz. Historia Polski 1918 – 1945 / Cz. Brzoza, A. L. Sowa. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. – 754 s.
2. Deklaracja Ideowa Obozu Wielkiej Polski // *Życie i śmierć dla Narodu*. Antologia myśli narodowo-radikalnej z lat 30. XX wieku, pod red. A. Mellera i P. Tomaszewskiego. – Warszawa, 2011. – S. 75–76.
3. Deklaracja Obozu Narodowo-Radykalnego, «Strefa. Pismo Narodowo-Radykalne», nr 13, 15 kwietnia 1934 r. // *Życie i śmierć dla Narodu*. Antologia myśli narodowo-radikalnej z lat 30. XX wieku, pod red. A. Mellera i P. Tomaszewskiego. – Warszawa: Prohibita, 2011. – S. 101–104.
4. Deklaracja programu Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego. – Warszawa: Druk F. Wyszyńskiego i S-ki, 1918. – 14 s.
5. Dmowski R. Niemcy, Rosja i kwestia Polska / R. Dmowski. – Lwów, 1908. – 271 s.
6. Doboszyński A. Gospodarka narodowa / A. Doboszyński. – Wrocław: Nortom, 2004. – 240 s.
7. Grott B. Nacjonalizm chrześcijański: myśl społeczno-państwowa formacji narodowo-katolickiej w Drugiej Rzeczypospolitej / B. Grott. – Kraków: Tow. Autorów i Wydawców Prac Nauk. «Universitas», 1991. – 330 s.

8. Halczak B. Publicystyka narodowo-demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych II Rzeczypospolitej / B. Halczak. – Zielona Góra: Wydawnictwo WSP im. T. Kotarbińskiego, 2000. – 222 s.
9. Magocsi P. A History of Ukraine / P. Magocsi. – Seattle: University of Washington Press, 1997. – 621 s.
10. Nowak M. Ukraińcy i Narodowcy / M. Nowak. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007. – 306 s.
11. Rudnicki S. Obóz Narodowo-Radykalny. Geneza i działalność / S. Rudnicki. – Warszawa: Współdzielnia Wydawnicza «Czytelnik», 1985. – 392 s.
12. Tuminez A. S. Russian Nationalism Since 1856: Ideology and the Making of Foreign Policy / A. S. Tuminez. – Lanham-Boulder-New York-Oxford: Rowman and Littlefield publishers, 2000. – 338 s.
13. Wapiński R. Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej / R. Wapiński // Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku czczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej prof. H. Łowmiańskiego. – Poznań: Wydaw. Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, 1997. – 328 s.
14. Wytoczne w sprawach: żydowskiej, mniejszości słowiańskich, niemieckiej, zasad polityki gospodarczej // Życie i śmierć dla Narodu. Antologia myśli narodowo-radykalnej z lat 30. XX wieku, pod red. A. Mellerera i P. Tomaszewskiego. – Warszawa, 2011. – S. 83–97.
15. Wojdyło W. Kwestia ukraińska w myśli społeczno-politycznej obozu narodowo-demokratycznego w Drugiej Rzeczypospolitej / W. Wojdyło // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. Pod red. Karpusa Z., Rezmera W. – Turuń: Wydawnictwo Uniwersytetu im. M. Kopernika, 1997. – S. 14–19.

Статтю подано до редколегії 29.10.2017 р.

УДК 947. 04 «1896-1944»

DOI 10.24919/2519-058X.5.116975

Оксана МЕДВІДЬ,

orcid.org/0000-0002-8777-9760

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) *oksana-medvid@ukr.net*

ПОСОЛЬСЬКІ ВИСТУПИ ДМИТРА ПАЛІЄВА У ПАРЛАМЕНТІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У статті проаналізовано посольські виступи Дмитра Палієва у парламенті міжвоєнної Польщі. Стверджено, що сеймові виступи Д. Палієва були завжди гострополітичними, бо підіймали важливі проблеми національно-культурного життя західних українців. Показано, що він критикував освітню та релігійну політику польського уряду, протестував проти руйнування православних церков на Холмищині і Волині.

Ключові слова: Дмитро Палієв, парламент Другої Речі Посполитої, посольські виступи, національно-визвольний рух.

Літ. 15.

Oksana MEDVID'

*Ph D (History), Associate Professor of Ukraine's History Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) oksana-medvid@ukr.net*

DMYTRO PALIYIV'S AMBASSADORIAL SPEECHES IN THE PARLIAMENT OF POLAND'S SECOND RZECZ POSPOLITA

The article deals with Dmytro Paliyiv's critical speeches in Polish parliament in 1928 – 1930. It shows how he argued with Polish politicians and historians and makes an accent on the fact that the Ukrainians had to fight for the restoration of the Ukrainian state on the lands that transferred to Poland. In his speeches D. Paliyiv constantly pointed out the great state-formation potential of the Ukrainians who created the powerful Kyivan Rus at the turn of the I and II millennia and whose traditions were taken over by the Galician-Volhynian state. It is stated in the article that D. Paliyiv's parliamentary speeches were always politically acute as they concerned the important issues of the national and cultural life of western Ukrainians. He is also known to criticize the educational and religious policy of the Polish government, protesting against the destruction of the Orthodox church in Kholm land and Volhynia.

He angrily condemned chauvinistic stamps on the Ukrainians and the Ukrainian lands, like «Malopolska», «Cresy», etc. He substantiated the appearance of such historical ethnonyms as «Rus'», «Ukraine», «Ukrainians», and underlined the necessity in development the Ukrainian national schools and cultural institutions like «Prosvita» and «Ridna Shkola», cooperative associations like «Maslosoyuz» and «Sil'skyi Hospodar», not forgetting about the economical self-sufficiency of his Ukrainian countrymen.

Ambassador D. Paliyiv repeatedly accommodated his eye upon inviolability in the different places of Pokutia. He frequently incited the Polish government, calling for the removal of Ukrainian lands from Poland and creation of independent Ukrainian state.

The article states that Paliyiv was not only a true representative of his Kolomyia district, but one such of the whole Galicia for whose freedom he bravely fought in 1914 – 1920. Dmytro Paliyiv was a typical representative of Ukrainian national liberation movement of the first half of the XX century. His right-wing radical views were not always recognized by the society, but they always intensified social actions against invaders.

Key words: Dmytro Paliyiv, the Parliament of Second Polish Republic, deputy speeches, national liberation movement.

Ref. 15.

ПОСОЛЬСКИЕ ВЫСТУПЛЕНИЯ ДМИТРИЯ ПАЛИЕВА В ПАРЛАМЕНТЕ ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ

В статье проанализированы посольские выступления Дмитрия Палиева в парламенте межвоенной Польши. Утверждено, что сеймовые выступления Д. Палиева были всегда острополитическими, поднимавшими важные проблемы национально-культурной жизни западных украинцев. Показано, что он критиковал образовательную и религиозную политику польского правительства, протестовал против разрушения православных церквей на Холмщине и Волыни.

Ключевые слова: Дмитрий Палиев, парламент Второй Речи Посполитой, посольские выступления, национально-освободительное движение.

Лит. 15.

Постановка проблеми. Після поразки у війні 1918 – 1919 рр., всупереч своїй волі й внаслідок воєнних дій, західні українці опинилися у складі Другої Речі Посполитої, яка в їхніх очах постала як окупаційна влада. Неприязне ставлення краян до неї підкріплювалося дискримінаційною щодо українців державною національною політикою. Перед західноукраїнськими політиками постала непроста дилема: або визнати нову польську владу і будувати своє національно-культурне життя в межах чужої їм держави, або ж продовжувати жертвну і нерівну боротьбу в нових політичних умовах. Частина політиків пішли в підпілля для організації подальшої збройної боротьби, інші – заявили про свою лояльність до відродженої Польської держави і намагалися домогтися від уряду культурно-освітніх і господарських поступок для українців. І чи не найбільша частина партій, залишаючись в опозиції до Варшави, перейшла до легальної роботи і зосередилася на парламентській роботі. Дмитро Паліїв обрав перший, найнебезпечніший, шлях боротьби й невдовзі став одним із чільних діячів праворадикального табору національного-визвольного руху, фундатором УВО, УНДО, Фронту національної єдності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що діяльність Д. Палієва в парламенті Другої Речі Посполитої ще не знайшла об'єктивного висвітлення в історичній літературі. У 40 – 80-х рр. в діаспорі з'являється низка праць про військово-політичну діяльність Дмитра Палієва. Зокрема, С. Волинець у нарисі «Предвісники і творці листопадового зриву. Західноукраїнські політичні діячі» викладає найважливіші віхи біографії Д. Палієва [4]. Окремі маловідомі сюжети його політичної діяльності знаходимо у працях, П. Мірчука «Нарис історії ОУН. 1929 – 1939 роки» [7], І. Кедрина «Життя. Події. Люди: Спомини та коментарі» [6], М. Гуцуляка «Перший Листопад 1918 року на Західних землях України. Зі спогадами та життєписами членів Комітету виконавців Листопадового чину» [5]. Зі спеціальних робіт, присвячених політичній діяльності Д. Палієва у 30-і рр., насамперед виділимо розвідки М. Швагуляка, в яких аналізуються передумови розколу праворадикального табору і створення відкрито опозиційного до Польської держави Фронту національної єдності [14; 15]. Однак у більшості з цих робіт не проаналізовано його посольські виступи у сеймі міжвоєнної Польщі.

Мета статті – на основі нових історичних фактів висвітлити діяльність Дмитра Палієва у парламенті Другої Речі Посполитої, показати його роль у боротьбі галицьких українців за національно-державну незалежність.

Виклад основного матеріалу. Після поразки визвольних змагань 1914 – 1920 рр. Дмитро Паліїв повернувся до Галичини. У другій половині вересня 1921 р. його обрали до Начальної Команди Української військової організації. Восени 1921 р. відновило свою діяльність спортивне товариство «Україна». Його головою обрали Д. Палієва. З квітня 1923 р. він працював співредактором часопису «Заграва», а восени того ж року заснував ще один часопис національно-патріотичного спрямування – газету «Новий час». Це видання мало сприяти організаційній праці серед широких верств як одній із найважливіших передумов майбутнього державотворення.

Проте вже у 1925 р. відбулися значні зміни в українському політичному житті краю. Уперше після майже дворічного періоду поділів і гострих суперечок у політичному середовищі були зроблені рішучі кроки до консолідації. Її початком стало ідейне та організаційне зближення різних політичних груп на базі дотеперішньої Української народно-трудової партії. На початку 1925 р. народилася ідея про об'єднання Незалежної групи (до неї належали члени УНТП, які виступали проти різкої зміни політики партії) з колом «Заграви». Ініціатива в цій справі належала Д. Палієву. За якийсь час до них приєдналася група «Діла» та українські сеймові послы від Волині. На спільному конгресі УНТП, УПНР, Національної групи Української парламентної репрезентації (УПР) і групи «Діла», що проходив 11 липня 1925 р. у Львові, було ухвалено об'єднати всі ці сили в одну партію під назвою «Українське національно-демократичне об'єднання». На з'їзді обрано Центральний комітет УНДО, до якого увійшов і Д. Палієв. Нова партія прийняла основні програмні положення платформи УНТП [8, 2].

У 1928 р. УНДО вперше взяло участь у виборах до вищих законодавчих органів Польщі. Гостра критика національної політики польської влади на українських землях забезпечила УНДО значну підтримку українського населення: 23 представники партії здобули посольські мандати, 9 стали сенаторами. Послом до сейму в Коломийській окрузі був обраний Дмитро Палієв [11, 5].

Парламентська тактика УНДО продовжувала передвиборчу лінію партії, до чого значною мірою спричинилася група Д. Палієва. Український клуб виступав у сеймі з гнучкими політичними заявами, які поєднували тези про незмінність українських державницьких цілей із критичними заувагами про становище західноукраїнських земель під Польщею. На засіданні 29 березня 1928 р. голова українського клубу Д. Левицький оголосив декларацію, в якій підкреслювалося: український народ не визнає жодних трактатів і міжнародних актів, за якими передали західні українські землі до Польщі, і тому прагнутиме відтворити на них незалежну Українську державу [11, 5].

У сеймовій промові під час генеральної бюджетної дискусії 31 січня 1929 р. Д. Палієв полемізував із польськими істориками та політиками, які доводили «історичні права» Польщі на Галичину і трактували український самостійницький рух як витвір зовнішніх чинників. Заперечивши твердження про те, що українці вороже ставляться до поляків, він заявив: «Ми не є ворогами польської держави, але тільки ворогами тієї помилки історії, якою є Польща в нинішніх границях» [13, 2].

Сеймові виступи Д. Палієва були завжди гострополітичними, бо підіймали важливі проблеми національно-культурного життя західних українців. Зокрема, у виступі 15 червня 1928 р. він взяв участь у дискусії щодо заборонених термінів «Західна Україна» і «українець»: «Посол д-р Західний вжив терміну «Західна Україна» для окреслення українських земель, які тепер належать до Польщі. Потверджую і маю честь потвердити в імені Українського Клубу, що цього і тільки цього терміну ми вживаємо, і цей термін не означає Наддніпрянську Україну, яка тепер належить до Союзу Соціалістичних Республік, а саме Західну Україну, це значить ті українські землі, які Польща прилучила до себе, незважаючи на їх волю і волю всього українського народу. І ми ніколи не дамо вирвати цього означення, і та цілість завжди становитиме для нас Західну Україну, яка має стремління сполучатися із Східною Україною, щоб обстоювати з нею одну цілість» [1, 1].

31 січня він знову критикує офіційну Варшаву за обмеження національно-культурних прав українців. Особливій критиці піддано політику уряду П. Грабського, а згодом і правління Ю. Пілсудського: «Але сьогодні Польща є для українців тим, чим була для Польщі Росія, Австрія і Німеччина. Ви, панове, повернулися до перестарілої теорії, що зазнала краху: нема українського народу. Кажете: є племена, етнічні групи, є гуцули, волиняки, поляни і т.д., майже, що повіт, то інший народ. Пан віце-воєвода в Тернополі сказав на зборах в'їттів, що України не було, нема і не буде, що ви собі вибийте з голови ту Україну, бо немає українського народу. Але без сумніву, п. Стронський посувається задалеко, коли твердить, що ще в XIII і XIV століттях Східна Галичина й інші українські землі були територією, на якій жили два народи: польський і український, а український вже тоді становив меншість. Для потвердження (аргументації) цього твердження напевно не вистарчить навіть доказів вашої Академії Наук в Кракові» [1, 3].

У цьому ж виступі він також доводить праєтнічність Надсяння: «Пан Стронський твердить також, що Східна Галичина приналежна до Польщі вже 6 століть. В наші часи доказувати свої

права такими аргументами дуже ризиковано. Ніхто і ніщо не заперечить, що ми втратили нашу державність в XIV ст., але ми посідали її впродовж століть там, де тепер є наша етнографічна територія... Ми втратили тоді ті терени в боротьбі. Але все ж проблема самостійної України існує, якщо не як актуальне питання міжнародної політики, то як справа, яка не перестає займати уми публічної opinio» [8, 2]. Далі Д. Паліїв критикує національну політику Речі Посполитої. Закінчується промова гостро патріотичними аргументами: «Історія повчає нас, що немає такої сили, яка могла б здавити остаточно народ, що має незломну волю до власного буття» [1, 5].

Того ж дня Паліїв ще раз виступив із критикою освітньої та релігійної політики Бельведера: «Чи толерантністю є закриття двох з половиною тисяч українських шкіл і перетворення їх на польські чи утравістичні? Чи толерантно це, що на Волині, де згідно з Вашою статистикою, проживає 1 060 000 українців і 160 000 поляків, в польських школах навчалось 75 000 дітей, в утравістичних 40 000, а в українських 551 дитина? Чи толерантність можна вважати те, що на Поліссі, де проживає 650 000 українців, а 69 000 поляків, згідно з Вашою статистикою, в польських школах вчиться 82 000 дітей, в утравістичних 124 дитини, а в українських 548 дітей? Чи толерантністю є нищення української преси таким чином, що напр. У львівському тижневику «Свобода» конфіскуються ті статті, які ще тиждень перед тим не були сконфісковані?» [1, 5].

Далі він гостро протестував проти руйнування православних церков на Холмщині та Волині: «Чи можна назвати толерантність закриття 400 чи 500 церков на Волині і Холмщині? Чи толерантність є карання людей гривною за спів народного гімну «Не пора»? Чи толерантністю є допущення владою безкарного нищення впродовж трьох днів українського майна в пам'ятних днях листопада? Чи є врешті толерантністю такий дрібний, але характерний випадок – покарання гривною в сумі 10 золотих чоловіка, який зібрав на весіллі на українських інвалідів суму 8 – 10 золотих; це на тих українських інвалідів, яким ви відмовляєте інвалідських виплат. Толерантністю називаєте хіба те, що не женете нас на Сибір, але це не Ваша заслуга. Сибіру не маєте. Тільки в'язниці всі повні політичних в'язнів. Пан президент Домбський говорив сьогодні про царську Росію. Ви, як політичні в'язні, мали там статус політичних в'язнів, натомість в Польщі трактують політичних в'язнів як звичайних злочинців, тому що, згідно з законом, між ними немає ніякої різниці» [1, 9].

4 лютого 1930 р. Д.Паліїв взяв участь у сеймовому обговоренні проблеми еміграції і справ інвалідів. Зокрема він підкреслив необхідність ліквідації соціально-економічного підґрунтя виїзду знедолених за океан: «Те, що діється в еміграційній політиці, це відверта торгівля живим товаром, підтримувана державою. Я поставив на Бюджетовій Комісії внесок, щоб вибрати спеціальну комісію, яка б перевірила всі справи, зв'язані з еміграцією, бо там дійсно відбуваються страшні речі. Пан референт навіть не згадав у своїм справозданні про еміграцію до Перу. Говорено про Анголу, Бразилію, Канаду, Палестину, США, але про те, що найважливіше, про еміграцію до Перу, що рекрутується передовсім з волиняків, в якій, по суті, відбувається торгівля живим товаром, пан референт, на жаль, не згадав. Так, бо там більше як два роки не витримає наша людина, а держава це толерує. Тому Український Клуб знову рекомендує вибрати спеціальну комісію, яка перевірила б справу еміграції і зв'язану з тим справу корабельних ліній, упревілейовання їх і т.д.» [2, 2].

У справі допомоги інвалідам він зауважив: «Друга справа, це справа інвалідів. Мушу ствердити, що з Міністерства Суспільної Опіки по сьогодні ні гроша не видано на українські цілі. На жаль, ці внески зустрілися з єдино думною відмовою. Голосували за ними лише народні меншини, а навіть лівоцентристський, навіть клуб п. голови Чапинського голосував проти. Щоб сиротам допомогти, на те є закон, і не лише закон, але й обов'язок Міністерства. Тільки таким способом можна розв'язати це» [9, 2].

Ще гострішим був його виступ 14 березня 1930 р., в якому він розкритикував політику польської колонізації західноукраїнського терену: «Внесені проекти нових законів щодо осадництва є найкращим доказом того. Історія нічого не навчила. Певні свої сили, Панове, йдете шляхом, що нічого доброго не ворожить. Помайові уряди – це уряди декламаторів. Не можна творити громадян різних категорій – декларують вони, і тут же в комісіях і всюди інше панове з санації, а водночас санаційні уряди вносять закони про осадництво, ліквідують українські школи, руй-

нують самоуправу й ведуть відносно українських земель політику колоніальну. Говориться про вщеплення в українське населення польського патріотизму, забуваючи про фізичний закон, що два предмети не можуть поміститися на одному місці» [6, 325].

Він осудив також фізичні розправи над українськими патріотами, зокрема у Рівному (березень, 1930): «Окрім посла Серветника, заарештовано ще 172 особи, з них більше як 30 побито; між іншим заарештовано 5 учнів. Ви кажете, панове, що це неправда, говорите завжди те саме. Дійсно, як ви кажете, що не можна узагальнювати поодинокі факти. Коли ж говоримо загально, тол ви кажете: дайте факти. Це характерно для польської політики Міністерства Внутрішніх Справ у відношенні до українського народу».

У своїх виступах Д. Паліїв постійно відзначав великі державотворчі потенції українців, які на рубежі I – II тисячоліть створили могутню Київську Русь, традиції якої перейняла Галицько-Волинська держава. Тому він гнівно осуджував шовіністичні штампи щодо українців та українських земель на зразок «Малопольща», «креси» і т.д. Він обгрунтовував давні історичні етноніми «Русь», «Україна», «українці». Уважав за потрібне розвивати національне шкільництво, національно-культурні установи – «Просвіту». «Рідну школу». При цьому не забувати про економічну самодостатність краян і розвивати українські кооперації в особі «Маслосоюзу» та «Сільського господаря» [10, 3]. Посол Паліїв почував себе дійсним представником не лише своєї округи Коломийщини, але й всієї Галичини, за волю якої у 1914 – 1920 рр. боровся зі зброєю в руках.

Слід зауважити, що посол Д. Паліїв не раз використовував недоторканість для влаштування посольських віч у різних місцевостях Покуття. Не раз підбурював проти польського уряду, закликав до від'єднання українських земель від Польщі й творення власної держави [7, 436].

Масова репресивна операція уряду Польщі проти українського населення Галичини восени 1930 р. стала могутнім каталізатором суспільного руху. В ніч з 9 на 10 вересня ц.р. були проведені арешти групи визначних українських діячів. У числі перших був ув'язнений Д. Паліїв. Таємний меморандум Міністерства юстиції прокуророві при апеляційному суді у Львові від 5 листопада 1928 р. вказував на зростання у краї «національних антагонізмів» і «антидержавних тенденцій». На підтвердження наводилися фрагменти з промов Д. Палієва на вічах у різних місцевостях, де він наголошував на рішучих намірах боротися за свою незалежну соборну державу. Міністерство стверджувало, що така діяльність послів «становить серйозну небезпеку і вимагає здійснення якнайефективніших кроків для протидії їй» [12, 11].

Міністерство внутрішніх справ склало список депутатів-опозиціонерів та сформулювало звинувачення проти кожного з них. У цьому списку Ю. Пілсудський власноручно позначив тих, хто мав бути заарештований і замкнений до військової в'язниці у Бресті. Звинувачення базувалися на публічній діяльності ув'язнених. Д. Паліїву, зокрема, ставили у провину численні антидержавні промови у 1928 р. У листопаді 1930 р. Паліїв разом з іншими чотирма послами був перевезений із Бреста до карно-слідчої тюрми у Львові. Тут над кожним із них відбувся окремих судовий процес.

Суд над Д. Палієвим, що проходив у червні 1932 р., вирізнявся з-поміж інших з огляду на тягар оскаржень та особливу поведінку підсудного, що був сповнений великої гідності та почуття відповідальності за справу, яку представляв. Свої зізнання у суді Д. Паліїв використав для викладення власного політичного кредо. Відповідаючи на звинувачення в державній зраді, він заявив: «По своїм поглядам я націоналіст. Стою на становищі, що кожна нація має право сама собою порядкувати й у своїй власній державі доходити найвищих щаблів збірного розвитку» [11, 5].

Висновки. Дмитро Паліїв був типовим представником українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. Його праворадикальні погляди не завжди сприймало суспільство, але вони значно активізували суспільні дії проти окупантів. У своїх виступах Д. Паліїв постійно відзначав великі державотворчі потенції українців, які на рубежі I – II тисячоліть створили могутню Київську Русь, традиції якої перейняла Галицько-Волинська держава. Тому він гнівно осуджував шовіністичні штампи щодо українців та українських земель. Посол Паліїв почував себе дійсним представником не лише своєї округи Коломийщини, але й всієї Галичини, за волю якої у 1914 – 1920 рр. боровся зі зброєю в руках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Посольські виступи Д. Палієва. – 15 червня 1928 р.
2. Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Посольські виступи Д. Палієва. – 4 лютого 1930 р.
3. Верига В. Дмитро Палієв – воїн і патріот (1896 – 1944) / В. Верига // Вісті Комбатанта. Торонто – Нью-Йорк: Червона Калина. – 1968. – Ч. 5–6. – С. 35–46.
4. Волинець С. Предвісники і творці листопадового зриву. Західноукраїнські громадські і політичні діячі / Степан Волинець. – Вінніпег: Тризуб, 1965. – 324 с.
5. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину / Михайло Гуцуляк. – К.: Либідь, 1993. – 403 с.
6. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі / Іван Кедрин – Нью-Йорк: Червона Калина, 1976. – 721 с.
7. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1929 – 1939 роки / П. Мірчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – 1008 с.
8. Палієв Д. Битись чи миритись? / Д. Палієв // Діло. – 1928. – 15 квітня. – С. 2.
9. Палієв Д. Після першої сесії польського сойму / Д. Палієв // Новий час. – 1928. – Ч. 78 (530). – 29 червня. – С. 2.
10. Палієв Д. Відповіді на мовчанку / Д. Палієв // Новий час. – 1929. – Ч. 67. – С. 2–3.
11. ЦДІА у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 840.
12. ЦДІА у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 853.
13. ЦДІА у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 517.
14. Швагуляк М. Національно-політична діяльність Дмитра Палієва у міжвоєнний період. / М. Швагуляк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. – Випуск 7. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 404–428.
15. Швагуляк М. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність / М. Швагуляк. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1993. – 52 с.

REFERENCES

1. Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Posolski vystupy D. Paliieva. – 15 chervnia 1928 r.
2. Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Posolski vystupy D. Paliieva. – 4 liutoho 1930 r.
3. Veryha V. Dmytro Paliiv – voyn i patriot (1896 – 1944) / V. Veryha // Visti Kombatanta. Toronto – Niu-York: Chervona Kalyna. – 1968. – Ch. 5–6. – S. 35–46.
4. Volynets S. Predvisnyky i tvortsi lystopadovoho zryvu. Zakhidnoukrainski hromadski i politychni diiachy / Stepan Volynets. – Vinnipeh: Tryzub, 1965. – 324 s.
5. Hutsuliak M. Pershy lystopad 1918 roku na Zakhidnykh zemliakh Ukrainy zi spohadamy i zhyttieypsamy chleniv Komitetu Vykonavtsiv Lystopadovoho Chynu / Mykhailo Hutsuliak. – K.: Lybid, 1993. – 403 s.
6. Kedryn I. Zhyttia – podii – liudy. Spomyny i komentari / Ivan Kedryn – Niu-York: Chervona Kalyna, 1976. – 721 s.
7. Mirchuk P. Narys istorii OUN. 1929 – 1939 roky / P. Mirchuk. – K.: Ukrainska vydavnycha spilka, 2007. – 1008 s.
8. Paliiv D. Bytys chy myrytys? / D. Paliiv // Dilo. – 1928. – 15 kvitnia. – S. 2.
9. Paliiv D. Pislia pershoi sesii polskoho soimu / D. Paliiv // Novyi chas. – 1928. – Ch. 78 (530). – 29 chervnia. – S. 2.
10. Paliiv D. Vidpovidi na movchanku / D. Paliiv // Novyi chas. – 1929. – Ch. 67. – S. 2–3.
11. TsDIA u Lvovi. – F. 205. – Op. 1. – Spr. 840.
12. TsDIA u Lvovi. – F. 205. – Op. 1. – Spr. 853.
13. TsDIA u Lvovi. – F. 344. – Op. 1. – Spr. 517.
14. Shvahuliak M. Natsionalno-politychna diialnist Dmytra Paliiva u mizhvoiennyi period. / M. Shvahuliak // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Zbirnyk naukovykh prats. – Vypusk 7. – Lviv: Instytut Ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2000. – S. 404–428.
15. Shvahuliak M. Polska represyyna aktsiia u Halychyni 1930 r. i ukrainska suspilnist / M. Shvahuliak. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 1993. – 52 s.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2017 р.

Тарас БАТЮК,

orcid.org/0000-0003-4159-5226

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) tbatyuk@gmail.com

«НЕ ГАСИТЬ СВІТЛА!»: ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В ПУБЛІЦИСТИЦІ МИРОНА КОРДУБИ

У статті з'ясовано особливості діяльності Кордуби-публіциста, спрямованої на збереження національного характеру шкільництва українців Східної Галичини у міжвоєнний час. Наголошено, що публіцистика вченого дає підставу говорити про наявність у нього глибоко продуманої програми організації українського освітянського простору у всіх його сегментах.

Ключові слова: *М. Кордуба, освітня політика, Друга Річ Посполита, шкільництво, український університет.*

Літ. 14.

Taras BATYUK,

Ph D (History), Assistant Professor of Department of Ukrainian History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) tbatyuk@gmail.com

«DON'T PUT OUT THE LIGHT!»: EDUCATIONAL POLICY OF THE SECOND PRZECZPOSPOLITA POLSKA AS MIRRORED IN MYRON KORDUBA'S PUBLICISTIC WORKS

The article clarifies the peculiarities of the work of Korduba-publicist, aimed at preserving the national character of the schooling of Ukrainians of Eastern Galicia in the interwar period. It is emphasized that in the consequence of the defeat of the national liberation struggle and the actual occupation of Western Ukrainian lands, the Polish administration initiated large-scale measures designed to limit not only the political but also the natural, cultural and educational rights of Ukrainians. At the same time, despite the fact that for a long time the legal status of Eastern Galicia had not been resolved internationally, the new government, in fact, from its very first days, elected an uncompromisingly rigid assimilation model of relations with the national minorities. This resulted in brutal harassment of virtually all spheres of public life of the Ukrainians in the region. At the same time, the greatest restrictions began to influence the schooling at all levels. It is indicated that the calculation of the Polish invaders was that the people deprived of an educated stratum would not resist and could be more readily assimilated. It has been proved that the intelligentsia of the region, which had been tempered by a long-standing international conflict, reacted to that threat to the very existence of Ukrainians. Its ranks in 1919 were supplemented by M. Korduba, who left Bukovyna, then occupied by Romania. It has been emphasized that his inexhaustible journalistic talent and considerable experience of public work became useful in discussing the ways of effective resistance to the self-imposed «masters» of Galicia. It is highlighted that M. Korduba's journalism allows us to speak about the existence of a scientifically well-thought-out program for the development of the Ukrainian educational space at all levels. It was based on the requirement of native-language schooling as a prerequisite for the preservation of national identity. The scholar also advocated the exclusive right of national communities to influence the educational practices of the younger generation. The sincerity of these persuasions of the historian is evidenced by the considerable emotionality of his journalistic discourse, the neglect of the numerous dangers that awaited him as the speaker of the aspirations of his people. It has been proved that most of the problems of higher education, which at that time was considered a necessary condition for the civilization maturity of each nation, were in the focus of M. Korduba's journalistic writings. It is noteworthy that the Galician scholar was the creator of the thoroughly thought-out model of creation of a Ukrainian university. Unfortunately, it was never realized. As a perspective of the further study of the problem, the features of M. Korduba's journalistic work during the Second World War should be illuminated.

Key words: *M. Korduba, educational policy, Second Rzecz Pospolita (second Polish Commonwealth), schooling, Ukrainian university.*

Ref. 14.

«НЕ ГАСИТЕ СВЕТА!»: ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ В ПУБЛИЦИСТИКЕ МИРОНА КОРДУБЫ

В статье выяснены особенности деятельности Кордубы-публициста, направленной на сохранение национального характера образования украинцев Восточной Галичины в межвоенное время. Подчеркнуто, что публицистика ученого позволяет говорить о наличии у него глубоко продуманной программы организации украинского образовательного пространства во всех его сегментах.

Ключевые слова: М. Кордуба, образовательная политика, Вторая Речь Посполитая, школа, украинский университет.

Лит. 14.

Постановка проблеми. Внаслідок поразки Визвольних змагань і фактичної окупації західноукраїнських земель, польська адміністрація ініціювала масштабні заходи, покликані обмежити не лише політичні, але й природні культурно-освітні права українців. При цьому, незважаючи на те, що тривалий час правовий статус Східної Галичини не був вирішений на міжнародному рівні, нова влада фактично з перших днів обрала безкомпромісно жорстку асиміляційну модель взаємин з національними меншинами. Це вилилося у брутальні утиски практично всіх сфер громадського життя українців краю. При цьому чи не найбільших обмежень почало зазнавати шкільництво всіх рівнів. Цинічний розрахунок польських окупантів був на те, що народ, позбавлений освіченої верстви, не чинитиме опору та значно легше піддасться асиміляції.

На таку загрозу для самої екзистенції українців ситуацію доволі швидко відреагувала інтелігенція краю, загартована в тривалому міжнаціональному протистоянні. Її ряди у 1919 р. поповнив М. Кордуба, котрий назавжди залишив окуповану румунами Буковину. Його небуденний публіцистичний талент та значний досвід громадської роботи стали у нагоді при обговоренні шляхів дієвого опору самозваним господарям Галичини.

Аналіз досліджень. Публіцистична складова творчої спадщини М. Кордуби стає дедалі популярнішим сюжетом сучасних історіографічних студій [1; 2; 8; 11]. Натомість, спеціальний аналіз освітньої проблематики у його журналістському доробку на сьогодні відсутній. Цим і зумовлена актуальність нашої розвідки.

Метою статті є з'ясувати особливості діяльності Кордуби-публициста, спрямованої на збереження національного характеру шкільництва українців Східної Галичини у міжвоєнний час.

Виклад основного матеріалу. Публіцистичну працю М. Кордуби протягом 1920-х – 1930-х рр., під оглядом її проблематики, значною мірою структурувала власне несправедлива до найбільшої національної меншини Другої Речі Посполитої політика польських урядів. Свідченням цього є те, що у фокусі більшості публікацій вченого як у місцевій, так і в столичній періодиці перебували культурно-освітні проблеми життя українців. Газетні дописи М. Кордуби виконували подвійну функцію: з одного боку, повернути виснаженим нерівним протистоянням землякам віру у власні сили, з іншого – попередити представників польської влади про небезпеку обраної політики, що в майбутньому загрожуватиме гострим національним антагонізмом.

На початку 1920-х рр. М. Кордуба найбільш активно співпрацював з газетами «Діло» та «Громадська думка», на сторінках яких і з'явилися його перші заклики надати українцям краю національно-культурну автономію, як це, зрештою, й зобов'язувалася польська держава відповідно до укладених нею міжнародних угод. Уявлення про тогочасні зусилля вченого щодо захисту культурно-освітніх прав українців дають його статті під промовистими назвами «До всіх!» та «Не гасить світла!». Відзначимо, що ці публікації були розширеними версіями виступів М. Кордуби на численних народних вічах українців краю [10, 2].

У згаданих статтях автор підносив факт жахливого культурного голоду, який терпить українська громада Східної Галичини під польською окупацією [5, 1]. М. Кордуба наводить вражаючі

своїм беззаконням факти масового закриття українських шкіл як у Львові, так і, особливо, на провінції; масове переслідування українських учителів за їхні національні переконання; абсурдне введення вікового цензу при вступі до гімназій, що, з огляду на недавні воєнні події, унеможливило отримання середньої освіти цілому поколінню молодих українців; гвалтовну реквізицію приміщень українських навчальних закладів для військових цілей; врешті – цілковиту відмову корінним мешканцям Східної Галичини у праві на вищу освіту. Підсумовуючи свої невтішні спостереження, педагог ставить риторичне запитання: «Чи таке поведіння, таке безпощадне, безпримірне у всіх державах і часах нехтування найпримітивніших прав цілого народу на культурне життя допоможе загоїти спомини та рани недавньої війни, чи причиниться до наладження, не кажу вже приязних, але бодай людських взаємин між Поляками та Українцями?» [6, 1]. Відповіддю на ці питання з боку польської поступової інтелігенції, переконує М. Кордуба, повинно стати гасло: «Доволі такої роботи!».

Проблеми функціонування нижчої та середньої ланок українського шкільництва М. Кордуба мав можливість діагностувати безпосередньо як практикуючий педагог – професор філії української академічної гімназії та української жіночої гімназії сестер Василянок у Львові. Вчений безпосередньо стикався зі свавіллям польської освітньої адміністрації краю, котра за будь-які, навіть незначні, порушення накладала важкі фінансові кари на зубожілу українську громаду краю. Метою таких дій, писав М. Кордуба у численних газетних публікаціях, було примусити українців упокоритися гвалтові окупаційної влади та відмовитися від будь-яких державницьких аспірацій. До речі, така послідовна критична постава вченого до антиукраїнської культурної політики нових господарів краю декілька разів мало не коштувала йому гімназійної посади, що було загрозою для численної родини вченого, в якій лише він заробляв на життя.

Утім, якщо нижче та середнє шкільництво, незважаючи на освітній терор польської влади, все-таки продовжувало існувати, то найгіршою була справа з українською вищою школою. Друга Річ Посполита продемонструвала виняткове для цивілізованої Європи нехтування гуманітарними правами своїх громадян, взагалі відмовивши українцям у праві на вищу рідномовну освіту. Як наслідок, у Львівському університеті, що отримав нове ім'я Яна Казимира, було ліквідовано всі, створені за австрійських часів, українські кафедри, що мало важкі наслідки для вітчизняної академічної науки на західноукраїнських землях. Також у перші повоєнні роки при вступі до університету абітурієнти мали документально підтвердити службу у польському війську, що українське населення краю сприйняло як відверте знущення переможців над національними почуттями переможених.

Відповіддю на таку політику польської влади стало заснування галицькою інтелігенцією приватного Українського таємного університету (УТУ) у Львові. Від самого початку в процесах становлення та розбудови цієї інституції надзвичайно активну участь взяв і М. Кордуба. Саме він був обраний першим деканом філософського факультету. Водночас, учений також очолював кафедру світової історії. Активна праця на деканській посаді відкрила перед тим незнаний хист М. Кордуби як освітнього функціонера. Так, саме під керівництвом видатного історика відбулося стрімке структурне розширення очолюваного ним факультету: на початок 1921 р. діяло 14 кафедр і навчалося 235 студентів, а в 1923 р. – 31 кафедра та 324 студенти [3, 12–13]. При цьому не слід забувати, що професори працювали у винятково складних умовах постійних переслідувань, арештів, облав і обшуків. Діагностуючи такий стан речей, М. Кордуба занотував у щоденнику: «В Польщі вся наука і просвіта опинилася, таким чином, на індексі» [4, 108].

Відзначимо, що співпраця М. Кордуби з УТУ принесла і йому самому, і його родині значні проблеми, адже польські урядники застосовували до співробітників підпільного навчального закладу весь спектр засобів адміністративного терору, включно зі звільненням з державної роботи. Однак тривалий час це не зупиняло галицького історика, який став справжньою окрасою Таємного університету. Так, М. Кордуба найбільше долучився до створення корпусу оригінальних підручників для української вищої школи, що ними користувалися й наступні покоління студентів. Згадаємо хоча б першу в українській педагогіці навчальну книгу «Методологія історії». Утім, після того, як у липні 1924 р. на М. Кордубу наклали чергове дисциплінарне стягнення і без пояснення причин

припинили виплату заробітної платні в гімназії, він був змушений призупинити свою співпрацю з УТУ, адже на його утриманні були хвора дружина і троє дітей.

Поряд із роботою в УТУ, М. Кордуба наприкінці 1920 р. мав також можливість стати професором проектного українського державного університету в Кам'янці-Подільському. Незважаючи на те, що галицький учений не мав необхідного для роботи у вищій школі ступеня габлітованого доктора, його наукові здобутки однозначно вказали творцям університету Іванові Огієнку та Леонідові Білецькому, що проектану кафедру всесвітньої історії Нового часу мав посісти саме вихованець львівської історичної школи. Своєю радістю від запрошення М. Кордуба поділився зі щоденником: «Я в принципі згодився, бо ж се моя давня мрія» [4, 61]. Як відомо, тогочасні політичні події завадили втілити в життя справу відкриття Кам'янець-Подільського університету.

Не менш активно на захист права українців на рідномовну вищу освіту М. Кордуба долучився своїм публіцистичним пером. Погляди видатного вченого на проблему організації українського університету в міжвоєнній Польщі доволі повно представлені в його відповідях на так звану «Анкету в університетській справі», що її в середині 1920-х рр. проводив берлінський журнал «Літопис політики, письменства і мистецтва» за ініціативою давнього приятеля М. Кордуби Степана Томашівського. Ініціюючи цю анкету, С. Томашівський звернувся до визначних представників українства з таким закликом: «Добродію! Пекуча справа утворення національного університету, з прилюдним характером, для західно-українських земель викликає потребу основного пізнання думки визначних заступників українського громадянства та скристалізування її шляхом прилюдної річової дискусії. Редакція «Літопису» радо дасть місце кожному поважному голосови в сій справі і тому просить Вас, щоб були ласкаві написати відповіді на низше поставлені запити та з мотивами негайно прислати їх до поміщення, зглядно використання» [9, 187].

Анкета складалася з питань, що орієнтували респондентів на висвітлення актуального стану українських університетських студій, проблем навчання українських студентів поза межами етнографічних територій, погляду на можливість і відповідність національним потребам приватного вищого шкільництва, питання локалізації українського університету, оцінки кадрового потенціалу педагогів вищої кваліфікації тощо.

У першій частині своїх відповідей на анкету М. Кордуба діагностував невтішний стан справ в українській вищій школі на західноукраїнських землях. Маючи тривалий досвід співпраці з Українським таємним університетом у Львові, він міг пересвідчитися в марності сподівань на розгортання планомірної педагогічної та наукової праці в умовах підпілля. Тож на цей пункт анкети вчений категорично заявив: «Сучасний стан українського високого шкільництва зовсім не може вдовольняти національно-культурні потреби українського народу. Приватні високі школи (університет і політехніка) у Львові є тепер тільки сурогатом того чим повинні бути» [7, 253].

У відповідях на питання другої частини анкети педагог підняв декілька важливих освітніх проблем. Насамперед він наголосив на принциповості заснування українського університету саме на етнічних землях, слушно вказавши, що популярні серед української молоді вищі навчальні заклади в Чехословаччині можуть бути лише тимчасовим явищем. «Висилання всеї молоді за кордон, – твердить він, – виснажувало-б матеріальні засоби нашої зовсім незасібної суспільности, а супроти непризнання закордонних патентів все одно не давало би абсолювентам спромоги, по повороті до краю, виконувати ті заводи, до яких приспособили-б їх за границею. Вже теперішній досвід показує, що майже вся українська молодь, остає тамже, шукаючи заробітку на чужині та пропадає для краю» [7, 253].

Наступна, піднята М. Кордубою проблема, має логістичний характер і стосується обґрунтування необхідності заснування українського університету саме у Львові як столиці краю та символі української боротьби за незалежність. На переконання педагога, ані Станіславів, ані Коломию та Луцьк – міста, що їх у своїх пропозиціях найчастіше згадувала польська влада, не підходять з кадрового, інституційного та комунікаційного поглядів. Учений з притиском наголошує: «Польська суспільність і влада повинні вже собі раз усвідомити, що домагання Українців заснування університету саме у Львові і тільки у Львові не є примхою, ані національною амбіцією, лишень невимолимою культурною konieczністю» [7, 254].

Також М. Кордуба у відповідях на анкету переконував українське суспільство в необхідності заснування саме державного, а не приватного українського університету. Державний статус, слушно вказував учений, був би аргументом і для абітурієнтів при виборі навчального закладу, і для влади, спонукаючи її більш відповідально ставитися до культурних домагань українців. Натомість, приватний університет, цілком слушно звернув увагу М. Кордуба, виснажив би економічні сили здебільшого незаможного українського населення Польщі і в очах як польських бюрократів, так і самого суспільства, не виглядав би достатньо авторитетно.

Врешті, наостанок твердить М. Кордуба, заснування українського університету у Львові зняло би значну напругу в польсько-українських відносинах, дало б підстави перезавантажити міжусідські взаємини, послужило би сигналом закінчення попередньої терористичної тактики у ставленні до українців. Також, точно підмітив педагог, такий вчинок з боку польської влади відібрав би аргументи в провідників радикальної частини української молоді, що проголошують ідею збройного чи навіть терористичного опору польській політиці. «У всякому разі молодіж, – вказує М. Кордуба, – котра матиме свій власний верстат научної та фахової праці буде менше схильна до протидержавних виступів, чим молодіж гонена та переслідувана поліцією, загрожена кожної хвили на арештовання та знущання в поліційних арештах за се тільки, що хоче сотворити своє власне огнище науки» [7, 254].

Проблеми культурно-національного життя українців у Другій Речі Посполитій перебували у фокусі публіцистичної праці М. Кордуби і після переїзду на викладацьку роботу до Варшавського університету (1929). У варшавський період життя (1929 – 1940) М. Кордуба надалі надавав пріоритет обговоренню широкого спектру освітніх проблем української нації, котрі осмислював з висоти набутого досвіду педагогічної праці в столичному польському університеті. У цей час видатний учений активно співпрацює з варшавським журналом «*Biuletyn polsko-ukrański*», котрий був речником прихильників налагодження польсько-українського порозуміння [12].

Найбільше ж уваги на сторінках журналу «*Biuletyn polsko-ukrański*» М. Кордуба присвятив продовженню обговорення університетського питання. Він укотре переконував польського читача у природності вимог українців щодо вищого шкільництва на рідних землях, на численних історичних фактах доводячи, що традиції української вищої освіти не обмежуються лише ХІХ ст., а сягають львівської братської школи та Острозької Академії [14, 111–112]. «Народ український, – твердить він, – від кількох століть тягнувся до створення вогнищ духовного життя, котрі дозволили йому дбати про рідну освіту і в культурному розвитку дотримувати кроку сусіднім народам» [13, 1]. Тож наскільки несправедливим, емоційно наголошує учений, є позбавлення українців права на власні вищі студії у ХХ ст., коли всі цивілізовані народи мають свої університетські осередки – кузні кадрів національної інтелігенції.

Висновки. Проаналізована вище публіцистика М. Кордуби дає підставу говорити про наявність у вченого глибоко продуманої програми організації українського освітянського простору у всіх його сегментах. В її основі була вимога рідномовного шкільництва, як необхідної передумови збереження національної ідентичності. Також учений обстоював виняткове право національних громад впливати на форми та зміст освіти молодого покоління. Про щирість цих переконань історика свідчить значна емоційність його публіцистичного дискурсу, як і нехтування численними небезпеками, котрі несла йому постава дійсного інтелігента, що був виразником прагнень свого народу. Очікувано, що у фокусі публіцистичних дописів М. Кордуби найчастіше перебували проблеми вищої школи, здобуття якої у той час вважалося необхідною умовою цивілізаційної зрілості кожної нації. Відзначимо, що саме галицький учений став творцем найбільш продуманої моделі створення українського університету. На жаль, вона так і не була втілена у життя. Перспективним напрямом подальшого вивчення проблеми є з'ясування особливостей публіцистичної праці М. Кордуби в роки Другої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Батюк Т. Публіцистичне кредо Мирона Кордуби (віденсько-буковинський період) / Тарас Батюк // *Scriptorium nostrum*. Електронний історичний журнал. – 2016. – Вип. 2 (5). – С. 26–47. Режим доступу: <http://sn.kspu.edu/index.php/sn/article/view/135/111>

2. Батюк Т. Співпраця Мирона Кордуби з газетою «Буковина» / Тарас Батюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Національний університет «Острозька академія», 2013. – Вип. 20. – С. 147–151.
3. Головач О. Вчені НТШ і Український університет у Львові / Олена Головач // Вісник НТШ. – 1992. – № 1. – С. 12–13.
4. Державний архів Львівської області. – Ф. Р. 2923 (Особистий фонд Мирона Кордуби). – Оп. 1. – Спр. 2 (Спогади). – 152 арк.
5. [Кордуба М.] До всіх! // Громадська думка. – 1920. – Ч. 97. – С. 1.
6. [Кордуба М.] Не гасить світла! (З приводу віча львівських Українців) // Громадська думка. – 1920. – Ч. 67. – С. 1.
7. Кордуба М. Анкета в університетській справі. Відповідь VI / Мирон Кордуба // Літопис політики, письменства і мистецтва. – Берлін, 1924. – Книжка II. – С. 253–254.
8. Піх О. Мирон Кордуба (1876 – 1947) / Олег Піх. – Л., 2012. – 72 с.
9. Томашівський С. Анкета в університетській справі / Степан Томашівський // Літопис політики, письменства і мистецтва. – Берлін, 1924. – Книжка I. – С. 187–188.
10. Українське шкільництво у Львові: промова проф. д-ра Мирона Кордуби // Вперед. – 1920. – Ч. 63. – С. 2.
11. Федорів І. О. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.) / І. О. Федорів. – Тернопіль: Тернопіль Онлайн, 2001. – 127 с.
12. Yaruchyk O. Polsko-ukrainskyi mizhkulturnyi dialoh (na storinkakh «Biuletyńu polsko-ukrainskiego» 1932 – 1938 rr.) / O. Yaruchyk. – Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky, 2008. – 224 s.
13. Korduba M. Kilka dat z dziejów dążeń społeczeństwa ukraińskiego do uzyskania własnego uniwersytetu / Miron Korduba // Biuletyń polsko-ukrainski. – Warszawa, 1934. – № 4 (39). – S. 1–4.
14. Korduba M. W sprawie uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie // Biuletyń polsko-ukrainski / Miron Korduba. – Warszawa, 1933. – № 2 (4). – S. 27–34.

REFERENCES

1. Batiuk T. Publitsystyczne credo Myrona Korduby (vidensko-bukovynskyi period) / Taras Batiuk // Scriptorium nostrum. Elektronnyi istorychnyi zhurnal. – 2016. – Vyp. 2 (5). – S. 26–47. Rezhym dostupu: <http://sn.kspu.edu/index.php/sn/article/view/135/111>
2. Batiuk T. Spivpratsia Myrona Korduby z hazetoiu «Bukovyna» / Taras Batiuk // Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia», 2013. – Vyp. 20. – S. 147–151.
3. Holovach O. Vcheni NTSh i Ukrainskyi universytet u Lvovi / Olena Holovach // Visnyk NTSh. – 1992. – № 1. – S. 12–13.
4. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. – F. R. 2923 (Osobystyi fond Myrona Korduby). – Op. 1. – Spr. 2 (Spohady). – 152 ark.
5. [Korduba M.] Do vsikh! // Hromadska dumka. – 1920. – Ch. 97. – S. 1.
6. [Korduba M.] Ne hasit svitla! (Z pryvodu vicha lvivskykh Ukrainsiv) // Hromadska dumka. – 1920. – Ch. 67. – S. 1.
7. Korduba M. Anketa v universytetskii spravi. Vidpovid VI / Myron Korduba // Litopys polityky, pysmenstva i mystetstva. – Berlin, 1924. – Knyzhka II. – S. 253–254.
8. Pikh O. Myron Korduba (1876 – 1947) / Oleh Pikh. – L., 2012. – 72 s.
9. Tomashivskyi S. Anketa v universytetskii spravi / Stepan Tomashivskyi // Litopys polityky, pysmenstva i mystetstva. – Berlin, 1924. – Knyzhka I. – S. 187–188.
10. Ukrainske shkilnytstvo u Lvovi: promova prof. d-ra Myrona Korduby // Vpered. – 1920. – Ch. 63. – S. 2.
11. Fedoriv I. O. Myron Korduba v istorii Ukrainy (kinets XIX – persha polovyna XX st.) / I. O. Fedoriv. – Ternopil: Ternopil Onlain, 2001. – 127 s.
12. Yaruchyk O. Polsko-ukrainskyi mizhkulturnyi dialoh (na storinkakh «Biuletyńu polsko-ukrainskiego» 1932 – 1938 rr.) / O. Yaruchyk. – Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky, 2008. – 224 s.
13. Korduba M. Kilka dat z dziejów dążeń społeczeństwa ukraińskiego do uzyskania własnego uniwersytetu / Miron Korduba // Biuletyń polsko-ukrainski. – Warszawa, 1934. – № 4 (39). – S. 1–4.
14. Korduba M. W sprawie uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie // Biuletyń polsko-ukrainski / Miron Korduba. – Warszawa, 1933. – № 2 (4). – S. 27–34.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2017 р.

УДК 39 (477.87) (437.6) (438)
DOI 10.24919/2519-058x.5.116977

Володимир НАКОНЕЧНИЙ,
orcid.org/0000-0002-0386-2162

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв
(Україна, Київ) nakonechniy.ua@gmail.com

РУСИНСЬКА СПІЛЬНОТА МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ У ВИСВІТЛЕННІ «НАШОГО ЛЕМКА»

У статті досліджено становище русинів у міжвоєнній Польщі за матеріалами газети «Наш лемко». З'ясовано найбільш складні проблеми, що поставали перед лемками в 1920 – 1930-х рр. Підсумовано, що газета стала визначним явищем русинської періодики, котре в складних умовах міжвоєнного часу зуміло об'єднати лемків ідеями збереження власної культурної ідентичності та плекання загальнонаціональної єдності.

Ключові слова: міжнародні відносини, «Наш лемко», Юліан Тарнович, лемкознавство, польська держава.

Літ. 59.

Volodymyr NAKONECHNYI,

Ph D (History), Associate Professor of International Relationships Department
of Kyiv National University of Culture and Arts
(Ukraine, Kyiv) nakonechniy.ua@gmail.com

RUTHENIAN COMMUNITY OF INTERWAR POLAND IN TERMS OF «OUR LEMKO»

In the article an emphasis is made on the fact that the Second Rzecz Pospolita implemented an unbearable pressure on the Lemkos, Ukraine's most western ethnic group. In official documentation they were recognized as the Poles who needed a «help» in search for their national identity. Lemkos' dispersion (due to the specific conditions of living), as well as their greatly diversified ethnic environment, facilitated the assimilation of the original Ukrainian territories by the Polish invaders and complicated the preservation of the historic memory by the Lemko people. These processes found a rather complete reflection on the pages of the biweekly «Nash Lemko». This newspaper, which was the only Ukrainian edition during the interwar twenty years, not only addressed the Lemko readers, but had been created by the Lemkos themselves. Along with the implementation of an important task of internal mobilization of the Ruthenian environment as such, «Nash Lemko» also presented the Ruthenians alias Rusyny to the outside world as politically mature sub-ethnos whose representatives, in spite of the occupying power's pressure, express their national self-perception in terms and concepts of Ukrainian being. Thus, an important tradition of the Lemkos' self-identifications as the Ukrainians was established at a time when our people was in the process of overcoming complicated internal and external challenges.

The investigation proves, that along with the implementation of important educational and informational functions, the newspaper also became a significant factor in the social maturing of the Lemkos movement, transforming it into a prominent phenomenon of the political life of the Polish state. This made it impossible to use the Lemkos ethnic factor by different occupants in their attempt to split the Ukrainian national front on the eve and during the Second World War. Therefore, it is no coincidence that the traditions of «Nash Lemko» proved to be extremely popular in the second half of the twentieth century.

Key words: international relationships, «Nash Lemko» biweekly, Julian Tarnovich, Lemko studies, Polish state.

Ref. 59.

РУСИНСКОЕ СООБЩЕСТВО МЕЖВОЕННОЙ ПОЛЬШИ В ОСВЕТЛЕНИИ «НАШОГО ЛЕМКА»

В статье исследовано положение русинов в межвоенной Польше по материалам газеты «Наш лемко». Выяснено наиболее сложные проблемы, которые возникали перед лемками в 1920 – 1930-х гг. Сделан вывод, что газета стала выдающимся явлением русинской периодики, сумевшим в сложных условиях межвоенного времени объединить лемков идеями сохранения собственной культурной идентичности и общенационального единства.

Ключевые слова: *международные отношения, «Наш лемко», Юлиан Тарнович, лемковедение, польское государство.*

Лит. 59.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що Друга Річ Посполита була вкрай неприхильно налаштована до своїх національних меншин, передовсім до українців. Тут зазвичай згадуються найбільш промовисті гвалтовні спроби денаціоналізації корінного населення Східної Галичини, включно з намаганнями адміністративно нав'язати вживання етноніму «русини» замість «українці», як і топоніму «Східна Малопольща» замість «Східна Галичина». Втім, практично не згадується, що значно більшого тиску польської державної машини зазнала найзахідніша етнографічна група українців – лемки. Йдеться про те, що якщо поляки все-таки визнавали національну окремішність своїх «русинів» і мусили зважати на їхню політичну зрілість та кількісну домінацію в краї, то зовсім іншою була ситуація з лемківським населенням. В офіційній документації вони були визнані за поляків, котрим треба «допомогти» віднайти національну ідентичність. Розпорошеність лемків (внаслідок гірської специфіки умов проживання), як і здебільшого іноетнічне оточення, полегшували справу польським загарбникам одвічних українських теренів, як і ускладнювали збереження самими лемками своєї історичної пам'яті. Ці та інші проблеми знайшли доволі повне відбиття на сторінках двотижневика «Наш лемко».

Аналіз останніх досліджень. Часопис «Наш Лемко» протягом тривалого часу є одним із найбільш популярних періодичних видань у середовищі дослідників русинського субетносу. Особливо багато на сьогодні написано про працю головного редактора часопису – визначного діяча лемківського руху Юліана Тарновича [8; 45]. Про вагомість для лемкознавців опублікованих на шпальтах газети матеріалів свідчить той промовистий факт, що за останні роки з'явилися дві тематичні збірки дописів з «Нашого лемка» [32]. Водночас і сьогодні відсутній самостійний аналіз цього видання як інформаційного джерела для висвітлення становища лемків у міжвоєнний час. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає у спробі комплексного аналізу матеріалів «Нашого лемка» як інформаційного джерела про становище русинського субетносу в складі Другої Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу. Поява «Нашого лемка» була викликана сумними реаліями національної політики, котру проводила у міжвоєнний час польська окупаційна адміністрація. Йдеться про те, що після незаконної анексії західноукраїнських земель після закінчення Першої світової війни, польські чиновники взяли курс на гвалтовну колонізацію своїх східних територій. Користаючи з невиразності національної самоідентифікації значної частини українського населення Лемківщини, державні органи спрямували значні зусилля на те, щоб переконати лемків обрати або польську, або, принаймні, москвофільську етнічну ідентичність. Для цього були виділені значні кошти, на які видавалися лемківські часописи польською та російською мовами, створювалися відповідні навчальні заклади нижчої ланки, провадилася культурна політика, спрямована на розмивання почуття єдності лемків зі своїми братами на Великій Україні. Тож на порозі фактичного національного розчинення у «польському морі», свідомими діячами лемківського руху цілком виправдано було вирішено видавати газету, покликану формувати у лемківському

середовищі розуміння, з одного боку, унікальності власної духовної та матеріальної культури, з іншого – історичної та ментальної єдності лемків з українцями інших регіонів. Цим періодичним виданням і став «Наш лемко», котрий видавався у Львові неповних шість років з 1 січня 1934 до 1 вересня 1939 р.

Саме ідея національної єдності лемків та українців з інших теренів стала структуруючою при формуванні редакційного портфелю «Нашого лемка»; у різних варіаціях вона пронизує більшість газетних дописів. Водночас з метою приваблення масового читача, редактори газети звернули увагу й на інші виклики часу, відповіді на які мав би давати «Наш лемко». Серед них найбільш гострими були злиденність, малоземелля, неписьменність, вилюднення етнічних земель лемків внаслідок вимушеної масової еміграції, громадська апатія та пов'язана з нею епідемія шкідливих звичок (передусім, алкоголізму) тощо.

Про готовність дати відповіді на згадані виклики часу, видавці «Нашого лемка» писали вже у першому зверненні до читача: «З нинішнім числом зачинає «Народня Слава» видавати «Нашого Лемка». Радіймо з того дуже, бо маємо свою газету. Вона є дійсно наша власна. Промовляє до нас навіть нашим говором. Виходити буде «Наш Лемко» два рази в місяць, а будемо в тій газеті писати письменницькою мовою і нашим лемківським говором. Письменницькою мовою тому, щоби дати читачам взірць поправної мови, такої, якою говорять коло Києва, якою писали наші поети, як: Тарас Шевченко, Іван Франко і нині пишуть всі письменники, та яку ми всі повинні знати. Читаючи статті написані письменницькою мовою, Лемки пізнають і пересвідчуються, що лемківський говір є і духом і складнею (порядком і укладом слів) рідною дитиною загальної нашої рідної письменницької мови, а не якоїсь іншої, чужої. А не-Лемки (бо і такі будуть читати нашу газету) пізнають один зі старих і рідних наших говорів, яким є лемківський говір. Виходить «Наш Лемко» в світ в тій надії, що знайде в кожне лемківське село, під кожду лемківську стріху, до читальні й до кооперативи, на забаву й на весілля, всюде, де лиш б'ється рідне слово. Врешті, що буде милою розрадою кожної лемківської родини на еміграції. Тому отворім «Нашому Лемкови» гостинно хату, як наймилішому гостеві та приймім його щиро в родину, хай разом з нами поділяє нашу долю й недолю. Най буде нашим сердечним опікуном, щирим оборонцем і розумним дорадником. Ставаймо в ряди передплатників «Нашого Лемка», щоби наша громада була, якнайбільша!» [41].

Заохочуючи лемків передплачувати нове видання, редакція газети обіцяла своєму читачеві всебічну консультативну підтримку у найрізноманітніших проблемах духовного життя та матеріального побуту. При цьому цікавою є ієрархія тих життєвих викликів, що на них обіцяв у діяльний спосіб реагувати новий часопис. На сторінках першого числа автентичною лемківською говіркою з цього приводу йшлося: ««Наш Лемко» буде приносити найважнійши відомости зо світа и про життя і розквіт цілого нашого народу, а зокрема, про нас, Лемків. Буде показувати нашим людям, што гнески без науки і школи тяжко дати сой го світу раду і што ми для свого и нашого дітий добра, повинни тіж гуртуватися в наших читальнях и кооперативах. «Наш Лемко» буде давати господарски поради, як поліпшити нашу газдівку в горах, штоби легше нам було жити. Ретельним передплатникам буде давати задармо ветеринарни, правничи и лікарські поради, як наприклад: як вилічити груду коньови, як вистаратися о спадок по родині в Гамериці, або што робити, аби в грудях не пекло і инши. Буде друкувати цікави оповіданя з лемківського життя, описи красних лемківських звичаїв, новинки, пригоди і жарти. Буде писати про життя лемківської еміграції в Гамериці і інших краях. Буде радити, як визискати богацтва, што сут на нашій землі. Буде тіж друкувати дописи з лемківських сіл, але лем таки, што г них ся никого поневинни не чернит и таки, штоби другим була з них наука. «Наш Лемко» для точних передплатників тіжик придумат дуже цікавих і пожиточних несподіванок. Презто висилайте зараз передплату на «Нашого Лемка!»» [40].

Реалізації щойно згаданих завдань та цілей сприяла добре продумана структурна архітектура «Нашого Лемка». При цьому відзначимо, що рубрикація газети стала предметом багатолітнього творчого пошуку для її видавців, що у тісному спілкуванні зі своїм читачем осмислювали оптимальну логіку розташування матеріалу. Тож у підсумку усталилися постійні рубрики, котрі фокусувалися на: поточних новинах (світового, державного, загальноукраїнського та суто лемківського масштабу); інформації про духовну та матеріальну культуру русинів; історичних

і культурологічних екскурсах; широкому спектрі реалізації практичних потреб (фінансових, сільськогосподарських, правничих та ін.). Для важливого зворотного зв'язку зі своїм читачем, редактори видання провадили рубрики «Листування» та «Трибуна наших Читачів». Самостійне смислове навантаження несло художнє оформлення часопису: на його шпальтах завжди експонувалися важливі для кожного лемка візуальні образи (краєвиди рідної землі, світлини церков та культурних інституцій, врешті, іконографія заслужених діячів лемківського руху та ін.). З газетою співпрацював відомий графік Едвард Козак. Слід відзначити також добре продуманий колпортаж нового видання – в короткому часі воно стало поширюватися в країнах Європи і на американському континенті. Про затребуваність і популярність газети свідчить хоча б той факт, що при незмінній ціні, від року до року збільшувався обсяг кожного числа: перший річник налічував 196 с., другий – 210 с., третій – 230 с., четвертий та п'ятий – по 300 с.

Як і годилося провідній русинській медійній трибуні, у «Нашому лемкові» особлива увага редактора була звернена на поінформування читачів про біжучі події. Ця інформація була сфокусована у рубриках «Що нового в світі» та «Що чувати в світі». Очікувано, що передовсім йшлося про вагомий для пересічної людини новини державного рівня. Відзначимо, що протягом всіх років свого існування часопис був доволі опозиційно налаштований до польської держави, гостро засуджуючи політику вульгарної денационалізації русинського субетносу. Наслідки цієї гострокритичної постави і сьогодні впадають у вічі читачеві «Нашого лемка» – нерідко його шпальти рясніють білими полосами видалених цензурою матеріалів. Згадаємо також, що цілковито сконфікованим виявилось вже перше число «Нашого лемка». Звернемо увагу колег-лемкознавців на той унікальний факт, що Наукова бібліотека ім. М. Драгоманова у Львові має комплект газети, котрий належав цензурному комітету, тобто в ньому єдиному можемо бачити всі заплановані тексти до їхньої конфіскації!

Не меншу небезпеку видавці газети вбачали у русифікації лемків, адже у їхньому середовищі традиційно популярними були культурні старорусинські традиції. Автори газети переконували своїх читачів, що слов'янофільство галицьких будителів першої половини XIX ст. немає нічого спільного з агресивною поставою модерного москвофільства, адепти якого через зухвалу пропаганду намагаються зруйнувати єдність лемківського паростка з українським етнічним стовбуром [10; 35].

Доволі багато на сторінках «Нашого лемка» йшлося про життя українських побратимів в інших регіонах – як у Західній Україні, так і за Збручем. Інформуючи русинів про різноманітні події загальнонаціонального життя, дописувачі газети і тут постійно наголошували на єдності українців усіх етнічних регіонів, невтомно з номера в номер утверджуючи ідею соборності. Попри певну складність комунікації з радянськими землями, у кожному числі газети вмішувалися інформаційні нариси про життя зазбручанських земляків. Разом зі схваленням культурних та економічних здобутків радянських українців, редакція «Нашого лемка» не закривала очей на промовисті факти скочування керівництва радянської держави до тоталітаризму та тиранії, що несло загрозу для національних меншостей імперії з боку «старшого брата». Демонструючи цинізм радянської пропаганди, дописувачі «Нашого лемка» називали більшовиків «вовками в овечій шкурі» [21; 22].

Утім, найбільш розлога інформаційна рубрика – «Новинки» – стосувалася, зрозуміло, справ самих лемків. У цьому плані «Наш лемко» постає справжньою енциклопедією русинського життя в другій половині 1930-х рр., в якій знайшли відображення практично всі аспекти їхнього буття: культурні, політичні, економічні, релігійні тощо. При цьому привертає увагу особлива насиченість релігійної тематики на шпальтах «Нашого лемка» – редактор та видавці журналу виразно маркували русинів як вірних Української греко-католицької церкви, чим також хотіли відмежувати власних побратимів від поляків-католиків і православних москвофілів. Поряд із новинами місцевого значення, багато інформації наводилося про буття русинів у різних країнах Західної Європи та за океаном, чим утверджувалася ідея світового зв'язку лемків, об'єднаних ідеєю збереження і плекання батьківських традицій [17; 30]. Аналізуючи матеріали блоку новин, відзначимо важливу критичність у змалюванні проблем життя лемків у міжвоєнній Польщі, наголошення на потребі національної самообілізації у протистоянні з неприхильними реаліями тогочасного

суспільно-політичного життя [16]. У зв'язку із цим зі шпальт газети було кинуте оптимістичний клич – «Не ридаймо, а добуваймо!».

Багатьом аспектам русинської проблематики були відведені й інші рубрики газети. Вкажемо на особливу вагомість краєзнавчих та історичних нарисів, присвячених найбільш актуальним аспектам минулого та сучасності лемківського субетносу. Пояснюючи запровадження окремої історичної рубрики, редакція «Нашого лемка» відзначала: «На бажання наших читачів починаємо з цим числом вести історичний куток, щоби дати кожному змогу познакомитися з рідною історією. Людина, яка незнає своєї історії, стає рабом, погноєм чужих» [38]. Історико-краєзнавчі нариси, створені авторитетними знавцями проблематики, мали інформувати читача про історію та культуру своєї малої батьківщини, виховуючи в читацькому середовищі, з одного боку, розуміння унікальності своєї субкультури [31], з іншого – єдності історичної долі лемків з усім українським народом [11; 43; 44]. Цим темам були присвячені такі рубрики: «Події з історії України», «З наших міст і сіл», «З рідних сіл», «Мандруймо по рідній землі», «Мандруймо по рідних селах», «Пізнаваймо рідні села» та ін. Найбільшою популярністю серед читачів користувалися статті В. Качмарського [25], В. Косара [28], М. Кипариса [26] та ін.

Як уже йшлося, багато уваги автори «Нашого лемка» присвячували потребі виховання у свого читача почуття єдності з українцями інших земель. Ці соборницькі цінності формувалися через публікації найрізноманітніших жанрів. Так, певною традицією на шпальтах «Нашого лемка» стало відзначати роковини таких знакових у національній історії подій, як Листопадовий зрив [14], акт Злуки [3; 37], бій під Крутами [42; 53] та 950-ліття Володимирівського хрещення України [46; 54]. Почуття загальнонаціональної єдності покликани були формувати й дописи, присвячені геніям українського слова Тарасові Шевченку [1; 2; 4; 7; 20; 49; 50; 56], Івану Франкові [19; 23; 24; 59], Маркіянові Шашкевичу [27] та ін. Відгукувалися автори газети й на болочі втрати для українського життя, як лемківського [6; 29; 47], так і загальнонаціонального [39; 52, 359–360] масштабу.

Багато уваги редакція «Нашого лемка» приділяла проблемі подолання небезпек для галицьких русинів, котрі походили із самого лемківського середовища. Так, червоною ниткою через усі числа газети проходить антиалкогольна тематика. Пиятика на сторінках газети аргументовано була названа головною загрозою, яка руйнує лемківське середовище з самої глибини – від родини [13]. Тому так багато місця видавці присвятили популяризації аргументів діячів тогочасного протIALкогольного руху, об'єднаних у Товариство «Відродження».

Не меншою загрозою редакцією «Нашого лемка» було названо й особливо великий у лемківському середовищі рівень неписьменності [9]. Автори газети у різний спосіб переконували свого читача, що ХХ ст. належить освіченим людям, бо тільки читаючі народи здатні досягти омріяне [57]. Осмислюючи згадану проблему, автори «Нашого лемка» переконували русинів творити в кожній оселі свої маленькі бібліотеки та ділитися літературою з сусідами і земляками [5]. «Хто пізнає раз один вартість доброї книжки, – переконував дописувач «Нашого лемка», – буде ціле своє життя її вірним другом, не відречеться такого великого приятеля, ні в смутку, ні в радості. Тому кожний повинен читати нашу українську книжку. В найдальші закутини нашого рідного краю піде вона сіяти здорове зерно любови до всего, що наше рідне, дороге» [58]. З огляду на проблему масової неписьменності, зрозумілою стає той піетет, який автори видання висловлювали до найстаршої української культурної інституції «Просвіти», велично називаючи її «Матір'ю» [12; 18]. Доланню масової неписьменності була відведена спеціальна рубрика «Освітньо-виховна сторінка».

Життєвості лемківського світу загрожувала також неконтрольована еміграція лемків за океан, котра призводила до вилюднення регіонів постійного заселення. Один із авторів газети із сумом відзначав: «Ми, лемки, як ті вічні скитальці жиди. Щоби лише десь якийсь шахрай агент збирав підписи на якусь еміграцію, ми вже готові» [33]. Внаслідок такої масової еміграції, місця історичного перебування займали колоністи, переважно польські, котрі знищували пам'ятки русинської архітектури, руйнуючи віковий культурний ландшафт. Також і на нових місцях перебування, твердили дописувачі газети, лемки не можуть відродити історичних форм буття, поступово втра-

чаючи власну етнічну самобутність. Тож зі сторінок «Нашого лемка» було кинуте гасло «Не покидайте рідних сіл» [34; 51].

Орієнтація редакторів «Нашого лемка» на найширше коло читачів проглядалася у прискіпливій увазі до літературно-публіцистичної складової часопису, що вражає своєю різноманітністю. Тут бачимо як високі зразки народної обрядової культури (насамперед, колядки та народні пісні), так і літературно-поетичні твори митців-русинів. Найбільш часто друкувалися твори визнаних лемківських майстрів слова Гр. Гануляка, І. Филипчака, Г. Марусина, Т. Перейми, І. Лукавиченка, М. Мартинюка, С. Вархоляка, Р. Антоновича, А. Аверченка, О. Костаревича, М. Проця, М. Ревака та, звісно ж, самого редактора Ю. Тарновича, який під літературними творами часто підписувався псевдонімом Юліан Бескид. Серед публіцистів «Нашого лемка» передовсім згадаємо геніального русина-митця Николора Дровняка, котрий був одним із дописувачів видання з Криниці [36]. Підвищити читацьку культуру свого читача «Наш лемко» намагався через рубрику «Нові книжки», де повідомлялося про всі значущі новинки українознавчої літератури.

Допомогою в щоденному житті кожного лемка слугували матеріали рубрики «Господарська сторінка», котра нерідко займала дві газетні шпальти. Під цією рубрикою друкувалися найрізноманітніші корисні господарські поради, практичні підказки раціонального ведення родинних фінансів, заходи з забезпечення себе перед фінансовим шахрайством (доволі поширеним тогочасним явищем) тощо. Особливо багато на економічні теми писав Володимир Кліш, а цикл його статей «Творім сильні основи» виявився настільки популярним, що вийшов окремим виданням у серії «Бібліотека Лемківщини». «Господарська сторінка» була чи не найбільш популярною у читацькому середовищі, про що свідчили численні листи від шанувальників «Нашого лемка» із запитаннями, відповіді на які й формували змістову наповненість газети. Своєрідним супутником згаданої рубрики була колонка «Наші реферати», що містила важливі поради для самоорганізації громадського життя.

Ознакою певних емансипаційних тенденцій у традиційному русинському середовищі стало запровадження для читачок «Нашого лемка» окремої рубрики – «Жіноча сторінка». Матеріали цієї тематичної частини газети розкривали своїм читачкам розмаїття лемківських господарських секретів, популяризували новітні педагогічні практики, пропагували традиції русинської культури. Все це, як твердили дописувачі «Нашого лемка», повинно сприяти виробленню більш активної громадської позиції жінки-лемкині. Першим кроком до такої зміни пасивної ролі своїх читачок редакція газети вважала нав'язання ними епістолярного діалогу зі своєю газетою [15].

Безвиглядність національного державотворення у міжвоєнний час наприкінці 1930-х рр. змінилася надією на те, що світова криза може принести визволення українському народу. Тому найвизначнішою подією другої половини 1938 – початку 1939 р. була визнана поява на політичній карті Європи незалежної української держави – Карпатської України. Цьому була присвячена навіть окрема рубрика «У Карпатській Україні». «Наш лемко» на цю подію відреагував численними дописами інформаційного характеру, в яких із захопленням йшлося про відродження української державності. Читачів знайомили з чоловічими постатями новоствореної держави Августиним Волошином та Михайлом Бряжайком, підкреслювався демократичний характер їхньої політики у всіх сферах громадського життя [55].

Утім, згаданим оптимістичним надіям не судилося стати тривалою історичною реальністю. Кінець 1930-х рр. приніс розуміння невідворотності катастрофи, що наближується. У день вибуху Другої світової війни світ побачило останнє число «Нашого лемка». Його автори, ще не знаючи про початок найкривавішої бійні в історії людства, намагалися застерегти своїх читачів від необдуманих кроків, вказати можливі орієнтири в непевному майбутньому: «Важкі часи, які надходять, вимагають від нашого громадянства величезної внутрішньої дисципліни, опанування нервів і спокою. Одним із найважливіших завдань хвилини – це підняти в нашому нутрі безоглядну й безпардонну боротьбу із усякими диверсіями та агентурами. Буде досить ворожих сил, які схочуть для своїх цілей послужитися українським аргументом, українськими жертвами й українською кров'ю. Буде досить таких, які схочуть нашими руками собі каштани з огню вигортати. Буде досить таких, що – під найбільш патріотичними претекстами – будуть послугуватися найбільш вирафінованими провокаціями, щоб стягати на нас знищуючі репресії й пацифікації. Нічий слабкі

нерви, нічия ненависть і жаждоба відплати, нічийі емоції між українцями не сміють створювати на «власну історичну відповідальність» довершених фактів, які своїми наслідками мусять потім падати на цілу суспільність!» [48].

Висновки. Проведений аналіз дає підставу переконливо ствердити, що «Наш Лемко» посідає особливе місце серед русинської періодики ХХ ст., оскільки газета була єдиним українським часописом міжвоєнного двадцятиліття не тільки адресованим лемківському читачеві, але й твореним самими лемками. Поряд із реалізацією важливого завдання внутрішньої мобілізації самого русинського середовища, «Наш Лемко» також презентував зовнішньому світу русинів як політично дозрілий субетнос, представники якого, всупереч національному тиску держави-окупанта, артикують своє національне самосприйняття у поняттях і термінах українства. Тим самим було утверджено важливу традицію української самоідентичності лемків у час, коли наш народ долав складні внутрішні та зовнішні виклики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. «Учітеся брати мої» // Наш лемко. – 1937. – Ч. 5. – С. 1.
2. 125-ліття народження Тараса Шевченка // Наш лемко. – 1939. – Ч. 6. – С. 1.
3. 22 січня 1918 року // Наш лемко. – 1938. – Ч. 3. – С. 3.
4. А. Г-ко. Західна Лемківщина віддала Т. Шевченкові // Наш лемко. – 1934. – Ч. 10. – С. 1.
5. Березівський К. Чому кожна наша хата має бути читальнею? / К. Березівський // Наш лемко. – 1938. – Ч. 3. – С. 2–3.
6. Болюча втрата (Василь Левчик) // Наш лемко. – 1938. – Ч. 6. – С. 9.
7. В 75-літню річницю смерті нашого найбільшого Генія України – Тараса Шевченка // Наш Лемко. – Львів, 1936. – Ч. 6. – С. 5.
8. Вавричин М. Юліан Тарнович – редактор газети «Наш лемко» / Марія Вавричин // Відтворення України: історія картографії, краєзнавство, біографістика / Упоряд. Н. Паславська, Н. Халак. – Львів: ІУАД ім. М. С. Грушевського, 2012. – С. 441–446.
9. Виповіджмо війну темноті і баламуті! «Наш Лемко» в кожній лемківській хаті!! Іван Франко // Наш лемко. – 1934. – Ч. 13. – С. 2.
10. Всеволод Ярославич. Москвофільство на Лемківщині / Всеволод Ярославич // Наш лемко. – 1939. – Ч. 10. – С. 7.
11. Всеволод Ярославич. Християнство на Лемківщині (Від найдавніших часів до церковної, Берестейської унії) / Всеволод Ярославич // Наш лемко. – 1939. – Ч. 1. – С. 11.
12. Всенародний мовчазний поклін Матері «Просвіті» // Наш лемко. – 1938. – Ч. 11. – С. 1.
13. Геть отрую з наших хат // Наш Лемко. – Львів, 1935. – Ч. 5. – С. 3.
14. День 1 листопада для нашого народу // Наш лемко. – 1934. – Ч. 21. – С. 3.
15. Дівчата і невістки, дале, так не може бити // Наш лемко. – 1934. – Ч. 9. – С. 3.
16. Для добра Нації – всі в її ряди! Чому не було на Лемківщині єдності // Наш лемко. – 1935. – Ч. 5. – С. 2.
17. Другий Зїзд організації О.Л.З.У.З. // Наш лемко. – 1938. – Ч. 1. – С. 5.
18. За вірність прапорові Просвіті! // Наш лемко. – 1938. – Ч. 13. – С. 3.
19. За культуру українського народу (У двадцятую річницю смерті Івана Франка) // Наш Лемко. – Львів, 1936. – Ч. 11. – С. 2.
20. І оживе добра слава, Слава України // Наш Лемко. – Львів, 1935. – Ч. 6. – С. 4.
21. І. Ш. Даремні зусилля // Наш лемко. – 1938. – Ч. 1. – С. 3.
22. І. Ш. Вовки в овечій шкурі // Наш лемко. – 1938. – Ч. 2. – С. 3.
23. Іван Франко // Наш лемко. – 1934. – Ч. 11. – С. 3.
24. Іван Франко // Наш лемко. – 1939. – Ч. 10. – С. 3.
25. Качмарський В. Над долишнім Вислоком / В. Качмарський // Наш лемко. – 1939. – Ч. 9. – С. 8.
26. Кипарис М. З історії наших сіл / М. Кипарис // Наш лемко. – 1939. – Ч. 16. – С. 11–12.
27. Концерг в честь М. Шашкевича в Коросні // Наш лемко. – 1934. – Ч. 17. – С. 7.
28. Косар А. На межі двох повітів / А. Косар // Наш лемко. – 1939. – Ч. 16. – С. 10.
29. Косить смерть (о. Малиняк Адріян помер) // Наш лемко. – 1938. – Ч. 7. – С. 3.
30. Лемки за морем // Наш лемко. – 1938. – Ч. 10. – С. 5.
31. Лемківщина в народних переказах // Наш лемко. – 1938. – Ч. 1. – С. 12.
32. Лемківщино рідна, заколишу в красі твоїй / За ред. В. Денисюка, О. Кривицької. – Львів, 2002. – 325 с.

33. Не емігруйте до Славонії! // Наш лемко. – 1934. – Ч. 17. – С. 4.
34. Не покидайте рідних сіл // Наш лемко. – 1938. – Ч. 6. – С. 7.
35. Не тішся враже // Наш лемко. – 1939. – Ч. 5. – С. 4.
36. Никофор. Криниця-село / Никофор // Наш лемко. – 1939. – Ч. 12. – С. 11–12.
37. Переломові дні в історії України. 22 січня – Україна понад усе! // Наш лемко. – 1935. – Ч. 3. – С. 2.
38. Події з історії України // Наш лемко. – 1934. – Ч. 16. – С. 5.
39. Помер М. Грушевський // Наш Лемко. – Львів, 1934. – Ч. 24. – С. 4.
40. Про што буде писати «Наш Лемко» // Наш Лемко. – 1934. – № 1. – С. 2.
41. Редакція «Нашого Лемка». До наших Читачів // Наш Лемко. – 1934. – № 1. – С. 2.
42. Роковини бою під Крутами // Наш лемко. – 1938. – Ч. 4. – С. 1.
43. Роман Переяславич. Сяницькі церкви й парохія в давнині / Роман Переяславич // Наш лемко. – 1938. – Ч. 13. – С. 10.
44. Роман Переяславич. Три найсвітліші моменти Сянока / Роман Переяславич // Наш лемко. – 1938. – Ч. 15. – С. 11.
45. Савка М. Тарнович (Бескид) Юліан / М. Савка // Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. Романюка. – Вип. 6. – Львів, 1999. – С. 327–330.
46. Скоморовський Ю. Ювілейний рік християнської України / Ю. Скоморовський // Наш лемко. – 1938. – Ч. 15. – С. 2.
47. Смерть свідомого кооператора (Василь Полянський) // Наш лемко. – 1938. – Ч. 20. – С. 8.
48. Становище українства в обличчі війни. Збережемо нашу національну гідність // Наш лемко. – 1939. – Ч. 17. – С. 1.
49. Східна Лемківщина віддала поклін Шевченкові // Наш лемко. – 1934. – Ч. 9. – С. 2.
50. Тарас Григорович Шевченко. В 120-ту річницю уродин // Наш лемко. – 1934. – Ч. 5. – С. 1.
51. Тарнович Ю. Перелетні птиці. Під розвагу сезономим робітникам / Юліан Тарнович // Наш лемко. – 1939. – Ч. 15. – С. 2.
52. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / Віталій Тельвак. – Київ–Дрогобич: «Вимір», 2008. – 494 с.
53. Триста хоробрих. Хто і за що боровся під Крутами // Наш лемко. – 1935. – Ч. 4. – С. 2.
54. У 950-ліття Володимирового хрещення України // Наш лемко. – 1938. – Ч. 8. – С. 2.
55. У Карпатській Україні // Наш лемко. – 1939. – Ч. 1. – С. 6–7.
56. Улаштууйте Шевченківський Концерт // Наш лемко. – 1938. – Ч. 6. – С. 1.
57. Через освіту до кращого завтра // Наш лемко. – 1938. – Ч. 4. – С. 7.
58. Чому треба читати книжку? // Наш лемко. – 1934. – Ч. 3. – С. 2.
59. Як жив і працював Іван Франко // Наш лемко. – 1937. – Ч. 12. – С. 3.

REFERENCES

1. «Uchitiesia braty moi» // Nash lemko. – 1937. – Ch. 5. – S. 1.
2. 125-littia narodzhennia Tarasa Shevchenka // Nash lemko. – 1939. – Ch. 6. – S. 1.
3. 22 sichnia 1918 roku // Nash lemko. – 1938. – Ch. 3. – S. 3.
4. A. H-ko. Zakhidna Lemkivshchyna viddala T. Shevchenkovi // Nash lemko. – 1934. – Ch. 10. – S. 1.
5. Berezivskiy K. Chomu kozhna nasha khata maie buty chytalneiu? / K. Berezivskiy // Nash lemko. – 1938. – Ch. 3. – S. 2–3.
6. Boliucha vtrata (Vasyl Levchyk) // Nash lemko. – 1938. – Ch. 6. – S. 9.
7. V 75-litniu richnytsiu smerty nashoho naibilshoho Heniia Ukrainy – Tarasa Shevchenka // Nash Lemko. – Lviv, 1936. – Ch. 6. – S. 5.
8. Vavrychyn M. Yulian Tarnovych – redaktor hazety «Nash lemko» / Mariia Vavrychyn // Vidtvorennia Ukrainy: istoriia kartohrafii, kraieznavstvo, biohrafistyka / Uporiad. N. Paslavskya, N. Khalak. – Lviv: IUAD im. M. S. Hrushevskoho, 2012. – S. 441–446.
9. Vypovidzhmo viinu temnoti i balamuti! «Nash Lemko» v kozhnii lemktivskii khati!! Ivan Franko // Nash lemko. – 1934. – Ch. 13. – S. 2.
10. Vsevolod Yaroslavych. Moskvofilstvo na Lemkivshchyni / Vsevolod Yaroslavych // Nash lemko. – 1939. – Ch. 10. – S. 7.
11. Vsevolod Yaroslavych. Khrystyianstvo na Lemkivshchyni (Vid naidavnishykh chasiv do tserkovnoi, Beresteiskoi unii) / Vsevolod Yaroslavych // Nash lemko. – 1939. – Ch. 1. – S. 11.
12. Vsenarodnyi movchaznyi poklin Materi «Prosviti» // Nash lemko. – 1938. – Ch. 11. – S. 1.
13. Het otruii z nashykh khat // Nash Lemko. – Lviv, 1935. – Ch. 5. – S. 3.
14. Den 1 lystopada dlia nashoho narodu // Nash lemko. – 1934. – Ch. 21. – S. 3.

15. Divchata y nevistky, dale, tak ne mozhe byty // Nash lemko. – 1934. – Ch. 9. – S. 3.
16. Dlia dobra Natsii – vsi v yii riady! Chomu ne bulo na Lemkivshchyni yednosty // Nash lemko. – 1935. – Ch. 5. – S. 2.
17. Druhyi Zizd orhanizatsii O.L.Z.U.Z. // Nash lemko. – 1938. – Ch. 1. – S. 5.
18. Za virnist praporovi Prosvity! // Nash lemko. – 1938. – Ch. 13. – S. 3.
19. Za kulturu ukrainskoho narodu (U dvadtsiatu richnytsiu smerty Ivana Franka) // Nash Lemko. – Lviv, 1936. – Ch. 11. – S. 2.
20. I ozhyve dobra slava, Slava Ukrainy // Nash Lemko. – Lviv, 1935. – Ch. 6. – S. 4.
21. I. Sh. Daremni zusyllia // Nash lemko. – 1938. – Ch. 1. – S. 3.
22. I. Sh. Vovky v ovechii shkuri // Nash lemko. – 1938. – Ch. 2. – S. 3.
23. Ivan Franko // Nash lemko. – 1934. – Ch. 11. – S. 3.
24. Ivan Franko // Nash lemko. – 1939. – Ch. 10. – S. 3.
25. Kachmarskyi V. Nad dolishnim Vyslokom / V. Kachmarskyi // Nash lemko. – 1939. – Ch. 9. – S. 8.
26. Kyparys M. Z istorii nashykh sil / M. Kyparys // Nash lemko. – 1939. – Ch. 16. – S. 11–12.
27. Kontsert v chest M. Shashkevycha v Korosni // Nash lemko. – 1934. – Ch. 17. – S. 7.
28. Kosar A. Na mezhi dvokh povitiv / A. Kosar // Nash lemko. – 1939. – Ch. 16. – S. 10.
29. Kosyt smert (o. Malyniak Adriian pomer) // Nash lemko. – 1938. – Ch. 7. – S. 3.
30. Lemky za morem // Nash lemko. – 1938. – Ch. 10. – S. 5.
31. Lemkivshchyna v narodnykh perekazakh // Nash lemko. – 1938. – Ch. 1. – S. 12.
32. Lemkivshchyno ridna, zakolyshu v krasi tvoii / Za red. V. Denysiuka, O. Krovtytskoi. – Lviv, 2002. – 325 s.
33. Ne emihruite do Slavonii! // Nash lemko. – 1934. – Ch. 17. – S. 4.
34. Ne pokydaite ridnykh sil // Nash lemko. – 1938. – Ch. 6. – S. 7.
35. Ne tishsia vrazhe // Nash lemko. – 1939. – Ch. 5. – S. 4.
36. Nykofor. Krynytsia-selo / Nykofor // Nash lemko. – 1939. – Ch. 12. – S. 11–12.
37. Perelomovi dni v istorii Ukrainy. 22 sichnia – Ukraina ponad use! // Nash lemko. – 1935. – Ch. 3. – S. 2.
38. Podii z istorii Ukrainy // Nash lemko. – 1934. – Ch. 16. – S. 5.
39. Pomer M. Hrushevskiy // Nash Lemko. – Lviv, 1934. – Ch. 24. – S. 4.
40. Pro shto bude pysaty «Nash Lemko» // Nash Lemko. – 1934. – № 1. – S. 2.
41. Redaktsiia «Nashoho Lemka». Do nashykh Chytachiv // Nash Lemko. – 1934. – № 1. – S. 2.
42. Rokovyny boiu pid Krutamy // Nash lemko. – 1938. – Ch. 4. – S. 1.
43. Roman Pereiaslavych. Sianitski tserkvy y parokhiia v davnyni / Roman Pereiaslavych // Nash lemko. – 1938. – Ch. 13. – S. 10.
44. Roman Pereiaslavych. Try naisvitlishi momenty Sianoka / Roman Pereiaslavych // Nash lemko. – 1938. – Ch. 15. – S. 11.
45. Savka M. Tarnovych (Beskyd) Yuliiian / M. Savka // Ukrainska zhurnalistyka v imenakh. Materialy do entsyklopedychnoho slovnyka / Za red. M. Romaniuka. – Vyp. 6. – Lviv, 1999. – S. 327–330.
46. Skomorovskiy Yu. Yuvileiny rik khrystyianskoi Ukrainy / Yu. Skomorovskiy // Nash lemko. – 1938. – Ch. 15. – S. 2.
47. Smert svidomoho kooperatora (Vasyl Polianskyi) // Nash lemko. – 1938. – Ch. 20. – S. 8.
48. Stanovyshche ukrainstva v oblychchi viiny. Zberezhemo nashu natsionalnu hidnist // Nash lemko. – 1939. – Ch. 17. – S. 1.
49. Skhidna Lemkivshchyna viddala poklin Shevchenkovi // Nash lemko. – 1934. – Ch. 9. – S. 2.
50. Taras Hryhorovych Shevchenko. V 120-tu richnytsiu urodyn // Nash lemko. – 1934. – Ch. 5. – S. 1.
51. Tarnovych Yu. Pereletni ptytsi. Pid rozvahu sezonovym robitnykam / Yulian Tarnovych // Nash lemko. – 1939. – Ch. 15. – S. 2.
52. Telvak V. Tvorchа spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) / Vitalii Telvak. – Kyiv–Drohobych: «Vymir», 2008. – 494 s.
53. Trysta khorobrykh. Khto i za shcho borovsia pid Krutamy // Nash lemko. – 1935. – Ch. 4. – S. 2.
54. U 950-littia Volodymyrovoho khreshchennia Ukrainy // Nash lemko. – 1938. – Ch. 8. – S. 2.
55. U Karpatskii Ukraini // Nash lemko. – 1939. – Ch. 1. – S. 6–7.
56. Ulashtovuite Shevchenkivskiy Kontsert // Nash lemko. – 1938. – Ch. 6. – S. 1.
57. Cherez osvitu do krashchoho zavtra // Nash lemko. – 1938. – Ch. 4. – S. 7.
58. Chomu treba chytaty knyzhku? // Nash lemko. – 1934. – Ch. 3. – S. 2.
59. Iak zhyv i pratsiuвав Ivan Franko // Nash lemko. – 1937. – Ch. 12. – S. 3.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2017 р.

УДК 37.091.12:070(477) «1937/1939»

DOI 10.24919/2519-058x.5.117182

Марія БИСТРА,*orcid.org/0000-0002-3473-1755**кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна, Вінниця) m.bistra@donnu.edu.ua***ОБРАЗ РАДЯНСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ У ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ УКРАЇНИ КІНЦЯ 1930-х рр. НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ «БІЛЬШОВИЦЬКА ПРАВДА»**

У роботі на основі комплексного аналізу матеріалів типової для Радянської України газети – друкованого органу Вінницького обкому та міському КП(б)У, облвиконкому та облпрофради «Більшовицька правда» за 1937 – 1939 рр. робиться спроба відтворити образ радянського вчителя кінця 1930-х років, який насаджувався у радянському соціумі. Зроблено висновок, що матеріали газети відкривають широкі можливості реконструкції уявлень владних структур про героя і антигероя «освітнього фронту». Змальований пресою образ радянського вчителя мав не багато спільного з реальним пересічним вчителем доби.

Ключові слова: образ радянського вчителя, педагог, освіта, школярі, газета, «Більшовицька правда».

Літ. 46.

Maria BYSTRA,

Ph D (History), docent, doctoral student at the department «History of Ukraine» of Vasyl's Stus Donetsk National University (Ukraine, Vinnitsa) m.bistra@donnu.edu.ua

THE IMAGE OF THE SOVIET TEACHER IN PERIODICAL PUBLICATIONS OF UKRAINE IN THE LAST 1930s. ON THE EXAMPLE OF THE NEWSPAPER «BILSHOVITSKA PRAVDA»

The work is an attempt to recreate the image of a Soviet teacher in the late 30's. XX century, and based on a comprehensive analysis of typical materials for the Soviet Ukraine newspaper – the printed organ of the Vinnitsa regional committee of the KP(b)U, periodical magazine of Regional Executive Committee and the Regional Council, «Bilshovitska Pravda» for 1937 – 1939 (700 numbers).

Quantitative and qualitative analysis of the newspaper's materials shows that publications about education, teachers, students and students occupy a significant, though not the main, place. Teachers were given the leading role in the education of the younger generation of «builders of communism». Therefore, a lot of attention in the articles of «Bilshovitska Pravda» is given to the creating of the image of an ideal Soviet teacher. The teacher had such important features as social activity, mastery of the fundamentals of the theory of Marxism-Leninism, high level of professionalism, atheistic views, high authority among pupils and the population. The appearance of the teacher, which was maximally fitted to the standard, occupied a significant place in the image of the Soviet teacher. Various articles about the high social status of Soviet teachers were published in order to form representations about the prestige of the teaching profession whose aim was to emphasize the high social status of Soviet educators. «Bilshovitska Pravda» in every possible way praised the best teachers of the USSR and the Ukrainian SSR, popularized professional and social experience of teachers. The authors of the articles drew the image of a negative teacher in order to contrast the to an ideal teacher. The negative teacher had such characteristic features as low level of useful social activity, lack of professional qualifications, various ideological «deviations» (Trotskyism, bourgeois nationalism, fascism) «wrecking activity» in education, drunkenness, professional negligence, immoral behavior and low authority. Such a teacher was strongly condemned and was not desirable to follow.

Author of the scientific article concluded that the materials of the newspaper allow to reconstruct about the hero and antihero of the «educational front» given by the government. The image of the Soviet teacher, which press created, was idealized and had little in common with the real average teacher of this era.

Key words: image of a Soviet teacher, pedagogue, education, schoolchildren, newspaper, «Bilshovitska pravda».

Ref. 46.

ОБРАЗ СОВЕТСКОГО УЧИТЕЛЯ В ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ УКРАИНЫ КОНЦА 1930-х гг. НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТЫ «БІЛЬШОВИЦЬКА ПРАВДА»

В работе на основе комплексного анализа материалов типичной для Советской Украины газеты – печатного органа Винницкого обкома КП(б)У, облисполкома и облпрофсовета «Більшовицька правда» за 1937 – 1939 гг. делается попытка воссоздать образ советского учителя конца 1930-х гг., который насаждался в советском социуме. Делается вывод, что материалы газеты открывают широкие возможности для реконструкции представлений властных структур о герое и антигерое «образовательного фронта». Созданный прессой образ советского учителя имел не много общего с реальным среднестатистическим учителем данной эпохи.

Ключевые слова: образ советского учителя, педагог, образование, школьники, газета, «Більшовицька правда».

Лит. 46.

Постановка проблеми. Розбудова радянської держави, супроводжувалася докорінними змінами у соціальній сфері, формувався новий соціальний тип людини – «радянська людина», що мала відповідний набір ціннісних орієнтирів і особистих якостей. Для того, щоб спрямувати розвиток суспільства у потрібному напрямку потрібні були яскраві приклади героїв і антигероїв, образи яких повинні були надихати широкі маси і спонукати до наслідування, або викликати відразу і осуд. Одним з таких соціальних ідеалів у 1930-х рр. стає новий тип працівника освіти – «вчителя-ударника», який повинен бути прикладом для багатьох і, у першу чергу, для молоді, нового покоління «будівників комунізму». І, звичайно, у «країні суцільної грамотності» не було кращого місця популяризації позитивного образу радянського вчителя як шпальти місцевих періодичних видань.

Аналіз досліджень. Осмислення ролі учителя в українському радянському суспільстві міжвоєнної доби наукова проблема, яка неодноразово порушувалася науковцями [1; 44; 46]. На сьогоднішній день існує досить солідна історіографія даної проблематики. Проте образ радянського вчителя в контексті українських офіційних радянсько-партійних мас-медіа регіонального масштабу не став предметом спеціального дослідження і потребує вивчення.

До аналізу було залучено газету «Більшовицька правда» за 1937 – 1938 рр. і за перші чотири місяці 1939 рр. (всього 700 номерів, з № 1337 по № 2036), яка була офіційним друкованим органом Вінницького обкому та міському КП(б)У, облвиконкому та облпрофради. Газета під такою назвою виходила з 1932 р., була значною за обсягом (4 сторінки А2) і видавалася 6 разів на тиждень українською мовою. Це досить типове для того періоду офіційне видання, яких було сотні на теренах СРСР. Тут містилися різнопланові матеріали, які загалом відбивали економічні, політичні і культурні процеси у країні Рад, а також події місцевого масштабу, що дозволяють визначити і специфіку регіону.

Метою статті є відтворення образу радянського вчителя у періодичних виданнях України кінця 1930-х рр. на прикладі газети «Більшовицька правда».

Виклад основного матеріалу. Значною мірою за допомогою періодичних видань у громадській думці формується образ ідеального радянського педагога, на який повинно було рівнятися не одне покоління реальних учителів Радянської України. Яким же, на думку партійних і радянських органів повинен був бути ідеальний учитель? Цілком природно, що вимоги до радянського вчителя були набагато вищими, ніж до пересічного радянського громадянина, оскільки в руках педагогів знаходилося навчання і виховання молодого покоління – майбутнього держави. Завдання радянського вчителя, на думку керівників комуністичної партії, виходило далеко за межі його професійної діяльності. Педагоги повинні були поєднувати викладання з пропагандою ідей партії в масах, брати активну участь в комуністичному будівництві. Про статус учителя В. І. Ленін писав: «Народний учитель повинен у нас бути поставлений на таку висоту, на якій він ніколи не стояв і не стоїть»

і не може стояти в буржуазному суспільстві. [...] До цього стану справ ми повинні йти систематичною, неухильною, наполегливою роботою і над його духовним піднесенням, і над його всебічною підготовкою до його дійсно високого звання, і головне – над піднесенням його матеріального становища» [4].

«Наш педагог мусить бути ідейно і політично витриманий, озброєний і вміти поєднувати майстерність навчання з високим мистецтвом виховання. Справжній педагог – інженер виховання – знає живий матеріал, з яким він має справу, любить дітей, знає їх психологію і завжди вміє знайти шлях до серця дитини». Соціальну значущість педагога у газеті порівнювали із значенням письменника («інженером людських душ») і революціонера [13].

Важливою передумовою формування суспільної думки про радянського вчителя як важливого члена соціуму є наголошення на високій соціальній цінності освіти як такої. Це яскраво видно з газетних матеріалів, у яких чимало місця відведено освітній тематиці. Промовистим свідченням піклування про освіту і вчителя стають публікації державного бюджету СРСР і УРСР з видатками на освітню сферу [11]. Майже у кожному номері «Більшовицької правди» присутні публікації про навчальні заклади, учнів, студентів і педагогів, чимало світлин. Протягом 1937 р. в газеті було надруковано 28 фотографій школярів, що були відмінниками навчання. А у 1939 р. тільки за один квітень місць (26 номерів) на шпальтах газети було розміщено шість світлин учнів і одну – учителя.

Демонстрацією високої цінності кращих педагогів і всілякої турботи про них є оприлюднення через засоби масової інформації постанови про підвищення заробітної плати педагогічному персоналу, а також статистичних даних про зростання рівня прибутків учителів [3; 19].

У «Більшовицькій Правді» мали місце публікації розгорнутого характеру, що повинні були переконати абітурієнтів у перевагах і значущості учительської професії: «Радянському педагогові доручена важлива і відповідальна справа – формування свідомості і світогляду нашої прекрасної молоді. Це на нього – радянського педагога – покладено високе й почесне завдання збагатити наших дітей і юнацтво кращими здобутками людської культури й освіти, виховати молодь в душі соціалістичного гуманізму і підготувати її до повного завершення справи побудови комунізму. Що може бути краще і почесніше такої ролі?» [13].

Держава намагалася показати громадянам цінність кращих учителів і в інший спосіб. Особливо суворістю каралися злочини проти таких кращих громадян. Так, 11 грудня 1936 р. у м. Мелекесі РРФСР була «по звірячому вбита при поверненні із Москви з Надзвичайного VIII Всесоюзного З'їзду Марія Володимирівна Проніна, громадська діячка, одна з кращих народних вчительок» [5]. Справа набула всесоюзного резонансу і була розкрита у рекордні строки. Солідний за обсягом обвинувачувальний висновок, оприлюднений у пресі, було затверджено особисто Прокурором СРСР А. Вишинським. У вбивстві звинувачено злочинну групу («виходці з соціально-ворожого середовища»), члени якої, що цікаво, орудували у місті тривалий період часу, але не були затримані доти, доки не вбили активістку [5]. Вирок був вельми суворим і широко висвітлювався у пресі [7].

За допомогою мас-медіа формувалася уява про високий професійний рівень радянського учительства. Для цього популяризувався досвід кращих учителів СРСР. Взірцем для пересічного радянського вчителя повинні були стати Н. К. Крупська, І. П. Павлов, А. С. Макаренко, І. М. Сеченов [13]. Широко висвітлювалися на шпальтах газети і робота кращих педагогів Вінниччини: О. Д. Ковалик, К. М. Крижанської, Р. А. Трахтенберга та інших [8; 31; 34].

10 квітня 1936 р було прийнято Постанову ЦВК і РНК СРСР «Про персональні звання для учителів початкових і середніх шкіл»: «вчитель початкової школи», «вчитель середньої школи», а також почесне – «заслужений вчитель школи», що надавалися після атестації пожиттєво і оприлюднювалися у пресі [43, 197]. Значення для учительства даного урядового рішення обговорювали у газеті: «Постанова... виражає піклування радянської влади про вчителя, створює всі умови для того, щоб радянський учитель був поставлений на таку висоту, про яку говорив у свій час Ленін» [4].

Проте сам хід обов'язкової атестації вчителів 1936 – 1938 рр. відображення у «Більшовицькій правді» не знайшов, що і не дивно, бо результати атестації були настільки не втішними, що могли б зіпсувати так ретельно змальований протягом багатьох років позитивний образ радянського учительства. За офіційними даними у 1936 – 1937 рр. в ході атестації з педагогів України отримали звання вчителя тільки 9,8 %, інші 86,7 % педагогів були допущені до викладання за умови підви-

щення освітнього рівня, а 3 361 особі, або 3,5 %, взагалі заборонили працювати у школі [45, 24–25]. Водночас, інформація про те, що 55 освітян України отримали звання «заслужений учитель» (серед них між іншим 25 педагогів Вінницької області), була надрукована на першій полосі газети [37].

Пояснення причин невдач у освітній сфері на сторінках газет виглядали доволі зрозуміло і просто: у всьому винні ворогів народу. У випуску газети від 22 січня 1938 р. зазначалося: «Підлі вороги народу – троцькістсько-бухарінська і буржуазно-націоналістично-фашистська погань чимало нашкодили в справі народної освіти» [23]. Саме ж радянське учительство, за даними газети, неухильно і наполегливо працювало над підвищенням кваліфікації у різний спосіб [28; 39].

Важливою рисою радянського учительства вважалася його обізнаність в комуністичній ідеології, а також взірцева соціальна активність. Про значну увагу до ідеологічної підготовки вчителів свідчать публікації, де йдеться про створення спеціально для них 2-річних комуністичних шкіл, вечірнього учительського комвішу тощо [12; 27]. Матеріали «Більшовицької правди» дозволяють стверджувати, що освітяни відігравали значну роль роз'ясненні населенню нового виборчого закону, а також у передвиборній кампанії до Верховної Ради СРСР і УРСР, а також у проведенні Всесоюзних переписів населення [20, 30]. Газета від 16 листопада 1937 р. містить статтю «Педагог-агітатор», у якій детально висвітлено агітаційну діяльність вчителя Івана Ілліча Станківського [21].

У 1930-і рр. у країні розгортається соціалістичне змагання, яке охоплює і педагогічні колективи країни. Про це свідчать відкриті листи учителів, які викликають на соцзмагання своїх колег, повідомлення про змагання між учнями, зобов'язання учителів щодо усунення недоліків у роботі [9; 26].

Освітяни були залучені і до лікнепу, читання публічних лекцій на різноманітні теми [40]. Вони не стояли осторонь боротьби з інфекційними захворюваннями, про що свідчать публікації «Нарада педагогів і лікарів» та «Грип у дитинстві» [18; 29].

Важливою рисою образу радянського вчителя було його негативне ставлення до релігії загалом і служителів культу зокрема. Так, вчителька К. М. Крижанська у своїх спогадах зазначала, що піп не дозволяв їй спілкуватися з селянами і шпигував за нею [8]. Матеріали газети «Більшовицька правда» дозволяють говорити про широку участь учителів у антирелігійній пропаганді не тільки в стінах школи, але й серед широких кіл громадськості [36].

У період канікул хороший педагог також не сидів, склавши руки. У канікулярний час учителі підводили підсумки навчання, відвідували учнів, організовували читку художньої літератури, виступали з доповідями, проводили зльоти, наради, конференції різного рівня, обговорювали постанови уряду і партії тощо [4; 6]. Також учителі брали активну участь у художній самодіяльності та вели роботу різноманітних гуртків [14].

Важливою частиною образу ідеального радянського вчителя був його зовнішній вигляд. На шпальтах газет друкувалося чимало портретів радянських діячів і ударників праці, серед яких чільне місце посідали і вчителі. Тільки за період з 1 січня по 31 грудня 1937 р. «Більшовицькій правді» було поміщено 8 світлин кращих педагогів Вінниччини і СРСР та 13 фото майбутніх учителів.

Здебільшого це були парадні портрети, де освітяни поставали у кращому одязі, серйозні та вдумливі. Тільки іноді на фото обличчя вчителя прикрашала посмішка. Інший варіант зображень – це показово буденні фото (але все одно у кращому вбранні), що зображали вчителів за роботою або відпочинком. Зовнішній вигляд кращих педагогів був доволі стандартизованим: для жінок-вчителів – це охайна зачіска, здебільшого коротка, якщо волоси довгі, то вони забрані у гулю. Чоловіки-вчителі – теж з коротким охайним волоссям, чисто поголені. Спільною рисою одягу представників обох статей був класичний костюм, зазвичай темного кольору у поєднанні з світлою блузою (сорочкою). У чоловіків час від часу присутня навіть краватка, жінки іноді одягнені у блузу зі спідницею або сукню доволі консервативного фасону [8; 42]. Портрети покликані були демонструвати статус учительської професії, високий рівень достатку і задоволення від виконання професійного і громадянського обов'язку. Такі світлини повинні були формувати позитивний імідж освітян і надихнути молодь на наслідування, переконувати широку громадськість у перевагах професії вчителя.

«Більшовицька правда» широко висвітлювала різноманітні способи заохочення кращих учителів. Так, учитель-комсомолец Іван Рибін «удостоївся честі бути занесеним на дошку кращих людей свого міста» [22]. В умовах дефіцитів товарів першої необхідності і загального низького рівня

життя, важливе значення для освітян мали і цінні подарунки, путівки, екскурсії до Києва, Москви, Ленінграду (Петербургу) і навіть на Біломорканал ім. Сталіна, якими регулярно нагороджували кращих працівників. Про це ми знаходимо не мало публікацій у «Більшовицькій правді» [4; 31].

Важливим методом заохочення, беззаперечно, були публікації матеріалів про педагогів, що мали успіхи у професійній діяльності. Кращі вчителі поряд з партійними і державними лідерами отримували привілеї через періодичні видання звертатися до широких мас населення, що саме по собі було дуже почесним. Так, для спогадів Катерини Миколаївни Крижанської, яка мала 22 роки педстажу, завідувала школою і стала членом сільради, було виділено майже 2 полоси газети. Жінка з негативом згадує старе життя при царі і резюмує: «ні за що в світі не проміняла б своєї сільської вчительської роботи ні на яку іншу» [8]. В унісон цьому вислову звучать і слова вчителя географії Р. А. Трахтенберга: «Яке щастя жити і працювати у щасливу сталінську епоху. Яка гордість бути радянським вчителем і брати участь у найпочеснішій справі виховання молодого покоління в дусі комунізму [...] Партія і уряд створили нам, радянським вчителям, всі умови для роботи. У жодній країні немає такого піклування за дітей, за школу, як в країні соціалізму» [31].

Почесним способом висловлення довіри було висування учителів до Верховної Ради СРСР. Так, «Більшовицька правда» повідомляла: «Учительство в нашій країні виросло у велику політичну і культурну силу. Радянський народ, обираючи найвищий орган державної влади – Верховну Раду СРСР, високо оцінив учительство, обравши 19 кращих радянських вчителів...» [25].

Ще одним проявом визнання внеску педагогів у справу побудови соціалізму та виховання молоді були урядові нагороди. Так, у газеті «Більшовицька правда» містяться стаття, про відзначення п'ятьох кращих музичних педагогів Москви «Орденем Трудового Червоного Прапора» [12].

На шпальтах газет присутні і приклади антигероїв («освітнього фронту»), яких засуджували і не радили наслідувати пересічному учителю. Таким став завідувач школи с. Слобідці-Красилівській Вінницької області Горецький, який не дбає про опалення для школи, «пиячить, поводить себе так, як не личить радянському вчителю» [2]. Примітно, що герої освіти на шпальтах газет, як правило, особи персоніфіковані, їх з повагою називають по імені і по батькові, а антигероїв – тільки по прізвищу, їм дають прізвиська і нерідко висміюють. Так, інспектора сектору освіти дорослих Вінницького облвідділу освіти Осанюка за зневажливе ставлення до вчителів, некомпетентність, брехню назвали «Хлестаков з Облосвіти» [6]. Критиці підлягали не тільки професійні якості педагогів, але й моральні. Так, «мерзотнику» в органах освіти, який втік від вагітної дівчини, відхрещується від сплати аліментів, було присвячено статтю у «Більшовицькій правді» 2 лютого 1937 р. [8]. Роль антигероя відведено і вчителю, що весь час писав скарги, вчителю-наклепнику [38].

У газетних публікаціях надаються і негативні приклади роботи загалом позитивних з точки зору влади вчителів, яким вказували на помилки: надто м'яке оцінювання знань учнів, недостатній професійний рівень, відсутність систематичної роботи над помилками учнів, відсутність дисципліни, а іноді і «лівачькі тенденції у визначенні завдань, які повинні виконувати учні» [11; 35].

Поряд з конструктивною критикою роботи педагогів на шпальтах газет знайшла відображення і критика репресивна. Разом з п'яницею, неробою і аморальною людиною шельмували і антигероїв освітньої галузі іншого гатунку – так званих «ворогів народу», що «нарочито розвалювали шкільну роботу, розсаджували своїх людей для шкідництва»; «ворожих «теоретиків» педології, «троцькістів», «націоналістів» [10; 17]. Питання «шкідницької дії ворогів народу в обкомі спілки і облосвіти, що викриті славними органами НКВС», обговорювали навіть на обласній конференції профспілки початкових і середніх шкіл, що проходила у Вінниці 25 січня 1938 р. [24].

Висновки. Отже, матеріали газети «Більшовицька правда» відкривають перед дослідниками широкі можливості реконструкції уявлень владних структур про зразкового радянського педагога. Радянський вчитель в періодичній пресі кінця 1930-х постає як особа, що має високий соціальний статус, авторитет у суспільстві, стабільне матеріальне становище, великі перспективи кар'єрного росту. Такий вчитель є професіоналом своєї справи, постійно працює над підвищенням кваліфікації та ідеологічної підготовки, є послідовним борцем за комунізм та атеїстичний світогляд, він бере активну участь майже у всіх суспільних справах, радо працює в неробочий час, і виступає прикладом для наслідування не тільки для учнів і колег, але й широкого загалу. Ідеальним стандартам відповідає навіть зовнішній вигляд зразкового педагога. Формування образу пересічного

радянського вчителя відбувалося шляхом протиставлення позитивних героїв-ударників «освітнього фронту», яких більшість і окремих антигероїв, на яких лежить провина за всі проблеми освітньої сфери. Характерними рисами негативного вчителя був низький рівень соціальної активності та професіоналізму, різноманітні ідеологічні «збочення» (троцькізм, буржуазний націоналізм, фашизм), шкідництво, пияцтво, халатність, аморальна поведінка і низький авторитет.

Проте змальований пресою образ радянського вчителя-ударника загалом був глорифікованим і мав небагато спільного з реальним пересічним учителем доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Белова Н. А. Повседневная жизнь учителей / отв. ред. М. Ю. Мартынова. – М.: ИЭА РАН, 2015. – 228 с.
2. Більшовицька правда. – 1937 – 2 січня. – №4 (1340).
3. Більшовицька правда. – 1937. – 12 січня. – №10 (1346).
4. Більшовицька правда. – 1937. – 16 січня. – №13(1349).
5. Більшовицька правда. – 1937 – 17 січня. – №14 (1350).
6. Більшовицька правда. – 1937 – 20 січня. – №16 (1352).
7. Більшовицька правда. – 1937 – 21 січня. – №17 (1353).
8. Більшовицька правда. – 1937. – 8 лютого. – №31(1367).
9. Більшовицька правда. – 1937. – 14 лютого. - №36 (1372).
10. Більшовицька правда. – 1937 – 16 лютого. – №38 (1374).
11. Більшовицька правда. – 1937. – 4 квітня. – №77 (1413).
12. Більшовицька правда. – 1937. – 29 квітня – №98 (1434).
13. Більшовицька правда. – 1937. – 30 травня. – № 122 (1458).
14. Більшовицька правда. – 1937. – 21 червня. – №140(1476).
15. Більшовицька правда. – 1937. – 2 жовтня. – №226 (1562).
16. Більшовицька правда. – 1937. – 8 жовтня. – №231 (1567).
17. Більшовицька правда. – 1937 – 10 жовтня. – №233 (1569).
18. Більшовицька правда. – 1937. – 12 жовтня – №235 (1571).
19. Більшовицька правда. – 1937. – 30 жовтня. – №250(1586).
20. Більшовицька правда. – 1937. – 3 листопада. – №253(1589).
21. Більшовицька правда. – 1937. – 16 листопада. – №262(1598).
22. Більшовицька правда. – 1938. – 5 січня. – №4 (1641).
23. Більшовицька правда. – 1938. – 22 січня. – №18(1655).
24. Більшовицька правда. – 1938. – 27 січня. – №21(1658).
25. Більшовицька правда. – 1938. – 27 лютого. – №47(1684).
26. Більшовицька правда. – 1938. – 10 березня. – №56(1693).
27. Більшовицька правда. – 1938. – 23 березня. – №67(1704).
28. Більшовицька правда. – 1938. – 2 квітня. – № 75(1712).
29. Більшовицька правда. – 1938. – 8 квітня. – №80 (1717).
30. Більшовицька правда. – 1938. – 29 квітня. – №98(1735).
31. Більшовицька правда. – 1938. – 1 вересня. – №201 (1838).
32. Більшовицька правда. – 1939. – 14 січня. – №11(1948).
33. Більшовицька правда. – 1939. – 17 січня. – №14(1951).
34. Більшовицька Правда. – 1939. – 4 лютого. – №28(1965).
35. Більшовицька правда. – 1939. – 5 лютого. – №29(1966).
36. Більшовицька правда. – 1939. – 6 лютого. – № 30(1967).
37. Більшовицька правда. – 1939. – 14 лютого. – №36(1973).
38. Більшовицька правда. – 1939. – 16 лютого. – 38(1975).
39. Більшовицька правда. – 1939. – 25 лютого. – №46(1983).
40. Більшовицька правда. – 1939. – 5 березня. – № 52 (1989).
41. Більшовицька правда. – 1939. – 5 квітня – №78 (2015).
42. Більшовицька правда. – 1939. – 12 квітня. – №84(2021).
43. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1936. – К.: Вид. ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1936. – Т. 1. – № 1–24.
44. Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень / М. М. Кузьменко. – Донецьк: Норд-Прес, 2004. – 456 с.
45. Редько Ф. А. До підсумків атестації вчителів / Ф. А. Редько // Комуністична освіта. – 1938. – № 11. – С. 24–25.

46. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – 786 с.

REFERENCES

1. Belova N.A. Povsednevnaia zhyzn uchytel'ei / otv. red. M. Yu. Martynova. – M.: УЭА РАН, 2015. – 228 s.
2. Bilshovytska pravda. – 1937 – 2 sichnia. – №4 (1340).
3. Bilshovytska pravda. – 1937. – 12 sichnia. – №10 (1346).
4. Bilshovytska pravda. – 1937. – 16 sichnia. – №13(1349).
5. Bilshovytska pravda. – 1937 – 17 sichnia. – №14 (1350).
6. Bilshovytska pravda. – 1937 – 20 sichnia. – №16 (1352).
7. Bilshovytska pravda. – 1937 – 21 sichnia. – №17 (1353).
8. Bilshovytska pravda. – 1937. – 8 liutoho. – №31(1367).
9. Bilshovytska pravda. – 1937. – 14 liutoho. – №36 (1372).
10. Bilshovytska pravda. – 1937 – 16 liutoho. – №38 (1374).
11. Bilshovytska pravda. – 1937. – 4 kvitnia. – №77 (1413).
12. Bilshovytska pravda. – 1937. – 29 kvitnia – №98 (1434).
13. Bilshovytska pravda. – 1937. – 30 travnia. – № 122 (1458).
14. Bilshovytska pravda. – 1937. – 21 chervnia. – №140(1476).
15. Bilshovytska pravda. – 1937. – 2 zhovtnia. – №226 (1562).
16. Bilshovytska pravda. – 1937. – 8 zhovtnia. – №231 (1567).
17. Bilshovytska pravda. – 1937 – 10 zhovtnia. – №233 (1569).
18. Bilshovytska pravda. – 1937. – 12 zhovtnia – №235 (1571).
19. Bilshovytska pravda. – 1937. – 30 zhovtnia. – №250(1586).
20. Bilshovytska pravda. – 1937. – 3 lystopada. – №253(1589).
21. Bilshovytska pravda. – 1937. – 16 lystopada. – №262(1598).
22. Bilshovytska pravda. – 1938. – 5 sichnia. – №4 (1641).
23. Bilshovytska pravda. – 1938. – 22 sichnia. – №18(1655).
24. Bilshovytska pravda. – 1938. – 27 sichnia. – №21(1658).
25. Bilshovytska pravda. – 1938. – 27 liutoho. – №47(1684).
26. Bilshovytska pravda. – 1938. – 10 bereznia. – №56(1693).
27. Bilshovytska pravda. – 1938. – 23 bereznia. – №67(1704).
28. Bilshovytska pravda. – 1938. – 2 kvitnia. – № 75(1712).
29. Bilshovytska pravda. – 1938. – 8 kvitnia. – №80 (1717).
30. Bilshovytska pravda. – 1938. – 29 kvitnia. – №98(1735).
31. Bilshovytska pravda. – 1938. – 1 veresnia. – №201 (1838).
32. Bilshovytska pravda. – 1939. – 14 sichnia. – №11(1948).
33. Bilshovytska pravda. – 1939. – 17 sichnia. – №14(1951).
34. Bilshovytska Pravda. – 1939. – 4 liutoho. – №28(1965).
35. Bilshovytska pravda. – 1939. – 5 liutoho. – №29(1966).
36. Bilshovytska pravda. – 1939. – 6 liutoho. – № 30(1967).
37. Bilshovytska pravda. – 1939. – 14 liutoho. – №36(1973).
38. Bilshovytska pravda. – 1939. – 16 liutoho. – 38(1975).
39. Bilshovytska pravda. – 1939. – 25 liutoho. – №46(1983).
40. Bilshovytska pravda. – 1939. – 5 bereznia. – № 52 (1989).
41. Bilshovytska pravda. – 1939. – 5 kvitnia – №78 (2015).
42. Bilshovytska pravda. – 1939. – 12 kvitnia. – №84(2021).
43. Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1936. – K.: Vyd. VUTsVK «Radianske budivnytstvo i pravo», 1936. – T. 1. – № 1–24.
44. Kuzmenko M. M. Naukovo-pedahohichna intelihtentsiia v USRR 20–30-kh rokiv: sotsialno-profesiinnyi status ta osvithno-kulturnyi riven / M. M. Kuzmenko. – Donetsk: Nord-Pres, 2004. – 456 s.
45. Redko F. A. Do pidsumkiv atestatsii vchytel'iv / F. A. Redko // Komunistychna osvita. – 1938. – № 11. – S. 24–25.
46. Ukrainske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia: Kolektyvna monohrafiia / Vidp. red. S. V. Kulchytskyi. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2012. – 786 s.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2017 р.

УДК 94(477.83)«1939–1941»

DOI 10.24919/2519-058x.5.117184

Микола ГАЛІВ,

orcid.org/ 0000-0001-7068-3124

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) halivm@yahoo.com*

Ярослава ДРОБЧАК,

orcid.org/0000-0001-9882-6895

*старший викладач кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) drobchak_ya@gmail.com*

РАДЯНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА ДРОГОБИЧЧИНІ (1939 – 1941)*

У статті проаналізовано процеси радянізації професійної освіти на теренах Дрогобицької області УРСР у початковий період утвердження радянських властей на західноукраїнських землях (1939 – 1941). Встановлено, що у цей час в області діяло не менше 24 середніх спеціальних навчальних закладів різного рівня та спрямування. З'ясовано, що кількість студентів цих закладів (беручи до уваги відсутність даних щодо 8 з 24 освітніх установ) на першу половину 1941 р. становила понад трьох тисяч осіб.

Ключові слова: професійна освіта, радянізація, Дрогобицька область УРСР.

Літ. 40.

Mykola HALIV,

*PhD (Education), Associate Professor of the Department of History of Ukraine
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) halivm@yahoo.com*

Yaroslava DROBCHAK,

*Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Primary Education
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) drobchak_ya@gmail.com*

SOVIETIZATION OF THE SYSTEM OF PROFESSIONAL EDUCATION IN DROHOBYCH REGION (1939 – 1941)

The article analyzes the processes of Soviet reorganization of professional education on the territory of the Drohobych region of the Ukrainian SSR during the initial period of the approval of the Soviet authorities in the West Ukrainian lands (1939 – 1941). It was established that at that time in Drohobych region at least 24 secondary specialized educational institutions of different levels and professional orientation (first of all, industrial, commercial, medical, cultural and educational) operated. The overwhelming majority of them worked on the basis of reorganized both private and state special schools, remaining from the interwar time. It was found out that the number of students of these institutions (taking into account the lack of data on the number of students of at least 8 out of 24 educational institutions) in the first half of 1941 amounted to more than 3 thousand people. The authors state the lack of documents on the ethnic composition of the students of these educational institutions. In addition, the article shows that communist indoctrination of pupils and students was carried out in special educational institutions.

Key words: professional education, Sovietization, Drohobych region of the Ukrainian SSR.

Ref. 40.

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф77/80 – 2017.

Николай ГАЛИВ,

кандидат педагогических наук,

доцент кафедры истории Украины

Дрогобычского государственного педагогического

университета имени Ивана Франко

(Украина, Дрогобыч) halivn@yahoo.com

Ярослава ДРОБЧАК,

старший преподаватель кафедры педагогики и методики начального образования

Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франка

(Украина, Дрогобыч) drobchak_ya@gmail.com

СОВЕТИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ДРОГОБЫЧИНЕ (1939 – 1941)

В статье проанализированы процессы советизации профессионального образования на территории Дрогобычской области УССР в начальный период утверждения советских властей на западноукраинских землях (1939 – 1941). Установлено, что в то время в области действовало не менее 24 средних специальных учебных заведений различного уровня и направления. Выяснено, что количество студентов этих заведений (взяв во внимание отсутствие данных по 8 из 24 образовательных учреждений) на первую половину 1941 г. составила более трех тысяч человек.

Ключевые слова: профессиональное образование, советизация, Дрогобычский область УССР.

Лит. 40.

Постановка проблеми. Підготовка кадрів робітничих спеціальностей, а також фахівців для сфери торгівлі, сільського господарства, охорони здоров'я, культури займала вагоме місце в освітній системі СРСР і, відповідно, радянської України. Восени 1939 р., після включення до складу Радянського Союзу західноукраїнських земель, радянізаційні перетворення охопили й освітню сферу життя населення захоплених територій. Встановлення контролю над освітою, у тому числі й спеціально-професійною, мало для радянських властей насамперед політично-ідеологічне значення. Радянізація освіти давала змогу не лише готувати кадри для місцевих економічних та соціальних потреб, але й відповідно індоктринувати молодь і створювати позитивний імідж нової влади. Зважаючи на різноаспектні завдання, які ставилися радянськими властями перед професійною освітою, важливого значення набуває дослідження трансформаційних процесів у цій галузі західного регіону УРСР, зокрема й Дрогобицької області.

Аналіз останніх досліджень. У монографіях радянських істориків Б. Бабія [1], С. Белоусова [3], В. Варецького [5], І. Кошарного [11], численних статтях і колективних дослідженнях [10; 12; 17; 32; 36] зібрано значний фактичний матеріал щодо перетворень у сфері культури на «воз'єднаних» з УРСР західних землях, з-поміж іншого розкрито й зміни у сфері освіти. Однак ці праці хибують формалізованими характеристиками, ідеологічними підходами, піднесеними оцінками здійснюваних перетворень без огляду на негативні явища в освіті. Українська історіографія періоду незалежності, звісно, відкинула такі «традиції», й поповнилася більш об'єктивними дослідженнями радянізаційних перетворень в західноукраїнському регіоні 1939 – 1941 рр. (як приклад, наведемо працю В. Барана і В. Токарського [2]). Серед напрацювань польських дослідників доцільно виокремити монографії В. Бонуська [37], Е. Трели-Мазур [40]. Щоправда, професійна освіта зазначеного періоду не була предметом окремої уваги дослідників.

Мета статті – проаналізувати процеси радянізації професійної освіти на теренах Дрогобицької області УРСР у початковий період утвердження радянських властей на західноукраїнських землях (1939 – 1941).

Виклад основного матеріалу. Важливість для радянських властей спеціально-професійної ланки освіти на приєднаних західноукраїнських землях появилась у формуванні планів її реорганізації ще у вересні 1939 р. У доповідній записці наркомату освіти ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР про систему шкіл в Західній Україні (30 вересня 1939 р.) рекомендувалося польські професійні школи трансформувати в технікуми та спеціальні школи, підпорядкувавши їх відповідним

наркоматам та відомствам. Так звані додаткові професійні школи (з однорічним курсом навчання) передбачалося реорганізувати у школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ), а педагогічні ліцеї на базі гімназії з 3-річним терміном навчання, які готували учителів для народної школи, перетворити в учительські інститути з 3-річним курсом навчання. Семінарії ж (готували учителів і вихователів для дошкільних установ) планували реорганізувати в педшколи, а окремі – в учительські інститути [15, 55–56]. Майже усе, що рекомендувалося зробити в доповідній записці, зрештою, було реалізовано, за винятком пункту про трирічні педагогічні ліцеї, з яких створювали не учительські інститути, а педшколи.

Загалом усі реорганізовані та новостворені в Дрогобицькій області (1939 – 1941 рр.) професійні середні навчальні заклади можна, відповідно до спеціалізації, поділити на три групи: промислово-торгівельні, сільськогосподарські та соціально-гуманітарні. Причому навчальні заклади перших двох груп були дворівневими: технікуми та училища.

До *промислових* належали передовсім механічний та нафтовий технікуми в обласному центрі. Перший з них постав на основі середньої технічної школи, яка існувала в Дрогобичі з 1927 р. Зауважимо, що школа володіла доброю матеріально-технічною базою, зокрема механічними, слюсарськими і ковальськими верстатами. Восени 1939 р., у зв'язку із запровадженням безкоштовного навчання, кількість учнів цієї школи зросла з 300 до 675, причому вперше змогу навчатися там отримали дівчата [31, 2]. Викладач технічної школи Мирослав Колодрубєць на початку грудня 1939 р. у газетній публікації писав, що цей заклад за кількістю учнів став одним із найбільш чисельних в Дрогобицькому повіті [9, 2].

Навесні і влітку 1940 р. технічну школу було реорганізовано в Дрогобицький державний механічний технікум, що діяв у структурі Наркомату місцевої промисловості УРСР. 9 серпня 1940 р. в обласній пресі вперше з'явилось оголошення про набір студентів до Дрогобицького механічного технікуму з чотирирічним терміном навчання. У ньому зазначалося, що заклад готує техніків-механіків і електромеханіків, а приймаються туди громадяни віком від 15 до 35 років, які мають неповну середню (тобто закінчили НСШ, 7 класів СШ або 2 класи колишньої гімназії) освіту. До вступних випробувань належали іспити з української мови (письмово і усно), математики (письмово і усно), фізики (усно), конституції СРСР та УРСР (усно). Заяви слід було подати до 20 серпня 1940 р., до них додавалися: автобіографія, свідоцтво про народження, довідка про стан здоров'я, свідоцтво про освіту (оригінал), 3 фотокартки [24].

На жаль, нам не вдалося з'ясувати прізвище першого директора механічного технікуму, як і дані про склад педагогічного персоналу. Відомо, однак, що серед викладачів цього закладу був Д. І. Лебішак, який висловив свою думку в місцевій пресі з приводу постановки Дрогобицьким українським обласним драмтеатром п'єси «Украдене щастя» [30, 3]. Крім того, інструктором Дрогобицького механічного технікуму працював П. О. Волошанський (в газеті «Більшовицька правда» за 4 квітня 1941 р. є його світлина під час огляду роботи студентів II курсу технікуму).

Дрогобицький нафтовий технікум розпочав своє існування у жовтні 1940 р. як навчально-консультативний пункт Азербайджанського нафтового інституту, де освіту здобували заочно. До речі, такий же ж НКП було відкрито і в Бориславі, де, зокрема, навчалось 60 місцевих нафтовиків [21, 62–63]. Дрогобицька філія АНІ знаходилася в тому ж приміщенні, що й учительський інститут (будинок колишньої гімназії ім. Владислава Ягайла). Заняття відбувалися двічі на тиждень, а викладачами працювали професори Львівської політехніки, серед них відомий математик проф. Стожек [39, 79].

Масове професійно-технічне навчання було організовано і безпосередньо на підприємствах через технічні гуртки, школи технімуму, школи новаторів, семінари та інші форми [11, 28].

Новою формою підготовки місцевих кадрів для господарства стали школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ), що підлягали Головному управлінню трудових резервів. У західних областях УРСР такі школи утворено влітку 1940 р. для підготовки кваліфікованих кадрів для нафтової промисловості і транспорту (термін навчання становив 1,5 – 2 роки). Зокрема, 1 серпня 1940 р. в Бориславі відкрито першу в Дрогобицькій області школу ФЗУ, в якій навчалось 220 юнаків і дівчат. Пізніше такі ж навчальні заклади розпочали діяльність у Стрию, Самборі, Миколаєві

[10, 253]. Щоправда, з 1940 р. кількість шкіл ФЗУ почала зменшуватися в усьому СРСР, оскільки їм на зміну запроваджувалися школи фабрично-заводського навчання (ФЗН), строк перебування в яких становив шість місяців, а здобувати робітничий фах могли юнаки і дівчата з будь-якою загальноосвітньою підготовкою (до шкіл ФЗУ приймалися лише учні із закінченою неповною середньою освітою).

Навчальний процес у школах ФЗН в Україні розпочався 1 грудня 1940 р. Однак у західних областях, з огляду на місцеві обставини, набір учнів оголошено дещо пізніше. Лише 20 – 25 березня 1941 р. у районах Дрогобицької області оголошено призов до шкіл ФЗН, а 15 квітня – почалися навчальні заняття [33, 3]. Відомо, що такі заклади діяли в Жидачеві (навчалось 80 – 200 учнів) та Миколаєві (фах бетонників, арматурників, столярів, каменярів та інших робітників будівельної справи здобували не менше 75 осіб) [8, 3; 6, 3]. Загалом на початку 1941 р., за даними історика І. Кошарного, в західних областях УРСР діяло 8 шкіл ФЗН, в яких навчалось 1574 учні [11, 28].

Крім шкіл ФЗУ та ФЗН, утворювалися і ремісничі училища. Так, у Дрогобичі в 1940 р. створювалося ремісниче училище на 195 учнів, що підпорядковувалося Наркоматові легкої промисловості СРСР [36, 37].

Чисельність викладачів (майстрів) таких навчальних закладів регламентувалася постановою Економічної ради при РНК СРСР від 4 листопада 1940 р. про затвердження штатів для ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗН. Згідно з нею, кількість викладачів прив'язувалася до числа учнів. Скажімо, для ремісничих училищ і шкіл ФЗН, де навчалися до 250 учнів, передбачався штат, відповідно, з 39 і 29 осіб, від 250 до 500 учнів – 43 і 30 осіб і т.д. Цією ж постановою визначалася й оплата праці викладачів. Майстри ремісничих училищ мали отримувати 600 – 700 крб., старші майстри і директори – 700 – 750 крб. Працівникам шкіл ФЗН призначалася дещо менша платня: майстрам – 550 – 600 крб., старшим майстрам – 600 – 700 крб., директорам – 650 – 750 крб. [35, 1].

Замість ліквідованих польських *торгівельних* шкіл (зокрема, Дрогобицької, Бориславської) було відкрито Самбірський технікум радянської торгівлі. 4 серпня 1940 р. він оголосив прийом студентів [10, 250; 12, 171; 25, 4]. На жаль, жодних архівних матеріалів про роботу цих навчальних закладів у 1940 – 1941 рр. не збереглося. Тож наразі з'ясувати, для прикладу, чисельність і освітній рівень педагогічного складу чи студентського контингенту не можна.

Серед професійних середніх навчальних закладів *сільськогосподарського спрямування* треба назвати відкритий уже в 1939 р. технікум механізації сільського господарства в Стрию [10, 250; 12, 171; 16, 802]. У грудні 1939 р. розпочав роботу сільськогосподарський зоотехнічний технікум у селі Бережниця Стрийського району, де навчалось 72 студенти. Заклад володів великим господарством для практики студентів [29, 4], яке успадкував від сільгоспшколи, що діяла в Бережниці до війни. Улітку 1940 р. на території державного питомника в селі Бенькова Вишня Рудківського району було організовано технікум для підготовки агрономів плодоовочівництва середньої кваліфікації [34, 2]. Проте на початку 1940/41 навч. року, очевидно, виявився недобір студентів, тож у листопаді 1940 р. Бенькововишнянський технікум плодоовочівництва оголосив додатковий набір студентів на перший курс. У надрукованому в місцевій періодиці оголошенні вказувалося, що технікум готує агрономів-плодоовочеводів для роботи у великих садах і городах. До технікуму приймалися особи віком від 15 до 30 років, що закінчили неповну середню школу або 7-й клас середньої школи. До речі, абітурієнти склали іспити 1 грудня з таких дисциплін: конституція СРСР, географія, математика, фізика, українська мова [23, 4]. За даними І. Кошарного, там навчалось 190 осіб [10, 253].

Крім них, на Дрогобиччині утворювали спеціальні школи з підготовки кадрів для сільського господарства, термін навчання в яких коливався від 6 місяців до одного року. Зокрема, у селі Черниця Миколаївського району було відновлено рільничу школу, де навчалось 112 осіб, у селі Тулиголови Комарнівського району організовано школу трактористів на 340 осіб, в м. Турка – школу масових сільськогосподарських кадрів [10, 253]. У грудні 1939 р. в Стрию почала роботу середня молочарська школа, яка готувала працівників сировинних і масловиробних заводів [28, 4].

Соціально-гуманітарна складова профосвіти в Дрогобицькій області репрезентувалася передовсім педагогічними, музичними та медичними школами. У січні 1940 р. з'явилася «Інструкція про прядок реорганізації педагогічних ліцеїв та дошкільних семінарій західних областей України в педагогічні школи». Згідно з її постановами, трирічні ліцеї перетворено в трирічні школи, що готують учителів для 1 – 4-х класів, чотирирічні семінарії дошкільних вихователів названо трирічними педагогічними школами, що готують вихователів. Від середини січня запровадили нові плани і програми навчання. Згідно з ними, студентів переведено на рік назад. 1 клас семінарії став підготовчим, 2 клас працював за програмою 1-го, але 3-й клас реалізував програму власне 3-го класу. Тому в другому півріччі 1939/40 навч. року не було 2-х класів. Півріччя продовжено до 14 тижнів, заняття ж закінчилися в останніх днях червня. У 1 і 2-му класі обов'язкові заняття тривали 36 годин, а в 3 класі – 42 години на тиждень. Найбільшої ваги мало вивчення української і російської мов та літератур, історії СРСР та УРСР, конституції СРСР та УРСР, а також педагогічна практика і праця в гуртках. Учні у школах для вихователів також переведено на рік назад (крім останнього класу), при цьому розширилися заняття з методики малювання, ліплення та рухливих ігор [40, 203–208].

Для підготовки нового поповнення вчителів молодших класів уже в 1939 р. було відкрито три педагогічні училища в містах Стрий, Самбір і Борислав, де навчалось 780 студентів [17, 17; 10, 250; 12, 171]. Загалом, в західних областях УРСР весною і літом 1940 р. відкрито 18 педагогічних шкіл [32, 231]. У Стрию педучилище постало на основі педагогічного ліцею, куди проведено додатковий набір учнів [27, 3], у Самборі – на базі української учительської семінарії. Лише Бориславське педучилище було не реорганізованим, а нововідкритим у приміщенні колишньої кравецької школи радянським навчальним закладом. При педагогічних школах незабаром відкрито заочні відділи [18, 149; 10, 252; 12, 172; 21, 108].

На жаль, інформації про їх діяльність маємо небагато. Лише про Стрийську та Самбірську педагогічні школи дещо відомо з газетних публікацій. На червень 1940 р. у першій з них навчалось 92 студенти, серед них відмінники Іванець, Скічнів, Городецький, Шиян, Калиняк, Винницька, Юрчак, Струтинська та інші [7, 3]. Було швидко створено усі атрибути радянської системи освіти: протягом першого навчального року запрацювали гуртки з вивчення сталінської конституції, програми та статуту ВЛКСМ, рішень партії та уряду, читалися доповіді про міжнародне становище, на антирелігійні, літературні теми. Стрийська педшкола викликала на соціалістичне змагання Самбірську педшколу. Перший випуск «радянських учителів» педагогічної школи у Стрию становив 30 молодих педагогів, а на перший та підготовчий курси планувалося прийняти 416 студентів (щоправда, була проблема з гуртожитками) [7, 3].

Газета «Червоний прапор» (Самбір, 10.06.1941 р.) розмістила оголошення про набір студентів на 1941/42 навч. рік до Самбірської педшколи, з якого дізнаємося про вимоги до абітурієнтів. До першого класу приймалися особи віком 15 – 30 років, які мали освіту обсягом 7 класів неповної середньої школи. Власне, й вступні іспити вони повинні були скласти за програмою НСШ із таких предметів: а) українська мова (диктант і усний іспит); б) російська мова (диктант і усний іспит); в) арифметика (письмовий та усний іспити); г) геометрія (усно); д) географія; е) конституція УРСР та СРСР (усно); є) співи (перевірка голосу і слуху). Водночас оголошувався набір до третього класу педшколи, на який приймалися громадяни СРСР віком 17 – 35 років з освітою на рівні НСШ, але вступні екзамени вони повинні були скласти за програмою повної середньої школи з таких предметів: а) українська мова і література (письмовий і усний екзамени); б) російська мова і література (диктант і усний іспит); в) арифметика (розв'язання задачі та двох-трьох прикладів у письмовій формі); г) історія СРСР, конституція СРСР і УРСР (усно); д) фізична та економічна географія (усно); е) співи. Крім того, підкреслювалося, що відмінники приймаються до відповідних класів педшколи без вступних іспитів і «зараховуються на стипендію» [13, 53].

Серед створених в області музичних середніх професійних навчальних закладів особливо виділялося училище в Стрию, де ще до війни діяла філія українського приватного музичного інституту ім. М. Лисенка. Як повідомлялося в газеті «Більшовицька правда», на середину грудня 1939 р. у Стрийському музичному інституті ім. М. Лисенка навчалось 470 учнів, працювали симфонічний оркестр, який складався з 46 музикантів, колишніх вихованців інституту, та чоловічий

і мішаний хори [4, 4]. Уже 19 грудня 1939 р., відповідно до постанови Раднаркому УРСР «Про організацію театрів, музичних колективів, будинків народної творчості і театральнo-музичних закладів у Львівській, Дрогобицькій, Волинській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях», у Стрию передбачалося утворити Державне музичне училище, надавши йому приміщення філії інституту ім. М. Лисенка з усім майном та устаткуванням [15, 70]. До червня 1940 р. реорганізацію інституту було завершено: у Стрийському музичному училищі утворено класи скрипки, фортепіано та співу, в яких навчалося понад 200 студентів і працювали 23 викладачі з вищою музичною освітою. З 1940/41 навч. року в училищі запроваджувалися нові загальноосвітні предмети (було ж потрібно, аби діти займалися не лише музикою, але й вивчали сталінську конституцію). Планувалося, що до Стрия приїжджатимуть викладачі київських музичних шкіл і консерваторії для читання лекцій [20, 3].

У зв'язку зі збільшенням лікувальних закладів, перед новою владою постало завдання готувати на місцях принаймні середній і молодший медичний персонал. На початку 1940 р. обласний відділ охорони здоров'я почав створювати школи для підготовки медсестер. Зокрема, у Дрогобичі розпочала діяльність 4-місячна медшкола на 50 осіб [26, 178]. Подібний заклад організовано і в Самборі, де школу медсестер розмістили в кравецькій школі [37, 313]. Улітку 1940 р. було відкрито першу в Дрогобицькій області фельдшерсько-акушерську школу (м. Стрий), яка готувала середній медичний персонал для лікарських закладів. У ній могли навчатися приблизно 90 осіб, які мали освіту на рівні НСШ [22, 4].

Тож радянським властям уже протягом першого року свого адміністрування на анексованих землях вдалося створити розгалужену сітку середніх спеціальних навчальних закладів для дітей з неповною середньою освітою. Відповідно до радянської статистики, на початок 1940/1941 навчального року в Дрогобицькій області налічувалося 11 технікумів (без заочних) та інших середніх спеціальних навчальних закладів, в яких навчалося 1463 студенти (тобто 12,5 % від загальної кількості учнів середніх СНЗ в західних областях УРСР) (див. табл. 1). Щоправда, у це число не входять навчальні заклади, що не підпорядковувалися Наркоматові освіти, а отже, школи ФЗН, підготовки кадрів для сільського господарства, медичні тощо. За нашими підрахунками, у першій половині 1941 р. на Дрогобиччині діяло не менше 24 середніх спеціальних навчальних закладів різного рівня (технікуми, училища, школи) та фахового спрямування.

Таблиця 1. Кількість технікумів та інших спеціальних навчальних закладів (без заочних) західних областей УРСР на початок 1940/41 н. р.

№	Області	Кількість технікумів	у них студентів
1	Волинська	5	1157
2	Дрогобицька	11	1463
3	Львівська	22	4162
4	Рівненська	6	1176
5	Станіславська	9	1644
6	Тернопільська	10	2124
Разом		63	11726

Джерело: Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник. 1957 рік. – К.: Держстатвидав, 1958. – С. 182–183.

На жаль, встановити чисельність студентів та учнів профшкіл області (1939 – 1941 р.) наразі важко. Але можемо стверджувати, що кількість здобувачів різних спеціальностей у таких закладах поступово зростала. Однією з головних причин такого процесу було, безумовно, запровадження безкоштовної освіти і можливість отримання стипендій. Розмір стипендіального забезпечення для студентів спеціальних навчальних закладів (передовсім технікумів) сягав 130 крб. на місяць [19, 121]. Щоправда, з цих коштів вони повинні були оплатити проживання в гуртожитках та харчування у шкільних їдальнях, а це подекуди забиало значну частину стипендії. Для прикладу, студенти Бенькововишнянського технікуму за триразове харчування щомісяця сплачували 51 крб. [23, 4], тобто майже 40 % місячного стипендіального забезпечення.

У жовтні 1940 р. РНК СРСР прийняла постанову про запровадження для учнів технікумів, педагогічних училищ, сільськогосподарських і медичних шкіл та інших спеціальних середніх навчальних закладів плати за навчання у такому ж розмірі, що й для школярів старших класів – 150 крб. щомісяця. Проте на західні області УРСР плата за навчання не поширювалася, але розповсюджувалося положення про призначення стипендії тим учням технікумів, які проявляють відмінні успіхи в навчанні [14, 823–824].

Звісно ж, крім професійно-фахової підготовки, студенти та учні спеціальних навчальних закладів змушені були проходити різноманітні кола комуністичного виховання. Наприклад, уже в листопаді 1939 р. у Дрогобицькій середній технічній школі (згодом механічний технікум) відсвятковано академію з нагоди 22-х роковин жовтневої революції, утворено учнівський комітет, а викладачі організували науковий гурток, який мав вести «усвідомлюючу роботу» серед учнів [31, 2]. Слід зауважити, що більшовицька карально-репресивна система тримала під пильним контролем діяльність студентів та викладачів середніх спеціальних навчальних закладів, намагаючись ліквідувати будь-які прояви антирадянської діяльності. Проявом такого «невсипущого контролю» був арешт у 1940 р. органами внутрішніх справ студента Дрогобицького механічного технікуму Дмитра Білого – члена ОУН [19, 80]. До рук радянських спецорганів потрапили студент Бориславської «технічної школи» (з осені 1940 р. – філія АНІ) поляк Едвард Купук (арештований 29 липня 1940 р.), викладач Дрогобицької торгівельної школи Броніслав Соколовський (вивезений з дружиною 10 лютого 1940 р.) [38, 18, 26].

Крім того, у грудні 1940 р. Президія Верховної Ради СРСР ухвалила указ, який стосувався учнів ремісничих, залізничних училищ і шкіл фабрично-заводського навчання. Згідно з ним, за самовільне залишення навчального закладу і систематичне порушення дисципліни учні училищ і шкіл підлягали за вироком суду ув'язненню в трудових колоніях строком до одного року [2, 95]. Такі заходи були не лише характерним проявом радянського тоталітаризму, що прагнув перетворити навіть учнів на «рабсилу», а й яскравим свідченням організаційних негараздів у системі радянської спеціальної середньої освіти.

Висновки. Отже, за нашими підрахунками, у 1939 – 1941 рр. на теренах Дрогобицької області діяло не менше 24 середніх спеціальних навчальних закладів різного рівня та професійного спрямування. Переважна більшість з них працювали на базі реорганізованих як приватних, так і державних профшкіл, що залишилися з міжвоєнного часу. Окремі ж навчальні заклади, зокрема школи ФЗН, довелося утворювати майже «з нуля». На жаль, до нашого часу майже не збереглися дані про викладацький склад СНЗ, його чисельність, персональний склад тощо. Кількість же студентів цих закладів із деякими застереженнями (відсутність даних щодо чисельності студентів щонайменше 8 з 24 СНЗ) на першу половину 1941 р. обчислюємо у понад 3 тис. осіб. Нічого не можна сказати і про етнічний склад студентів, оскільки така інформація не збереглася.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР / Б. М. Бабій. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – 194 с.
2. Баран В. К. Україна: західні землі: 1939 – 1941 рр. / В. К. Баран, В. В. Токарський – Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с.
3. Белоусов С. М. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі / С. М. Белоусов. – К.: Вид-во АН УРСР, 1951. – 166 с.
4. В музичному інституті // Більшовицька правда. – 1939. – № 34. – 16 грудня. – С. 4.
5. Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період) / В. Л. Варецький. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 298 с.
6. Гавриленко І. Майбутні кваліфіковані робітники / І. Гавриленко, Лимарєва // Більшовицька правда. – 1941. – № 77 (427). – 2 квітня. – С. 3.
7. Дзюба Д. Стрийська педагогічна школа / Д. Дзюба // Більшовицька правда. – 1940. – № 143. – 22 червня. – С. 3.
8. Ковальчук І. З великим піднесенням / І. Ковальчук // Більшовицька правда. – 1941. – № 77 (427). – 2 квітня. – С. 3.
9. Колодрубєць М. Право на освіту / М. Колодрубєць // Більшовицька правда. – 1939. – № 6. – 5 грудня. – С. 2.

10. Кошарний І. Я. Культурне будівництво на Дрогобиччині в 1939 – 1941 роках / І. Я. Кошарний // 40 років Великого Жовтня. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1957. – С. 246–262.
11. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939 – 1958 рр.) / І. Я. Кошарний. – Львів: Вища школа, 1975. – 238 с.
12. Кошарний І. Я. Радянська Дрогобиччина / І. Я. Кошарний, М. В. Підпригорщук, І. І. Гапшенко, К. І. Скрипник. – Дрогобич: Дрогобицьке обласне вид-во, 1957. – 202 с.
13. Кріль М. Старосамбірщина на початку Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.) / М. Кріль // Літопис Бойківщини. – 2010. – Ч. 2/79(90). – С. 44–59.
14. Культурне будівництво в Українській РСР: важливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду 1917 – 1959 рр. Збірник документів в двох томах. – Т. 1 (1917 – червень 1941). – К.: Державне вид-во політ. л-ри, 1959. – 883 с.
15. Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. – Т. 1 (1939 – 1953). – К., 1995. – 748 с.
16. Левицький М. М. Стрий / М. М. Левицький, В. Д. Батоський, Я. Д. Ісаєвич // Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1968. – С. 789–810.
17. Літянський В. В. До питання розвитку загальноосвітньої школи на Дрогобиччині / В. В. Літянський // Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного інституту ім. Івана Франка. – Вип. III. – Дрогобич, 1957. – С. 5–32.
18. Лучаківська І. Встановлення радянської влади на Дрогобиччині (1939 – 1941 рр.) / І. Лучаківська // Drohobycz – miasto wielu kultur. – Rzeszów, 2005. – S. 142–156.
19. Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР в перші роки радянської влади (1939 – 1941 рр.) / І. Лучаківська. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 168 с.
20. Музикальне училище // Більшовицька правда. – 1940. – № 143. – 22 червня. – С. 3.
21. Низовий Д. Борислав / Д. Низовий, Я. Садовий // Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1968. – С. 99–115.
22. Новий учбовий заклад // Більшовицька правда. – 1940. – № 179 (215). – 3 серпня. – С. 4.
23. Оголошення [про додатковий набір до технікуму] // Більшовицька правда. – 1940. – № 274 (320). – 24 листопада. – С. 4.
24. Оголошення [про набір студентів до Дрогобицького механічного технікуму] // Більшовицька правда. – 1940. – № 184 (220). – 9 серпня. – С. 4; Більшовицька правда. – 1940. – № 187. – 13 серпня. – С. 4.
25. Оголошення [про набір студентів] // Більшовицька правда. – 1940. – № 180 (216). – 4 серпня. – С. 4.
26. Попп Р. Трансформація етносоціального складу населення Дрогобича наприкінці 30-х років ХХ століття // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921 – 1931): Матеріали міжнарод. наук. конф-ї, Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р./ Упоряд В.Футала. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 174–179.
27. Реорганізація педагогічних ліцеїв // Більшовицька правда. – 1940. – № 6 (52). – 8 січня. – С. 3.
28. Середня молочарська школа // Більшовицька правда. – 1939. – № 35. – 17 грудня. – С. 4.
29. Сільськогосподарський технікум // Більшовицька правда. – 1939. – № 33. – 15 грудня. – С. 4.
30. Слово глядача // Більшовицька правда. – 1941. – № 61 (411). – 14 березня. – С. 3.
31. Совяк М. Оновлена школа / М. Совяк // Більшовицька правда. – 1939. – № 13. – 20 листопада. – С. 2.
32. Соколовська Т. Г. Культурне будівництво в західних областях УРСР в перші роки Радянської влади (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) / Т. Г. Соколовська // 40 років Великого Жовтня. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1957. – С. 224–245.
33. Створимо могутні трудові резерви соціалістичної країни // Більшовицька правда. – 1941. – № 77 (427). – 2 квітня. – С. 3.
34. Технікум плодощовівництва // Більшовицька правда. – 1940. – № 146. – 26 червня. – С. 2.
35. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4609. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк 1.
36. Челак П. П. Підготовка кадрів робітників у західних областях УРСР в системі трудових резервів (1939 – 1958 рр.) / П. П. Челак // Вісник Львівського університету. Історія. – 1970. – С. 36–44.
37. Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939 – 1941 («Zachodnia Ukraina» i «Zachodnia Białoruś») / W. Bonusiak. – Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. – 475 s.
38. Lista Polaków aresztowanych, zamordowanych względnie wywiezionych z miasta Drohobecza i powiatu w czasie rządów sowieckich w latach 1939 – 1941 / zestawiona staraniem Polskiego Okreg. Komitetu Pomocy w Drochobyczu. – Drochobycz, 1942. – 42 s.
39. Szymański W. Okolice dojrzewania / W. Szymański // Ziemia Drohobycka. – 2007. – Nr. 19–20. – S. 70–85.
40. Trela-Mazur E. Sowetyzacja oświaty w Małopolsce Wshodniej pod radziecką okupacją 1939 – 1941 / E. Trela-Mazur. – Kielce, 1998. – 294 s.

REFERENCES

1. Babii B. M. Vozziednannia Zakhidnoi Ukrainy z Ukrainskoïu RSR / B. M. Babii. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1954. – 194 s.
2. Baran V. K. Ukraina: zakhidni zemli: 1939 – 1941 rr. / V. K. Baran, V. V. Tokarskyi – L.: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2009. – 448 s.
3. Bielousov S. M. Vozziednannia ukrainskoho narodu v yedynii Ukrainskii Radianskii derzhavi / S. M. Bielousov. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1951. – 166 s.
4. V muzychnomu instytuti // Bilshovytska pravda. – 1939. – № 34. – 16 hrudnia. – S. 4.
5. Varetskyi V. L. Sotsialistychni peretvorennia u zakhidnykh oblastiakh URSS (v dovoiennyi period) / V. L. Varetskyi. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1960. – 298 s.
6. Havrylenko I. Maibutni kvalifikovani robotnyky / I. Havrylenko, Lymarieva // Bilshovytska pravda. – 1941. – № 77 (427). – 2 kvitnia. – S. 3.
7. Dziuba D. Stryiska pedahohichna shkola / D. Dziuba // Bilshovytska pravda. – 1940. – № 143. – 22 chervnia. – S. 3.
8. Kovalchuk I. Z velykym pidnesenniam / I. Kovalchuk // Bilshovytska pravda. – 1941. – № 77 (427). – 2 kvitnia. – S. 3.
9. Kolodrubets M. Pravo na osvitu / M. Kolodrubets // Bilshovytska pravda. – 1939. – № 26. – 5 hrudnia. – S. 2;
10. Kosharnyi I. Ya. Kulturne budivnytstvo na Drohobychchyni v 1939 – 1941 rokakh / I. Ya. Kosharnyi // 40 rokiv Velykoho Zhovtnia. – Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu, 1957. – S. 246–262.
11. Kosharnyi I. Ya. U suziri sotsialistychnoi kultury. Kulturne budivnytstvo u vozziednanykh oblastiakh Ukrainkoï RSR (1939 – 1958 rr.) / I. Ya. Kosharnyi. – Lviv: Vyscha shkola, 1975. – 238 s.
12. Kosharnyi I. Ya. Radianska Drohobychchyna / I. Ya. Kosharnyi, M. V. Pidpryorshchuk, I. I. Hapshenko, K. I. Skrypyuk. – Drohobych: Drohobyske oblasne vyd-vo, 1957. – 202 s.
13. Kril M. Starosambirshchyna na pochatku Druhoï svitovoi viiny (veresen 1939 – cherven 1941 rr.) / M. Kril // Litopys Boikivshchyny. – 2010. – Ch. 2/79(90). – S. 44–59.
14. Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR: vazhlyvishi rishennia komunistychnoi partii i radianskoho uriadu 1917 – 1959 rr. Zbirnyk dokumentiv v dvokh tomakh. – T. 1 (1917 – cherven 1941). – K.: Derzhavne vyd-vo polit. l-ry, 1959. – 883 s.
15. Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli: Dokumenty i materialy. – T. 1 (1939 – 1953). – K., 1995. – 748 s.
16. Levytskyi M. M. Stryi / M. M. Levytskyi, V. D. Batoskyi, Ya. D. Isaievych // Istoriia mist i sil Ukrainkoï RSR. Lvivska oblast. – K.: Hol. red. URE, 1968. – S. 789–810.
17. Litianskyi V. V. Do pytannia rozvytku zahalnoosvitnoi shkoly na Drohobychchyni / V. V. Litianskyi // Naukovi zapysky Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnogo instytutu im. Ivana Franka. – Vyp. III. – Drohobych, 1957. – S. 5–32.
18. Luchakivska I. Vstanovlennia radianskoï vlady na Drohobychchyni (1939 – 1941 rr.) / I. Luchakivska // Drohobycz – miasto wielu kultur. – Rzeszów, 2005. – S. 142–156.
19. Luchakivska I. Ukrainka intelihentsiia zakhidnykh oblastei URSS v pershi roky radianskoï vlady (1939 – 1941 rr.) / I. Luchakivska. – Drohobych: Vidrozhennia, 2001. – 168 s.
20. Muzykalne uchylshche // Bilshovytska pravda. – 1940. – № 143. – 22 chervnia. – S. 3.
21. Nyzovyi D. Boryslav / D. Nyzovyi, Ya. Sadovyi // Istoriia mist i sil Ukrainkoï RSR. Lvivska oblast. – K.: Hol. red. URE, 1968. – S. 99–115.
22. Novyi uchbovyi zaklad // Bilshovytska pravda. – 1940. – № 179 (215). – 3 serpnia. – S. 4.
23. Oholoshennia [pro dodatkovyi nabir do tekhnikum] // Bilshovytska pravda. – 1940. – № 274 (320). – 24 lystopada. – S. 4.
24. Oholoshennia [pro nabir studentiv do Drohobyskoho mekhanichnogo tekhnikum] // Bilshovytska pravda. – 1940. – № 184 (220). – 9 serpnia. – S. 4; Bilshovytska pravda. – 1940. – № 187. – 13 serpnia. – S. 4.
25. Oholoshennia [pro nabir studentiv] // Bilshovytska pravda. – 1940. – № 180 (216). – 4 serpnia. – S. 4.
26. Popp R. Transformatsiia etnosotsialnogo skladu naselennia Drohobycha naprykintsi 30-kh rokiv XX stolittia // Poliaky, ukraintsi, bilorusy, lytovtsi u mizhvoienii Polshchi (1921 – 1931): Materialy mizhnarod. nauk. konf-yi, Drohobych, 8-9 zhovtnia 2004 r./ Uporiad V.Futala. – Drohobych: Kolo, 2005. – S. 174–179.
27. Reorhanizatsiia pedahohichnykh litseiv // Bilshovytska pravda. – 1940. – № 6 (52). – 8 sichnia. – S. 3.
28. Serednia molocharska shkola // Bilshovytska pravda. – 1939. – № 35. – 17 hrudnia. – S. 4.
29. Silskohospodarskyi tekhnikum // Bilshovytska pravda. – 1939. – № 33. – 15 hrudnia. – S. 4.
30. Slovo hliadacha // Bilshovytska pravda. – 1941. – № 61 (411). – 14 bereznia. – S. 3.
31. Soviak M. Onovlena shkola / M. Siviak // Bilshovytska pravda. – 1939. – № 13. – 20 lystopada. – S. 2.

32. Sokolovska T. H. Kulturne budivnytstvo v zakhidnykh oblastiakh URSS v pershi roky Radianskoi vlady (veresen 1939 r. – cherven 1941 r.) / T. H. Sokolovska // 40 rokiv Velykoho Zhovtnia. – Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu, 1957. – S. 224–245.
33. Stvorymo mohutni trudovi rezervy sotsialistychnoi krainy // Bilshovytska pravda. – 1941. – № 77 (427). – 2 kvitnia. – S. 3.
34. Tekhnikum plodoovochivnytstva // Bilshovytska pravda. – 1940. – № 146. – 26 chervnia. – S. 2.
35. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. – F. 4609. – Op. 1. – Spr. 1. – Ark 1.
36. Chelak P. P. Pidhotovka kadriv robitnykiv u zakhidnykh oblastiakh URSS v systemi trudovykh rezerviv (1939 – 1958 rr.) / P. P. Chelak // Visnyk Lvivskoho universytetu. Istorii. – 1970. – S. 36–44.
37. Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939 – 1941 («Zachodnia Ukraina» i « Zachodnia Białoruś») / W. Bonusiak. – Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. – 475 s.
38. Lista Polaków aresztowanych, zamordowanych względnie wywiezionych z miasta Drohobecza i powiatu w czasie rządów sowieckich w latach 1939-1941 / zestawiona staraniem Polskiego Okreg. Komitetu Pomocy w Drochobyczu. – Drochobycz, 1942. – 42 s.
39. Szymański W. Okolice dojrzewania / W. Szymański // Ziemia Drohobycka. – 2007. – Nr. 19-20. – S. 70–85.
40. Trela-Mazur E. Sowetyzacja oświaty w Małopolsce Wshodniej pod radziecką okupacją 1939 – 1941 / E. Trela-Mazur. – Kielce, 1998. – 294 s.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2017 р.

УДК 94(477.83 – 21) «1945»: 930.253

DOI 10.24919/2519-058X.5.116979

Руслана ПОПП,

orcid.org/0000-0002-5370-1770

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Україна, Дрогобич) ruslana_popp@ukr.net

Остан ПОХОДЖАЙ,

аспірант кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Україна, Дрогобич) pohodostap@gmail.com

НАСЕЛЕННЯ ДРОГОБИЧА У 30 – 50-ті рр. ХХ ст.: ЕТНОДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У даній статті простежуються зміни чисельності населення Дрогобича протягом 30 – 50-х рр. ХХ ст. Показано етнонаціональну структуру мешканців міста в зазначений період. Доведено, що етнодемографічні трансформації в Дрогобичі були пов'язані зі змінами політичних режимів, подіями та процесами воєнних років.

Ключові слова: *Дрогобич, місто, населення, етнічні групи, демографічна ситуація.*

Літ. 33.

Ruslana POPP,

Ph D (History), Associate Professor of Ukraine's History Department, Drohobych Ivan Franko

State Pedagogical University

(Ukraine, Drohobych) ruslana_popp@ukr.net

Ostap POKHODZAY,

Postgraduate student of the Department of History of Ukraine,

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Ukraine, Drohobych) pohodostap@gmail.com

DROHOBYCH' POPULATION DURING THE 1930s – 1950s: ETHNO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISATION

Urban history is being actively explored today. A detailed study of an urban location is not possible without taking into account its demographic and ethnic components. Historical dynamics and analysis in the context of the general social development of a region and with regard to all political, economic, cultural and spiritual factors are very important in reproducing the ethno-demographic processes of separate regions. Historical experience at its present stage gives an opportunity to develop such an ethno-demographic strategy and policy that pay due attention to national-cultural interests of various ethnic and social groups.

In this article, the number and ethno-national structure of the population of Drohobych during the 1930s – 1950s has been studied, as well as the factors influenced by the ethno-demographic processes in the city of Drohobych.

It has been affirmed that in the studied period the population of Drohobych depended on complex socio-political, socio-economic, ethno-cultural, and demographic experiments. The city was influenced by different systems of state policies. In the interwar period, the Poles, Jews, and Ukrainians were the main ethnic groups in Drohobych. A transformation of the ethnic composition of Drohobych population, which had began with the outbreak of the Second World War and the advent of the Soviet power in September, 1939, continued in the post-war years. The city lost former dominants in its ethnic structure and not only numerically, but also nationally. The Ukrainian population increased. Along with that, the number of Russians grew up too, which was caused both by objective reasons and by the geopolitical plans of the regime. The end of the 1950s were marked by the restoration and growth of the city's population. However, an increase in the total population of Drohobych was not a qualitative reproduction of its ethno-national organism.

Key words: *Drohobych, city, population, ethnic groups, demographic situation.*

Ref. 33.

Руслана ПОПП,

*кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории Украины
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) ryslana_popp@ukr.net*

Остап ПОХОДЖАЙ,

*аспирант кафедры истории Украины
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франка
(Украина, Дрогобыч) pohodostap@gmail.com*

НАСЕЛЕНИЕ ДРОГОБЫЧА В 30 – 50-е гг. XX в.: ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

В данной статье прослеживаются изменения численности населения Дрогобыча в течение 30 – 50-х гг. XX в. Показано этнонациональную структуру жителей города в указанный период. Доказано, что этнодемографического трансформации в Дрогобыче были связаны с изменениями политических режимов, событиями и процессами военных лет.

Ключевые слова: Дрогобыч, население, город, этнические группы, демографическая ситуация.

Лит. 33.

Постановка проблеми. Сьогодні активно досліджується міська історія. Детальне вивчення міської локації неможливе без урахування його демографічних та етнічних складових. Важливим у відтворенні етнодемографічних процесів окремих місцевостей є їх історична динаміка та аналіз в контексті загальносуспільного розвитку регіону з урахуванням усіх політичних, економічних, культурно-духовних факторів. Історичний досвід дасть можливість розробити на сучасному етапі таку етнодемографічну стратегію та політику нашої держави, яка б враховувала національно-культурні інтереси різних етнічних та соціальних груп населення.

Аналіз досліджень. Актуальність проблеми засвідчує значне зацікавлення вітчизняних та зарубіжних учених етнодемографічними процесами в Галичині. Певні аспекти етнодемографічних змін в регіоні у 30 – 50-ті рр. XX ст. розглядаються в публікаціях С. Макаруча [14], [15], [16], [17], В. Сергійчука [23], В. Трофимовича [29], І. Терлюка [27], [28], Ю. Сороки [24], [25] та інших. Дослідженню міського населення регіону на тлі суспільно-політичних процесів присвячені роботи Р. Лозинського [12], повсякдення – Г. Боднар. [2]. Демографічні та національні фактори у розвитку Дрогобича показані у колективній праці «Нариси історії Дрогобича. Від найдавніших часів до початку XXI ст.» [18].

Метою пропонованої статті є проаналізувати чисельність населення Дрогобича протягом 30 – 50-х рр. XX ст., його етнонаціональну структуру, розкрити чинники, які визначали етнодемографічні процеси у місті в зазначений період.

Виклад основного матеріалу. У результаті складної військово-політичної та дипломатичної боротьби і всупереч волі більшості населення, землі Східної Галичини були включені до складу відновленої після Першої світової війни Польської держави. Польська влада обіцяла місцевому населенню громадянську рівність, що включала й забезпечення національно-культурних прав. На практиці ж політика польського уряду була спрямована на посилення польських позицій у всіх сферах суспільного життя на українських землях. Саме основні напрями офіційної політики польської влади, соціально-економічний розвиток регіону зумовлювали формування етнодемографічної структури населення Галичини у 30-ті рр. XX ст.

На початку 1930-х рр. у містах Східної Галичини проживало 22,61 % населення краю. Великими містами були Львів, Станіслав, Перемишль, Тернопіль, Коломия, Борислав, Стрий, Самбір, а також Дрогобич. Населення Дрогобича складало 32 261 особи [16, 149]. За десять років між переписами 1921 і 1931 рр. воно зросло на 20,67 %, що свідчило про його розвиток і зростаючу роль в регіоні [16, 149]. Уже в 1939 р. кількість населення у місті досягала 37 тис. осіб [11, 271].

Складаючи більшість сільського населення, українці перебували у меншості серед мешканців міст Галичини. У великих і середніх містах переважали поляки та євреї [4, 188]. Така ж ситуа-

ція була в 30-х рр. і в Дрогобичі. Зауважимо, що перепис 1931 р. на противагу перепису 1921 р., фіксував не національність і приналежність до релігії, а враховував рідну мову і релігію [16, 144]. У Дрогобичі українську мову вважали рідною 5 243 особи (16,2 %), польською розмовляли – 18 840 (58,4 %), єврейською – 7 987 (24,8 %), іншими мовами – 175 осіб (0,5 %) [3, 45].

Наближену картину щодо національного складу населення міста демонструють і дані про віросповідання мешканців Дрогобича. Адже для східногалицьких земель був характерний зв'язок національності з конфесійною приналежністю. Як правило, хоча і були винятки, поляк був римо-католиком, українець – греко-католиком, єврей – іудеєм, представниками протестантських конфесій переважно були поляки [10, 364]. В цей період у Дрогобичі 8 104 мешканців були греко-католиками (24,96 %), 10 629 – римо-католиками (32,73 %), 12 931 – іудеями (39,82 %), 425 – православними, 383 особи іншої віри (1,18 %) [16, 32].

У міжвоєнний період місто розвивалося у напрямі збільшення населення, розбудови міської інфраструктури. Кожна з трьох головних етнічних громад (єврейська, польська, українська) тією чи тією мірою впливали на суспільне життя, зберігали та розвивали свою національну ідентичність.

Початок Другої світової війни та встановлення радянської системи кардинально змінили ситуацію у Дрогобичі. 24 вересня 1939 р. до міста вступила Червона армія. Невдовзі тут було створене більшовицьке тимчасове управління, а в грудні 1939 р. Дрогобич став обласним центром УРСР [11, 274].

Формування нової моделі радянського суспільства супроводжувалося арештами, розстрілами, висланнями не тільки активних членів колишніх політичних організацій, громадських об'єднань, держслужбовців, а й неблагонадійних учителів, викладачів, діячів культури, усіх, хто могли стати потенційними ворогами режиму [1, 136]. Усім їм інкримінувалася контрреволюційна «діяльність, вислугування перед капіталістичним устроєм, зрада інтересів пролетаріату» [20, 52]. У постанові Дрогобицького обкому партії, ухваленій квітні 1940 р тоді ж, зазначалося: в області є ще «понад 3 тисячі ворожих елементів, що пробралися на відповідальні посади, на промислові підприємства, кооперативні, торгівельні та інші організації» [31, 59]. За неповними даними польських істориків, від початку 1940 р. до червня 1941 р. з Дрогобича вивезено 829 поляків. Наразі невідома кількість виселенців української, єврейської та інших національностей. М. Галів визначає, що за деякими підрахунками Дрогобич у 1939 – 1941 рр. внаслідок депортацій та арештів утратив понад 2 тисячі мешканців [18, 191].

Війна породила проблему біженців. З огляду на неоднорідність, рухливість і змінність їх перебування, визначити скільки людей шукали притулку у Дрогобичі складно. Деякі містяни, щоб уникнути більшовицьких репресій, ще перед вступом радянських військ перебралися на захід німецько-радянської демаркаційної лінії. У регіоні була проведена також акція переселення до рейху осіб німецького походження. На початку війни був проведений набір спочатку до польської, а зі встановленням радянського режиму – до червоної армії. [29, 247].

Репресії, які розпочалися в Дрогобичі у вересні 1939 р., продовжувалися до початку радянсько-німецької війни. Поспішний відступ Червоної армії мав трагічні наслідки для ув'язнених дрогобичан. Не маючи змоги вчасно евакуювати їх, НКВС провів масові розстріли. Розкопки, які проводились у Дрогобичі з 24 серпня до 30 жовтня 1990 р. біля будівлі колишнього НКВД на вул. Стрийській, виявили 486 кісткових останків людей. Прізвища жертв удалося встановити лише у 22-х випадках, на основі знайдених документів та особистих речей з підписами. Проте це далеко не повні відомості [13, 486]. Кількість знищених в'язнів у «Бригідках» досі невідома [18, 192].

1 липня 1941р. німецькі та словацькі війська увійшли до Дрогобича, поклавши початок більш як трирічній нацистській окупації міста. Роки німецької окупації суттєво вплинули на етнодемографічну структуру населення Дрогобича. В кінці 1941 р., за даними місцевої газети «Вільне слово», у Дрогобичі мешкали 34 112 осіб, за національною приналежністю 10 500 українців, 10 088 поляків, 120 німців, 13 339 євреїв і 65 представників інших національностей [20, 4]. У 1943 р. німецька окупаційна влада провела перепис населення на окупованих українських територіях. Хоча дані цього перепису не зовсім точні та містять втрати місцевого населення, спричинені радянською евакуацією та мобілізацією до Червоної армії, він дає можливість скласти

уявлення про репресивний характер німецького окупаційного режиму. Насильство щодо цивільного населення, голод і хвороби призвели до значних втрат мешканців Дрогобича. Водночас слід зауважити, що режим, установлений в Генерал-Губернаторстві (а відповідно і в Дрогобичі), був ліберальніший, ніж на окупованих німцями інших українських територіях. Це було пов'язано з тим, що німецьке керівництво робило ставку на те, що українці краю, які натерпілися в короткому часі від комуністичного режиму, добре зустрінуть німецькі війська. Галичина була колись і частиною Австрійської держави, що відіграло корисну роль у трактуванні німцями місцевого населення [29, 245]. На 1 березня 1943 р. у місті було близько 20 тисяч мешканців, в тому числі 8 600 українців, 7 900 поляків, 2 300 євреїв і 600 представників інших національностей [32, 452].

6 серпня 1944 р. завершився період німецької окупації Дрогобича. До німецької окупації населення Дрогобича, за радянськими джерелами, становило 40 тис. осіб. Після завершення окупації залишилося 26 тис. [8, 1]. Згідно з даними комісії із розслідування нацистських злочинів за період німецької окупації в Дрогобичі, розстріляно 14 500 осіб (в Броницькому лісі понад 10 тис.), знищено 10 тис. 800 полонених, убито 47 лікарів, 42 учителі, 100 інженерів і робітників нафтопереробних та керамічного заводів [18, 209]. Дуже складно визначити точні дані втрат населення. Наведені цифри відображають не тільки прямі втрати населення міста під час німецької окупації, а й враховують значні переміщення населення, що супроводжували воєнні дії (евакуація радянських громадян разом із відступаючими частинами радянської армії на початку війни, переселення багатьох міських мешканців у сільську місцевість, виїзд значної частини українського населення на захід під загрозою знову опинитися на радянській території). Місцеве населення зменшилося внаслідок мобілізації у 1944 – 1945 рр. до лав Червоної армії та участі в бойових діях. Масова мобілізація до лав Червоної армії в західноукраїнському регіоні мала підірвати соціальну базу ОУН і УПА. Щоб не допустити повернення додому, впродовж декількох післявоєнних років мобілізовані утримувалася на армійській службі.

Після війни місто не дорахувався і тих колишніх мешканців, які були вивезені на примусові роботи до Німеччини. За роки окупації 3 100 дрогобичан було вивезено на примусові роботи до Німеччини [18, 209]. Частина їх не побажали повертатися до Радянського Союзу. Основною причиною був страх перед можливими репресіями. Всі, хто повертався, змушені були перейти через фільтраційні табори НКВС. Крім військової, влада поводи́ла також і трудові мобілізації працездатного населення для роботи у східних регіонах СРСР, розпорошення місцевого населення призводило до зменшення чисельності корінних жителів, а також усувало національно-свідомих та вороже налаштованих до тоталітарного режиму [24, 61].

За роки війни змінилося й етнічне обличчя міста. Депортаційні акції та фізичне винищення переважної більшості єврейського населення Дрогобича в роки німецької окупації, зумовили те, що на час відновлення радянського режиму помітно зросла частка польського населення. За одними свідченнями очевидців, відразу після вступу до Дрогобича радянських військ, зі своїх схронів вийшли 500 євреїв, які були врятовані українцями і поляками, за іншими – врятувалися лише 300 [33, 41], [26].

Загалом в 1944 р. в Дрогобицькій області поляки становили 20,3 % від всього населення [26, 85]. Згодом, як наслідок реалізацій сталінської кадрової політики та переселенням польських громадян до Польщі, Дрогобич за більшістю свого населення стає українським. Лондонський уряд, польське підпілля в західних областях України рішуче виступали проти виїзду поляків, саме польське населення регіону, як свідчать секретні донесення радянських спецслужб, по-різному ставилося до виїзду, але в більшості своїй поляки не хотіли залишати міста [5, 3–4]. Репресивні заходи радянської влади пришвидшили цей процес [32, 294]. Точних даних про кількість польських сімей, які виїхали з Дрогобича до Польщі, не вдалося відшукати. Відомо, що станом на 10 серпня 1945 р. на виїзд з Дрогобича було подано 7 644 заяви і виїхали 2 585 осіб. Переселення поляків з території західних областей України в основному було завершено восени 1946 р. Паралельно з виїздом поляків розпочалося і переселення українців з південно-східних регіонів Польщі до України, але вони оселялися переважно у сільській місцевості. Ці примусові переміщення стали надзвичайно важкими випробуваннями як для поляків, так і українців [22, 71].

У перші повоєнні роки у місті швидкими темпами збільшувалася чисельність росіян, представників інших національностей всього Радянського Союзу. Саме на прислані кадри, як і в довоєнні роки, режим опирався у здійсненні своїх геополітичних планів у «зараженому націоналізмом регіоні» [7, 1]. На збільшення російського населення помітно впливав і переїзд на постійне місце проживання військовослужбовців Червоної армії [6, 165]. У перші повоєнні роки відбувалися постійні міграції населення в межах республіки всього Радянського Союзу. До міста надсилалися працівники партійно-радянських установ, репресивно-каральних органів, вчителі, викладачі, актори, медичні та інженерно-технічні працівники. Водночас відбувалися арешти, масові депортації, розстріли місцевого населення. Усе це було засобом боротьби з українським визвольним рухом та утвердження сталінської системи [22, 70]. Репресивні акції тривали і на початку 50-х рр. XX ст. Це призвело до глибоких етнодемографічних змін у місті і загалом в регіоні.

Після смерті Сталіна Дрогобич надалі розвивався на засадах «розбудови комуністичного суспільства». Основна увага спрямовувалась на промисловий розвиток міста. Це зумовило насамперед масовий приплив до Дрогобича населення зі сіл. Після переїзду новоприбулі мешканці, як зазначає Г. Боднар, поставали перед потребою матеріально-побутової та соціально-психологічної адаптації в місті, підтримували тісні контакти із селом, переживали глибоку світоглядну трансформацію й водночас змінювали місто, зберігали міцні національні традиції. У місті етнічна самосвідомість загострювалася в умовах постійного порівняння своєї власної культури з іншими [2].

Із середини 50-х рр. XX ст. в період хрущовської «відлиги» починається повернення з таборів ГУЛАГу багатьох незаконно репресованих в сталінські часи дрогобичан. У 1961 р. до міста повернулося 335 осіб, з них 48 були звільнені із спецпоселення без права проживання на території західних областей України. Всім їм було відмовлено в прописці у місті і вивезено з Дрогобича. Заступник начальника міського відділу міліції Трофімов був виключений із КПРС і засуджений за те, що, незважаючи на заборону, дав дозвіл на прописку семи осіб, які повернулися із заслання [9, 40]. У тих, хто залишився жити в місті, виникали проблеми з житлом, адже все майно репресованих було конфісковане, чинилися перешкоди і в працевлаштуванні. В одному з партійних звітів наголошувалося, що «особи, які повертаються, домагаються повернення їм конфіскованого майна, на керівних і матеріально-відповідальних посадах не працюють» [9, 43].

Упродовж 50-х рр. XX ст. населення Дрогобича відтворювало свої втрати. У політико-економічній характеристиці (паспорті) Дрогобицької області, який був укладений радянськими органами державної безпеки, наводяться дані, що населення Дрогобича на 1 січня 1950 р становить: 89 090 осіб [30, 731]. Це маловірогідна цифра. Більш реальні дані подані у статистичному збірнику «Народне господарство Дрогобицької області», про те, що на 1 січня 1956 р. у Дрогобичі мешкали 36, 4 тис осіб [19, 8]. В 1959 р., за даними Всесоюзного перепису населення, в місті проживали 42 145 осіб, в тому числі 29,5 тис. українців, 9,5 тис. росіян, 1,2 тис. поляків, 400 білорусів [21, 83]. Радянська система пропагувала ідеї «соціалістичного інтернаціоналізму», міфи про «радянський народ як нову історичну спільність», що було фактично знаряддям нівелювання національних особливостей регіону.

У травні 1959 р. була ліквідована Дрогобицька область, Дрогобич змінив свій адміністративний статус, став містом обласного підпорядкування, районним центром Львівської області.

Висновки. У досліджуваній період населення Дрогобича пройшло через складні суспільно-політичні, соціально-економічні, етнокультурні, демографічні випробування. Місто зазнавало впливів різних політико-державницьких систем. У міжвоєнний період основними етнічними групами Дрогобича були поляки, євреї, українці, а його населення зростало. Трансформація етнонаціонального складу населення Дрогобича, яка розпочалася з початком Другої світової війни і приходом радянської влади у вересні 1939 р., а потім в період німецької окупації, продовжувалася і в повоєнні роки. Втративши колишні домінуючі, і не тільки чисельно, національні групи, в його етнічній структурі зростало українське населення. Водночас збільшувалася чисельність росіян, з'явилися представники інших національностей СРСР.

Друга половина 50-х рр. XX ст. позначилася відновленням і зростанням населення міста. Місто поповнювалося вихідцями із села, переважало українське населення, пропагувалися ідеї «радянського інтернаціоналізму».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша / І. Білас. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – 432 с.
2. Боднар Г. Львів. Щоденне життя міста очима переселенців із сіл (50 – 80-ті роки ХХ ст.) / Г. Боднар. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 340 с.
3. Верган В.М. Дрогобич і Дрогобиччина на тлі історичних подій // Дрогобиччина – земля Івана Франка; Зб. географ., іст. і етнограф матеріалів / В.М. Верган. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – Т.1. – С. 42 – 49.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
5. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО) – Ф. 5002. – Оп 2. – Спр. 36.
6. ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 89.
7. ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 1. – Спр. 45.
8. ДАЛО. – Ф. 5002. – Оп. 1. – Спр. 23.
9. ДАЛО. – Ф. 5002. – Оп. 1. – Спр. 593.
10. Дудяк О. Динаміка національного складу службовців адміністративних органів Східної Галичини у міжвоєнний період / О. Дудяк. / *Наук. зошити істор. фак-ту Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка. Зб. наук. праць.* – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2001. – Вип. 4. – С. 363–372.
11. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Львівська область – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. – 998 с.
12. Лозинський Р. М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Р. М. Лозинський. – Львів: 2005. – 234 с.
13. Лучаківська І. Формування і діяльність репресивно-каральних структур на Дрогобиччині (1939 – 1941 рр.) / І. Лучаківська // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Вип. Х. – Дрогобич: Коло, 2006. – С. 481–488.
14. Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни / С. Макарчук. // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Вип. 35–36. – Львів, 2000. – С. 321–343.
15. Макарчук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року / С. Макарчук // *1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 23–24 вересня 1999 р.* – Львів, 2001. – С. 6–21.
16. Макарчук С. А. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. А. Макарчук. – Львов: Выща школа, 1983. – 255 с.
17. Макарчук С. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944 – 1946 рр. / С. Макарчук // *Український історичний журнал.* – 2003. – № 3. – С. 103–115.
18. Нариси історії Дрогобича. Від найдавніших часів до початку ХХІ ст. / *Наук. ред. Л. Тимошенко.* – Дрогобич: Коло, 2009. – 320 с.
19. Народне господарство Дрогобицької області. Статистичний збірник. – Дрогобич: Дрогобицьке обласне видавництво, 1956. – 114 с.
20. Наша хроніка. Населення Дрогобича // *Вільне слово.* – 1942. – № 6 (80). – 15 січня.
21. Пастух Р. І. Дрогобич давній і сучасний у датах, подіях і фактах / Р. І. Пастух. – Дрогобич: Вид фірма Відродження, 2002. – 94 с.
22. Попп Р. Переміщення населення Дрогобицької області (1944 – 1953) // *Східноєвропейський історичний вісник* / Р. Попп. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – Вип. 1. – С. 69–74.
23. Сергійчук В. Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944 – 1946 роках / В. Сергійчук. – К.: Укр. видавн. спілка, 1999. – 191 с.
24. Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939 – 1950-і роки) / Ю. М. Сорока. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2007. – 275 с.
25. Сорока Ю. Політичні та економічні чинники міграційних процесів в західних областях УРСР в 1944 – 1950-х роках / Ю. Сорока // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* – Київ, 2003. – Вип. 91–93. – С. 60–63.
26. Спогади Дрімера Марселя та Високі Ірени (Записала Марія Вурловська 04.06.2016 р. у м. Дрогобичі) // *Приватний архів Марії Вурловської у м. Дрогобич.*
27. Терлюк І. Я. Етнодемографічна ситуація у західних областях України в 1944 р. / І. Я. Терлюк. // *Вісник Львівського ун-ту. Сер. Історія.* – Вип. 29. – Львів, 1993. – С. 85.

28. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944 – 1996 рр.). (Етносоціальне дослідження) / І. Я. Терлюк. – Львів: «Центр Європи», 1997. – 176 с.
29. Трофимович В. Етнодемографічні зміни у Східній Галичині та Волині в роки Другої світової війни / В. Трофимович. // Україна-Польща: важкі питання. – Т. 10. – Варшава: ТИРСА, 2006. – С. 245–269.
30. Чекістське досьє окупованої України / Авт. та кер. проекту Р. Круцик; Упоряд.: Р. Круцик, С. Жовтий. – Т. 1. – К.: Вид-во Преса України, 2014. – 1048 с.
31. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30 – 50-ті роки ХХ ст. / Б. Ярош. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 176 с.
32. Budzyński W. Miasto Schulza / W. Budzyński. – Kraków: Proszynski i S-ka SA, 2005. – 454 s.
33. Chmiecowski E. Ucieczka doktora Woldmana / E. Chmiecowski // Ziemia drohobycka. – 1999. – № 12. – S. 41.

REFERENSES

1. Bilas I. Represyvo-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovy analiz. U dvokh knykhakh. Knyha persha / I. Bilas. – K.: Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. – 432 s.
2. Bodnar H. Lviv. Shchodenne zhyttia mista ochyma pereselentsiv iz sil (50 – 80-ti roky XX st.) / H. Bodnar. – Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2010. – 340 s.
3. Verhan V. M. Drohobych i Drohobychchyna na tli istorychnykh podii // Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka; 3b. heohraf., ist. i etnohraf materialiv / V. M. Verhan. – Niu-York; Paryzh; Sidnei; Toronto, 1973. – T.1. – S. 42 – 49.
4. Hrytsak Ya. Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX – XX st. / Ya. Hrytsak. – K.: Heneza, 1996. – 360 s.
5. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali –DALO) – F. 5002. – Op 2. – Spr. 36.
6. DALO. – F. 5001. – Op. 6. – Spr. 89.
7. DALO. – F. 5001. – Op. 1. – Spr. 45.
8. DALO. – F. 5002. – Op. 1. – Spr. 23.
9. DALO. – F. 5002. – Op. 1. – Spr. 593.
10. Dudiak O. Dynamika natsionalnogo skladu sluzhbovtsiv administratyvnykh orhaniv Skhidnoi Halychyny u mizhvoiennyi period / O. Dudiak / Nauk. zoshyty istor. fak-tu Lvivskoho nats. un-tu im. I. Franka. Zb. nauk. prats. – Lviv: LNU im. Franka, 2001. – Vyp.4. – S. 363–372.
11. Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR: V 26 t. Lvivska oblast – K.: Holov. red. URE AN URSR, 1968. – 998 s.
12. Lozynskiy R. M. Etnichniy sklad naselennia Lvova (u konteksti suspilnogo rozvytku Halychyny) / R. M. Lozynskiy. – Lviv: 2005. – 234 s.
13. Luchakivska I. Formuvannia i diialnist represyvo-karalnykh struktur na Drohobychchyni (1939 – 1941 rr.) / I. Luchakivska // Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk. – Vyp. Kh. – Drohobych: Kolo, 2006. – S. 481–488.
14. Makarchuk S. Vtraty naselennia Halychyny v roky Druhoi svitovoi viiny / S. Makarchuk // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna. – Vyp. 35–36. – Lviv, 2000. – S. 321–343.
15. Makarchuk S. Mizhnatsionalni antahonizmy v suspilstvi Zakhidnoi Ukrainy v peredden veresnia 1939 roku / S. Makarchuk // 1939 rik v istorychnii doli Ukrainy i ukraintsv. Materialy Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii. 23–24 veresnia 1999 r. – Lviv, 2001. – S. 6–21.
16. Makarchuk S. A. Etnosotsyalnoe razvytye y natsyonalnye otnosheniya na zapadnoukraynskykh zemliakh v peryod ymperyalyzma / S. A. Makarchuk. – Lvov: Vyshcha shkola, 1983. – 255 s.
17. Makarchuk S. Pereselennia poliakiv iz zakhidnykh oblactei Ukrainy v Polshchu u 1944 – 1946 rr. / S. Makarchuk // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2003. – № 3. – S. 103–115.
18. Narys istorii Drohobycha. Vid naidavnishykh chasiv do pochatku XXI st. / Nauk. red. L. Tymoshenko. – Drohobych: Kolo, 2009. – 320 s.
19. Narodne gospodarstvo Drohobyt'skoi oblasti. Statystychnyi zbirnyk. – Drohobych: Drohobyt'ske oblasne vydavnytstvo, 1956. – 114 s.
20. Nasha khronika. Naselennia Drohobycha // Vilne slovo. – 1942. – № 6 (80). – 15 sichnia.
21. Pastukh R. I. Drohobych davnii i suchasnyi u datakh, podiiakh i faktakh / R. I. Pastukh. – Drohobych: Vyd firma Vidrozhennia, 2002. – 94 s.
22. Popp R. Peremishchennia naselennia Drohobyt'skoi oblasti (1944 – 1953) // Skhidnoievropeiskiy istorychnyi visnyk / R. Popp. – Drohobych: Posvit, 2016. – Vyp. 1. – S. 69–74.

23. Serhiichuk V. Deportatsiia poliakiiv z Ukrainy. Nevidomi dokumenty pro nasylnytske pereseleattia bilshovytskoiu vladoiu polskoho naseleattia z URSS v Polshchu v 1944 – 1946 rokakh / V. Serhiichuk. – K.: Ukr. vydavn. spilka, 1999. – 191 s.
24. Soroka Yu. M. Naseleattia zakhidnoukrainskykh zemel: deportatsii, pereseleattia, mobilizatsii, mihratsii (1939 – 1950-i roky) / Yu. M. Soroka. – Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet», 2007. – 275 s.
25. Soroka Yu. Politychni ta ekonomichni chynnyky mihratsiinykh protsesiv v zakhidnykh oblastiakh URSS v 1944 – 1950-kh rokakh / Yu. Soroka // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii. – Kyiv, 2003. – Vyp. 91–93. – S. 60–63.
26. Spohady Drimera Marselia ta Vysoki Ireny (Zapysala Mariia Vurlovska 04.06.2016 r. u m. Drohobychi) // Pryvatnyi arkhiv Marii Vurlovskoi u m. Drohobych.
27. Terliuk I. Ya. Etnodemografichna sytuatsiia u zakhidnykh oblastiakh Ukrainy v 1944 r. / I. Ya. Terliuk // Visnyk Lvivskoho un-tu. Ser. Istorii. – Vyp. 29. – Lviv, 1993. – S. 85.
28. Terliuk I. Ya. Rosiiany zakhidnykh oblasteri Ukrainy (1944 – 1996 rr.). (Etnosotsialne doslidzhennia) / I. Ya. Terliuk. – Lviv: «Tsentr Yevropy», 1997. – 176 s.
29. Trofymovych V. Etnodemografichni zminy u Skhidnii Halychyni ta Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny / V. Trofymovych // Ukraina-Polshcha: vazhki pytannia. – T. 10. – Varshava: TYRSA, 2006. – S. 245–269.
30. Chekistske dosie okupovanoi Ukrainy / Avt. ta ker. proektu R. Krutsyk; Uporiad.: R. Krutsyk, S. Zhovtyi. – T. 1. – K.: Vyd-vo Presa Ukrainy, 2014. – 1048 s.
31. Iarosh B. Totalitarnyi rezhym na zakhidnoukrainskykh zemliakh 30 – 50-ti roky XX st. / B. Iarosh. – Lutsk: Nadstyria, 1995. – 176 s.
32. Budzyński W. Miasto Schulza / W. Budzyński. – Kraków: Proszynski i S-ka SA, 2005. – 454 s.
33. Chemiczewski E. Ucieczka doktora Woldmana / E. Chemiczewski // Ziemia drohobycka. – №12. – 1999. – S. 41.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2017 р.

УДК 94(477)«1949/1960»:331.556.2

DOI 10.24919/2519-058x.5.117194

Наталія КАСЬЯНОВА,

orcid.org/0000-0002-9171-1769

кандидат історичних наук, докторантка НПУ ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ) *n.m.kasyanova@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ОРГАНІЗОВАНО ПЕРЕМІЩЕНОГО НАСЕЛЕННЯ В УРСР (1940 – 1960-ті рр.)

У статті на основі історіографії та архівних джерел досліджується процес адаптації організовано переміщеного населення в УРСР в 1940 – 1960-х рр. Автор визначає та аналізує основні чинники, які впливали на процес адаптації, а саме: життєвий рівень переміщених на нових місцях та взаємозв'язок між віком і процесом адаптації. В рамках статті проаналізовано заходи державної влади щодо закріплення переселених на нових місцях та виявлено взаємозв'язок між умовами життя новоселів та ступенем їх приживлюваності.

Ключові слова: сільськогосподарські переселення, організований набір робітників, адаптація.

Літ. 13.

Natalia KASIANOVA,

PhD (History), the doctoral student of National Pedagogical Dragomanov University
(Ukraine, Kyiv) *n.m.kasyanova@gmail.com*

PECULIARITIES OF ADAPTATION OF ORGANIZED DISPLACED POPULATION IN THE UKRAINIAN SSR (1940 – 60-IES)

In the article on the basis of historiography and archive sources, the process of adaptation of the organized displaced population to URSR in the 1940 – 1960-ies is being investigated. The author identifies and analyzes the main factors that influenced the adaptation process, namely: the living standards of the displaced in new places and the relationship between age and adaptation process. At the same time, the article does not cover all the factors that influenced the process of adaptation of the organized displaced population. The prospect of further research is the study of a number of other factors, such as: gender, marital status, family ties, level of education.

Within the framework of the article, the measures of state power to secure resettled people in new places are analyzed. The relationship between the living conditions of new settlers and the degree of their survival has been revealed.

It was revealed that there is a clear connection between the living conditions and the level of survival of new settlers. The settlers, who could not fully meet their needs in a new place, were constantly eliminated. To living conditions from the point of view of survival, include: housing conditions, wages, level of medical care, provision of cultural and educational institutions, consumer services, urban improvement, etc.

The author came to the conclusion that the solution to the problem of consolidating the newly arrived labor resources depended on creating in the regions with a shortage of labor resources such living conditions that were not inferior but, on the contrary, exceeded the conditions of those regions from which the population arrived.

Key words: agricultural resettlement, organized recruitment of workers, adaptation.

Ref. 13.

Наталія КАСЬЯНОВА,

кандидат исторических наук, докторантка НПУ им. М. П. Драгоманова
(Украина, Киев) *n.m.kasyanova@gmail.com*

ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ ОРГАНИЗОВАНО ПЕРЕМЕЩЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ В УССР (1940 – 1960-е гг.)

В статье на основе историографии и архивных источников исследуется процесс адаптации организовано перемещенного населения в УРСР в 1940 – 1960-х гг. Автор выделяет и анализирует основные факторы, которые влияли на процесс адаптации, а именно: жизненный уровень перемещенных на новых местах и взаимосвязь между возрастом и процессом адаптации. В рамках статьи проанализированы меры

государственной власти по закреплению переселенных на новых местах и выявлена взаимосвязь между условиями жизни новоселов и степенью их приживаемости.

Ключевые слова: сельскохозяйственные переселения, организованный набор работников, адаптация.

Лит. 13.

Постановка проблеми. Міграція населення в Радянському Союзі щільно контролювалася урядом та була важливою складовою соціальної та трудової політики. Організований характер міграцій виявлявся декількома напрямками. По-перше, це сільськогосподарські переселення, по-друге – трудові мобілізації, які пізніше змінили організовані набори робітників. Важливість переселенської політики обумовлювалась народногосподарськими завданнями та планами з розбудови народного господарства. Однак, ефективність трудової політики СРСР залежала не стільки від обсягів організованого механічного руху, скільки від закріплення та осідання сільськогосподарських переселенців та робітників по оргнаборам на нових місцях.

Аналіз досліджень. Трудова політика СРСР та зокрема УРСР активно досліджувалась радянськими науковцями, які у переважній більшості розглядали її як об'єктивно виважену, обумовлену часом та перспективну з огляду раціонального розміщення трудових ресурсів по теренах країни. Це дослідження економістів та правознавців [2; 3; 8;]. В умовах партійного ідеологічного тиску, недоліки в організації та реалізації процесу переселення та оргнабору, якими були зворотні потоки, лише констатувались або розглядались з боку нанесення значних матеріальних збитків державі. Причини поганого закріплення новоприбулих у місцях вселення визначались труднощами післявоєнного відновлення народного господарства країни або пояснювались недоліками в роботі органів переселення та оргнабору. Суттєвий аналіз процесу адаптації та закріплення переміщених на нових місцях надає робота Жанни Зайончковської [9]. Дослідниця детально аналізує взаємозв'язок приживлюваності прибулих із причинами їх міграції та буденними реаліями життя. Із здобуттям незалежності України по новому актуалізувались питання перерозподілу населення серед основних народногосподарських об'єктів країни. У центрі наукових пошуків опиняється людина, її думки та прагнення, складнощі та радість повсякденного життя. Не відкидаючи політичні та економічні чинники, науковці зосереджують увагу на соціальній історії [1; 10; 12].

Метою статі є дослідження процесу адаптації організовано переміщеного населення в УРСР в 1940 – 1960-х рр. В рамках статті автор вивчає основні чинники, які впливали на процес адаптації, а саме: життєвий рівень переміщених на нових місцях та взаємозв'язок між віком і процесом адаптації.

Виклад основного матеріалу. Неможна не погодитись з дослідницею Ж. Зайончковською, що приживлюваність – це процес переходу новоселів до складу постійних мешканців місць вселення. Цей процес відбувається лише в ході адаптації людини до умов оточуючого середовища. Під умовами середовища ми розуміємо різні фактори, як-то: природні, економічні, побутові, соціальні, етнічні, культурні тощо. Практично на кожному новому місці ми спостерігаємо інші умови життя. До кожного нового місця людина повинна звикнути. Інколи для цього необхідне фізичне та психологічне перевлаштування організму. Особливо важко процес адаптації триває у несприятливих умовах. Саме в таких часто опинялись організовані переселенці. Зазвичай вони вимушені були не лише психологічно пристосовуватись до нових умов, але й долати матеріально-побутові труднощі. Для прикладу, у 1953 р. до Славського виконавчого комітету районної Ради депутатів трудящих Дрогобицької області надійшов анонімний лист від колгоспників, які переселились до колгоспів Снігурівського району Миколаївської області. Це лист-скарга, бо на місцях вселення колгоспники, сподіваючись отримати державні пільги та привілеї, навпаки навіть втратили своє майно. «Благодарим Вас за то, что вы нас обманули тим, что мы свои хаты порозбирали, бо вы казали что ми будемо будувати, а з наших хат побудували корівники. А з нас висчитують по 10 тысяч карбованців... Ми бульбу здали в селі на обмінну квитанцію, а тут нам не хотят видати бульбу... А ми на осінь будемо дома, і як би хто знав за ту пересилку як воно тут є, тоб і вам за ту висилку щурнув в зуби» [5, 26] (збережено мову оригіналу. – Авт.) – висловлювали справедливе обурення підписанти і не приховували свого прагнення при першій можливості повернутися до дому.

Щодо умов робітників, то також було дуже багато нарікань. У 1948 р. Львівська обласна контора оргнабору робітників звітувала про 40 % плинність кадрів під час будівництва заводу «Автопогрузчик». Однак високий показник плинності робітників обумовлювався суто об'єктивними причинами. По-перше, набраних робітників використовували на тих ділянках роботи, на які вони не давали згоди. По-друге, будівництво на момент прибуття робітників було абсолютно неготове до їх прийому та розміщення. Вільних місць в наявній житловій площі було лише на 10 осіб. Два доми, призначені під гуртожитки і спроможні розмістити 200 осіб, перебували у стадії ремонту. Для сімейних робітників квартир взагалі не було. До важких житлових умов додавались відсутність їдалень, погана організація праці, через що робітники не отримували бажаної заробітної плати [6, 1]. Сукупність зазначених негативних факторів безумовно гальмувала процес закріплення новоприбулих на нових робочих місцях, викликала справедливе незадоволення та плинність кадрів. Якщо влітку робітники, вмотивовані прагненням заробити додаткові кошти, ще погоджувались на вкрай скрутні побутові умови в необлаштованих, вологих та брудних гуртожитках, то взимку плинність кадрів досягала максимальних розмірів.

Якщо рівень закріплення новоселів в місцях їх притоку був недостатньо високим, то виникала значна зворотна міграційна хвиля і суттєвих змін в територіальному перерозподілі населення не відбувалось. З огляду на це, під час здійснення сільськогосподарських переселень та організованих наборів робітників, значну увагу радянський партійний уряд намагався приділяти прийому та розміщенню новоприбулих в місцях вселення. Питання матеріально-побутового влаштування регулярно виносились на порядок денний засідань обкомів, райкомів та місткомів КП(б)У. Принаймні особливо уважно ставились до перших партій переміщених осіб, сподіваючись, що вони нададуть позитивні відгуки про умови життя та праці на нових місцях. Як приклад, облвиконком Кримської області прийняв рішення про зустріч переселенців на станціях прибуття за участю представників переселенських органів області, райвиконкомів, райкому та представників колгоспів вселення. Після прибуття в район, в колгоспах вселення організовувались урочисті зустрічі з організацією обідів за рахунок колгоспів. Після чого переселенцям надавались три дні для вирішення домашніх справ [4, 22]. Враховуючи величезне значення зворотного зв'язку переселених колгоспників та набраних робітників з потенційними мігрантами, партійне керівництво наголошувало на необхідності запровадження регулярної публікації у пресі позитивних прикладів влаштування організованих мігрантів у місцях вселення та закликів наслідувати їх приклад. На сторінках центральних та місцевих газет можна зустріти безліч прикладів позитивних змін в житті людей у зв'язку з переїздами до місць новобудов, переходу з селянського стану до робітничого. Інформацію щодо реального стану житлового питання, побутових та робочих умов старались замовчувати і лише іноді публікували у пресі з обов'язковою ремаркою, про те, що наради керівників партійно-господарських, профспілкових та комсомольських організацій з обговорення організаційних недоліків прийому та влаштування новоприбулих відбулись і найближчим часом недоліки будуть усунені [13, 3].

Поміж умовами життя та рівнем приживлюваності новоселів простежується досить чіткий зв'язок. Переселенці, які не могли задовольнити свої потреби на новому місті тією мірою, якою б хотіли, постійно вибували. До умов життя з точки зору приживлюваності варто віднести: житлові умови, заробітну плату, рівень медичного обслуговування, забезпеченість культурно-просвітніми закладами, побутове обслуговування, благоустрій міст тощо. Однак не варто забувати, що в розрізі переселень важливі умови життя не самі по собі, а їх територіальна диференціація. Те, що всюди однаково доступне, сприймалося як само собою зрозуміле і не відіграло значної ролі під час переселення. Навпаки, місця, які надавали щось зверх середнього рівня, набували додаткову цінність в очах населення.

Одні й ті ж життєві умови влаштовували одних новоселів та не задовольняли інших. В той же час однакові групи переселенців по різному приживались в різних місцевостях. Звичка до життя в певних умовах значною мірою визначала напрямки переселень та впливала на приживлюваність. Чим більше умови нового місця відповідали схильностям та життєвому досвіду новоселів, тим більшим було тяжіння їх до нового місця та вище приживлюваність (при інших рівних умовах).

На перший план виступає різниця між містом та селом. 1940-і роки відзначились значною кількістю переселенців із сіл, яких спрямовували на промислову відбудову та будівельні об'єкти. У всіх містах з механічним збільшення населення, прибулі з сіл адаптувались значно краще ніж міщани. Рівень життя сільських мешканців, які прибули в міста, з часом зазвичай підвищувався, що не завжди мало місце при переміщеннях з одного міста до іншого. В більшості випадків з сіл до міст приїздили некваліфіковані робітники, які здобували спеціальність на новому місці мешкання. Підвищення кваліфікації призводило до підвищення життєвого рівня прибулих з сіл, що безумовно позитивно впливало на їх приживлюваність. Проте, нижча ніж у міщан загальноосвітня підготовка вихідців з сіл ускладнювала їх перекваліфікацію або отримання паралельно іншої спеціальності. Це припущення підтверджується тим, що в перші рік-два після прибуття, тобто в час коли новосели, що прибували з сіл та не мали кваліфікації ще не встигали її здобути, інтенсивність вибуття вихідців з сіл та міст була майже однаковою [9, 62].

Виявляється не менш стійкий взаємозв'язок між віком та адаптацією. Під час дослідження ми з'ясували, що легше за всіх змінювали місце мешкання наймолодші вікові групи [11, 32]. Справа не лише у пошуках, пов'язаних з визначенням життєвих позицій. Нестача досвіду та самостійності загострювали тугу по рідним та друзям, по звичним та знайомим місцям, по всьому, що вбирало в себе поняття «дім». Тому серед цієї частини новоселів були широко розповсюджені зворотні міграції. З огляду на це, особливу увагу необхідно було приділяти закріпленню на нових місцях молоді, спрямованої на промислові підприємства та новобудови в порядку призовів до шкіл ФЗО та РУ. В цьому випадку процес адаптації та закріплення розпочинався з моменту здійснення призову. Важливим фактором подальшої адаптації була чітка організованість здійснення призовів до шкіл ФЗО для вугільної, металургійної, лісової та іншої промисловості, на заводі якої традиційно стояла плановість. За будь яку ціну голови райвиконкомів намагались виконувати завдання, вдавались до хитрощів, адміністрування та навіть примусових заходів. Так, в Краснянському районі Львівської області молоді не пояснили, що призов відбувається для шкіл ФЗО Донбасу, через що, дізнавшись про обман, 29 осіб з 40 доставлених на збірний пункт м. Львів, демонстративно пішли. З Бродського району молодь до м. Львів була доставлена силою зброї. Вночі більше половини доставлених призовників втекли зі збірного пункту. В районному центрі м. Жовква в ніч на 17 березня 1949 р. була здійснена облава на молодь для відправки до школи ФЗО № 176. Розповсюдженим явищем було не видання повісток, відсутність роботи призовних та медичних комісій [6, 19]. Такі умови здійснення призовів молоді ускладнювали процес подальшої їх адаптації та закріплення, а скоріше сприяли його відсутності.

Детально аналізуючи політику переселення та оргнаборів, ми звернули увагу, що заклики держави до переселення знаходили жвавий відклик переважно у людей молодого віку. Виступи на комсомольських зборах молоді та учнів середніх шкіл про важливість відбудовчих робіт та значення підприємств і будов Донбасу знаходили жвавий відгук у юнаків і дівчат. Саме від випускників середніх шкіл надходило дуже багато заяв про прагнення добровільно взяти участь у відбудовчих роботах, поїхати працювати туди, куди кличе партія. Так, до Краковецького РК ЛКСМУ Львівської області у 1956 р. поступили 61 заява про бажання їхати працювати в Донбас. Надходили і колективні заяви, наприклад, від десятикласників Нагачівської середньої школи. 23 учні поставили свої підписи під заявою, в якій значилося: «Добре розуміючи свій священний обов'язок перед Партією, Урядом і народом, ми одностайно вирішили поїхати працювати туди, де кличуть Комуністична Партія і Радянський уряд. Даємо тверде слово, що виправдаємо виявлене нам довір'я, в творчій праці, в ім'я дальшого розвитку економіки нашої країни примножимо славні традиції Ленінського комсомолу» [7, 181]. Відкликаючись на заклики уряду та партії, молодь відчувала себе героями. Зрозуміло, що ці почуття у поєднанні з юнацьким максималізмом взагалі не допускали прагматичних думок про майбутнє. Це, звісно, не означає, що для молоді заробіток або умови життя були неважливими. Просто, скоріш за все, на стадії прийняття рішення про переїзд вони відсувались на задній план. І справді, у справі підвищення приживлюваності переміщених осіб умови життя, і в першу чергу економічні, відігравали більшу роль, ніж у справі їх залучення.

Але мотиви виїзду тих переселенців, що не прижились були пов'язані переважно з житловими та культурно-побутовими умовами, благоустроєм території тощо.

Нормальні умови життя населення передбачали не лише прибутки, що компенсували природні труднощі, але й наявність товарної маси, розвиток побуту, культури та послуг, які б відповідали матеріальним прибуткам та дозволяли їх реалізовувати. Високі прибутки, що не підкріплювались умовами для їх реалізації могли також слугувати фактором подальшого виїзду новоприбулих.

Висновки. Процес адаптації організовано переміщеного населення напряму залежав від їх життєвого рівня в місцях вселення. Життєвий рівень – це досить складне поняття, що включає цілий ряд важливих факторів: загальноекономічні (темпи та рівень розвитку економіки), фактори з яких складався комплекс життєвих умов (рівень оплати праці, розмах житлового будівництва, рівень медичного обслуговування, рівень розвитку вищої та середньої спеціальної освіти, якість торгово-побутового обслуговування) і природно-кліматичні фактори (середня температура січня, кількість без морозних днів на рік). Перелік факторів може подовжуватись та доповнюватись. Проте в нашому випадку важливо підкреслити, що життєвий рівень в уявленні мігранта – важлива соціальна категорія, що містила певні вимоги до добробуту (сукупного сімейного доходу і доходу на кожного члена родини), до культурно-побутового рівня та кліматичних умов. До того ж в кожному окремому випадку уявлення індивіда про бажаний в найближчій перспективі життєвий рівень суб'єктивно, хоча воно не виходить за межі об'єктивних можливостей. Тому, вирішення проблеми закріплення новоприбулих залежало від створення у місцях, що відчували дефіцит трудових ресурсів, умов життя, які б не поступалися, а навпаки перевершували умови тих районів, звідки прибувало населення.

Стаття беззаперечно не вичерпує усіх факторів, які впливали на процес адаптації організовано переміщеного населення. Перспективою подальшого дослідження є розгляд інших чинників, що впливали на процес адаптації як-то: стать, сімейний стан, родинні зв'язки, рівень освіти переміщеного населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939 – 1959 рр.). Монографія / М. А. Алфьоров. – Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2008. – 192 с.
2. Волков А. И. Правовое регулирование сельскохозяйственного переселения в СССР / А. И. Волков, И. В. Павлов. – М.: Госюриздат, 1959. – 191 с.
3. Гуреев П. А. Организованный набор рабочих в СССР (правовые вопросы) / П. А. Гуреев, В. С. Андреев. – М.: Госюриздат, 1956. – 136 с.
4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Р-151. – Оп. 9. – Спр. 432. – 102 арк.
5. Державний архів Львівської обл. (далі – ДАЛО). – Ф. 5001. – Оп. 17. – Спр. 64. – 44 арк.
6. ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 3. – Спр. 322. – 116 арк.
7. ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 5. – Спр. 424. – 192 арк.
8. Загробська А. Ф. Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР / А. Ф. Загробська. – К.: Наук. думка, 1974. – 112 с.
9. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах (методы изучения приживаемости) / Ж. А. Зайончковская. – М.: Статистика, 1972. – 164 с.
10. Касьянова Н. М. Житлове забезпечення переселенців в УРСР (1940 – 1960-ті рр.) / Н. М. Касьянова // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 3. – С. 73–79.
11. Касьянова Н. М. Соціально-демографічні наслідки радянської переселенської політики в УРСР (1940 – 1960-ті рр.) / Н. М. Касьянова // Історичні і політологічні дослідження: наук. журнал / [під ред. Н. Р. Темірової]. – 2016. – № 1 (59). – С. 31–41.
12. Лисак В. Ф. Переселенська політика в контексті повсякденного життя українських селян початку 50-х рр. ХХ ст. / В. Ф. Лисак // Донецький Вісник наукового товариства ім. Шевченка. Історія. – Т. 25. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. – С. 96 – 109.
13. Правда України. – № 216. – 7 жовтня 1947.

REFERENCES

1. Alforov M. A. Mihratsiini protsesy ta yikh vplyv na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok Donbasu (1939 – 1959 rr.). Monohrafiia / M. A. Alforov. – Donetsk: Ukrainskyi kulturolohichniy tseentr, Donetske viddilennia NTSh, 2008. – 192 s.
2. Volkov A. Y. Pravovoe rehulyrovanye selskokhoziaistvennogo pereselenyia v SSSR / A. Y. Volkov, Y. V. Pavlov. – M.: Hosiuryzdat, 1959. – 191 s.
3. Hureev P. A. Orhanyzovanni nabor rabochykh v SSSR (pravovye voprosy) / P. A. Hureev, V. S. Andreev. – M.: Hosiuryzdat, 1956. – 136 s.
4. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti (dali – DAVO). – F. R-151. – Op. 9. – Spr. 432. – 102 ark.
5. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi obl. (dali – DALO). – F. 5001. – Op. 17. – Spr. 64. – 44 ark.
6. DALO. – F. P-3. – Op. 3. – Spr. 322. – 116 ark.
7. DALO. – F. P-3. – Op. 5. – Spr. 424. – 192 ark.
8. Zahrobska A. F. Orhanizovani pereselennia v systemi mihratsii naselennia URSR / A. F. Zahrobska. – K.: Nauk. dumka, 1974. – 112 s.
9. Zaionchkovskaia Zh. A. Novosely v horodakh (metody izucheniia pryzyhvaemosti) / Zh. A. Zaionchkovskaia. – M.: Statystyka, 1972. – 164 s.
10. Kasianova N. M. Zhytlove zabezpechennia pereselentsiv v URSR (1940 – 1960-ti rr.) / N. M. Kasianova // Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 3. – S. 73–79.
11. Kasianova N. M. Sotsialno-demohrafichni naslidky radianskoi pereselenskoj polityky v URSR (1940 – 1960-ti rr.) / N. M. Kasianova // Istorychni i politolohichni doslidzhennia: nauk. zhurnal / [pid red. N. R. Temirovoi]. – 2016. – № 1 (59). – S. 31–41.
12. Lysak V. F. Pereselenska polityka v konteksti povsiakdennoho zhyttia ukrainskykh selian pochatku 50-kh rr. XX st. / V. F. Lysak // Donetskyi Visnyk naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Istoriiia. – T. 25. – Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2009. – S. 96–109.
13. Pravda Ukrainy. – № 216. – 7 zhovtnia 1947.

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2017 р.

УДК 94(477.83) «1941–1944»

DOI 10.24919/2519-058X.5.116993

Микола ГАЛІВ,

orcid.org/ 0000-0001-7068-3124

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна) halivm@yahoo.com

Анна ОГАР,

orcid.org/ 0000-0002-4917-8008

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна) annaogar@ukr.net

ПОЛЬСЬКІ ПРОФЕСІЙНІ ШКОЛИ НА ДРОГОБИЧЧИНІ У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1944)*

У статті розкрито становище польського професійного шкільництва на Дрогобиччині у 1941 – 1944 р. На основі документів німецьких окупаційних органів управління освітою показано формування трьох основних груп фахових шкіл: промислово-ремісничої, торгівельної, сільськогосподарської. Дослідження охоплює територію Дрогобицької області УРСР, яка під час німецької окупації була розподілена між Галицьким і Краківським дистриктами Генеральної Губернії.

Ключові слова: польські професійні школи, Дрогобицька область, нацистська окупація.

Літ. 26.

Mykola HALIV,

Ph D (Education), Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) halivm@yahoo.com

Anna OHAR,

Ph D (Philology), Senior lecturer of the Department of Philological Sciences and Techniques of Teaching in Elementary School, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) annaogar@ukr.net

POLISH VOCATIONAL SCHOOLS IN DROHOBYCH REGION DURING THE YEARS OF NAZI OCCUPATION (1941 – 1944)

In the article the state of Polish vocational schooling on the territory of Drohobych region in 1941 – 1944 is characterized. On the basis of documents of the occupational education governing bodies the formation of three basic groups of vocational schools is shown, – respectively, of handicraft industry, trade, and agriculture. The dynamics of number of pupils and teaching personnel structure of the establishments of vocational training are analyzed. The content of curricula of some schools and their material maintenance is clarified. The research covers the territory of the former Drohobych region of Ukrainian SSR which during the German occupation was distributed between Galician and Krakow districts of the General Gubernia.

The author concludes that Polish vocational schooling in Drohobych region under German occupation by far did not surpass Ukrainian by the number of establishments, teachers and pupils. However, both Polish and Ukrainian vocational institutions shared not only the conditions of functioning, particularly, the occupational policy in education, but also the failure to meet the popular requirements (insufficient number of establishments for a percentage indicator of population), bad material maintenance, gradual reduction of the pupils contingent. The author underlines that the existence of separate Ukrainian and Polish schools was conducive to strengthening of the national estrangement of Ukrainians and Poles, leading to transformation of educational institutions into ethnically limited, cultural and ideologically closed centres.

Key words: Polish vocational schools, Drohobych region, Nazi occupation.

Ref. 26.

* Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках виконання наукового проекту «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): історичний досвід, уроки для сучасності», що фінансується за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету. ID:95861 29.08.2017 (176-1).

Николай ГАЛИВ,

кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры истории Украины
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) halivm@yahoo.com

Анна ОГАР,

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры филологических
дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского государственного
педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) annaogar@ukr.net

ПОЛЬСКИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ШКОЛЫ НА ДРОГОБИЧЧИНЕ В ГОДЫ НАЦИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ (1941 – 1944)

В статье раскрыто положение польского профессионального школ на Дрогобыччине в 1941 – 1944 г. На основе документов немецких оккупационных органов управления образованием показано формирование трех основных групп профессиональных школ: промышленно-ремесленной, торговой, сельскохозяйственной. Исследование охватывает территорию Дрогобычской области УССР, которая во время немецкой оккупации была распределена между Галицким и Краковским дистриктами Генеральной Губернии.

Ключевые слова: польские профессиональные школы, Дрогобычский область, нацистская оккупация.

Лит. 26.

Постановка проблеми. Стан освіти та рівень культурного життя різних етнічних груп нашого краю в умовах нацистської окупації й досі залишається недостатньо вивченим. Безумовно, на сьогодні значно більше досліджене українське культурне (у тому числі й освітнє) життя східногалицьких земель, натомість становище освіти поляків потребує детальнішої уваги. Зазначена проблема актуалізується не лише наявними історіографічними лакунами, але й суспільно-політичними чинниками: поляки до 1944 – 1946 рр. були значним за чисельністю сегментом населення східногалицьких міст, зокрема й Дрогобича, формували певну частину культурного обличчя Східної Галичини, а сучасні українсько-польські міждержавні взаємини підштовхують до адекватної характеристики ролі «польського чинника» в історії краю, у тому числі й Дрогобыччини періоду нацистської окупації.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти становища польського професійного шкільництва на Дрогобыччині висвітлені у працях Г. Стефанюк [14], М. Галіва [5]. У працях польських учених Г. Грицюка [17], Й. Красуського [19], Є. Круля [20], П. Маєвського [21], П. Матусяка [22], С. Медуцького [23], Й. Свєбоди [26], на основі багатого статистичного матеріалу окреслено стан освіти поляків як офіційний, так і підпільний («таємне навчання»), у Генеральній Губернії, зокрема Галичині. Проте Дрогобыччині у працях польських колег увага майже не присвячується.

Мета статті – висвітлити становище польського професійного (фахового) шкільництва на теренах Дрогобыччини у 1941 – 1944 рр. Зауважимо, що географічні межі дослідження охоплюють територію так званої Дрогобыцької області УРСР, яка під час німецької окупації була розподілена між галицьким (Дрогобыцька, Стрийська, Самбірська округи, частина округи Львів-повіт) та краківським (частина Перемишльської округи з містами Добромилі і Хирів) дистриктами Генеральної Губернії (далі – ГГ).

Виклад основного матеріалу. Ділянки фахової освіти в ГГ приділялася найбільша увага. Як відзначає Н. Антонюк, профосвіта була введена у ранг державної політики з декількох причин. Пріоритетний розвиток фахового шкільництва обумовлювався вимогами освітньої політики німців, яка передбачала забезпечення населення окупованих земель тільки початковою і професійною освітою. З іншого боку, на теренах ГГ дуже гостро відчувалася нестача кваліфікованих працівників у різних сферах господарського життя (особливо в кооперації, з якої вибули євреї). Насамперед це стосувалося українців, які до війни практично не мали змоги здобувати професійну освіту [1, 47]. Брак робітників, у тому числі з фаховою освітою, спостерігався й у Німеччині. Тож учні та випускники фахових шкіл вважалися вагомим ресурсом для поповнення «вакансій» на ринку праці Третього рейху і ГГ.

Професійне шкільництво в ГГ мало такі ділянки: промислово-ремісничу, торгівельну, сільськогосподарську. Крім того, діяли й спеціальні школи мистецького і педагогічного характеру. У кожній ділянці організовувалися три основні типи шкіл: обов'язкові (призначені винятково для

підвищення професійної кваліфікації й рівня фахової освіти молоді, яка працювала на промислових, ремісничих, торгівельних підприємствах та у сільському господарстві), званеві, фахові (власне середнього ступеня). У них окремо навчалися українці та поляки. Одні з них призначалися для хлопців, інші – для дівчат. Були й коєдукаційні заклади. З огляду на те, що профшколи мали на меті перспективну спеціалізацію, вони були різноманітними: однорічна фахова торговельна школа зі спеціальними класами для забезпечення та завідування підприємствами, технічні фахові школи для металевого та будівельного промислу, електротехніки, хімії, а також рільничі школи для чоловіків і жінок, музичні школи для мистецького промислу [1, 52–53]. При цьому слід підкреслити, що німецькі середні фахові школи не давали повноцінної середньої освіти, а мали винятково прикладний характер. У них вивчалися тільки ті дисципліни, які були потрібні для розуміння певної «вузької» спеціальності. Наприклад, ветеринарів не вчили літератури, історії або географії, а електриків не навчали біології чи зоології [13, 202].

Промислово-ремісничу групу профшкіл на Дрогобиччині започатковано восени 1941 р. Відзначимо, що вона включала державні навчальні заклади двох типів: нижчого – ремісничу званеву школу з трирічним терміном навчання, та вищого – дворічну фахову промислово-технічну школу. До званевих ремісничих шкіл зазвичай приймалися учні, що закінчили шість класів радянської школи, до фахових технічних – 18-річні особи зі щонайменше закінченими чотирма класами гімназії або ремісничою школою з однорічною фаховою підготовкою. Ремісничу школу переважно складалася зі слюсарсько-електричного та електромеханічного відділів (хоча могло бути й більше), а технічна фахова здебільшого включала такі відділи: будови машин і електротехніки, будівництва доріг та мостів, наземного будівництва [1, 53].

Більшість ремісничих шкіл все ж були однорічними, належали до обов'язкового рівня й перебували на цілковитому утриманні місцевих підприємств, Українських і Польських комітетів, а отже, трактувалися як приватні. Уже наприкінці 1941 р. у Дрогобичі та Бориславі було відкрито низку ремісничих шкіл для слюсарів, ковалів, електротехніків, шевців, кравців, столярів тощо [1, 54]. На жаль, не можна впевнено стверджувати, скільки з них були званевими, а скільки обов'язковими. Згідно з документами Дрогобицького шульамту (квітень 1942 р.), на терені округи діяли п'ять ремісничих обов'язкових шкіл: три з українською мовою навчання – у Дрогобичі, Бориславі та Східниці, дві з польською – у Дрогобичі та Бориславі (майже усі для хлопців) [6, 3]. Чисельність учнів та викладачів таких освітніх закладів зазвичай не була високою. Так, на 10 квітня 1942 р. в обов'язковій Дрогобицькій ремісничій школі з польською мовою навчання налічувалося 52 учні-хлопці (2 класи) та 5 вчителів [6, 13зв–15].

З часом, завдяки розгорнутій Польськими окружними комітетами активній пропаганді, кількість учнів, а відтак і викладачів у деяких ремісничих обов'язкових школах поступово зроста. Зокрема, на 22 липня 1942 р. німецькі чиновники Дрогобицької округи зафіксували, що 168 хлопців і 33 дівчат відвідували ремісничі обов'язкові школи з польською мовою навчання [7, 92]. Зауважимо, що в українських ремісничих обов'язкових школах навчалося дещо менше учнів (загалом 173). Уже на початку 1942/43 навч. року у польській ремісничій школі Дрогобича налічувалося 62 учні та 4 вчителі. Бориславські ремісничі школи (українська та польська), з огляду на наявність значної кількості підприємств, були більш чисельними. Зокрема, у польській школі освіти здобували 150 учнів (122 хлопців і 28 дівчат) (4 класи) і працювали 10 вчителів [6, 183–183зв].

Про польські ремісничі школи на інших теренах колишньої Дрогобицької області збереглося небагато інформації. Відомо, що у Самборі діяло дві українські ремісничі званеві школи [9, 6]. Проте припускаємо, що там працювала ще й ремісничу званеву школу з польською мовою навчання, адже, відповідно до даних Дрогобицького шульамту, станом на 15 вересня 1943 р. у Самбірській окрузі налічувалося три ремісничі (званеві) школи, де працювали 28 викладачів і навчалися 603 учениці, та одна промислово-ремісничу (званеву) [7, 59, 81]. Однак жодних даних про польську ремісничу званеву школу, як і про ремісничі обов'язкові школи Самбірщини нам віднайти не вдалося. Подібне доводиться констатувати й щодо Стрийської округи. Проте відомо, що ремісничі школи з польською мовою навчання працювали у Добромилі, Хирові, Нижанковичах [26, 187].

На теренах колишньої Дрогобицької області функціонували декілька фахових промислово-технічних шкіл. Однією з них була відкрита 1 – 2 лютого (дозвіл на відкриття від уряду дистрикту

надійшов 16 березня) 1942 р. на базі електромеханічного технікуму Державна фахова промислово-технічна школа в Дрогобичі. На 1943 р. Дрогобицька технічна школа офіційно вважалася філією «Фахової Технічної Школи у Львові», лише з одним відділом – машино-будівничим. Водночас при ній функціонувала чоловіча трирічна реміснична званева школа зі слюсарсько-механічним та електротехнічним відділами [2, 21; 15, 5]. До останньої приймали 14-річних і старшого віку хлопців, які закінчили семикласну народну школу (річна вартість навчання – 100 зл.) [4, 6]. Обидві школи громадянством сприймалися як єдине ціле, що помітно з матеріалів періодичної преси. Дрогобицька технічна школа була навчальним закладом з українською мовою навчання, проте там діяли й відділи для польськомовних учнів [6, 4зв]. Керівником школи призначено інженера Дмитра Гижого. Крім нього, на лютий-березень 1942 р. у закладі вчителювали Станіслав Смольницький, Григорій Опалка, інженери Степан Яворський, Георг Стржемський, Кароль Дудзяк, Мстислав Мсцівуєвський, о. Петро Подоляк, о. Леон Телеш, а також інструктори Владислав Боск, Франц Вишинський, Володимир Кушнір, Северин Черевко [6, 5].

Як свідчить звіт дрогобицького крейшульрату перед керівництвом відділу науки та навчання уряду дистрикту, школа (точніше її званева частина) протягом першої половини лютого 1942 р. налічувала 136 учнів, з них у першому класі – 93 (66 українців у двох відділах і 27 поляків в одному відділі), у другому – 18 (16 українців і 2 поляків – єдиний відділ), третьому – 25 (23 українці і 2 поляки – єдиний відділ). Однак після відкриття перевідних класів у Дрогобицькій українській державній гімназії частина учнів перейшли туди. Крім того, певна частина учнів першого класу з різних причин покинули школу, тож на 1 квітня загальна кількість учнів сягала 117 осіб. При цьому, у квітні відвідували школу всього 79 учнів (у першому класі – 34 українці і 9 поляків, у другому – 20 учнів, у третьому – 16 учнів) [7, 110–110зв]. За даними шульамту, на 12 червня 1944 р. у Дрогобицькій технічній школі працювали 11 вчителів: Дмитро Гижий, Степан Яворський, Омелян Єднакий, Франц Вишенський, Володимир Кушнір, Тадеуш Смольницький, Станіслав Смольницький, Михайлина Ясеницька, Михайло Коцюба, Юліан Кузан, Кароль Гринда [6, 142].

Унікальною за своєю спеціалізацією на теренах дистрикту «Галіція» була бурильнотехнічна фахова школа з польською і українською мовами навчання у Бориславі («школа нафтових вертачів», «свердлярська школа»). Дозвіл на її відкриття уряд дистрикту надав 16 березня 1942 р. На той час там у п'яти класах (трьох польських та двох українських) навчалися 140 учнів [6, 9зв; 7, 92], а вчителювали Йозеф Войнар, Франц Полончик, Богдан Дрималюк, Генріх Горка, Януш Граздичський, Анна Боркова, Сигізмунд Мусят [6, 10]. Школа готувала фахівців із трьох спеціальностей: 1) «вертичні асистенти» (трирічний курс навчання), що готував до низової управлінської роботи у сфері нафтовидобутку (приймалися особи з дво-трирічною практикою та освітою на рівні 4 кл. гімназії старого типу чи іншої рівнорядної освіти); 2) «вертачі» (дворічний курс навчання; приймалися 21-річні абітурієнти з дволітньою практикою та освітою на рівні 4 кл. народної школи); 3) машиністи та механіки (однорічний курс навчання; приймалися особи з будь-якою початковою освітою та дворічною практикою) [11, 3]. На початку 1942/43 навч. року ці спеціальності під керівництвом 9 викладачів здобували 158 учнів [6, 183–183зв]. До слова, протягом міжвоєнного періоду у згаданій школі «управителів копалень нафти» не навчався жоден українець [12, 5].

Група торговельних шкіл почала формуватися одночасно з ремісничими. Відомо, що званева трирічна торговельна польськомовна школа з «великим числом учнів» діяла у правобережному Перемишлі (на вул. Смолки) [24; 26, 187], котрий до нацистської окупації належав до Дрогобицької області.

У Дрогобичі ж 1 лютого 1942 р. розпочало діяльність одразу чотири державні школи цієї групи: торговельна фахова школа з польською мовою навчання, торговельна фахова школа з українською мовою навчання, торговельна званева школа з польською мовою навчання та торговельна званева школа з українською мовою навчання [6, 3; 7, 112]. Українські школи очолив Савин Ясеницький, польські – Яніна Стоцька. На початку шкільного року до дрогобицьких торговельних шкіл записалися 199 учнів [7, 112] (приймали 14-літніх осіб із закінченою принаймні чотирикласною народною школою [4, 6]). Однак у квітні 1942 р. залишилося 182 школярі: у Дрогобицькій державній торговельній школі з українською мовою навчання – 100 учнів (2 класи), з них 26 хлопців і 76 дівчат, торговельній фаховій школі з українською мовою навчання – 18 учнів (1 клас,

6 хлопців і 12 дівчат), польській торговельній званевій школі – 56 учнів (3 класи, з них 13 хлопців і 43 дівчини), польській торговельній фаховій школі – 18 учнів (1 клас, 8 хлопців і 10 дівчат) [6, 5зв, 6зв, 7зв, 8зв]. Згідно зі звітом крейсшультурату, на 15 травня 1942 р. кількість учнів у званевих школах ненабагато зменшилася (97 в українській, 44 в польській), але зросла, знову ж ненабагато, у фахових школах: 19 в українській та 20 у польській (всього – 180 учнів) [7, 112].

Як і в українських, навчальний процес в обидвох польських торговельних школах здійснював, по суті, один педколектив – Яніна Стоцька, Зигмунд Шнайдер, Мечислав Мсцівуєвський, Казимир Гофман, Станіслава Гофман, Фердинанд Шенянський, Кароль Дудзяк, Ванда Дюк, о. Леон Телеш, – з тією лишень різницею, що у звичайній торговельній школі працювала ще й Марія Ясеницька, а у фаховій – Андрій Геврик [6, 8–9]. Майже всі вони ще до 1939 р. працювали у профшколах.

Викладалися у торговельних школах такі предмети: товарознавство, релігія, організація підприємництва, бухгалтерія, основи економіки, правознавство, стенографія і друкування, обчислення (математика), «наука реклами», німецька мова і література [6, 6; 22, 55]. Навчання тривало з 8.00 до 13.20. З огляду на матеріальну скруту, у школах не вистачало навчальних посібників і підручників, друкарської машинки та паперу, а вчителі уперше отримали заробітну плату лише 6 травня [7, 112]. Середнє урочне навантаження викладача дрогобицьких торговельних шкіл становило 11–12 занять на тиждень. Так, у польській торговельній школі Дрогобича число занять на осінь 1942 р. сягало: керівник Яніна Стецька – 18, о. Леон Телеш – 6, Мстислав Мсцівуєвський – 9, Зигмунт Шнейдер – 12, Ванда Дюк – 14, Кароль Дудзяк – 10, Казимир Гофман – 17, Станіслава Гофман – 14, Марія Ясеницька – 1 [7, 31].

Тож на початку своєї діяльності в умовах німецької окупації дрогобицькі торговельні школи загалом налічували 199 учнів та 20 вчителів. До літа 1942 р. чисельність учнів цих навчальних закладів дещо знизилася й 22 липня становила 175 осіб (в українській званевій торговельній школі – 96, польській – 43, в обох фахових школах залишилося по 18 учнів) [7, 92]. Зрештою, напередодні 1942/43 навч. року німецькі власті, з огляду на малу наповнюваність, вирішили ліквідувати обидві фахові торговельні школи, залишивши тільки званеві. Власне на початку нового шкільного року в Дрогобичі діяло дві торговельні званеві школи: українська (три класи, 112 учнів, з них 28 хлопців і 84 дівчини, 10 вчителів, з них 7 чоловіків і 3 жінки) та польська (три класи, 73 учні, з них 21 хлопець і 52 дівчини, 9 вчителів, з них 5 чоловіків і 4 жінки) [6, 183–183зв]. Припускаємо, що в останній шкільний рік періоду німецької окупації обидві школи вступили уже як єдиний навчальний заклад, але з українськими та польськими класами. У львівській пресі друкувалося оголошення про набір лише до однієї державної торговельної школи в Дрогобичі [4, 6]. Згідно з даними шульамту від 12 червня 1944 р., в єдиній на той час торговельній школі Дрогобича працювали 16 вчителів: Савин Ясеницький (керівник), Марія Ясеницька, о. Петро Подоляк, Мирослав Кравчишин, Йосип Бойко, Яніна Стоцька, Казимир Гофман, Станіслава Гофман, Кароль Дудзяк, Зеновія Ярема, Ванда Дюк, Зигмунд Шнейдер, Мстислав Мсцівуєвський, Ірена Жагалак, Адріана Попель, Степан Білоган [6, 141зв].

Найбільш широко розбудованою стала ділянка *сільськогосподарського шкільництва*, організація якого припала на 1942 р. Українське та польське громадянство піклувалися про організацію одно-, дворічного обов'язкового (прилюдного) сільськогосподарського шкільництва. Зауважимо, що на теренах дистрикту «Галіція» для поляків створювалися тільки обов'язкові сільськогосподарські школи. На кінець грудня 1942 р. у галицькому дистрикті налічувалося 175 польських обов'язкових сільськогосподарських шкіл, де працювали 760 викладачів, навчаючи 10300 учнів [20, 152]. Згідно з розпорядженням німецьких властей, кожному обов'язкову сільськогосподарську школу мали відвідувати 180 – 300 підлітків. Передбачалося, що учні можуть ходити до школи один раз на тиждень групами по 30 – 50 осіб, а вчителі зобов'язані були кожного дня займатися з іншою групою [8, 20].

Крім дозволених обов'язкових рільничих шкіл, німецькою владою було організовано два типи званевих сільськогосподарських навчальних закладів: 1) однорічні рільничі школи для хлопців і дівчат, однорічні городницькі та господинські школи (обов'язкові для всієї сільської молоді); 2) дворічні чоловічі рільничі школи, дворічні дівочі господинські школи, дворічні городницькі школи (останні діяли у Львові). До однорічної рільничої школи приймалися 16-річні юнаки та юнки, що закінчили народну школу та мали дворічну практику в сільському господарстві. Для вступу до

однорічної городничої школи потрібні були такі ж вік і освіта, але трирічна сільськогосподарська практика або закінчення рільничої школи. На перший навчальний рік дворічної чоловічої рільничої школи приймалися 18-річні абітурієнти з освітою на рівні 8-го класу радянської школи, 4-го класу гімназії нового типу (6-го класу гімназії старого типу) або трирічної профшколи, а також однорічною практикою в сільському господарстві. На другий рік цієї ж школи приймалися 19-річні юнаки з аналогічним рівнем освіти, однак дворічною практикою на господарстві. Подібні вимоги ставили й до тих, хто бажали навчатися у дворічній жіночій господинській школі. Звісно, головною умовою прийняття до всіх цих шкіл були успішно складені вступні іспити з німецької мови, рахунків, природи, а також української або польської мов. До цих шкіл також брали випускників і студентів I-II курсів радянських сільськогосподарських шкіл і зоотехнікумів. Зголошення на вступ слід було подавати також у відділ науки і навчання уряду дистрикту Галичина [3, 4; 10, 2].

Однорічні школи поділялися за типами: сільськогосподарські для хлопців і дівчат, школи домашнього господарства, городничо-садівничі, молочарські, лісові. Закінчення такого навчального закладу дозволяло стати управителем середнього господарства чи сільської господарки, після неї можна вступати до дворічної школи, що за рівнем відповідала деяким ліцеям. Закінчення ж останньої давало змогу працювати волосним агрономом, управителем середнього сільського господарства, а після закінчення педагогічного курсу – вчителем сільськогосподарської школи [1, 55].

Обов'язкові сільськогосподарські школи, звісно, були найбільш чисельними, оскільки створювалися майже у кожній волосній громаді. Учні-поляки змушені були відвідувати українські школи. Зокрема, відомо, що поляки Стрийщини навчалися у відомих в окрузі та за її межами школах у Черниці та Бережниці. Для вступу до цих шкіл полякам слід було скласти вступний іспит з німецької і польської мов, арифметики і природознавства [8, 2].

У Дрогобицькій окрузі створення сільськогосподарських шкіл, передовсім обов'язкових, розпочалося на початку 1942 р. Згідно із даними шульамту, на 13 травня 1942 р. у селах округи працювало 20 шкіл, з них дві польські – у Меденичах і Рихтичах [6, 41]. Причому, якщо у Меденичах поряд з польською діяла «конкуруюча» українська школа, то в Рихтичах лише польська. Уже на початку 1942/43 навч. року кількість обов'язкових сільськогосподарських шкіл на теренах округи Дрогобич зменшилася до 16-ти, зокрема закрилася українська школа в Меденичах, де залишилася лише польська. Усі вони вважалися приватними, оскільки перебували під опікою Українського та Польського комітетів. Рихтицька польська обов'язкова сільськогосподарська школа була однією з найбільших (5 класів, 219 учнів і 8 вчителів), хоча й поступалася українським школам в Літині та Орові, де число учнів перевищувало три сотні осіб. Загалом, у сільськогосподарських обов'язкових школах Дрогобицької округи в жовтні – листопаді 1942 р. навчалися 2545 учнів, з них в українських – 2238, польських – 307. Відповідно, працювали 117 вчителів (103 в українських, 14 у польських) [6, 183–183зв]. Тож на одного вчителя в цих школах припадало 21,7 учня.

Поширеною ланкою сільськогосподарського шкільництва були господинські (школи домашніх господинь). Деякі з них діяли у Стрию, Перемишлі, Добромилі, але детальну інформацію маємо лише про дві господинські школи (українську та польську) у Дрогобичі, які виникли на початку 1942 р. На чолі Державної школи домашнього господарства з українською мовою навчання перебувала Гелена Валігура. На квітень 1942 р. там учителювали о. Атанасій Кот, Олексій Кунцяк, Орест Полянський, Георгій Опалко, Юлія Савка, Павліна Данилович [6, 1]. Згідно з матеріалами шульамту, 22 липня 1942 р. у школі здобувало освіту всього 25 дівчат [7, 92]. Державна школа домашнього господарства з польською мовою навчання налічувала спочатку 27 учениць та 6 вчителів [6, 12зв–13]. Проте вже в липні 1942 р. кількість учнів зменшилася до 22 [7, 92].

На початку 1942/43 навч. року українська господинська школа в Дрогобичі дещо зросла у плані учнівського контингенту – 50 дівчат під керівництвом 4 вчителів здобували господарську освіту (щоправда, за матеріалами газети «Голос Підкарпаття» восени 1942 р. вона налічувала 120 учениць [16, 6]). Водночас у польській школі навчалися лише 27 дівчат, проте працювали 6 викладачів [6, 183–183зв]. На жаль, джерела «замовчують» число учнів у школах протягом 1943 – 1944 рр., однак припускаємо, що воно поступово збільшувалося, оскільки зростав педагогічний колектив кожної школи. Так, за даними шульамту на 12 червня 1944 р., у польській школі домашнього господарства

працювали 8 вчителів (Марія Скиба, Збігнев Корон, Ванда Новак, Ольга Смольницька, Вікторія Томчик, Михайлина Сольчак, Антоніна Зашкевич, Ельжбета Кресаків) [6, 141].

На цьому й вичерпується перелік польського професійного шкільництва Дрогобицької області УРСР у роки нацистської окупації. Як відомо, уряд ГГ відкривав в Галичині учительські семінарії лише з українською мовою навчання (зокрема в Самборі), тож поляки, на відміну від українців, не отримали можливості готувати педагогічні кадри для власного початкового шкільництва.

Висновки. Отже, польське фахове шкільництво на теренах окупованої Дрогобицької області за кількісним складом інституцій, учителів та учнів, звісно, поступалося українському. Однак з українськими освітніми інституціями фахового спрямування його поєднували не лише умови існування, зокрема окупаційна політика в освітній сфері, але й невідповідність запитам населення (недостатня кількість закладів на відсотковий показник мешканців), погане матеріальне забезпечення, поступове падіння контингенту учнів. Наголосимо й на тому, що існування окремих українських і польських шкіл, сприяло посиленню національної відчуженості між українцями і поляками та призводило до перетворення закладів освіти на етнічно обмежені, культурно та ідеологічно замкнуті осередки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939 – 1944 роки) / Н. В. Антонюк. – Львів, Б. в., 1997. – 232 с.
2. Вісник Українського Центрального Комітету. – 1942. – Ч. 6/32. – 15 червня. – С. 21.
3. Вписи до с.-господарських шкіл // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 3(127). – 4/5 січня. – С. 4.
4. Вписи до фахових шкіл в Дрогобичі // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 27. – 4 липня. – С. 6.
5. Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939 – 1944 рр. / Микола Галів. – Дрогобич: ПП «Коло», 2010 – 337 с.
6. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 2.
7. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 90.
8. ДАЛО. – Ф. Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 10.
9. З українського життя. Самбірщина [Професійні школи] // Краківські вісті. – 1943. – Ч. 216(954). – 29 вересня. – С. 6.
10. Заснування двох рільничих шкіл // Стрийські вісті. – 1942. – № 2. – 7 січня. – С. 2.
11. Ів. О-ич. Школа нафтових вертачів у Бориславі / Ів. О-ич // Вільне слово. – 1942. – № 7(81). – 17 січня. – С. 3.
12. Нові управителі копалень нафти // Краківські вісті. – 1943. – Ч. 293(1031). – 29 грудня. – С. 5.
13. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с.
14. Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941 – 1944 рр.) / Г. В. Стефанюк: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Івано-Франківськ, 2004. – 215 с.
15. Українські професійні школи в Генеральній Губернії // Краківські вісті. – 1943. – Ч. 156(894). – 21 липня. – С. 5.
16. Школа дитячих піклувальниць у Дрогобичі // Голос Підкарпаття. – 1942. – Ч. 6. – 4 жовтня. – С. 6.
17. Hryciuk G. Polacy w Małopolsce Wshodniej wobec okupacji niemieckiej. Przyczynek do prób wprowadzenia «elastycznego kursu» w Dystrykcie Galicji w latach 1943 – 1944 / G. Hryciuk // Acta Universitatis Wratislaviensis: Historia, CXVI: Polska – Polacy. Studia Historyczne. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – S. 307–316.
18. Janowski M. Szkolnictwo zawodowe w Przemysłu pod okupacją niemiecką w latach 1940 – 1944 w świetle zasobu Archiwum Państwowego w Przemysłu / M. Janowski // 2003. – T. 17. – S. 111–120.
19. Krasuski J. Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939 – 1945 / J. Krasuski. – Wydanie drugie, rozszerzone. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977. – 411 s.
20. Król E. C. Polityka hitlerowska wobec szkolnictwa polskiego na terenie Generalnej guberni (1939 – 1945) / E. C. Król. – Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1979. – 243 s.
21. Majewski P. Wojna i kultura: instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939 – 1945 / P. Majewski. – Warszawa: Trio, 2005. – 431 s.
22. Matusak P. Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939 – 1945 / P. Matusak. – Siedlce, 1997. – 562 s.
23. Meducki S. Niemieckie okupacyjne szkolnictwo zawodowe w Generalnym Gubernatorstwie 1939 – 1945 (na przykładzie dystryktu radomskiego) / Stanisław Meducki // Prace Naukowe Akademii i im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Pedagogika. – 2012. – T. XXI. – S. 405–411.

24. Okupacja niemiecka cz. 3: Przemysł w czasie II wojny światowej. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wojnowp.republika.pl/niemcy/nn3.html>
25. Оплати в школах przysposobienia zawodowego // Gazeta Lwowska. Dziennik dla Dystryktu Galicyjskiego. – 1942. – Nr. 20. – 24 stycznia. – S. 3.
26. Świeboda J. Zarys historii tajnej oświaty w latach okupacji hitlerowskiej w powiecie przemyskim / J. Świeboda // Rocznik komisji nauk pedagogicznych PAN. – 1976. – T. XI: Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939 – 1945) na terenie podziemnego okręgu szkolnego krakowskiego. – Cz. X. – S. 183–193.

REFERENCES

1. Antoniuk N. V. Ukrainske kulturne zhyttia v Heneralnii Hubernii (1939 – 1944 roky) / N. V. Antoniuk. – Lviv, B. v., 1997. – 232 s.
2. Visnyk Ukrainakoho Tsentralnoho Komitetu. – 1942. – Ch. 6/32. – 15 chervnia. – S. 21.
3. Vpysy do s.-hospodarskykh shkil // Lvivski visti. – 1942. – Ch. 3(127). – 4/5 sichnia. – S. 4.
4. Vpysy do fakhovykh shkil v Drohobychi // Holos Pidkarpattia. – 1943. – Ch. 27. – 4 lystnia. – S. 6.
5. Haliv M. Mizh serpomolotom i svastykoiu: osvita na Drohobychchyni u 1939 – 1944 rr. / Mykola Haliv. – Drohobych: PP «Kolo», 2010 – 337 s.
6. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO). – F. R-1926. – Op. 1. – Spr. 2.
7. DALO. – F. R-1926. – Op. 1. – Spr. 90.
8. DALO. – F. R-1964. – Op. 1. – Spr. 10.
9. Z ukrainskoho zhyttia. Sambirshchyna [Profesiini shkoly] // Krakivski visti. – 1943. – Ch. 216(954). – 29 veresnia. – S. 6.
10. Zasnuvannia dvokh rilnychkykh shkil // Stryiski visti. – 1942. – № 2. – 7 sichnia. – S. 2.
11. Iv. O-ych. Shkola naftovykh vertachiv u Boryslavi / Iv. O-ych // Vilne slovo. – 1942. – № 7 (81). – 17 sichnia. – S. 3.
12. Novi upravyteli kopalen nafty // Krakivski visti. – 1943. – Ch. 293(1031). – 29 hrudnia. – S. 5.
13. Patryliak I. K. Ukraina v roky Druhoi svitovoi viiny: sproba novoho kontseptualnoho pohliadu / I. K. Patryliak, M. A. Borovyk. – Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M., 2010. – 590 s.
14. Stefaniuk H. V. Shkilnytstvo v Zakhidnii Ukraini pid chas nimetskoj okupatsii (1941 – 1944 rr.) / H. V. Stefaniuk: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. – Ivano-Frankivsk, 2004. – 215 s.
15. Ukrainski profesiini shkoly v Heneralnii Hubernii // Krakivski visti. – 1943. – Ch. 156(894). – 21 lystnia. – S. 5.
16. Shkola dytiachykh pikluvalnyts u Drohobychi // Holos Pidkarpattia. – 1942. – Ch. 6. – 4 zhovtnia. – S. 6.
17. Hryciuk G. Polacy w Małopolsce Wshodniej wobec okupacji niemieckiej. Przyczynki do prób wprowadzenia «elastycznego kursu» w Dystrykcie Galicji w latach 1943 – 1944 / G. Hryciuk // Acta Universitatis Wratislaviensis: Historia, CXVI: Polska – Kresy – Polacy. Studia Historyczne. – Wroclaw: Wydawnictwo Uniwersytetu Wroclawskiego, 1994. – S. 307–316.
18. Janowski M. Szkolnictwo zawodowe w Przemysłu pod okupacją niemiecką w latach 1940 – 1944 w świetle zasobu Archiwum Państwowego w Przemysłu / M. Janowski // 2003. – T. 17. – S. 111–120.
19. Krasuski J. Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939 – 1945 / J. Krasuski. – Wydanie drugie, rozszerzone. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977. – 411 s.
20. Król E. C. Polityka hitlerowska wobec szkolnictwa polskiego na terenie Generalnej guberni (1939 – 1945) / E. C. Król. – Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1979. – 243 s.
21. Majewski P. Wojna i kultura: instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939 – 1945 / R. Majewski. – Warszawa: Trio, 2005. – 431 s.
22. Matusak P. Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939 – 1945 / P. Matusak. – Siedlce, 1997. – 562 s.
23. Meducki S. Niemieckie okupacyjne szkolnictwo zawodowe w Generalnym Gubernatorstwie 1939 – 1945 (na przykładzie dystryktu radomskiego) / Stanisław Meducki // Prace Naukowe Akademii i im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Pedagogika. – 2012. – T. XXI. – S. 405–411.
24. Okupacja niemiecka cz. 3: Przemysł w czasie II wojny światowej. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wojnowp.republika.pl/niemcy/nn3.html>
25. Оплати в школах przysposobienia zawodowego // Gazeta Lwowska. Dziennik dla Dystryktu Galicyjskiego. – 1942. – Nr. 20. – 24 stycznia. – S. 3.
26. Świeboda J. Zarys historii tajnej oświaty w latach okupacji hitlerowskiej w powiecie przemyskim / J. Świeboda // Rocznik komisji nauk pedagogicznych PAN. – 1976. – T. XI: Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939 – 1945) na terenie podziemnego okręgu szkolnego krakowskiego. – Cz. X. – S. 183–193.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2017 р.

УДК 94(=411.16)(477.83-21)(092)

DOI 10.24919/2519-058X.5.116968

Марія ВУРЛОВСЬКА,

orcid.org/0000-0003-1520-3348

аспірант кафедри всесвітньої історії

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Україна, Дрогобич) marya_vurlovska@ukr.net

НАЦИСТСЬКИЙ ТЕРОР ПРОТИ ЄВРЕЇВ ДРОГОБИЧА (ІСТОРІЯ РОДИНИ ДРІМЕРІВ)

У статті досліджено політику нацистської влади щодо єврейської громади Дрогобича. Висвітлено історію Голокосту в місті на основі життя єврейської родини Дрімєрів. Показано як українці та поляки намагалися зберегти та рятувати єврейське населення Дрогобича та околиць.

Ключові слова: Голокост, війна, окупація, населення, єврейство, Дрогобич.

Літ. 22.

Mariia VURLOVSKA,

Postgraduate Student, Department of World History,

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Ukraine, Drohobych) marya_vurlovska@ukr.net

NAZI TERROR AGAINST THE JEWS OF DROHOBYCH (THE HISTORY OF THE DRIMERS' FAMILY)

In the article the policy of the Nazi authorities regarding the Jewish community is investigated. The history of the Holocaust in the city based on the life of the Jewish family of the Drimers is highlighted. In the first days of German occupation, the Nazis began mass repressions against the Jewish population in Drohobych. Propaganda, robbery, deportation and execution were organized against them. The article uses the memoirs of Marcel Drimer, who at the age of ten, along with his parents, sister and uncle, was saved by the Polish-Ukrainian family of Jan and Zophiia Savinski.

The family of Drimers lived in the city of Drohobych and consisted of husband Jakob, wife Laura, and their children – the 5-year-old Marcel and the 3-year-old Irena. During the whole period of the German occupation, the Dreimers changed 19 different caches, organized a flight from the Drohobych ghetto and survived the numerous actions organized by the Nazis against the Jewish community of Drohobych. During the years of the Holocaust, the Dreimers lost almost all their relatives who were either killed or deported to German concentration camps, in which they died.

The article shows the activities of Ukrainians and Poles aimed at rescuing the Jews of Drohobych and its outskirts. The Savinskis family, together with Karol and Anastasiia Klimchak, as well as with the help of Bartolomey and Petro Stetsyk saved more than fifty Jews. They provided them with secret shelters, food, clothing and cooking. This activity was very dangerous, because it put them under the threat to be shot. All was done in complete secrecy, so as not to cause suspicion of Nazi soldiers and neighbours. During the war, it was difficult to provide such a large crowd of people with food, so food was constantly lacking.

After arriving of Soviet soldiers in Drohobych, out of 14 thousand Jews only a few hundred survivors were left. Today Yad Vashem has given the title of People's Ruler of the world to Jan and Zophiia Savinski and their children Edward, Tadeush and Pavlina, as well as Bartolomey Stetsyk. The Savinskis family is one of the Polish Righteous Among the Nations. Batolomey Stetsyk has increased the number of Ukrainian Righteous Among the Nations.

Key words: Holocaust, war, occupation, population, Jewry, Drohobych.

Ref. 22.

НАЦИСТСКИЙ ТЕРРОР ПРОТИВ ЕВРЕЕВ ДРОГОБЫЧА (ИСТОРИЯ СЕМЬИ ДРИМЕР)

В статье исследовано политику нацистской власти относительно еврейской общины Дрогобыча. Отражена история Холокоста в городе на основе жизни еврейской семьи Дример. Показано как украинцы и поляки пытались сохранить и спасти еврейское население Дрогобыча и окрестностей.

Ключевые слова: Холокост, война, оккупация, население, еврейство, Дрогобыч.

Лит. 22.

Постановка проблеми. З давніх часів Дрогобич був містом багатьох культур та народів. Його історію творили люди, які належали до різних національних спільнот. У місті мешкала численна єврейська громада, тому тут Голокост був особливо масовим і жорстоким. Вивчення геноциду єврейського населення Дрогобича допоможе глибше дослідити події Голокосту в Галичині загалом. Сьогодні актуальним завданням залишається збереження свідчень та спогадів очевидців подій Голокосту в Дрогобичі, а саме рятівників і врятованих.

Метою статті є показати репресивну політику нацистської влади проти єврейського населення Дрогобича, а також дослідження подій Голокосту в місті крізь призму життя окремих людей та родини.

Аналіз останніх досліджень. Науковим центром дослідження подій Голокосту в Україні є Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», який видає спеціалізований науковий журнал [5]. Історія Голокосту на українських землях висвітлюється у працях багатьох зарубіжних [10] та вітчизняних істориків [3]. Регіональні дослідження означеної проблеми знаходимо у працях Ж. Ковби [2], Я. Хонігсмана [8]. Проблеми міжнаціональних взаємин у роки нацистської окупації в Західній Україні досліджені В. Гулаєм [1]. Події Другої світової війни в Дрогобичі висвітлюються у колективній монографії «Нариси з історії Дрогобича» [4]. Трагічні сторінки подій Другої світової війни у Дрогобичі відображені в художній літературі, зокрема, у творі Анджея Хцюка «Атлантида. Місяцева земля» [9]. Основу дослідження становлять спогади Марселя Дрімера, який разом зі своєю родиною був врятований польсько-українською сім'єю Яна і Зофії Савінських в період німецької окупації [12], а також свідчення онука подружжя Савінських [6].

Виклад основного матеріалу. Німецькі та словацькі війська зайняли Дрогобич 1 липня 1941 року, поклавши початок більш як трирічній нацистській окупації міста [4, 192]. З перших днів утвердження в регіоні нацисти розпочали численні провокації проти єврейського населення. Галичан переконали в тому, що основною метою єврейства була активна допомога більшовикам у винищенні українців [1, 275]. Євреїв звинуватили у співпраці з радянською владою, через що розпочалися погроми єврейських кварталів [4, 192]. Євреям заборонили з'являтися на головних вулицях міста, ходити тротуарами, наказали здавати усі радіоприймачі, золото, хутрові вироби [4, 205].

Родина Дрімерів, яка складалася з подружжя Якоба і Лаури та їхніх дітей – 5-річного Марселя і 3-річної Ірени – мешкала у Дрогобичі на вулиці Трускавецькій. «Мені було сім років, коли німецька армія увійшла до нашого містечка Дрогобич, – згадує Марсель Дример. – Одразу ж нацисти почали переслідувати, грабувати та вбивати нас. Вони змушували носити пов'язки із Зіркою Давида та конфіскували будь-яку зброю, радіо, та золото, усе, що могло допомогти нам у разі повстання» [11].

Батьки Лаури Дрімер проживали у с. Млинки Шкільникові, які сьогодні є околицею Дрогобича. Їхній дім був відразу пограбований, а батько Лаури, Осяш Грубер, після побиття помер. «Грабіжники взяли все, що могли винести, включаючи кілька фотоальбомів, а фотографії про-

сто кинули в болото. Після війни батько відправився побачити те, що залишилося в будинку моїх бабусі та дідуся. Там нічого не було. Один із сусідів, українець, вийшов, щоб поговорити з моїм батьком. Він був здивований і щасливий бачити його живим і вручив йому близько 50 фотографій, які він зібрав після погрому. Ці врятовані фотографії тепер знаходяться в Меморіальному музеї Голокосту в Сполучених Штатах» [15].

Проти єврейського населення організовувалися два види акцій: одна передбачала конфіскацію усіх цінних речей, інша – вбивства та депортації в табори смерті [13]. «Як правило, перед акціями ми мали день або два попередження. Часто це була помилкова тривога. Ми ховалися протягом декількох днів, а потім поверталися додому... Через постійні чутки про ймовірні акції ми жили у постійному напруженні [17]». Під час однієї з акцій нацисти увійшли до будинку родини Дрімерів. «Солдати забрали коштовності, посуд, свічники. Мати безпорадно спостерігала за цим, тримаючи на руках мою молодшу сестру Ірену, яка, налякавшись, плакала. Один з німецьких солдат подивився на Ірену і сказав: «Не плач, маленька дівчинко, цього разу ми прийшли тільки по ваші речі, а не за вами» [13]. Для того, щоб зберегти своє майно, євреї створювали різні схованки [13].

Марсель Дрімер та Ірена Високі описують одну з акцій проти єврейства у місті: «Ми сховалися у пшеничному полі. Тим часом нацистські солдати з собаками шукали та розстрілювали на місці усіх, кого їм вдалося знайти. Протягом цілого дня було чути крики людей, постріли, гавкіт собак та плач дітей. Коли ввечері все припинилося, ми наважилася вийти з поля та одразу ж побачили німецького солдата з великою собакою та зі зброєю у руках. Здавалося, що це останні хвилини нашого життя. Однак сталося неймовірне, озброєний солдат вдав, що не помітив нас, та, повернувшись спиною, дав нам можливість втекти. Ми часто думали про цей випадок і не знаємо, чому солдат так вчинив. Коли ми повернулися додому, побачили розтроснені меблі, розірвану постіль, все було розграбоване. Під час цієї акції було вбито 600 євреїв, 2 500 відправлено в Белжец, у тому числі наших родичів» [7].

У місті поширювалися відомості про жорстокі розправи над тими, хто надавав євреям будь-яку допомогу. Анджей Хцюк у книзі «Антлантида» згадує про те, яке покарання понесли ті дрогобичани, які наважилися у роки війни переховувати євреїв: «А малий Струнський, хоча на футбольних матчах страшним голосом кричав «Бий жида!», потому загинув разом з усією родиною – німці розстріляли його за переховування кількох друзів-євреїв» [9, 80]. Нацистська адміністрація закликала місцеве населення надавати будь-які відомості про євреїв та осіб, які їх переховують. У містах вивішувалися афіші зі списками страчених за «сприяння жидам, переховування і харчування» [2].

У серпні 1942 р. у маленькій квартирі Дрімерів проживало дев'ятеро людей, серед яких матір Лаури, батько та сестра Якоба з дітьми. Родині катастрофічно не вистачало їжі. «Батько обмінював різні речі на продукти харчування для своєї сім'ї і навіть віддав свою обручку за буханець хліба» [11]. Масові жертви серед єврейського населення були спричинені голодом, епідеміями та сильними морозами в зимовий період. «Зима 1942 року була дуже суворою, тому євреї помирали від холоду та від нестачі їжі. Навесні спалахнула епідемія тифу, спричинена антисанітарними умовами» [17]. Якоб Дрімер у цей час працював на лісопильній фабриці, яка після приходу нацистів була перетворена на трудовий табір [12]. Лаура з дітьми була відправлена нацистами у Дрогобицьке гетто [11]. «Умови життя в гетто були нестерпними. Частими були побиття та вбивства» [12].

Восени 1942 р. планувалася ліквідація гетто. Якоб вирішив зробити все, щоб врятувати сім'ю. Він підготував схованок на лісопильній фабриці, на якій працював. Підкупивши охоронця гетто, Якобу вдалося провести сім'ю до лісопилки. «Ще було темно, коли моя мати, одягнена в чоловічий одяг, сховала мою сестру під пальто. Мій батько взяв мене, і ми вийшли з гетто» [12]. Лаура, Марсель та Ірена переховувалися на лісопилці, а саме на горіщі, де сушили деревину. Якоб кожної ночі приносив їм їжу та забирав сміття і тим викликав підозри в одній з робітниць у тому, що він когось переховує. Знаходиться на фабриці стало небезпечно [12]. Якоб подався на Млинки Шкільникові – село, у якому народилася його дружина. Там він зустрівся із польсько-українською родиною Яна і Зофії

Савінських, які на той час вже переховували кількох осіб, тому погодилися прийняти тільки Лауру з донькою [12].

Марсель Дрімер так описує ніч, коли Зофія Савінська прийшла на лісопильну фабрику, щоб забрати Лауру та Ірену: «Ми довго прощалися і плакали. Це був складний вибір. Ми розуміли, що, можливо, бачимось востаннє. Зофія також плакала, а потім сказала, що вона також мати і не може дати померти маленькому хлопчику. Зофія взяла і мене. Ми йшли вночі полями, через річку, щоб нас ніхто не побачив. Згодом до нас приєднався і батько» [7].

У домі Яна і Зофії вже переховувалися Йозеф Вайс, його дружина, брат, донька та племінник [7]. Їх передали Савінським рідна сестра Яна-Анастасія та її чоловік Кароль Клімчак. Подружжя Клімчаків переховувало євреїв у таємній кімнаті, яка була призначена для зберігання сіна і соломи. Кароль разом із сином Яна Савінського таємно вивозив євреїв із дрогобицького гетто у возі із сіном. Дехто, хто звернувся до Клімчаків за допомогою, мав з собою гроші та різні цінні речі, інші ж не мали нічого. Клімчаки нерідко віддавали свій одяг та білизну тим, хто до них звертався [19]. В організації схованку для євреїв Клімчакам допомагали Ян і Зофія Савінські, їхні діти, а також Бартоломей Стецик, рідний брат Зофії Савінської, та її племінник, Петро Стецик [18]. Досить швидко схованка стала занадто тісною, тому Ян Савінський погодився взяти до свого дому родину Вайс [19].

Онук Яна і Зофії Савінських згадує, що родини Клімчаків, Савінських і Стециків мешкали на одній вулиці, їхні будинки розташовувалися поруч. Лише вони знали про діяльність одне одного та усе тримали в суворій таємниці [6].

Тим часом Бартоломей Стецик переховував у своєму будинку єврейку Бланку Хамершмідт. Кожного ранку, коли Бартоломей йшов на роботу, він закривав Бланку вдома, де вона на самоті проводила весь день, щоб не викликати жодних підозр. Згодом Бартоломей сховав у своєму домі сестер Бланки Лідію і Риту та їхню матір Барбару [21]. Бартоломей зробив таємне сховище під підлогою, призначене для чотирьох осіб, тому про жінок не знали навіть ті, хто часто бував у нього вдома [21]. Невдовзі кошти, які Бланка давала Бартоломею на купівлю продуктів, закінчилися, надалі жінками опікувався сам Бартоломей [21].

Родина Дрімерів вже переховувалася Яном і Зофією Савінськими, коли рідний брат Лаури Дрімер – Авраам Грубер, на прізвисько Бумек, мешкав у трудовому таборі разом з дружиною та донькою. «Одного дня, коли Бумек був на роботі, йому повідомили, про те, що його дружину і доньку разом з іншими євреями відправили до лісу. Бумек одразу ж поїхав до лісу, сподіваючись врятувати сім'ю. Прибувши до зазначеного місця він побачив лише вантажівку з одягом, серед якого були туфлі його дружини. Бумек втратив сенс життя та планував здатися і загинути під час наступної акції, організованої нацистами» [14].

Через деякий час він познайомився із Тасею Шиндлер – вдовою, яка мала маленьку доньку. Спільна біда об'єднала їх. Тася шила плаття для дружин та коханок нацистських офіцерів. Одного дня вона отримала суворий наказ завершити роботу над замовленням до певної дати. Стало зрозуміло, що в цей день готується нова акція. Тася повинна була дошити плаття, адже у разі її смерті, буде нікому закінчити роботу [14].

Бумек вирішив докласти усі зусилля до того, щоб знову не втратити сім'ю. Він організував втечу з гетто для Тасі та її доньки. На думку йому спала лише одна людина, до якої можна звернутися по допомогу, – Ян Савінський. Ян і Зофія були готові прийняти Бумека. Вони пам'ятали його ще дитиною, але завагалися, коли він повідомив, що не один. Бумек запропонував Яну перстень з діамантом в обмін на порятунок. «Ян не знав як має вчинити правильно. Савінський сказав, що про остаточне рішення повідомить вранці. Наступного дня Ян прийшов до Бумека і розповів, що вночі йому приснився Ісус Христос, який сказав: «Ти маєш врятувати цих людей!». Так Ян Савінський прийняв рішення» [18].

Подружжя Яна і Зофії погодилося прийняти перстень і вирішило купити на виручені кошти від його продажу корову, адже усіх, кого вони переховували, потрібно було прогодувати. «Однак Бумек просив не робити цього, переконуючи, що коштовність є сімейною реліквією і обіцяв після війни купити Савінським на власні кошти найкращу корову. Яна і Зофія погодились, так ніколи і не дізнавшись, що коштовність насправді є підробкою. Іміта-

цію діаманту було зроблено з шматочка кришталевої люстри. Частинку розбитого кришталю Бумек підібрав ще тоді, коли його сім'я жила у гетто і попросив місцевого ювеліра зробити каблучку» [18].

Справжньою проблемою для родин, які взялися за порятунок євреїв, була їжа, якої постійно не вистачало. Савінські, як і усі інші селяни, не мали права без повідомлення нацистам зарізати тварину із свого господарства. Продукти сім'я купувала на чорному ринку, ризикуючи власним життям, адже цим могла викликати підозри у сусідів. «12-річний син Савінських Тадек кожного дня ходив на нафтопереробний завод, який розташовувався неподалік від їхнього дому, і приносив крихти, які залишалися на тарілках, з яких харчувалися робітники заводу» [14].

Вийти на свіже повітря зі свого схованку євреї могли лише під час бомбардування, адже тоді, вони могли залишатися непоміченими сусідами, які в такі моменти, звичайно, ховалися у своїх будинках. Митися мали можливість раз на місяць (діти і дорослі в одній і тій самій воді). Особливо болісно переховування переживали діти. «Ірена дивилася через шпаринки між дошками будівлі, у якій ми переховувалася, і бачила на подвір'ї курчат, питаючи маму чому вона не може стати курчам, тоді б вона змогла бути вільною, як вони» [14].

Війна йшла до свого завершення, а нацистська Німеччина до свого розгрому. Влітку 1944 р. у дім Анастасії та Кароля Клімчаків увірвалася група відступаючих німецьких солдат, побачивши кімнату, повну сіна, нацисти наказав згодувати його їхнім коням, не знаючи, що у снін ховаються євреї. Кароль і Анастасія почали швидко зрізати свіжий овес зі свого поля і давати його коням, тому солдати не стали наполягати на сніні. Завдяки цьому про тасмний схованок нацисти так і не дізналися [19].

6 серпня 1944 р. завершився період німецької окупації Дрогобича, у місто увійшла радянська армія. Євреї, які знайшли порятунок у домі Савінських, вийшли на волю худими від постійного недоїдання, хворими, виснаженими, у тому самому одязі, у якому прийшли до своїх рятівників рік тому. Марсель довгий час не міг ходити, бо його м'язи були атрофовані через відсутність руху. 8-річна Ірена не розмовляла, адже, переховуючись, євреї мали можливість говорити тільки пошепки, у іншому випадку їх могли викрити. Знадобилося багато часу для їхньої реабілітації [16].

Після приходу радянських солдат євреї, яким вдалося пережити Голокост, виходили із лісів, підвалів, різноманітних схованок. Пані Вайс, одна із врятованих сім'єю Савінських, була невдози вбита кулею п'яного російського солдата [16]. Сім'я Савінських та Петро Стецик врятували життя 54 євреям [4, 206]. За спогадами очевидців, німецьку окупацію пережили лише 300 євреїв [7].

Врятовані євреї багато зусиль доклали до того, щоб їхні рятівники отримали відзнаку Яд Вашем «Праведники народів світу». Родина Бланки Хамершмідт подбала про те, щоб таке звання було надано Бартоломею Стецику. Його ім'я збільшило число українських «Праведників народів світу» 14 жовтня 1985 р. [21]. Завдяки зусиллям родини Дрімерів та Груберів 1 березня 1990 р. Ян і Зофія Савінські та їхні діти Едуард, Тадеуш та Павліна були визнані Яд Вашем Праведниками народів світу [22]. Їхні імена зачислені до списку польських «Праведників народів світу» [20].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що нацистська окупаційна влада розпочала репресії та терор проти представників різних національних спільнот Дрогобича. Найбільших жертв зазнало єврейське населення міста. Жертвами нацистської влади стали тисячі євреїв Дрогобича і околиць. Живими залишилося лише кілька сотень людей, головним чином завдяки допомозі українців та поляків. Пройшло більше 70 років від часу трагічних подій знищення єврейського народу нацистською владою і стільки ж років від часу останнього перебування Марселя та Ірени Дрімерів у Дрогобичі. У 2016 році 82-річний Марсель Дрімер та 79-річна Ірена Високі відвідали Дрогобич, щоб покласти квіти на могилу Зофії Савінської, жінки, яка врятувала їм життя. Свою історію порятунку вони розповіли на зустрічі зі студентами, організованій на історичному факультеті ДДПУ ім. Івана Франка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Гулай В. Політико-комунікативні вектори ескалації міжетнічної конфліктно-конфронтаційної інтеракції в Західній Україні (літо-осінь 1941 року) / В. Гулай. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Marya/Downloads/Spup_2014_4_34.pdf
2. Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання» / Ж. Ковба. – Київ: Дух і література, 2009. – 296 с.
3. Мирський Р. Голокост в Україні у регіональному і загальнолюдському вимірі / Р. Мирський. – Львів: Видавництво університету «Львівська політехніка», 2005. – 199 с.
4. Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.) / ДДПУ ім. І. Франка, істор. Факультет / Наук. Ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – 320 с.
5. Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. / Гол. Ред. І. Щупак. – Випуск № 8. – Дніпропетровськ: Інститут «Ткума»; ПП «Ліра ЛТД», 2016. – 236 с.
6. Спогади Вурловського Володимира Івановича, жителя с. Гаї Верхні Львівської області (Записала Марія Вурловська 09.12.2015 р. у м. Дрогобичі) // Приватний архів Марії Вурловської у м. Дрогобичі.
7. Спогади Дрімера Марселя та Високої Ірени (Записала Марія Вурловська 04.06.2016 р. у м. Дрогобичі) // Приватний архів Марії Вурловської у м. Дрогобичі.
8. Хонигсман Я. Катастрофа єврейства Західної України. Євреї Восточної Галиції, Західної Волини, Буковини і Закарпаття в 1933 – 1945 роках / Я. Хонигсман. – Львів: Б. и., 1998. – 352 с.
9. Хцюк А. Антлантида. Місяцева земля / А. Хцюк. – Київ: Критика, 2011. – 544 с.
10. ШОА в Україні: історія, свідчення, увічнення / За редакцією Рея Брандона та Венді Лауера. – К.: Дух і літера, 2015. – 520 с.
11. Drimer M. Coincidences of Life / M. Drimer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/drimer-coincidences>
12. Drimer M. Escape from the Ghetto / M. Drimer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/escape-from-the-ghetto>
13. Drimer M. Hiding / M. Drimer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/hiding>
14. Drimer M. The Diamond and the Cow / M. Drimer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/drimer-diamond>
15. Drimer M. The First Few Days / M. Drimer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/the-first-few-days>
16. Drimer M. To Give Up or Not / M. Drimer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/to-give-up-or-not>
17. Drimer M. Winter Coats / M. Drimer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/winter-coats>
18. Jill Werman Harris. The immeasurable value of a fake diamond ring / Jill Werman Harris: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tabletmag.com/jewish-life-and-religion/190972/fake-diamond-ring>
19. Polish righteous those who risked their lives. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.savingjews.org/righteous/kv.htm>
20. Righteous Among the Nations Honored by Yad Vashem by 1 January 2015. POLAND. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yadvashem.org/yv/en/righteous/statistics/poland.pdf>
21. The Righteous Among The Nations. Stecyk, Bartłomiej. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=4017651>
22. Yad Vashem. The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority. Jerusalem, 13 February 1990 // Приватний архів Марії Вурловської у м. Дрогобичі.

REFERENCES

1. Hulay V. Polityko-komunikatyvni vektory eskalatsiyi mizhetnichnoyi konfliktno-konfrontatsiynoi interaktsiyi v Zakhidniy Ukraini (lito-osin' 1941 roku) / V. Hulay. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: file:///C:/Users/Marya/Downloads/Spup_2014_4_34.pdf
2. Kovba Zh. Lyudyaniyist' u bezodni pekla. Povedinka mistsevoho naseleण्या Skhidnoyi Halychyny v roku «ostatochnoho rozv'yazannya yevreys'koho pytannya» / Zh. Kovba. – Kyiv: Dukh i literatura, 2009. – 296 s.
3. Myrs'kyu R. Holokost v Ukraini u rehional'nomu i zahal'nolyuds'komu vymiri / R. Myrs'kyu. – L'viv: Vydavnytstvo universytetu «L'viv'ska politekhnika». – 2005. – 199 s.

4. Narysy z istoriyi Drohobycha (vid naydavnishykh chasiv do pochatku XXI st.) / DDPU im. I. Franka, istor. Fakul'tet / Nauk. Red. L. Tymoshenko. – Drohobych: Kolo, 2009. – 320 c.
5. Problemy istoriyi Holokostu: naukovyy zhurnal. / Hol. Red. I. Shchupak. – Vypusk № 8. – Dnipropetrovs'k: Instytut «Tkuma»; PP «Lira LTD», 2016. – 236 s.
6. Spohady Vurlovs'koho Volodymyra Ivanovycha, zhytelya s. Hayi Verkhni L'vivs'koyi oblasti (Zapysala Mariya Vurlovs'ka 09.12.2015 r. u m. Drohobychi) // Pryvatnyy arkhiv Mariyi Vurlovs'koyi u m. Drohobychi.
7. Spohady Drimera Marselya ta Vysoki Ireny (Zapysala Mariya Vurlovs'ka 04.06.2016 r. u m. Drohobychi) // Pryvatnyy arkhiv Mariyi Vurlovs'koyi u m. Drohobychi.
8. Khonyhsman Ya. Katastrofa evreystva Zapadnoy Ukrainy. Evrey Vostochnoy Halytsyy, Zapadnoy Volyny, Bukovyny i Zakarpat'ya v 1933 – 1945 hodakh / Ya. Khonyhsman. – L'vov: B. y, 1998. – 352 s.
9. Khtsyuk A. Antlantyda. Misyatseva zemlya / A. Khtsyuk. – Kyiv: Krytyka, 2011. – 544 c.
10. ShOA v Ukraini: istoriya, svidchennya, uvichnennya / Za redaktsiyeyu Reya Brandona ta Vendi Lauera. – K.: Dukh i litera, 2015. – 520 c.
11. Drimer M. Coincidences of Life / M. Drimer. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/drimer-coincidences>
12. Drimer M. Escape from the Ghetto / M. Drimer. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/escape-from-the-ghetto>
13. Drimer M. Hiding / M. Drimer. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/hiding>
14. Drimer M. The Diamond and the Cow / M. Drimer. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/drimer-diamond>
15. Drimer M. The First Few Days / M. Drimer. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/the-first-few-days>
16. Drimer M. To Give Up or Not / M. Drimer. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/to-give-up-or-not>
17. Drimer M. Winter Coats / M. Drimer. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ushmm.org/remember/office-of-survivor-affairs/memory-project/featured-writers/winter-coats>
18. Jill Werman Harris. The immeasurable value of a fake diamond ring / Jill Werman Harris: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.tabletmag.com/jewish-life-and-religion/190972/fake-diamond-ring>
19. Polish righteous those who risked their lives. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.savingjews.org/righteous/kv.htm>
20. Righteous Among the Nations Honored by Yad Vashem by 1 January 2015. POLAND. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.yadvashem.org/yv/en/righteous/statistics/poland.pdf>
21. The Righteous Among The Nations. Stecyk, Bartlomiej. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=4017651>
22. Yad Vashem. The Holocaust Martyrs» and Heroes» Remembrance Authority. Jerusalem, 13 February 1990 // Pryvatnyy arkhiv Mariyi Vurlovs'koyi u m. Drohobychi.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2017 р.

УДК 94(477.83/.86)«1944/1947»
DOI 10.24919/2519-058X.5.116980

Вадим ПРОКОПОВ,
orcid.org/0000-0001-5120-9419

аспірант кафедри історії України Дніпровського національного університету ім. Олеса Гончара, науковий співробітник Інституту суспільних досліджень (Дніпро, Україна) vadim.prokopov@gmail.com

ХВОРОБИ ТА ЇХ ЛІКУВАННЯ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ (1944 – 1947 рр.)

У статті подана спроба дослідження хворіб українських повстанців з використанням методів історичної антропології. Проаналізована широка база джерел особистого походження, на основі яких можна вивчати історію повсякдення. Автор показує, що, окрім безпосередньої небезпеки під час бойових дій, учасники українського визвольного руху на Закарзонні зазнавали багатьох інших небезпек. Проаналізований вплив на здоров'я повстанців та підпільників різноманітних захворювань та недуг. Поданий також опис методів повстанського лікування та своєрідного ставлення українських комбатантів до хвороб.

Ключові слова: УПА, ОУН, Закарзоння, підпілля, хвороби, медицина, лікування
Літ. 22.

Vadym PROKOPOV,
Postgraduate student of the Department of History of Ukraine, Oles' Honchar Dnipro National University, Researcher at the Institute for Social Studies (Dnipro, Ukraine) vadim.prokopov@gmail.com

DESEASES AND THEIR TREATMENT IN THE LIFE OF UKRAINIAN INSURGENTS OF THE TRANSCURZONIA (1944 – 1947)

The article deals with diseases and illnesses of participants of the movement of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA) within the territory behind the Curzon Line (alias Zakerzonnia or Transcurzonnia) in 1944 – 1947. The article is based on a solid source base of mostly personal origin, memoirs and diaries of UPA's companies. A brief review of historiography and historical sources are also represented. The author starts with few theoretical remarks on description of everyday life. Most of contemporary research papers study external questions of medicine of UPA and OUN, for example, the organization and functioning of the Ukrainian underground health service. The author emphasizes that it is very important for the contemporary Ukrainian history to use the methods and approaches of historical anthropology.

The article underlines that Ukrainian insurgents struggled for their own health, and tried to treat diseases. The underground paramedics did everything possible for their patients. In most cases sick partisans were placed into sanitary posts in villages and special underground bunkers. Besides, the medical personnel in the units of the UPA Medical Service was insufficiently professional. Sometimes doctors visited sick UPA soldiers in forest hospitals or temporary medical stations set up in villages. In some instances, wounded or sick insurgents and underground workers, especially women, were given beds in city hospital. One of the most important tasks for UPA soldiers and medics was to obtain medications, bandages and other medical supplies.

The author also briefly describes the instances of extremely hard marches through snowy territories and consequent terrible frostbites of the Ukrainian partisans. The description of most spread diseases is also presented in this article. Venereal diseases among the soldiers of Ukrainian Insurgent Army and the attitude of officers to these incidents are also scrutinized in this article. Certain attention is paid to the studying of typhus and fever among the Ukrainian insurgents and unsanitary conditions of the liberation struggle. Other illnesses which the author often mentions in the article include various types of gastroenteritis, vitamin deficiency, scabies, impetigo, pediculosis and pneumonia, flu, and inflammation of the joints. When drugs were lacking, home remedies had to be applied. For example, a primitive form of immunotherapy which consisted of injecting the patient with the substance made after a prescription from rural pharmacists.

In conclusion, the author emphasizes that the extreme conditions of guerrilla warfare increased the risk of appearance of heterogeneous infectious diseases. The Ukrainian insurgents had to fight for their country in unsatisfactory hygienic conditions, which was an additional factor in the spread of illnesses.

Key words: UPA, OUN, Zakerzonnia (Transcurzonnia), underground, medicine, disease, treatment
Ref. 22.

БОЛЕЗНИ И ИХ ЛЕЧЕНИЕ В ЖИЗНИ УКРАИНСКИХ ПОВСТАНЦЕВ ЗАКЕРЗОНЬЯ (1944 – 1947 гг.)

В статье представлена попытка исследования болезней украинских повстанцев с использованием методов исторической антропологии. Проанализирована широкая база источников личного происхождения, на основе которых можно изучать историю повседневности. Автор показывает, что кроме непосредственной опасности во время боевых действий участники украинского освободительного движения на Закарпатье испытывали многих других опасностей. Проанализировано влияние на здоровье повстанцев и подпольщиков различных заболеваний и недугов. Представлено также описание методов повстанческого лечения и своеобразного отношения украинских комбатантов к болезням.

Ключевые слова: УПА, ОУН, Закарпатье, подполье, болезни, медицина, лечение.

Лит. 22.

Постановка проблеми. Будь-які військові дії завжди супроводжуються травмами та пораненнями учасників – комбатантів. Залежно від стану матеріального забезпечення воюючих армій, обставин та кліматичних умов, в яких ведеться війна, вояки піддаються різним небезпекам для життя і здоров'я. Одними з головних складових повсякдення вояка на війні є хвороби, поранення та медичне забезпечення, які в екстремальних умовах стають чи не найважливішими для виживання.

У сучасній ситуації військового конфлікту на Сході України для української армії, суспільства, влади стає як ніколи актуальним досвід поколінь у бойових діях минулої доби. Належне вивчення та висвітлення досвіду вояків УПА допоможе уникнути проблем, з якими стикалися партизани 1940-х рр., краще зрозуміти, передовсім психологічний стан сьогоденного вояка. І, врешті, бути готовим до викликів війни.

Аналіз досліджень. Тема медицини в УПА вже ставала темою досліджень. Однак зазвичай дослідники вивчають її зовнішній, часто формальний бік – формування медично-санітарної справи, організація медичної допомоги. Найбільш глибоко питання дослідив Аретій Кравець, висвітлюючи становлення і розвиток Українського Червоного хреста та служби здоров'я. Його робота є чи не єдиною монографією з тематики [10, 177]. На проблемах організації медичної служби в УПА також зосередила свою увагу Галина Стародубець [20, 199–202]. Окрім офіційних фактів, повсякденні аспекти медичного обслуговування згадані у роботі Марії Срібної, вона описала умови життя в санітарних криївках, раціон харчування хворих [19]. Специфіка догляду за хворими жінками-санітарками коротко заторкнута у статті Ольги Бежук [3, 217–225]. Наразі найбільш антропологічною є лише стаття Ярослава Антонюка [1], в якій з точки зору повсякденної історії поданий нарис про повстанських дантистів та проблему хворих зубів та їх лікування у воїнів УПА і ОУН. У пропонованій статті про матеріальні аспекти повсякденного життя вояків УПА поміж інших аспектів поданий короткий нарис проблематики хворіб та поранень в УПА і ОУН на Закарпатті [18].

Як бачимо, повсякденні аспекти вивчення медичної служби є досі невідомими та мало вивченими. Перспективними напрямками досліджень виступає антропологізація історії, розгляд внутрішніх переживань через поранення та травм людей українського підпілля; практик поведінки повстанців в таких ситуаціях у повсякденному вимірі; варіанти лікування у бойових умовах та прихисток поранених.

Метою статті є демонстрація різноманіття хворіб та недуг, яких зазнавали учасники визвольного руху на Закарпатті від перебування в екстремальній ситуації – бою, втечі, переховуванні. Подивимось, як українські комбатанти Закарпаття намагались лікуватися та зберігати здоров'я. Не торкатимемось теми поранення та інших бойових травм, що варті окремого дослідження. У статті будемо застосовувати міждисциплінарні підходи воєнно-історичної антропології та воєнної психології.

Джерела. Основним джерелом у дослідженні є его-документи – денники сотень, спогади та мемуари. Незважаючи на поширену думку про наративні джерела як про менш достовірні, другорядні, ми звертаємо увагу на їх незамінність при вивченні повсякдення. Так само вони першочергово важливі в описі такого явища, як психологія комбатанта – людини, що бере участь у бойових діях. Документальні джерела – офіційні звіти, інструкції будь-якої з воюючих сторін не ілюструють внутрішній світ людини, її переживання на полі бою, а часто залишаються байдужими до повсякденних турбот та прикростей комбатанта – поранень, обморожень, нервових та психічних виснажень. Матеріали допитів арештованих повстанців урядовими органами безпеки також не демонструють цих явищ і часто є викривленими самими підозрюваними.

Виклад основного матеріалу. Отже, спочатку розглянемо різні хвороби, стисло описуючи способи боротьби з ними. Наприкінці покажемо детальніше систему повстанської медицини. Продемонструємо своєрідні лікувальні практики учасників визвольного руху на Закерзонні.

Хвороби. Зазвичай у великому скупченні людей, особливо в армії, коли багато чоловіків живуть та харчуються в одному місці, підвищується вірогідність захворювань. У партизанських умовах гігієнічні умови були зазвичай незадовільними. Протягом довгого часу вояки не мали змоги помитися та змінити білизну.

Бруд та воші створювали ґрунт для розвитку хворіб, особливо тифу [8, 170]. У сотнях час від часу спалахувала ця хвороба, також хворіли місцеві люди, а ліків не було [14, 383]. Єдиною полегшою було те, що хворі перебували у відносній «безпеці» від ворогів, бо поляків відлякували написи «тиф» на хатах [6, 327]. Інфекцію повстанські санітари лікували сирими яйцями та відваром з гілля верби, лікарі робили уколи наявною вакциною [6, 265]. У сотнях проводилися також профілактичні щеплення проти червеного тифу [14, 477].

Найбільш дошкульним плямистий тиф виявився на Лемківщині навесні 1945 р. серед стрільців сотні «Веселого» [14, 137]. Справжніх ліків не було, і вояки самі прали білизну та виварювали її в окропі, не маючи навіть мила [11, 125–128; 12, 97–98]. У сільській школі була влаштована купіль для хворих, їх самих помістили в окремих хатах, а також дезінфікувалися особисті речі. Після ретельного лікування майже вся сотня одужала, не вижили лише троє [4, 76–77].

У таборі УПА на Буковому Берді багато вояків страждали від шлункових розладів через велику кількість споживання волового товщу. Після застереження санітарної служби кухарі зменшили вміст жиру в стравах [11, 118, 123–129; 5, 22].

Унаслідок поганого харчування, антисанітарних умов у повстанців поширювалася дизентерія, зокрема під час довготривалих рейдів [22, 51; 11, 128]. Дизентерію вояки називали «червінкою» та іноді, чомусь, лікували печеною картоплею [13, 272]. Важкохворих відсилали до шпиталів та сіл на опіку лікарям та санітарам [11, 129; 14, 383, 425] Для догляду за хворими командування наказало будувати шпиталі [13, 272; 6, 49].

Раціон харчування без достатньої кількості вітамінів спричиняв у повстанців цингу. Цю недугу лікували недостижною ожиною, цибулею та ячмінною кавою [12, 62; 11, 118]. Цинга часто спалахувала навесні. Повстанські санітари використовували настоянку йоду і гліцерину, лікування якими не було ефективним. Іншим засобом був вивар з молодого чатиння сосни, який невдовзі почав діяти. З появою зелені хворі вживали лісовий щавель, листя барбарису та інше [8, 49, 40].

Життя без постійного теплого прихистку так само позначалось на здоров'ї. В умовах холодної зими та вологої весни тіла повстанців обсіпали чиряки, що заважало роботі. Цей стан здоров'я «дуже дошкуляв та болів» [15, 180; 14, 497; 22, 65].

Підпільники хворіли на запалення суглобів. Таких звільняли від обов'язків служби і давали змогу лікуватися протягом кількох місяців. Однак навіть після позірною одужання вояки ще довго не могли стати повноцінно до лав [4, 164, 237–238]. Траплялися випадки запалення легень [11, 124; 13, 287] та грипу [17, 185], які також намагалися лікувати.

Час від часу серед повстанців поширювались хвороби шкіри, такі як сверблячка або короста. Хворих відіслали до сіл, де їх ізолювали в окремому інфекційному відділі [8, 142–143].

Найпоширенішою «пекучою» проблемою були воші. Люди, зайняті активністю в підпіллі чи партизанських акціях, іноді не мали часу для боротьби зі шкідниками [15, 205]. При великих скупченнях людей без регулярних водних процедур у білизні та одязі дуже швидко množилися паразити.

У лісах гігієнічні умови були особливо нестерпними. Командири намагались робити санітарні перегляди та організували боротьбу з паразитами. З метою зменшення їх кількості деякі сотенні та курінні наказували голитися під нуль [16, 829; 17, 168–169, 178–179]. Уранці повстанці виходили на полювання за «партизанами». Роздягнувшись до гола, стрільці обшукували свою білизну й одяг [8, 89–90]. В деяких відділах повстанці зауважили, що мурахи їдять вошей, і залишали їм на деякий час одяг для «очищення», однак цей засіб діяв недовго [8, 155–156].

Венеричні хвороби. Як відомо, вони розповсюджуються у воєнний час у будь-яких арміях та прилеглих до бойових дій територіях. В УПА до венерично хворих, за спогадами учасників, ставилися доволі суворо, оскільки неможливо було лікуватись у польових умовах. Набагато загрозливішою була небезпека зголошення недужого до співпраці з владою в обмін на лікування. У випадку хворого командира адміністративної боївки «Зими», про який оповідає Іван Лико, підпілля наражалось на небезпеку викриття цілої районної мережі ОУН. Провідник району «Чорнота» постановив ліквідувати необачного повстанця і невдовзі наказ було виконано [15, 209–211, 219–221].

У сотні «Яра» (колишній командир «Барон») було виявлено трьох венерично хворих жандармів. З огляду на неможливість лікування та можливу здачу полякам польовий суд засудив їх на кару смерті: «Вирок виконано перед цілою сотнею». З того часу в сотні проводились щоранку «шванцпаради» (перегляд бійців в оголеному вигляді), що мали виявити інших хворих [6, 327].

Курінний командир «Рен» проголосив в одному з усних наказів, що вояка, в якого виявиться венерична недуга, чекає присуд смерті. Обґрунтовував це тим, що такий наказ існував в інших відділах УПА. Не маючи прямого зв'язку ГВШ УПА, «Рен» спирався на інформацію від вояків УПА з інших теренів. Однак курінний лікар М. Ріпецький «Горислав» з такою думкою не погоджувався. У лемківському таборі на Буковому Берді «Горислав» виявив трьох венерично хворих, але для «Рена» причину звільнення з лав повстанців подавав іншу [11, 116].

Офіційні інструкції теренових провідників ОУН з приводу венеричних хвороб вказували, що хворих слід лікувати переважно за їх рахунок, у надзвичайних випадках коштом організації. Приписувалося також влаштовувати лікування місцевих жителів. Працівники Служби здоров'я мали розслідувати, хто став розсадником інфекції, та всіляко їх блокувати. У разі «навмисного зараження» з такими особами наказувалось «поступати безоглядно» [2]. Незважаючи на часом жорстоке ставлення до венерично хворих, підпільні санітари все ж намагались знайти якісь ліки та організувати лікування [16, 696]. На півночі Закарпаття курінний Іван Шпонтанак «Залізняк» організував для венерично хворих «спецланку» з п'ятьох осіб. Їх головне завдання полягало за будь-якої нагоди здобувати ліки. Іван Кордан пише, що ці хворі віддали життя у боях [9, 112–113].

Сотенного командира «Біса» курінний «Залізняк» звільнив від обов'язків як венерично хворого, а він, вірогідно, пішов на лікування та зголосився до співпраці з ворогом [16, 395].

Обмороження. Повстанцям в умовах партизанського бою доводилося швидко залишати місце постою під тиском ворога. Іноді вони не встигали одягнутись – і вибігали зі своєї схованки в чому були. В холодну пору року це несло загрозу обмороження. Втікаючи від ворожого війська, повстанці могли бігти по снігу босими. Після завершення бою, через деякий час вояк переставав відчувати ноги. «Віддер від сорочки рукави, позавивав трохи ноги й пішов лісом в напрямку села Березниці, куди було 9 кілометрів», – писав повстанець «Лісовий». Такі пригоди клали вояків на декілька місяців на лікування [4, 132–133].

Стрелець «Відвабний» вибіг у білизні та легкому светрі з бункера, втікаючи від погоні, отримав поранення. В результаті бойового виснаження та більшого шоку втратив почуття реальності: «натискав свої пальці на ногах. З них поробились льодові сопля, які під натиском рук відламлювались, як патички. Ми відірвали його від тієї макабричної забави й пообмотували йому ноги» [4, 138].

Узимку 1946 – 1947 рр. повстанцям через постійні облави польського війська доводилось ночувати в лісі, що викликало в багатьох серйозні обмороження кінцівок та застуди, у тому числі з летальними випадками [15, 230–234].

Тривалі цілоденні марші сотні на сильному морозі, коли вояки проходили по 30 км, неабияк загрожували здоров'ю. Чотовий УПА О. Конопаський згадував: «Багато стрільців відморозило собі пальці на руках, вуха, носи і лиця. Я нарахував двадцять трьох обморожених. Надвечір решт-

ками сил (вже багатьох стрільців треба було вести і нести) ми дійшли до Горішнього Вислока» [13, 314]. Навіть під час постоїв, коли довгий час стрільці були на чергуваннях, обморожували руки, ноги та вуха [6, 321].

Такі обмороження призводили до пухирів, що тріскали, і на їх місці залишалися глибокі рани. Багато хто не міг ставати на ноги, і сотенні санітари на постоях у селі лікували обморожених в гарячій воді з борною кислотою, або сироваткою. Такі процедури давали добрі результати [8, 160–161].

Лікування хвороб. В УПА на Закерзонні фахові лікарі були рідкістю. Більшість медперсоналу склали санітари та медсестри, які пройшли короткотривалі курси. Іноді траплялися курйозні ситуації, коли людина представлялась лікарем чи її так сприймали, однак такою не була. Такий випадок стався на Перемищині з лікарем «Вуйком», який насправді лікарем не був і декілька разів виявляв свою некомпетентність, інколи навіть шкодячи ще більше здоров'ю вояків. Його шарлатанство врешті було розкрито [22, 216]. Хоча сотенний «Хрін» згадує цей випадок трохи інакше, відзначаючи, що «Вуйко», натомість, був здібним організатором медичної служби в підпіллі [13, 181]. Інші повстанці з цього терену згадують, як «Вуйко» робив вдалі операції одразу після бою [6, 265].

Повстанські санітари надавали допомогу також цивільному населенню – селянам, у яких квартирували. У цьому проявлялася співпраця селян та комбатантів. Про таких санітарів в селі люди швидко дізнавались і вважали їх за лікарів, ходили до них на лікування. «Лікував коросту, давав людям мазь, зроблену повстанськими фармацевтами, це була смола з сосни і «тол», який сапери наші діставали з залишків бомб та гарматних стрілен» [8, 176].

Хворих вояків найчастіше переховували місцеві селяни у своїх помешканнях або в криївках під ними [4, 237–238]. Очевидно, повстанець на лікуванні наражав на небезпеку людей, які за ними доглядали. Іноді хворі потрапляли в полон, не встигнувши покінчити з собою [13, 287]. До важко хворих приходили повстанські санітари та медсестри, робили ін'єкції [4, 237–238].

Деякі підпільники під час хворіб переховувались у лісі в колибах та землянках, маючи одного чи декількох доглядальників-охоронців [6, 49]. Хворі підпільниці, особливо які мали фальшиві документи, могли лікуватися у пансіонатах в малих містечках, місця в яких організовувались через знайомих [21, 152–153]. Взагалі, жінки-підпільниці мали у порівнянні з чоловіками більше можливостей подорожувати, не викликаючи підозр з боку влади.

Повстанці не гребували користуватись послугами сільських знахарів. Підпільнику «Цяпці» від хворого шлунку народний лікар дав «зілля гірке, як полин», яке все ж допомагало [22, 178]. Відморожені ноги лікували у сільських бабусь, які прикладали мазі та кролячі шкірки [6, 266]. Повстанці воліли лікуватись будь-яким чином, аби не йти до підземних шпиталів.

У питанні з медикаментами – ліками та перев'язувальним матеріалом у середовищі визвольного руху відчувалась постійна нестача [14, 365, 383, 425]. Повстанці використовували будь-яку нагоду для поповнення своїх аптечних запасів. Під час нападів на залоги польської міліції у містечках Закерзоння повстанці намагались здобути якомога більше медикаментів [4, 123].

Іноколи самі напади сотень УПА на містечка обґрунтовувалися потребою ліків, бандажів та тканини. Так, сотні Перемиського району напали на м. Дубецько, де з аптек та крамниць здобули потрібні матеріали [6, 331–332].

Підпілля намагалось отримати ліки й легальним шляхом. Але до великих міст, як Сянок чи Лісько, відправити своїх людей для закупівлі медикаментів чи бинтів не могли, бо польська влада контролювала такі закупівлі, й покупців могли одразу арештувати. В цій ситуації підпілля покладалося на контрабандистів – «пачкарів», які купували товар у Польщі та везли у Словаччину. З їх допомогою можна було налагодити постачання потрібних речей і навіть листування з родичами за кордоном [13, 288].

За відсутності польської влади підпілля організувало у селах власне виробництво ліків та бандажів для перев'язки ран [8, 34]. Під час відпочинку сотенні санітари намагались використовувати природні речовини і збирали інгредієнти для ліків у лісі: «Я взявся до роботи: виготовив мазь з бджолиного воску з домішками смерекової живиці і масла, з додатком спирту. Тим мазали відморожені частини тіла» [8, 154].

Висновки. Як бачимо, в екстремальних умовах ведення партизанської боротьби ризик появи різномірних інфекційних уражень і хвороб підвищувався у рази. Українським повстанцям дово-

дилося воювати у незадовільних гігієнічних умовах, що було додатковим фактором поширення недуг. Нестача матеріального забезпечення, передовсім теплого одягу взимку, також давалося взнаки. В екзистенційній для людини ситуації загрози смерті від кулі чи в полоні, війни УПА та ОУН обирали сповнений ризику варіант порятунку, як втеча без верхнього одягу та взуття зимою з подальшим обмороженням. Етично важкими і неоднозначними були рішення деяких командирів про ліквідацію венерично хворого соратника. Рух українців за визволення своєї батьківщини для його учасників часто ставав боротьбою за виживання. Незважаючи на несприятливі обставини, повстансько-підпільне середовище намагалось боротися за здоров'я власних членів у міру доступних сил та засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк Я. «Повстанські дантисти»: лікування зубів у підпіллі ОУН-УПА / Я. Антонюк // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. – 2016. – № 2. – С. 65–72.
2. Архів Цетру досліджень визвольного руху – Ф. 9. – Т. 12. – арк. 1–2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://avt.org.ua/index.php/viewDoc/8922/>
3. Бежук О. М. Матурантки Українського інституту для дівчат у Перемишлі у визвольному русі ОУН-УПА / О. М. Бежук // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького. – 2014. – Т. 16, № 2(5). – С. 217–225.
4. «В рядах УПА» збірка споминів був. вояків УПА [за ред. П. Мірчука, В. Давиденка]. – Нью Йорк, «Дніпро», 1957. – 352 с.
5. Дмитрик І. Записки українського повстанця (У лісах лемківщини) / І. Дмитрик. – Л.: «Червона Калина», 1992. – 162 с.
6. Закарзоння. Спогади вояків Української повстанської армії / [Ред., упорядн. Б. Гук]. – Варшава: «Тирса», 1994. – Т. 1. – 440 с.
7. Йовик І. Нескорена армія / І. Йовик. – К.: МП «Леся», 1995. – 320 с.
8. Кметь Є. Спогади. Любачівщина на шляху боротьби / Є. Кметь. – Дніпропетровськ: Видавництво журнал «Бористен», 2000. – 230 с.
9. Кордан А. Один набій з набійниці. Спомини вояка УПА з куреня «Залізняка» / [упоряд. М. Дубас]. – Торонто; Львів, 2006. – 243 с.
10. Кравець А. Медики у визвольних змаганнях українського народу (від Українського Червоного Хреста до Служби Здоров'я УПА) / А. Кравець. – Л., 2010. – 177 с.
11. Літопис Української Повстанської Армії / [ред. М. Ріпецький]. – Торонто; Львів, 1992 – 1993. – Т. 23: Медична опіка в УПА. – 478 с.
12. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 29: Гарасимів І. («Палій») З юнацьких – мрій в ряди УПА. / [ред. І. Тимочко-Камінська, С. Голяш]. – Торонто; Львів, 1999. – 330 с.
13. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 30: Стебельський С. («Хрін»), Конопадський О. («Острроверх») Кризь сміх заліза. / [ред. П. Потічний]. – Торонто; Л., – 2000. – 552 с.
14. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 33: Тактичний Відтинок УПА 26-й «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали) / [ред. П. Потічний, І. Лико]. – Торонто; Л., 2001. – 900 с.
15. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 37: Лико І. («Скала», «Богдан») На грані мрії і дійсності: Спогади підпільника. На грані двох світів: Спогади. 1945 – 1955. / [ред. П. Потічний]. – Торонто; Л., 2002. – 644 с.
16. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів» Холмщина і Підляшся (Документи і матеріали). / ред. П. Потічний. – Торонто; Л., 2003. – 1058 с.
17. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 40: Тактичний відтинок 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Томашівщина, Ярославщина (Документи і матеріали). / ред. П. Потічний. – Торонто; Л., 2004. – 600 с.
18. Прокопов В. Матеріальний аспект повсякденного життя учасників руху ОУН та УПА на Закарзонні (1943 – 1947 рр.) / В. Прокопов // Гуманітарний журнал / Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ – 2015. – № 3–4. – С. 127–138.
19. Срібна М. Підпільний Український Червоний Хрест в загонах Української Повстанської Армії у роки Другої світової війни / М. А. Срібна // Історія і біографістика. Електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник. – 2011. – No 4. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <http://www.drgene.ru/e-journals/inb/2011-4/index.html>
20. Стародубець Г. Організація медико-санітарної служби у повстанському запіллі (друга половина 1943 – 1944 рр.) / Г. Стародубець // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 17. – С. 199–204.

21. Тимочко І. Моя одиссея / І. Тимочко. – Варшава: Вид-во Український Архів, 2005. – 384 с.
22. Цяпка Д. Горить Ліс! / Д. Цяпка. – Лондон: Укр. Вид. Спілка, 1975. – 395 с.

REFERENCES

1. Antoniuk Ya. «Povstanski dantysty»: likuvannia zubiv u pidpilli OUN-UPA / Ya. Antoniuk // Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny. – 2016. – № 2. – S. 65–72.
2. Arkhiv Tsetru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – F. 9. – T. 12. – ark. 1–2. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/8922/>
3. Bezruk O. M. Maturantky Ukrainkoho instytutu dlia divchat u Peremysli u vyzvolnomu rusi OUN-UPA / O. M. Bezruk // Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii im. Gzhytskoho. – 2014. – T. 16, № 2(5). – S. 217–225.
4. «V riadakh UPA» zbirka spomyniv buv. voiakiv UPA [za red P. Mirchuka, V. Davydenka]. – Niu York, «Dnipro», 1957. – 352 s.
5. Dmytryk I. Zapysky ukrainskoho povstantsia (U lisakh lemkiivshchyny) / I. Dmytryk. – L.: «Chervona Kalyna», 1992. – 162 s.
6. Zakerzonnia. Spohady voiakiv Ukrainkoi povstanskoi armii / [Red., uporiadn. B. Huk]. – Varshava: «Tysa», 1994. – T. 1. – 440 s.
7. Iovyk I. Neskorena armiiia / I. Iovyk. – K.: MP «Lesia», 1995. – 320 s.
8. Kmet Ye. Spohady. Liubachyvshchyna na shliakhu borotby / Ye. Kmet. – Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo zhurnal «Borysten», 2000. – 230 s.
9. Kordan A. Odyn nabii z nabiiynysi. Spomyny voiakia UPA z kurenia «Zalizniaka» / [uporiad. M. Dubas]. – Toronto; Lviv, 2006. – 243 s.
10. Kravets A. Medyky u vyzvolnykh zmahanniakh ukrainskoho narodu (vid Ukrainkoho Chervonoho Khresta do Sluzhby Zdorovia UPA) / A. Kravets. – L., 2010. – 177 s.
11. Litopys Ukrainkoi Povstanskoi Armii / [red. M. Ripetskyi]. – Toronto; Lviv, 1992 – 1993. – T. 23: Medychna opika v UPA. – 478 s.
12. Litopys Ukrainkoi Povstanskoi Armii. – T. 29: Harasymiv I. («Palii») Z yunatskykh – mrii v riady UPA. / [red. I. Tymochko-Kaminska, S. Holiash]. – Toronto; Lviv, 1999. – 330 s.
13. Litopys Ukrainkoi Povstanskoi Armii. – T. 30: Stebelskyi S. («Khrin»), Konopadskyi O. («Ostroverkh») Kriz smikh zaliza. / [red. P. Potichnyi]. – Toronto; L., – 2000. – 552 s.
14. Litopys Ukrainkoi Povstanskoi Armii. – T. 33: Taktychnyi vidtynok UPA 26-y «Lemko»: Lemkiivshchyna i Peremyschyna (Dokumenty i materialy). / [red. P. Potichnyi, I. Lyko]. – Toronto; L., 2001. – 900 s.
15. Litopys Ukrainkoi Povstanskoi Armii. – T. 37: Lyko I. («Skala», «Bohdan») Na hrani mrii i diisnosti: Spohady pidpilnyka. Na hrani dvokh svitiv: Spohady. 1945 – 1955. / [red. P. Potichnyi]. – Toronto; L., 2002. – 644 s.
16. Litopys Ukrainkoi Povstanskoi Armii. – T. 39: Taktychnyi vidtynok UPA 28-y «Danyliv» Kholmshchyna i Pidliashshia (Dokumenty i materialy). / red. P. Potichnyi. – Toronto; L., 2003. – 1058 s.
17. Litopys Ukrainkoi Povstanskoi Armii. – T. 40: Taktychnyi vidtynok 27-y «Bastion»: Liubachivshchyna, Tomashivshchyna, Yaroslavshchyna (Dokumenty i materialy). / red. P. Potichnyi. – Toronto; L., 2004. – 600 s.
18. Prokopov V. Materialnyi aspekt povsiakdennoho zhyttia uchasyiv rukhu OUN ta UPA na Zakerzonni (1943 – 1947 rr.) / V. Prokopov // Humanitarnyi zhurnal / Nats. hirn. un-t. – Dnipropetrovsk – 2015. – № 3–4. – S. 127–138.
19. Sribna M. Pidpilnyi Ukrainkyi Chervonyi Khrest v zahanakh Ukrainkoi Povstanskoi Armii u roky Druhoi svitovoi viiny / M. A. Sribna // Istoriiia i biohrafistyka. Elektronne naukove fakhove vydannia – mizhvidomchi tematychnyi zbirnyk. – 2011. – No 4. – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: URL: <http://www.drgene.ru/e-journals/inb/2011-4/index.html>
20. Starodubets H. Orhanizatsiia medyko-sanitarnoi sluzhby u povstanskomu zapilli (druga polovyna 1943 – 1944 rr.) / H. Starodubets // Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei. – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2005. – Vyp. 17. – S. 199–204.
21. Tymochko I. Moia odysseia / I. Tymochko. – Varshava: Vyd-vo Ukrainkyi Arkhiv, 2005. – 384 s.
22. Tsiapka D. Horyt Lis! / D. Tsiapka. – London: Ukr. Vyd. Spilka, 1975. – 395 s.

Статтю подано до редакції 30.11.2017 р.

УДК 94(477.83)«1945/52»

DOI 10.24919/2519-058X.5.116973

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

доктор історичних наук, в.о. завідувача кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) *vilnickiy@gmail.com*

БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН ЗАСОБАМИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ (1945 – 1952)*

У статті розкривається одна із форм боротьби радянської репресивно-каральної системи проти українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН (1945 – 1952). Розкриті заходи (пропагандистські та збройні) українських націоналістів супроти колективізації. Наведені приклади результативності цього напрямку роботи націоналістів. Показано хід і масштаби колективізації селянства у карпатському регіоні. Встановлено, що колективізація, попри тиск, не відбувалася бажаними для влади темпами.

Ключові слова: колективізація, Карпатський край ОУН, репресивно-каральна система.

Літ. 36.

Vasyl ILNYTSKYI,

*Ph D hab. (History), Associate Professor, Head of Ukraine's History Department of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) vilnickiy@gmail.com*

THE STRUGGLE OF THE SOVIET ADMINISTRATION AGAINST UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT IN KARPATSKYI KRAI OF THE OUN (1945 – 1952) BY MEANS OF COLLECTIVIZATION

In the article one of the forms of the Soviet repressive system's struggle against Ukrainian liberation movement in the Carpathian area of the OUN (1945 – 1952) is revealed. As many of Ukrainian archives were closed until recently, it did not allow researchers in a complex way to disclose the scales of this phenomenon. The questions concerning forms and methods of carrying out of the collectivisation have been elucidated in generalising works on the history of Ukrainian peasantry and Ukrainian liberation movement. Notwithstanding that, there is yet no separate research which would clarify the features of the collectivisation in the Carpathian area of the OUN, which covered the former Drohobych, Transcarpathian, Stanislaviv and Chernivtsi regions of Ukraine.

For the liberation movement peasantry was a social and economic base, a source of replenishment of human resources and of alternative information. It is expedient to underline, that the collectivisation essentially undermined the social and material resources of Ukrainian liberation movement. That is why a priority task that the nationalists were facing then was to find a source of collection of foodstuff and industrial goods. Thus, it is necessary to specify that the Soviet power tried to split the Ukrainian society by means of collectivisation, but, eventually, it did not succeed in doing that. For this reason, the Soviet management paid a special attention to the struggle against those who supported the underground and – at the same time – opposed the creation of collective farms. Accordingly, the Ukrainian nationalists struggled to support peasantry and helped it to bear the pressure of the Soviet administration. The article elucidates the Ukrainian nationalists' propaganda and military actions against collectivisation. The examples of productivity of this direction of the nationalists' work are demonstrated. The process and scale of collectivisation of peasantry in the Karpatskyi Krai are also shown. It is established that collectivisation, despite its strong pressure, did not take place at a desirable for the power rate.

Hence, the Soviet administration considered collectivisation as one of means of its struggle against the OUN and UPA. After all, it was because of the compulsory entry of peasants into collective farms that the nationalists were losing their economic base and human resource. However, the liberation movement activity hampered the fast collectivisation of the village which became a success only as late as in the early fifties.

Key words: collectivisation, the Carpathian area of the OUN (alias Karpatskyi Krai), repressive-retaliatory system.

Ref. 36.

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом договору Ф77/80-2017 від 31.08.2017 р.

**БОРЬБА СОВЕТСКОЙ АДМИНИСТРАЦИИ ПРОТИВ УКРАИНСКОГО
ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ В КАРПАТСКОМ КРАЕ ОУН СРЕДСТВАМИ
КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ (1945 – 1952)**

В статье раскрывается одна из форм борьбы советской репрессивно-карательной системы против украинского освободительного движения в Карпатском крае ОУН (1945 – 1952). Раскрыты мероприятия (пропагандистские и вооруженные) украинских националистов против коллективизации. Приведены примеры результативности этого направления работы националистов. Показано ход и масштабы коллективизации крестьянства в карпатском регионе. Установлено, что коллективизация, несмотря на давление, не происходила желанными для власти темпами.

Ключевые слова: коллективизация, Карпатский край ОУН, репрессивно-карательная система.

Лит. 36.

Постановка проблеми. У боротьбі з підпіллям радянська система використовувала різноманітні форми й методи, більшість із яких не тільки суперечили міжнародним конвенціям, але й універсальним принципам загальнолюдської моралі. Одним із засобів, які використовувала репресивно-каральна система у боротьбі проти українського визвольного руху, була колективізація. Закритість українських архівів досі не дозволяла комплексно висвітлити масштаби цього явища. Тому аналогічні дослідження мають не лише наукове, але й суспільно-політичне значення.

Аналіз досліджень. Питання форм і методів проведення колективізації знайшли своє відображення в узагальнювальних працях з історії українського селянства [25] та українського визвольного руху [26; 27; 31]. Крім цього, за часи незалежності України з'явилися розвідки О. Мороза та С. Злупка [30], О. Ленартовича [28], М. Сеньківа [32; 33; 34] та ін., присвячені проблемам колективізації. Проте окремого дослідження, яке б розкривало особливості колективізації у Карпатському краї ОУН, що охоплював колишні Дрогобицьку, Закарпатську, Станіславську, Чернівецьку області УРСР, нема.

Мета статті – розкрити одну із форм боротьби радянської репресивно-каральної системи проти українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН (1945 – 1952).

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічною базою, джерелами поповнення людських ресурсів та альтернативної інформації для визвольного руху було селянство. Саме тому радянське керівництво особливу увагу приділяло боротьбі з тими, хто підтримував підпілля й водночас противився створенню колгоспів. Йдеться тут передовсім про одноосібні селянські господарства. Відповідно українські націоналісти боролися за підтримку селян і допомагали їм витримувати натиск радянської адміністрації. У листі провідника Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельника-«Роберта» до керівника Станіславівського окружного проводу Михайла Хмеля (Хміля)-«Всеволода» (26 грудня 1945 р.) зазначалося: «Із числа більшовицької адміністрації ми допускаєм існування сільрад і голів сільрад, разом із тим необхідно знищувати обов'язково клуби (підкреслено двічі), як вогонь більшовицької пропаганди, земельні общини (підкреслено двічі), як зародок колгоспів і жіночі ради, які є спробою окупанта завоювати собі депривіційний вплив на сім'ї і т.д.» [35, 6–8]. У питаннях колективізації рекомендувалося а) підтримувати супротив тих селян, які ще не вступили в колгоспи; б) намагатися мати вплив на адміністрацію (своїх людей) у створених колгоспах; в) затримувати вивіз хліба; г) уникати будівництва в колгоспах суспільного сектору (конюшні, сараї і т.д.); г) добиватися збільшення оплати трудовдя; д) колгоспну адміністрацію, яка відверто співпрацювала з окупантами, спочатку попереджувати, застосовувати фізичні покарання, а переконаних вбивати; е) не знищувати колгоспного майна, за винятком такого, яке слугувало для грабунку. Паралельно населенню рекомендувалося – не відкритими листівками, а конспіративно, – передовсім засіяти всі поля, значну частину зерна сховати, здавати повільно, систематично що-небудь недодавати. При плановому господарстві це призводило до

зриву плану і, безумовно, серйозно впливало на економіку країни. Надавалася підтримка селянам-одноосібникам стосовно перешкоджання передачі їхнього майна в розпорядження колгоспів. Проти колективізації діяли пропагандою як серед населення, так і серед членів ініціативних груп. Якщо колгосп уже був організований і охоплював усе село, то заборонялося знищувати колгоспне майно, оскільки тоді населення могло виступити проти повстанців. Отже, колгосп дозволялося розігнати на початку, коли до нього були залучені ще небагато осіб [2, 125–126]. Таким чином, наприкінці 1940-х рр. позиція ОУН щодо колгоспів полягала у захисті інтересів колгоспників та у повній ліквідації колгоспної системи. При цьому підпільники звертали особливу увагу на те, щоб тримати колгоспну адміністрацію під впливом і була можливість саботувати й зривати колгоспне будівництво тощо [16, 295; 6, 32, 88].

На нараді керівників ОУН у липні 1948 р. в Ілівському лісі (Миколаївський район) особливу увагу було надано питанням боротьби проти колективізації. Її результатом було прийняття відповідного рішення. Націоналісти розглядали колективізацію західних областей УРСР на рівні окремої вагомій проблеми. Вони розуміли, що якщо радянській владі вдасться її завершити, то це завдасть підпіллю важкого удару і поставить його на межу знищення. У світлі цього було дано чіткі вказівки вести жорстку боротьбу із колективізацією. Пропонувалося знищувати активістів і організаторів колгоспів, колгоспні будівлі та інші матеріальні цінності, техніку й інвентар примушувати адміністрацію і колгоспників саботувати виконання вказівок роботи у колгоспах [15, 2, 32].

Доцільно наголосити: колективізація суттєво підривала соціальну та матеріальну базу українського визвольного руху. У зв'язку з цим перед націоналістами стояло першочергове завдання шукати джерела заготівлі продуктів харчування й промтоварів, зокрема, шляхом грабування магазинів сільно і тваринних ферм, а також розкрадання майна колгоспів за допомогою введених туди симпатиків [11, 342]. При цьому зазначимо, що радянська влада намагалася розколоти суспільство колективізацією, чого, однак, їй зробити не вдалося.

У боротьбі проти колективізації українські націоналісти широко використовували спеціальні заклики: «Увесь світ розпочав сьогодні боротьбу проти большевицької зарази України, українському народові большевицький імперіалізм загрожує найбільше. Не боротися на кожному кроці проти жорстокого большевицького режиму значить приймати його за свій! Боротьбою проти сталінських колгоспів докажемо перед світом, що ми більше ніж хто не будь у світі ненавидимо большевицьку заразу!» [18, 258]. У зверненні «Українські селяни!» зазначалося: «Боріться всередині колгоспів так же вперто і завзято, з такою єдністю і згуртованістю, як Ви боролися проти заведення колгоспів! Цією боротьбою Ви завдаватимете нових ударів по зненавидженій большевицькій тюрмі народів і наблизитимете день її повного розвалу. ... Тільки в Українській державі український селянин житиме вільно, буде мати власну землю, сам працюватиме на ній і буде по своїй волі розпоряджатися плодами власної землі і своєї праці» [16, 307].

У підпіллі розробили також спеціальні інструкції у формі питальника для збору інформації про колгоспи й радгоспи, де виділялися їхні основні характеристики. При цьому така інформація систематизувалася як окремий розділ і додавалася до загального суспільно-політичного звіту [19, 55–55зв.].

Націоналісти ретельно фіксували процес колективізації у жовтні 1948 р., коли шантажем і терором населення змушували вступати в колгоспи. Саме тому пропагандистський апарат, власне, як і всі кадри, мали вести роз'яснювальні гутірки з населенням, даючи практичні вказівки поведінки в час насильного втягування до колгоспів та підтримування їх у душі боротьби. Всі техзвена Карпатського краю мали випустити достатню кількість антиколгоспних листівок, закликів і карикатур, а також подбати, щоб ці матеріали безперерійно з'являлися у цілому терені, зокрема, посилено там, де більшовики намагалися зорганізувати нові колгоспи. У зв'язку із цим рекомендувалося передруковувати протиколгоспні листівки, заклики, карикатури для забезпечення цією літературою всіх населених пунктів і підпільних груп з метою використання й поширення [5, 308].

У боротьбі проти колективізації підпільники використовували не тільки пропаганду, але й конкретні бойові акції щодо осіб, які втілювали, реалізовували політику влади. Щоправда, цьому передували неодноразові попередження: «Організаторам, членам ініціативних груп і правління колгоспів!... Ви добре знаєте, що сталінські колгоспи – це грізне голодування колгоспників, а

вкінці їх голодова смерть. ... Незважаючи на те все, Ви вислоговуєтеся сталінським собакам та намагаетесь всякими насильницькими засобами зтягнути селян в сталінські колгоспи. ... Якщо не покинете цю огидну вислужницьку працю на користь ворога, як не виступите з ініціативних груп чи з правлінь колгоспів, то народ буде вважати Вас за найгірших злочинців. А щодо злочинів супроти народу існує в цілому світі єдиний закон – знищувати їх всякими можливими способами» [23, 82]. Так, після неодноразових попереджень 19 липня 1945 р. у с. Дорохівці Заставнянського р-ну підпільники вбили фінагента того ж села Дмитра Вітчука і його дружину, у яких вилучили 2 000 крб. [9, 70].

Провідник Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельник-«Роберт» (1.09.1946 р.) вважав, що спочатку потрібно дати зрозуміти членам ініціативної групи сутність їхньої антинародної діяльності. Якщо після дворазового попередження члени ініціативної групи продовжували попередню колективізаційну роботу, то дозволялося перейти до практики. Перший раз можна було покарати буками, але так, щоб особа відчула «тверду руку», а в крайніх випадках (агент) – жити суворіших заходів. Публічно дозволялося карати найбільш активних осіб. При цьому слід було вказувати на те, за що конкретно їх покарали, нагадувати про всі попередження [13, 142]. Про розгром колгоспу потрібно було попередити заздалегідь, а після цього – допомогти колгоспникам і не «випускати» їх із-під своєї опіки [10, 18]. Спецоргани документували такі випадки. Так, у західних областях УРСР протягом 1947 р. ліквідували 29 голів і активістів колгоспів (1,3 % від загальної кількості ліквідованих у повстанських акціях), а вже у 1948 р. – 339 (15,2 %), 1949 р. – 226 (18,8 %), 1950 р. – 84 (20,6 %), 1951 р. – 28 (21,7 %), 1952 р. – 6 (17,1 %) [29, 28]. Підпілля у Дрогобицькій області (1948 р.) провело 9 терористичних актів проти колгоспного активу, колгоспників і осіб, які подали заяви про вступ до колгоспу, в результаті яких вбили 4 голів колгоспів, 1 поранили і вбили 12 осіб, які подали заяви про вступ до колгоспу. Найбільша кількість терактів проти колгоспного активу відбулася у Славському, Меденицькому, Підбузькому, Дрогобицькому, Журавненському, Мостиському і Нижньо-Устрицького районах [22, 94]. У першому кварталі 1949 р. підпілля здійснило 85 терактів проти партійно-радянського активу і 66 проти колгоспників. Про активізацію антиколгоспної боротьби свідчить і те, що у першому кварталі 1947 р. було здійснено 189 збройних проявів, а в першому кварталі 1949 р. – 299 [11, 286]. За цей же період підпільники вбили 100 голів колгоспів і 178 колгоспників [17, 9]. Зазначимо, що застосовувати колективну відповідальність суворо заборонялося, хоча в окремих випадках – у силу різних обставин – вона мала місце.

Зі свого боку, спецоргани розробили заходи з метою попередження терактів проти голів колгоспів і колгоспного активу. У селах, де найпотужніше діяв національно-визвольний рух, широко практикували виставлення біля будинків, особливо на околицях, підлісних місць, добре замаскованих засідок, секретів, власне, як силами чекістсько-військових груп, так і силами бійців ВБ і ГОГП. Широко залучався перевірений колгоспний актив для несення служби охорони з огороження колгоспів, колгоспників і їх майна від нападів. Для цього цей актив озброїли, провели насадження у селах відданої і працездатної агентури [22, 96].

За підрахунками М. Сеньківа, впродовж 1946 р. у західних областях УРСР націоналісти здійснили 2 598 антиколгоспних акцій, а в січні–жовтні 1947 р. – 1 320 [32, 166]. Від січня до грудня 1948 р. у західних областях УРСР відбулося 96 нападів на колгоспи. Вони супроводжувалися підпалами колгоспних будівель, знищенням колгоспного майна. Таких заходів проведено 12 у Дрогобицькій області, 15 у Волинській, 25 у Львівській, 13 у Рівненській, 10 у Станіславській, 21 у Тернопільській [17, 9]. За час від 1 жовтня до 31 грудня 1947 р. на території західних областей УРСР відзначено 15 випадків підпалів колгоспного майна, а за час від 1 січня до 17 березня 1948 р. – 18. Таким чином, упродовж 1 жовтня 1947 р. – 17 березня 1948 р. відбулося 33 випадки підпалу підпільниками колгоспного майна; з них – у Львівській 12 (від 1 жовтня до 17 березня 1948 р.), 8 (від 1 жовтня до 31 грудня 1947 р.), 4 (від 1 січня до 17 березня 1948 р.); у Тернопільській 7/2/5; у Івано-Франківській 7/4/3; у Дрогобицькій 5/1/4; у Рівненській 2/0/2) [14, 196].

Окремі доповідні містили зіставлення між наявністю колгоспів і кількістю здійснених збройних проявів. Так, у районах Дрогобицької області станом на 1 листопада 1949 р. було 799 колгоспів, щодо яких здійснено 174 збройні прояви [3, 107]. 18 вересня 1946 р. о 24.00 групою кущового

провідника «Сойки» було здійснено напад на колгосп ім. Леніна у с. Уріж Підбузького р-ну. Підпільники, підійшовши до охорони колгоспу, яка складалася із 7 бійців ВБ на чолі з дільничним уповноваженим Коземирко, відкрили по ній автоматно-кулеметний вогонь. У перестрілці загинув боєць ВБ Йосиф Бесараб і поранений Іван Бесараб. У ході перестрілки згоріли 2 конюшні, сарай, електромотор, 18 тон сіна, 41 тонна соломи, 18 тонн зерна, 3 тонни ячменю, 3 тонни вівса, 1 тонна жита і пшениці [7, 88; 8, 95]. 9 лютого 1948 р. у с. П'ядики Коломийського району підпільниками спалено 33 тонни соломи і 17 тон м'якини, що належали Коломийському радгоспу [14, 200].

Характеризуючи настрої учасників націоналістичного підпілля у зв'язку із колективізацією сільського господарства у західних областях УРСР, органи МДБ на основі захоплених оунівських документів, а також із отриманих від підпільників і їхніх симпатиків показів зазначали: розгортання колгоспного будівництва викликало серйозне розгублення й деморалізацію серед оунівського підпілля. 15 листопада 1948 р. у с. Михайлівці Дрогобицької області підпільник Хомич у розмові з інформатором заявив: «...Справи нашої групи у зв'язку із проведенням колективізації у селах дуже погані, нема надійних людей, у яких можна було би переховуватися і проводити свою роботу. Багато перейшли на сторону совітів, а багато втратили віру у підпільників. І тепер, у зв'язку із проведеною колективізацією, підпільники не заходять в ці села, а переховуються у лісах і не групами, як це було ще весною, а по-одиноці, саме більше по дві особи» [17, 1].

Таким чином, у боротьбі проти визвольного руху у Карпатському краї ОУН радянське керівництво покладало великі надії на суцільну колективізацію села, яка розгорнулася у 1948 – 1949 рр. Історик Михайло Сеньків аргументовано виділяє три етапи процесу колективізації західноукраїнських земель. Перший припадає на роки становлення радянської влади (1940 – перша половина 1941 рр.) та її відновлення (1944 – 1946 рр.), коли виникали окремі колгоспи. На другому етапі (1947 – 1948 рр.) розпочалася суцільна колективізація та масове відчуження селянина від власності, розгортались жорстокий терор проти національно-визвольного руху та депортаційно-переселенські акції. На третьому етапі (1949 – 1952 рр.) завершено суцільну колективізацію, утверджено колгоспний лад, а селянина перетворено на новітнього кріпака, підірвано соціально-економічну базу національно-визвольного руху [34, 465]. Колективізація здійснювалася за суттєвої допомоги приїжджих кадрів. Так, упродовж 1944 – 1950 рр. до західних областей УРСР прибули 19 000 агрономів, зоотехніків, інженерів, землеупорядників та інших працівників сільськогосподарського виробництва; з них близько 40 % повернулися на батьківщину [32, 179]. Прагнучи здійснити швидко колективізацію західноукраїнського селянства, радянська влада почала застосовувати репресії, використовуючи грубі насильницькі методи, одним з яких була депортація. Група радянського партійного активу, керована Дорофєєвим, прибула у березні 1948 р. у с. Топорівці Городенківського р-ну. Вона не проводила будь-яких заходів щодо створення колгоспу, не було організовано зборів колгоспників. Натомість група розпочала роботу зі збору посівного матеріалу і усунування сільгоспінвентаря та робочої худоби. При цьому посівний матеріал і сільгоспінвентар відбирали не тільки у тих мешканців, які подали заяви про вступ до колгоспу, але й у всіх без винятку. Під час збору посівного матеріалу група партійного активу проводила масовий обшук у господарствах селян. Забирали сало, масло, жіночі хустки, речі й гроші. Ті ж, хто опирався незаконному обшуку, зазнавали побиття партійним активом [14, 325]. Усі ці незаконні заходи партійного активу тривали від 16 до 19 березня й викликали обурення у населення. Як наслідок, вранці 19 березня 1949 р. біля сільради у с. Топорівці зібралися близько 300 жінок, які не випускали радянський партійний актив із сільради, вимагаючи викликати у село районних керівників. На цю вимогу були викликані начальники РВ МВС і РВ МДБ. Люди, які зібралися біля сільради, висловили скарги на незаконні дії групи. Проведене розслідування підтвердило об'єктивність скарг громадян [14, 326].

Вагомим аргументом у процесі виконання завдання колективізації стала податкова система. Під її непосильним тягарем селяни нерідко змушені були вступати до колгоспів. Отже, 1948 – 1949 рр. – це час масової колективізації у Карпатському краї ОУН, яка водночас була однією з форм боротьби проти визвольного руху. Основною соціальною базою ОУН і УПА були селяни, які брали не лише активну участь у боротьбі проти радянської влади, але й виконували інші допоміжні функції для забезпечення діяльності підпілля (продуктами, одягом, розвідувальними мате-

ріалами тощо). Антиколгоспний рух у Карпатському краї ОУН, підтримуваний підпіллям, набрав великих масштабів.

Пропагандистська робота націоналістів давала свої результати. Селяни відмовлялись сплачувати податки, продавати хліб державі за низькими цінами. Вони знищували або й продавали реманент, худобу, не виходили на роботу, втікали до міст, ховалися у лісах. Так, чекісти констатували: план хлібопоставок по Дрогобицькій області станом на 15 листопада 1944 р. було виконано на 93,8 % [21, 18]. У Станіславській області (1950) з 246 000 працездатних колгоспників 46 000 (18 %) не виробили мінімум трудоднів без поважних причин [32, 155]. Селяни чинили послідовний опір колективізації, внаслідок чого каральна система розгорнула репресії проти них. Їхні масштаби набрали загрозливих обертів. Тому радянська система змушена була реагувати. За порушення у цій сфері 19 серпня 1946 р. у Львівській області виключили з партії 84 комуністів, у Дрогобицькій – 150, Тернопільській – 150, Рівненській – 20 [32, 143]. Власне, не тільки широкі маси селянства чинили опір колективізації, але й окремі члени партії. 17 березня 1946 р. питання колективізації обговорювалося на загальних зборах сільської партійної організації у с. Копашне Хустського округу Закарпатської області, на яких більшість комуністів висловилися за організацію колгоспу. Однак окремі члени парторганізації виступили проти колективної форми ведення сільського господарства, ба навіть більше – почали з цього приводу вести антиколгоспну агітацію. При цьому член партії Гангур у виступах на загальних зборах заявив: «...Колгоспу організувати не потрібно, так як нас комуністів будуть звинувачувати у знущаннях над народом» [20, 176]. У результаті антиколгоспних виступів з боку окремих членів парторганізації у с. Копашне відзначалася активізація антирадянської діяльності [20, 175, 177].

Колективізація, попри тиск, не відбувалася бажаними для влади темпами. Станом на 10 червня 1947 р. у Дрогобицькій області відновлено й реорганізовано 20 колгоспів (із наявних 275 колгоспів у 1940 – 1941 рр.): у 1945 р. 7 відновлено, 2 організовано, відповідно у 1946 р. – 4/2, у 1947 р. – 2/3 [4, 25–26]. Ще гіршою ситуація була наприкінці 1946 р. в Івано-Франківській області, де діяло лише 18 колгоспів (608 господарств) із 274 довоєнних (19 807 господарств) [1, 128].

Попри те, з переходом до суцільної колективізації до кінця 1948 р., у Волинській області було колективізовано 80 % селянських господарств, у Дрогобицькій – 79 %, у Чернівецькій – 77 %, у Львівській – 34 %, у Тернопільській – 34 %, у Рівненській – 25 %, у Станіславській – 17 %, у Закарпатській – 46 % [32, 127–128]. Станом на 1 травня 1949 р. у західних областях УРСР було організовано 5 304 колгоспів, які об'єднували 781 600 (54,2 %) загальної кількості селянських господарств. Об'єднано у колективні господарства 2 201 800 га (67,6 % всієї орної землі) [11, 284]. На 1 січня 1950 р. у Чернівецькій області об'єднані в колгоспи 94,5 % всіх господарств і 98 % всієї землі [6, 166]. Станом на 1 грудня 1950 р. в Івано-Франківській області колективізовано 96,9 % селянських господарств і усупільнено 99,1 % земельної площі передгірської і низинної зони [24, 13].

Загалом створення колгоспів упродовж 1944 – 1950 рр. відбувалося такими темпами. Всього створили та відновили 6703 колгоспів (1944 р. – 38, 1945 р. – 69, 1946 р. – 147, 1947 р. – 1118, 1948 р. – 3293, 1949 р. – 1382, 1950 р. – 656). З них у Волинській області – 1075 (1944 р. – 0, 1945 р. – 13, 1946 р. – 2, 1947 р. – 260, 1948 р. – 734, 1949 р. – 66, 1950 р. – 0), у Дрогобицькій – 810 (1944 р. – 0, 1945 р. – 11, 1946 р. – 5, 1947 р. – 49, 1948 р. – 704, 1949 р. – 36, 1950 р. – 5), у Закарпатській – 538 (1944 р. – 0, 1945 р. – 0, 1946 р. – 2, 1947 р. – 11, 1948 р. – 398, 1949 р. – 121, 1950 р. – 6), у Львівській – 933 (1944 р. – 1, 1945 р. – 10, 1946 р. – 34, 1947 р. – 171, 1948 р. – 308, 1949 р. – 162, 1950 р. – 247), у Рівненській – 1028 (1944 р. – 1, 1945 р. – 10, 1946 р. – 8, 1947 р. – 141, 1948 р. – 459, 1949 р. – 332, 1950 р. – 77), у Івано-Франківській – 646 (1944 р. – 0, 1945 р. – 1, 1946 р. – 20, 1947 р. – 53, 1948 р. – 160, 1949 р. – 252, 1950 р. – 160), у Тернопільській – 1182 (1944 р. – 35, 1945 р. – 8, 1946 р. – 29, 1947 р. – 193, 1948 р. – 364, 1949 р. – 397, 1950 р. – 156), у Чернівецькій – 491 (1944 р. – 1, 1945 р. – 16, 1946 р. – 47, 1947 р. – 240, 1948 р. – 166, 1949 р. – 16, 1950 р. – 5) [32, 280; 36, 3].

Висновки. Отже, репресивні форми й методи проведення колективізації у західних областях УРСР загалом і у Карпатському краї ОУН зокрема, наштовхнулися на масштабний опір українського визвольного руху та селянства. Водночас радянська адміністрація розглядала колективіза-

цію одним із засобів боротьби проти ОУН і УПА. Адже через примусовий вступ селян до колгоспів націоналісти позбавлялися економічної та людської бази. Однак діяльність визвольного руху перешкождала швидкій колективізації села, яку вдалося завершити тільки на початку 1950-х рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрухів І. Боротьба радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської (Івано-Франківської) області в 40 – 50-х рр. XX ст. / І. О. Андрухів, І. Я. Любінець // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний і науковий збірник. – Одеса, 2008. – № 11. – С. 119–133.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБУ). – Ф. 2-Н. – Оп. 57 (1953). – Спр. 1. – Т. 1.
3. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 2. – Т. 5.
4. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 90 (1951). – Спр. 33.
5. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 106 (1954). – Спр. 2.
6. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 110 (1954). – Спр. 2. – Т. 7.
7. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 5.
8. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 6.
9. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1960). – Спр. 2.
10. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 93 (1954). – Спр. 1.
11. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 8. – Т. 5.
12. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 8. – Т. 6.
13. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 18.
14. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 49.
15. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 50.
16. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 51.
17. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 95.
18. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 10.
19. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28.
20. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 7. – Спр. 4. – Т. 10.
21. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 29.
22. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 176.
23. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 184.
24. Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО). – Ф. 1-П. – Оп. 1. – Спр. 1154.
25. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / [ред. Володимир Литвин]. – Київ: Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 653 с.
26. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.) / Анатолій Кентій. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.
27. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років XX століття: ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.
28. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944 – 1950 рр. / О. Ленартович. – Луцьк, 1998. – 350 с.
29. Мороз В. Зиновій Тершаковець-«Федір». – Літопис УПА. Серія «Події і люди» / Володимир Мороз. – Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2011. – 128 с.
30. Мороз О. Українське селянство першої половини XX ст. / О. Мороз, С. Злупко. – Львів, 1999. – 268 с.
31. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. – 496 с.
32. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. XX ст. / Михайло Сеньків. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – 292 с.
33. Сеньків М. Форми і методи відчуження селянства від власності у західному регіоні України (друга половина 40-х – початок 50-х рр. XX ст.) / Михайло Сеньків // Дрогобицький краєзнавчий збірник [ред. кол. Леонід Тимошенко (гол. ред.), Любомир Винар, Леонід Зашкільняк, Ярослав Ісаєвич та ін.]. – Дрогобич: Коло, 2003. – Вип. VII. – С. 465–473.
34. Сеньків М. Форми і методи відчуження селянства від власності у західному регіоні України (друга половина 40-х – початок 50-х рр. XX ст.) / Михайло Сеньків // Дрогобицький краєзнавчий збірник [ред. кол. Леонід Тимошенко (гол. ред.), Любомир Винар, Леонід Зашкільняк, Ярослав Ісаєвич та ін.]. – Дрогобич: Коло, 2003. – Вип. VII. – С. 465–473.
35. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2968.

REFERENCES

1. Andrukhiv I. Borotba radianskoi vlady proty zbroinykh formuvan OUN ta UPA na terenakh Stanislavskoi (Ivano-Frankivskoi) oblasti v 40 – 50-kh rr. KhKh st. / I. O. Andrukhiv, I. Ya. Liubynets // Intelihentsiia i vlada. Hromadsko-politychnyi i naukovyi zbirnyk. – Odesa, 2008. – № 11. – S. 119–133.
2. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali HDA SBU). – F. 2-N. – Op. 57 (1953). – Spr. 1. – T. 1.
3. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 60 (1953). – Spr. 2. – T. 5.
4. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 90 (1951). – Spr. 33.
5. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 106 (1954). – Spr. 2.
6. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 110 (1954). – Spr. 2. – T. 7.
7. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 32 (1960). – Spr. 5.
8. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 32 (1960). – Spr. 6.
9. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 34 (1960). – Spr. 2.
10. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 93 (1954). – Spr. 1.
11. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 99 (1954). – Spr. 8. – T. 5.
12. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 99 (1954). – Spr. 8. – T. 6.
13. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 18.
14. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 49.
15. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 50.
16. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 51.
17. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 95.
18. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 10.
19. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 28.
20. HDA SBU. – F. 16. – Op. 7. – Spr. 4. – T. 10.
21. HDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 29.
22. HDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 176.
23. HDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 184.
24. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (dali DAIFO). – F. 1-P. – Op. 1. – Spr. 1154.
25. Istoriiia ukrainskoho selianstva: Narysy v 2 t. / [red. Volodymyr Lytvyn]. – Kyiv: Naukova dumka, 2006. – T. 2. – 653 s.
26. Kentii A. Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) / Anatolii Kentii. – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – 111 s.
27. Kyrychuk Yu. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokov XX stolittia: ideolo-hiia ta praktyka / Yurii Kyrychuk. – Lviv: Dobra sprava, 2003. – 464 s.
28. Lenartovykh O. Selianstvo Zakhudnoi Ukrainy u natsionalno-vyzvolnii borotbi 1944 – 1950 rr. / O. Lenartovykh. – Lutsk, 1998. – 350 s.
29. Moroz V. Zynovii Tershakovets-«Fedir». – Litopys UPA. Seriiia «Podii i liudy» / Volodymyr Moroz. – Toronto-Lviv: Vydavnytstvo «Litopys UPA», 2011. – 128 s.
30. Moroz O. Ukrainske selianstvo pershoi polovyny KhKh st. / O. Moroz, S. Zlupko. – Lviv, 1999. – 268 s.
31. Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrainska Povstanska Armiia. Istorychni narysy. – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2005. – 496 s.
32. Senkiv M. Zakhidnoukrainske selo: nasylnytska kolektyvizatsiia 40 – poch. 50-kh rr. XX st. / Mykhailo Senkiv. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 2002. – 292 s.
33. Senkiv M. Formy i metody vidchuzhennia selianstva vid vlasnosti u zakhidnomu rehioni Ukrainy (druha polovyna 40-kh – pochatok 50-kh rr. XKH st.) / Mykhailo Senkiv // Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk [red. kol. Leonid Tymoshenko (hol. red.), Liubomyr Vynar, Leonid Zashkilniak, Yaroslav Isaievych ta in.]. – Drohobych: Kolo, 2003. – Vyp. VII. – S. 465–473.
34. Senkiv M. Formy i metody vidchuzhennia selianstva vid vlasnosti u zakhidnomu rehioni Ukrainy (druha polovyna 40-kh – pochatok 50-kh rr. XX st.) / Mykhailo Senkiv // Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk [red. kol. Leonid Tymoshenko (hol. red.), Liubomyr Vynar, Leonid Zashkilniak, Yaroslav Isaievych ta in.]. – Drohobych: Kolo, 2003. – Vyp. VII. – S. 465–473.
35. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali TsDAHOU). – F. 1. – Op. 23. – Spr. 2968.
36. TsDAHOU. – F. 1. – Op. 30. – Spr. 2162.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2017 р.

Оксана ПЕСТРИКОВА,

orcid.org/0000-0002-7044-9765

аспірантка кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Україна, Дніпро) pestrykova.o.v@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У ТВОРЧОСТІ ЛЮДВІКА КУБАЛІ

У статті вперше узагальнюється і аналізується історіографічна традиція дослідження особливостей образу Б. Хмельницького в інтерпретації відомого польського історика Л. Кубалі. Окреслені особливості його стилю історіописання, які вплинули на формування образу українського гетьмана у працях ученого. Виокремлено два етапи формування та зміни образу Б. Хмельницького у творчому доробку історика. Зроблено висновок щодо чинників, які могли вплинути на специфічні підходи у відтворенні постаті українського гетьмана Л. Кубалю.

Ключові слова: Л. Кубалія, Б. Хмельницький, історіографічна традиція, польська історіографія кінця ХІХ – початку ХХ ст., Хмельниччина, «Szkice historyczne».

Літ. 33.

Oksana PESTRYKOVA,

PhD student of Historiography, Knowledge of Sources and Knowledge of Archives Chair

Department, Oles Honchar Dnipro National University

(Ukraine, Dnipro) pestrykova.o.v@gmail.com

FORMATION AND EVOLUTION OF THE BOGDAN KHMELNITSKY IMAGE IN THE WORKS OF LUDWIK KUBALA

In this scientific paper at the first time the historiographical tradition of studying the characteristic of B. Khmelnytsky's image in the interpretation of the famous Polish Historian L. Kubala was analysed and summarized. In L. Kubala's studies, B. Khmelnytsky was a significant character. Most of the researchers who drew attention to the image of the Cossack hetman in the historian's works emphasized the complexity and controversy of this character. The views of the Polish historian by B. Khmelnytsky's figures are mainly static, that is, without changing. Most historians touched on this problem in the context of more specific problems or in synthetic reviews of the history of events of the region, of which L. Kubala had written. An interesting attempt to analyse the general image of B. Khmelnytsky in the works of the Polish historian was done by A. Tkachuk. The author noticed the difference in the image of B. Khmelnytsky in the first two volumes of «Historical essays» and in later studies.

As a result of this article was singled out two stages of the formation and change of the image of B. Khmelnytsky in the work of L. Kubala. The first works mostly were based on the Polish sources, like chronicles Y. Rudavsky, V. Kohhovsky, J. Yerlich, which did not describe the person and activities of the Cossack Hetman in a positive way. Therefore, L. Kubala, following to the source, depicted B. Khmelnytsky mostly as an enemy. Also, the influence on his scientific works L. Kubal's dramatic heritage cannot be ignored. With a high degree of probability, it is possible to assume that the drama characteristics of B. Khmelnytsky were transferred to essays from unpublished drama «Rus» («Bogdan Khmelnytsky»). That influence could be confirmed by the presence in the scientific works of author's empathy and the formation of a structure «hero-antihero» in the «Historical Essays».

The second stage of the historian's research was marked by a changing of approach to writing essays and expanding of the source base by Cossack origin sources. In particular, the number of used materials from «AYZR» has considerably increased. Introduction of these materials affected on the historian's perception of Hetman and his activity. As a confirmation of such changing could be an author rejection from the emphasis on of an enemy image to the image of a statesman. Also, L. Kubala tried to present in his works comparisons of views on the activity of B. Khmelnytsky from both opposing representatives.

Key words: L. Kubala, B. Khmelnytsky, historiographical tradition, Polish historiography of the end XIXth – XXth., Khmelnytsky Uprising, «Historical Essays».

Ref. 33.

ФОРМИРОВАНИЕ И ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦКОГО В ТВОРЧЕСТВА ЛЮДВИКА КУБАЛИ

В статье впервые обобщается и анализируется историографическая традиция исследования образа Б. Хмельницкого в интерпретации известного польского историка Л. Кубали. Представлены особенности его стиля историописания, которые повлияли на формирование образа украинского гетмана в работах ученого. Выделены два этапа формирования и изменения образа Б. Хмельницкого в творческом наследии историка. Сделан вывод о факторах, которые могли повлиять на специфические подходы в отображении личности украинского гетмана Л. Кубалей.

Ключевые слова: Л. Кубала, Б. Хмельницкий, историографическая традиция, польская историкография конца XIX – начала XX в., Хмельниччина, «Szkice historyczne».

Лит. 33.

Постановка проблеми. Найважливіше і найбільш якісне наукове дослідження Л. Кубалі – серія «Історичні нариси» («Szkice historyczne») – було присвячене досить стислому проміжку часу, але водночас надзвичайно насиченому бурхливими та визначними подіями для історії Речі Посполитої, а саме 1648 – 1660 рр., тобто добі козацько-польського протистояння та так званого Потопу. До польської історіографії Л. Кубала увійшов як дослідник, який мав особливий стиль історіописання. Цю особливість відзначали ще сучасники історика. Яскравість та легкість висвітлення сюжетів польської історії робили його твори одними з найбільш читаних у другій половині XIX – на початку XX ст. Сучасна познанська дослідниця В. Юлковська у статті, присвяченій аналізу праць львівських польських істориків К. Шайнохи та Л. Кубалі, вважає головною рисою, притаманною їхнім працям, своєрідну белетризацію наукового тексту за допомогою вписування у нього уривків з історичних джерел, діалогів, монологів, демонстрації настроїв героїв тощо. На думку авторки, подібний підхід виконував важливу функцію опису минулого для читачів. Власне сам Л. Кубала неодноразово зазначав у своїх дослідженнях, що він особисто завжди намагався «подати найбільш цікавий образ минулого для нашого читача» (тут і далі переклад з пол. мій – О. П.) [12, 63–67].

Людвік Кубала орієнтувався переважно на широке, непрофесійне коло читачів, при цьому, напевно, ставив перед собою й якусь прагматичну або утилітарну мету. Зокрема варшавський дослідник З. Ромек назвав це своєрідною національною педагогікою історика [29, 163]. Л. Кубала вбачав у історії передовсім приклади для життя польського суспільства, особливо в умовах відсутності держави. Так, у вступі до третього тому «Історичних нарисів» історик підкреслив: «Для нас у сьогоднішньому стані знання історії батьківщини має серйозніше значення не лише тому, що додає значення в очах своїх та іноземців, підносить патріотизм, а й коли переривається традиція і мовчать спогади, історія пробуджує їх до життя. (...) Історія (...) правди вчить і людей спільним минулим і надією поєднує» [24, V].

Дослідники наукових праць Л. Кубалі відзначали вплив на його доробок творчості англійського драматурга В. Шекспіра [8; 11]. Про його захоплення творчістю цього письменника свідчать авторські переклади його творів польською, зроблені істориком під час ув'язнення у Йозефштадті [33]. В. Юлковська вважає, що саме з драм англійського письменника Л. Кубала запозичив своєрідний спосіб зображення головних героїв та побудову сюжетної напруги [11, 164].

Історичні постаті у творах Л. Кубалі посідають не останнє місце. Слід зазначити, що кар'єру він розпочинав саме як драматург. Драматургічний доробок його не був надзвичайно багатим: Л. Кубала написав всього дві драми «Gliński» [16], та «Ruś» («Bohdan Chmielnicki») [32]. Як бачимо власне з самих назв, автор присвятив їх реальним історичним постатям. Перше його наукове дослідження теж мало біографічний характер. Це була розвідка присвячена С. Оріховському

[23]. Дослідження, за яке історик отримав більш широке наукове визнання, стосувалося життя та діяльності коронного канцлера Є. Оссолінського [18; 17].

Окремого нарису, який би стосувався постаті Б. Хмельницького, у творчому доробку Л. Кубалі немає, проте, зважаючи на описуваний істориком період, особистість гетьмана була присутня у більшості його текстів.

Аналіз досліджень. Одним із перших, хто звернув увагу на особливості характеристики образу Б. Хмельницького у творчості Л. Кубалі, був відомий український історик М. Грушевський. Зокрема, він протиставив образ гетьмана у польського історика тій негативній оцінці постаті Б. Хмельницького, яка присутня, скажімо, у дослідженнях П. Куліша, П. Буцинського та Ф. Равіти-Гавронського [1, 1485]. М. Грушевський назвав Л. Кубалю одним із найбільших панегіристів гетьмана [4, 309]. Він також зазначив, що *«похвальне слово Хмельницького було звернене спеціально против польських письменників, які продовжують хибну політику легковаження Хмельницького, його талантів і їх переваги над польськими противниками»* [1, 1485, 4, 314].

В «Огляді української історіографії» схвально оцінив образ Б. Хмельницького, поданий в «Московській війні» («Wojna Moskiewska») Л. Кубалі, відомий український історик Д. Дорошенко. Він назвав характеристику козацького гетьмана у польського колеги *«зразком об'єктивності»*, який незважаючи на те, що гетьман був ворогом польського народу, не позбавлений великого організаторського, військового та політичного хисту [1, 152].

Переважно образ Б. Хмельницького у трактуванні Л. Кубалі розглядався істориками не спеціально, а у контексті вивчення тих чи тих проблем: загалом військової справи тієї доби, укладення угоди в Переяславі тощо. Так, український діаспорний дослідник Дж. Басараб назвав Л. Кубалю неперевершеним в описі персоналій та воєнних дій. Зокрема, на його думку, ним досить яскраво був зображений і Б. Хмельницький, передовсім як дипломат. Згідно з ним, успіх козаків у зовнішній політиці був обумовлений значною мірою особистою участю гетьмана. Він також підкреслив, що Л. Кубалю не був тенденційним у питанні зображення гетьмана, а намагався проаналізувати його діяльність більш детально [9, 118–121].

Волинський дослідник І. Ярмошик сконцентрував увагу на дослідженні польськими істориками битви під Берестечком. Зокрема, він торкнувся і нарисів Л. Кубалі. На його думку, останній зобразив гетьмана як талановитого полководця, але зовсім безпідставно звинуватив у пияцтві [6, 3–4]. Так само вважає сучасний польський історик Т. Срогош, який присвятив власну розвідку аналізу образів козацьких ватажків на сторінках нарисів Л. Кубалі. На думку дослідника, Л. Кубалю, створивши цілу галерею козацьких портретів, найбільшу увагу звернув на особу Б. Хмельницького. Згідно з ним, козацький гетьман – це одна з найбільш цікавих та водночас провокаційних історичних постатей. З одного боку, Л. Кубалю не применшував талантів козацького гетьмана, а з іншого – акцентував увагу на його вадах, наприклад на пияцтві [29, 89–91].

Діаспорний дослідник Ф. Сисин звернув увагу на те, що оцінка діяльності українського гетьмана Л. Кубалю була дуже схожою на ту, якої дотримувалися представники державницької школи в українській історіографії перед початком Першої світової війни. Тобто він бачив Б. Хмельницького представником домінуючої сили у Східній Європі, як, скажімо, О. Кромвеля – у Західній. Згідно з ним, здатність гетьмана контролювати ситуацію, майстерність налагодження ним міжнародних відносин, його харизматична персона поставили Польщу на коліна і залякували її навіть з могили ще довго після його смерті [31, 537–539].

На відміну від вищезгаданих досліджень, які розглядали це питання у контексті більш широких проблем, розвідка херсонської дослідниці А. Ткачук була присвячена винятково аналізу постаті Б. Хмельницького у творчості польського історика [5]. Важливо, що у цьому дослідженні помітні перші спроби зафіксувати різницю між зображенням постаті Б. Хмельницького на ранньому етапі досліджень та у пізніших працях історика. А. Ткачук звернула увагу на те, що у перших нарисах історик не був прихильником Б. Хмельницького, а вже пізніше намагався представити цю постать більш об'єктивно. На думку авторки, через відсутність критичного підходу до джерел, а також слабкість історіографічної традиції у тогочасній польській історичній науці Л. Кубалю мав схильність дещо демонізувати постать гетьмана [5, 139–140]. Проте загалом це питання в сучасній українській дослідниці не знайшло більш широкого висвітлення.

Мета статті – продемонструвати формування та зміну образу Б. Хмельницького в науковому доробку польського історика Л. Кубалі, а також охарактеризувати основні риси, притаманні йому, та встановити причину появи тих чи тих його характерних елементів.

Виклад основного матеріалу. Умовно творчість Л. Кубалі можна розділити на два періоди. Перший – з початку 1880-х рр. до 1910 р., коли було опубліковано перші два томи «Історичних нарисів» та монографія «Єжи Оссолінський», та другий (1910 – 1923), коли вийшло друком продовження «Історичних нарисів». Відповідно можна розділити на два етапи і процес формування образу Б. Хмельницького у дослідженнях історика.

Слід зазначити, що перші два томи «Історичних нарисів» – це не цілісне дослідження, а насамперед збірка описів найбільш яскравих подій перших років правління Яна Казимира (1648 – 1653), тобто найбільш активної фази козацько-польського протистояння. Враховуючи те, про які саме події писав історик, особа Б. Хмельницького зустрічається в переважній більшості нарисів і їй присвячено чимало його уваги.

Цікаво, що спочатку історик переважно називав Б. Хмельницького «бунтівником» та «неприятелем». Так, у нарисі «Облога Збаража та мир під Зборовом» Л. Кубалі наголосив, що невідомо «з яких причин – (...) – 1648 р. Запорізькі козаки, підбурені одним бунтівником, (...) піднесли рокош проти Речі Посполитої» [21, 103]. Також історик вбачав у гетьмані головну причину неможливості залагодження конфлікту: «Людина, через яку мільйон людей потрапило до неволі, яка своєю особою становила, можна сказати, єднання Запоріжжя з ордою, повинна бути обезвладнена раз і назавжди. Допоки він щось значив, мир не був можливий; доки він гетьманував, не можна було робити поступок для козаків» [17, 251].

У першому та другому томах «Історичних нарисів» Л. Кубалі спеціально не торкався питання про причини повстання. Проте він досить часто вказував, на те, що Б. Хмельницьким переважно керувало бажання помсти за особисті кривди з боку Д. Чаплинського [21, 152]. Більше уваги на цей сюжет історик звернув у монографії «Єжи Оссолінський». Зокрема, він зазначив, що після невдалих спроб знайти справедливість у Варшаві, окрім здобуття співчуття короля Владислава IV та однієї його поради («Чаплинський має зброю, і ти маєш зброю, так обороняйся»), Б. Хмельницький підняв повстання через власну мету, скориставшись несприятливими для польської влади умовами в українських воєводствах [17].

Особливо яскраво образ Б. Хмельницького розкривається Л. Кубалею у нарисах, присвячених битвам та військовим кампаніям. Такими у перших двох томах стали «Облога Збаража і мир під Зборовом» [21], «Битва під Берестечком» [14], «Криваві сватання» [19] та «Жванецька виправа» [26]. Л. Кубалі неодноразово отримував схвальні відгуки за свої особливо барвисті та детальні описи військових кампаній. Проте історики військової справи, досліджуючи творчість Л. Кубалі, вказували на певні недоліки у цих нарисах. Особливо це стосується випадків, коли в польського історика йшлося про кількість військ супротивника. Так, для Л. Кубалі було характерним перебільшення кількості військ супротивника і натомість зменшення чисельності польського війська [10, 33]. Також недоліки в працях польського історика помітні в описах тактики чи перебігу бойових дій [27, 110–111]. Можна припустити, що для історика не була важлива точна кількість військ, а його метою радше було вразити читача масштабністю події, подати яскраву картину перебігу переможних для польського війська битв.

Окрім того, нариси, присвячені битвам та облогам, у Л. Кубалі мають суб'єктивний характер, адже історик виразно брав сторону польського війська, називаючи його представниками «нашими» [21, 103, 105; 14]. Власне, протиставляючи «своїх» та «чужих», Л. Кубалі у нарисах сформував образ героя та антигероя. Таким героєм став для нього Ярема Вишневецький: «князь цей, улюбленець цілого народу (...) Військо, прославляючи героя, скількома битвами та перемогами уславленого, не хотіло мати іншого лідера» [21, 107]. Відповідно антигероєм та неприятелем був гетьман Б. Хмельницький. Саме цим можна пояснити приписування Л. Кубалею суто негативних якостей гетьману в цих нарисах. Зокрема, однією з таких характеристик є підкреслене пияцтво Б. Хмельницького: «усі військові дії залежали від того, чи був гетьман п'яний, чи тверезий. Від того також залежала карність і порядок в таборі. Коли він пив, піло ціле військо...» [14, 261].

У нарисі «Битва під Берестечком» Л. Кубалю зобразив гетьмана з досить демонічними рисами: *«Коли, оточений владиками, хрестами, світлом, серед співів, дзвонів, кадил і цілої пишноти костельної, в червоному одязі, в князівській шапці на голові вийшов з намету і понурим оком провів доокола, відразу порядок і дисципліна поверталися до табору. Тремтіло все, коли на чолі полковників проходив шеренги, коли злився, ричав як буря, кляв на всі сторони світу і пекла і страшив людей своїм жахливим голосом, червоним обличчям, кривавими очима і спіненими устами»* [14, 247]. Саме на образ такого українського гетьмана звернув увагу польський письменник Г. Сенкевич, підкресливши, що в цьому описі міститься *«цілий образ того страшного чоловіка, який, окрім всього, будить у нас подив і зацікавлення. То постать покрита до цього часу якоюсь таємницею»* [28, 693].

Взагалі Л. Кубалю показав Богдана Хмельницького як досить суворого командувача, який піде на будь-які жертви, щоб досягти поставленої мети: *«Хмельницький бачучи, що штурм не вдався, крові козацької не жаліючи, вирішив розпочати облогу (...) виставив усі сили і не щадив крові і людей, аби закінчити зі Збаражком»* [21, 126].

Для досліджень Л. Кубалі характерна також авторська емпатія, тобто спроба проникнути у внутрішній світ героя [7]. Зокрема, описуючи попередні домовленості польського короля з Б. Хмельницьким під Зборовом, історик намагався увійти у становище гетьмана: *«Тяжча була справа з Хмельницьким (...) Усі його приготування, надії зазнали невдач. Що для нього було 40 000 козаків, коли він мав в рази більше; що для нього гетьманство, коли він хотів і мав удільну владу? Його обіцянки і погрози пішли в ніщо, хлопська чернь мусила повернутись у підданство, орда з королівського дозволу могла брати в ясир людей, яким він свободу обіцяв»* [21, 151]. Майже так само було й у таборі під Берестечком: *«Гетьман козацький ходив як неприкаяний по наметах, часами ніби прокидався від страшного сну, розкидав накази, грозив цілому світу, кляв і знову впадав в апатію і – тив цілими днями. (...) Що творилося в душі того чоловіка, який на все знаходив рішення, а тільки для себе спокою знайти не міг, того ніхто точно не знав... »* [14, 261].

Слід підкреслити, що перші два томи нарисів історик побудував переважно на польських хроніках та щоденниках. Зокрема найбільш часто він посилався на «Літописець, або Хронічку різних справ і подій...» Й. Єрлича, «Аннали Польщі від смерті Владислава IV» В. Коховського та «Щоденник» С. Освенціма. Природно, що автори цих джерел мали пропольську позицію. Так, для В. Коховського Б. Хмельницький уособлював головну причину нещастя Речі Посполитої. Хроніст, а услід за ним і Л. Кубалю, хоч і визнавав полководницький та дипломатичний хист козацького гетьмана, дуже часто приписував йому слова або дії, які були вигадками автора. Наприклад, один із перших успіхів козаків під Зборовом Л. Кубалю, посилаючись на В. Коховського, пояснив так: *«На дорозі від Збаража до Зборова (...) ріс великий дуб. Там, як оповідають, заховався Хмельницький (...) ціле військо польське перерахував і оглянув поле битви»* [21, 139].

Третій том «Історичних нарисів» з'явився друком у 1910 р. Слід зазначити, що з часом у Л. Кубалі дещо змінився підхід до написання власних праць: якщо перші два томи – це збірка окремих яскравих сюжетів з історії українсько-польського протистояння, то наступні дослідження, які хоч і були так само презентовані у формі шкідців, мали значно більш цілісну структуру і були присвячені, як зазначив сам автор, історії «північної семилітньої війни» [24, I].

Незважаючи на те, що нариси хронологічно стосувалися подій після 1654 р., дослідник звернув окрему увагу на діяльність Б. Хмельницького перед Переяславською радою. Висвітлення політики гетьмана до Переяслава мало у дослідника дві мети. По-перше, між першими двома томами і третім томом «Історичних нарисів» була тридцятирічна перерва, тому нарис «Богдан Хмельницький і його діяльність до 1654 р.», який розпочинає третю серію нарисів, став своєрідною актуалізацією подій для читача. По-друге, Л. Кубалю вважав, що однією з причин «північної семилітньої війни», яка точилася протягом 1654 – 1660 рр., стала політика Б. Хмельницького: *«Хмельницький піддався в 1654 р. Москві і накликав війну, яку описати прагну»* [15, 6–7].

Історик, як і більшість інших дослідників, які писали про події повстання і зверталися до постагі гетьмана, порушив питання щодо його походження. Л. Кубалю дотримувався думки про його нешляхетське походження: *«народився в Черкасах, ймовірно в 1596 році, був сином заможного козацького сотника і підстарости чигиринського»*. Дослідник припустив, що, можливо,

майбутній гетьман мав військове шляхетство, але підкреслив, що воно жодним чином не підтверджене [15, 19–20].

Для тодішніх дослідників історії Хмельниччини походження гетьмана відіграло істотну роль у відображенні причин і перебігу повстання, адже одна справа, коли повстає шляхтич, а інша – коли на виступ наслідуються звичайний козак. Ця проблема піднімалася ще в джерелах часів повстання, які зазвичай характеризували походження Б. Хмельницького як низьке або «плебейське». Прикладом може бути праця польського хроніста В. Коховського. Наголошення на низькому соціальному статусі мало занизити значення постаті Б. Хмельницького в очах читача. Наприклад, це можна помітити і в дослідженнях львівського історика-аматора Ф. Равіти-Гавронського, який популяризував версію про єврейське походження Б. Хмельницького [13, 170–171].

Висвітлюючи це питання, Л. Кубаля спробував показати всю його складність. Історик докладно проаналізував цю проблему, але зробив це переважно у посиланнях [24, 339]. З цього приводу слід наголосити, що сучасна польська дослідниця В. Юлковська, припустила, що для того, аби не руйнувати художньої нарації, історик усі суперечливі питання, пов'язані з тою чи тою проблемою, висвітлював у посиланнях [11, 172].

Діяльність Б. Хмельницького до початку повстання польський історик охарактеризував як гідну довіри і корисну для підтримання політичної стабільності Речі Посполитої. Більше того, як таку, що взагалі не вказувала на підготовку до бунту: «...ніколи не бував в жодних повстаннях чи свавільних козацьких бунтах, завжди був вірний війську Речі Посполитої» [15, 20–22].

Якщо у попередніх дослідженнях Л. Кубаля більше характеризував Б. Хмельницького як бунтівника та неприємця, то у пізніших нарисах гетьман набрав рис державного діяча і постав творцем козацької держави, ідея якої, на думку історика, прийшла йому після перших несподіваних перемог над коронним військом. Л. Кубаля підкреслив: «виникла в його голові ідея козацької держави, кордони якої хотів поширити на територію цілої польської Русі, тобто на київську митрополію» [15, 9]. І саме з позиції державного діяча Л. Кубаля порівняв українського гетьмана з О. Кромвелем.

Тяжкість умов, в яких перебував Б. Хмельницький, на відміну від О. Кромвелля, була пов'язана, на думку Л. Кубалі, з тим, що його влада з усіх боків мала відкриті кордони. Окрім того, «...все треба було створювати: фінанси, господарство, адміністрацію, стосунки з сусідніми державами. Мусив добирати і навчати людей, вдивлятися в найдрібніші деталі. А те, що його військо не помирало з голоду, що воно мало зброю, гарних шпигунів і вигідних агентів, що йому ніколи не бракувало грошей... то його особиста заслуга, якій можна позаздрити і не лише у нас у Польщі» [15, 7–8].

Щодо держави Б. Хмельницького, історик спробував проаналізувати чинники, які допомагали її будувати. Зокрема він уважав, що непересічне значення у цьому питанні мала козацька старшина, яка оточувала Б. Хмельницького та переважно належала до числа його родичів. Саме вона відіграла визначну роль у придушенні бунтів, які часто виникали серед козаків, особливо після поразок козацького війська [15, 12].

Л. Кубаля позитивно відгукувався також про генеральну військову канцелярію часів Б. Хмельницького, яку очолював Іван Виговський. Історик підкреслював надзвичайну ретельність, з якою у ній велася кореспонденція, особливо міжнародна: «Гетьман мав власних секретарів і пильнував, аби листи до султана, цисаря, хана, шведського короля, лорда протектора, до Ракочі і обох господарів, і до всіх чиновників, і впливових осіб у Москві, в Туреччині, в Криму і в Польщі були правильні в титулах, формі і навіть написані відповідним стилем. Найбільш важливі, здається, редагував сам» [15, 12].

Хоч пізнішим нарисам притаманний менший ступінь белетризації в описах, у них також не обійшлося без романтичних нот в образі гетьмана. Так само як і в нарисі «Облога Збаража і битва під Зборовом», тут можна зустріти неодноразові згадки про пияцтво Б. Хмельницького. Але, на відміну від попередніх текстів, тут його пристрасть до алкоголю виглядає виправданою: «А пив до смерті, коли мусив робити, те, чого не хотів» [15, 18]. Також, на відміну від ранніх нарисів, тут пияцтво не впливало на політику гетьмана: «Але пияцтво і зрушення, яким так легко піддавався,

не мали впливу на перебіг публічних справ. Був подібний до бездонної холодної глибини, яка залишається непорушною, хоч на її поверхні величезні бурі бушують» [15, 18–19].

Проте слід зазначити, що, незважаючи на такі досить позитивні характеристики, для Л. Кубалі Б. Хмельницький залишався все ж зрадником та бунтівником: якщо Олівер Кромвель, на його думку, «підносив свою батьківщину, то другий [Б. Хмельницький – О. П.] – її нищив і зраджував» [15, 8–9].

Примітною відмінністю нарисів, опублікованих після 1910 р., стало помітне розширення джерельної бази дослідження за рахунок джерел суто козацького походження – літописів та матеріалів «АЮЗР», праць таких українських істориків, як Дмитро Бантиш-Каменський, Микола Маркович та Ізмаїл Срезневський. Можна припустити, що знайомство з цими джерелами та літературою сприяло виваженості образу Б. Хмельницького, тобто Л. Кубалі всіяко намагався показати постать гетьмана та його значення як для польської, так і для української сторони. Зокрема більш детально почав вимальовуватись образ Б. Хмельницького-оборонця православної віри, особливо у нарисі, який стосувався Переяславської ради (1654). Саме православ'я, відповідно до логіки Л. Кубалі, стало основою вибору Московського царства як нового союзника для гетьмана Б. Хмельницького. І саме таку аргументацію подав історик у промові гетьмана у Переяславі: «(...) прагну народ руський з неволі визволити, за віру православну воювати...» [22, 50].

Також історик наголошував на порівнянні Б. Хмельницького з Мойсеєм: до Києва гетьман «в їжджав 24 грудня, в неділю ввечері, серед пострілів гармат і дзвонів. Весь люд вибіг і вітав його, як Мойсея, рятівника, визволителя» [15, 25]. Таке порівняння може бути свідченням того, що історик намагався показати значенням гетьмана для усього руського населення та козаків.

Власне намагання Л. Кубалі продемонструвати значення постаті гетьмана для обох конфліктних сторін добре простежується в описі смерті та поховання Б. Хмельницького. Демонструючи польську точку зору, історик тут цитував В. Коховського: «помер (...) підлий трунар спокою, що Крим, Москву, Дакію, Семиграддя і оттоманську державу на нас кинув – тягар для Польщі, кара Божя для Русі» [25, 214]. Козацька сторона істориком представлена досить промовистою непрямою цитатою з «Истории Малороссии» М. Маркевича: «Сироти ми нещасні – батьку, куди ж ти подівся? Хто про нас буде думати? Хто захистить від ворогів? Хто нас рятувати буде? Зайшло наше сонце, а ми на загибель лишилися!» [25, 215]. У самій праці цього історика першої половини ХІХ ст. цей опис виглядає так: «Кто теперь поженет врагов наших и защитит нас от них? Померкло солнце наше! мы остались врагам на расхищение» [3]. Як бачимо, польський історик додав два вирази до слів з роботи М. Маркевича, але саме вони презентують Б. Хмельницького не лише як гетьмана, яких до нього було багато, а й як «батька руського народу». Окрім цього, Л. Кубалі констатував, що гетьман, до того ж, став творцем козацької держави: «Тут у Суботіві (...) знаходиться гроб Хмельницького, а з ним похована і козацька держава» [25, 216].

Висновки. Постать Б. Хмельницького у дослідженнях Л. Кубалі загалом посідала вагоме місце. Більшість дослідників, які звертали увагу на образ козацького гетьмана у творчості польського історика, підкреслювали складність та суперечливість цього персонажу. У проаналізованих вище дослідженнях бачення польським істориком постаті Б. Хмельницького розглядалися переважно суто статично, тобто без еволюції та змін. Більшість істориків торкалися цього питання у контексті більш конкретних проблем та у рамках синтетичних оглядів історії подій та регіону, про які писав Л. Кубалі. Цікаву спробу проаналізувати загальний образ Б. Хмельницького у творчому доробку польського історика чи не вперше зробила А. Ткачук. Вона зауважила різницю у зображенні Б. Хмельницького у перших двох томах «Історичних нарисів» та пізніших дослідженнях, але більш детального висвітлення ця проблема у дослідженнях авторки не отримала.

Творчість Л. Кубалі, а відповідно і формування образу Б. Хмельницького у його дослідженнях, можна розділити на два етапи. Основу джерельної бази для перших за часом появи тематичних досліджень історика склали польські джерела, переважно хроніки Я. Рудавського, В. Коховського, Й. Єрлича, які не відрізнялися позитивним трактуванням постаті та діяльності козацького гетьмана. Тому часто Л. Кубалі, дотримуючись джерела, зображав Б. Хмельницького як неприємеля та ворога. Окрім того, не можна залишити поза увагою вплив на його наукову діяльність з боку драматургічного доробку Л. Кубалі. З високим ступнем ймовірності можна припустити, що саме

драматичність такого персонажу як Б. Хмельницький була перенесена до нарисів з неопублікованої дотепер драми «Русь» («Богдан Хмельницький»). Про вплив письменницької діяльності на наукові праці автора свідчить також присутність у них авторської емпатії та формування чіткої структури «герой – антигерой» в «Історичних нарисах».

Другий етап досліджень історика відзначився зміною підходу до написання нарисів та розширенням джерельної бази за рахунок охоплення джерел козацького походження. Зокрема, помітно збільшилась у його дослідженнях кількість використаних матеріалів «АЮЗР». Знайомство з цими дослідженнями посприяло виваженості суджень історика щодо постаті гетьмана та його діяльності. Свідченням цього може бути зміщення акценту з образу бунтівника на образ державного діяча та намагання автора подати у власних творах порівняти погляди на діяльність Б. Хмельницького, характерні для представників обох протиборчих сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський / ред.: П. Сохань та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. 9. – Кн. 2. – 776 с.
2. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Д. Дорошенко / упорядн.: Ю. Пінчук, Л. Гриневич. – К., 1996. – 188 с.
3. Маркевич М. История Малороссии / М. Маркевич. – М., 1842. – Т. 1. – 386 с.
4. Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського / С. Плохій. – К.: Критика, 2011. – 598 с.
5. Ткачук А. Постать Богдана Хмельницького в творчому доробку Людвіга Кубалі / А. Ткачук // Чорноморський вісник. – 2014. – №10. – С. 137–141.
6. Ярмошик І. Берестецька битва 1651 р. в наукових дослідженнях польських авторів / І. Ярмошик // Грані. – 2012. – № 3. – С. 3–6.
7. Ясь О. В. Історія як сюжет. Представлення образу Б. Хмельницького в однойменній монографії М. І. Костомарова / О. В. Ясь // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 89–106.
8. Barycz H. Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich: studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w. / H. Barycz. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1963. – Т. 1. – 426 с.
9. Basarab J. Pereiaslav 1654: A Historiographical study / John Basarab. – Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies. The University of Alberta, 1982.
10. Franz M. Ludwik Kubala jako historyk dziejów wojskowości kozaczyzny zaporoskiej / M. Franz // Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej. – Poznań. – Т. III. – С. 31–48.
11. Julkowska V. Historia opowiadająca Karola Szajnochy i Ludwika Kubali / V. Julkowska // Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях. – Львів-Жешув, 2006. – Т. 4. – С. 154–177.
12. Julkowska V. Polski esej historyczny w XIX i XX wieku. Część I. Szkice historyczne Szajnochy i Kubali – narodziny polskiego eseju historycznego / V. Julkowska // Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej XIX – XX wieku. – Warszawa, 2011. – Т. 5. – С. 63–94.
13. Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński (1846 – 1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości / E. Koko. – Gdańsk, 2006. – 274 s.
14. Kubala L. Bitwa pod Beresteczkiem / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya pierwsza. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – S. 234–303.
15. Kubala L. Bogdan Chmielnicki i jego działalność do r. 1654 / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolfa, 1910. – S. 1–46.
16. Kubala L. Gliński / L. Kubala // Dziennik Literacki. – 1866. – R. 15. – № 43. – S. 676–678.
17. Kubala L. Jerzy Ossoliński / L. Kubala. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1883. – Т. 2. – 386 s.
18. Kubala L. Jerzy Ossoliński / L. Kubala. – Т. 1. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1883. – 366 s.
19. Kubala L. Krwawe Swaty / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya druga. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1880. – S. 133–154.
20. Kubala L. Oblężenie Lwowa w roku 1648 / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya pierwsza. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – S. 75–102.
21. Kubala L. Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya pierwsza. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – S. 103–183.
22. Kubala L. Przysięga w Pereasławiu. Zajęcie Kijowa przez Moskwę i zatarg prawosławnej ruskiej cerkwi z patriarchatem moskiewskim. – «Stati» Bohdana Chmielnickiego / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolfa, 1910. – S. 47–90.

23. Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na Rzeczpospolitą wobec Reformacji XVI wieku. *Rzecz historyczna* / L. Kubala. – Lwów: Wild, 1870. – 120 s.
24. Kubala L. Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655 / L. Kubala. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolfa, 1910. – 443 s.
25. Kubala L. Śmierć Chmielnickiego / L. Kubala // *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*. – Lwów: Z drukarni przy Zakładzie Narodowym imienia Ossolińskich. – S. 185–216.
26. Kubala L. Wyprawa Żwaniecka / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya druga*. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1880. – S. 173–289.
27. Kubiak A. Badania nad dziejami wojskowości w twórczości Ludwika Kubali / A. Kubiak // *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*. – Poznań, 1975. – T. 1. – S. 101–115.
28. Litwos [H. Sienkiewicz]. Mięszaniny literacko-artystyczne XI. Szkice L. Kubali // *Niwa*. – 1880. – S. 607–618.
29. Romek Z. Ludwik Kubala (1838 – 1918) / Z. Romek // *Złota Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* / red. J. Maternicki, L. Zaskilniak. – Lwów: Wyd-wo Un-tu Rzeszowskiego, 2007. – S. 181–200.
30. Srogosz T. Postacie Kozaków w historiografii Ludwika Kubali / T. Srogosz // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. – К., 2012. – Вип. 21. – Ч. II. – С. 88–91.
31. Sysyn F. The Changing Image of the Hetman: On the 350th Anniversary of the Khmel'nyts'kyi Uprising / F. Sysyn // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge* – 1998. – Bd. 46. – H. 4. – P. 531–545.
32. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rkps. 12918 «Dramat Ruś». – S. 1–148.
33. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rkps. 12919/I «Dramaty Ludwika Kubali». – S. 1–46.

REFERENCES

1. Hrushevskiy M. Istoriiia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn. / M. Hrushevskiy / red.: P. Sokhan ta in. – K.: Naukova dumka, 1997. – T. 9. – Kn. 2. – 776 s.
2. Doroshenko D. Ohliad ukrainskoi istoriohrafii / D. Doroshenko / uporiadn.: Yu. Pinchuk, L. Hrynevych. – K., 1996. – 188 s.
3. Markevych M. Ystoryia Malorossyy / M. Markevych. – M., 1842. – T. 1. – 386 s.
4. Plokhii S. Velykyi peredil. Nezvychaina istoriia Mykhaila Hrushevskoho / S. Plokhii. – K.: Krytyka, 2011. – 598 s.
5. Tkachuk A. Postat Bohdana Khmelnytskoho v tvorchoomu dorobku Liudviha Kubali / A. Tkachuk // *Chornomorskyi visnyk*. – 2014. – №10. – S. 137–141.
6. Iarmoshyk I. Berestetska bitva 1651 r. v naukovykh doslidzhenniakh polskykh avtoriv / I. Yarmoshyk // *Hrani*. – 2012. – № 3. – S. 3–6.
7. Ias O. V. Istoriiia yak siuzhet. Predstavleniia obrazu B. Khmelnytskoho v odnoimennii monohrafii M. I. Kostomarova / O. V. Yas // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. – 2007. – № 2. – S. 89–106.
8. Barycz H. Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich: studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w. / H. Barycz. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1963. – T. 1. – 426 s.
9. Basarab J. Pereiaslav 1654: A Historiographical study / John Basarb. – Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies. The University of Alberta, 1982.
10. Franz M. Ludwik Kubala jako historyk dziejów wojskowości kozaczyzny zaporoskiej / M. Franz // *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*. – Poznań. – T. III. – S. 31–48.
11. Julkowska V. Historia opowiadająca Karola Szajnochy i Ludwika Kubali / V. Julkowska // *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях*. – Львів-Жешув, 2006. – T. 4. – S. 154–177.
12. Julkowska V. Polski esej historyczny w XIX i XX wieku. Część I. Szkice historyczne Szajnochy i Kubali – narodziny polskiego eseju historycznego / V. Julkowska // *Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej XIX – XX wieku*. – Warszawa, 2011. – T. 5. – S. 63–94.
13. Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński (1846 – 1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości / E. Koko. – Gdańsk, 2006. – 274 s.
14. Kubala L. Bitwa pod Beresteczkiem / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – S. 234–303.
15. Kubala L. Bogdan Chmielnicki i jego działalność do r. 1654 / L. Kubala // *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655*. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolfa, 1910. – S. 1–46.
16. Kubala L. Gliński / L. Kubala // *Dziennik Literacki*. – 1866. – R. 15. – № 43. – S. 676–678.
17. Kubala L. Jerzy Ossoliński / L. Kubala. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1883. – T. 2. – 386 s.
18. Kubala L. Jerzy Ossoliński / L. Kubala. – T. 1. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1883. – 366 s.

19. Kubala L. Krwawe Swaty / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya druga. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1880. – S. 133–154.
20. Kubala L. Oblężenie Lwowa w roku 1648 / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya pierwsza. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – S. 75–102.
21. Kubala L. Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya pierwsza. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – S. 103–183.
22. Kubala L. Przysięga w Pereasławiu. Zajęcie Kijowa przez Moskwę i zatarg prawosławnej ruskiej cerkwi z patriarchatem moskiewskim. – «Stati» Bohdana Chmielnickiego / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolfa, 1910. – S. 47–90.
23. Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na Rzeczpospolitą wobec Reformacji XVI wieku. Rzecz historyczna / L. Kubala. – Lwów: Wild, 1870. – 120 s.
24. Kubala L. Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655 / L. Kubala. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolfa, 1910. – 443 s.
25. Kubala L. Śmierć Chmielnickiego / L. Kubala // Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V). – Lwów: Z drukarni przy Zakładzie Narodowym imienia Ossolińskich. – S. 185–216.
26. Kubala L. Wyprawa Żwaniecka / L. Kubala // Szkice historyczne. Serya druga. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1880. – S. 173–289.
27. Kubiak A. Badania nad dziejami wojskowości w twórczości Ludwika Kubali / A. Kubiak // Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej. – Poznań, 1975. – T. 1. – S. 101–115.
28. Litwos [H. Sienkiewicz]. Mięszaniny literacko-artystyczne XI. Szkice L. Kubali // Niwa. – 1880. – S. 607–618.
29. Romek Z. Ludwik Kubala (1838 – 1918) / Z. Romek // Złota Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / red. J. Maternicki, L. Zaszkilniak. – Lwów: Wyd-wo Un-tu Rzeszowskiego, 2007. – S. 181–200.
30. Srogosz T. Postacie Kozaków w historiografii Ludwika Kubali / T. Srogosz // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2012. – Вип. 21. – Ч. II. – С. 88–91.
31. Sysyn F. The Changing Image of the Hetman: On the 350th Anniversary of the Khmel'nyts'kyi Uprising / F. Sysyn // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge – 1998. – Bd. 46. – H. 4. – P. 531–545.
32. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rkps. 12918 «Dramat Ruś». – S. 1–148.
33. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Rkps. 12919/I «Dramaty Ludwika Kubali». – S. 1–46.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017 р.

Зінаїда СВЯЩЕНКО,

orcid.org/0000-0001-5845-3115

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Україна, Умань) szv09@meta.ua

ПОЧАТОК БОРОТЬБИ ЗА НАФТУ В РАЙОНІ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ

У статті проаналізовані політичні та економічні процеси, пов'язані з початком боротьби за нафту, що відбувалися в монархіях Перської затоки. Досліджено початок експлуатації нафтових родовищ у районі Перської затоки та конфлікти між державами, пов'язані з початком боротьби за нафту. Констатується, що, користуючись слабкістю і деградацією місцевої влади, великі західні концесіонери без зусиль домагалися надання їм безпрецедентних прав на розробку, видобуток і експлуатацію енергетичних запасів регіону Перської затоки. Зроблено висновок, що до початку Першої світової війни, регіон став ареною жорсткого протистояння між англійцями, американцями і росіянами. Перша світова війна внесла нові корективи в розстановку сил. Спостерігається проникнення американських нафтових компаній в зону чисто британського впливу.

Ключові слова: Перська затока, нафта, нафтові родовища, концесії, сфери впливу, араби.

Літ. 16.

Zinaida SVIASHCHENKO,

Ph D hab. (History), Associate Professor of World History and Teaching Methods Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman)szv09@meta.ua

THE BEGINNING OF THE STRUGGLE FOR OIL IN THE PERSIAN GULF REGION

In the article the political and economic processes connected with the beginning of the struggle for oil that took place in the monarchies of the Persian Gulf are analyzed. The initial phase of oil fields exploration in the Persian Gulf region and the conflicts among the states caused by the beginning of the struggle for oil are studied

As is underlined in the article, big western concessionaires, taking advantage of the weakness and degradation of local authorities, effortlessly sought to grant themselves unprecedented rights to develop, extract and exploit the energy reserves of the Persian Gulf region. It were foreign concessions that became an important factor to play in enslavement of the countries that owned vast energy resources and their transformation into semi-colonies.

Activities of such oil companies as English-Persian, Standard Oil of New Jersey and Near East Development Corporation are described.

It is noteworthy, that the First World War introduced new adjustments in the alignment of forces in the region. The logic of the post-war territorial division was largely due to oil issues. A detailed characterization of the content and effect of the Red Line Agreement (1928), which included the whole Arabian Peninsula (with an exception of the British protectorate of Kuwait) and entire Middle East, and the contradictions that arose between the countries at the time of this agreement is accomplished.

A conclusion is made that in the early twentieth century the Persian Gulf countries fell under the control of Great Britain. With the beginning of industrial oil production in Iran (1908) and before the start of the First World War, the region became the arena of rigid confrontation between the British, the Americans and the Russians.

The Iranian Majlis consistently transmitted, and then annulled, the concession rights for the development of the northern oil fields of each of the parties. The First World War introduced new adjustments in the alignment of forces. Penetrations into the zone of purely British influence of American oil companies take place.

Key words: Persian Gulf, oil, oil fields, concessions, spheres of influence, Arabs.

Ref. 16

НАЧАЛО БОРЬБЫ ЗА НЕФТЬ В РАЙОНЕ ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА

В статье проанализированы политические и экономические процессы, связанные с началом борьбы за нефть, происходивших в монархиях Персидского залива. Исследовано начало эксплуатации нефтяных месторождений в районе Персидского залива и конфликты между государствами, связанные с началом борьбы за нефть. Констатируется, что пользуясь слабостью и деградацией местной власти, крупные западные концессионеры без труда добивались предоставления им беспрецедентных прав на разработку, добычу и эксплуатацию энергетических запасов региона Персидского залива. Сделан вывод, что к началу Первой мировой войны, регион стал ареной жесткого противостояния между англичанами, американцами и русскими. Первая мировая война внесла новые коррективы в расстановку сил. Наблюдается проникновение американских нефтяных компаний в зону чисто британского влияния.

Ключевые слова: Персидский залив, нефть, нефтяные месторождения, концессии, сферы влияния, арабы.

Лит. 16.

Постановка проблеми. Революція щодо цін на нафту у ХХ ст. кардинально змінила людську цивілізацію. Благополуччя світової економіки почало багато в чому прямо чи опосередковано залежить від стабільності найбільших експортерів «чорного золота», особливо країн Арабського Сходу. Нафтодолари дали змогу політичним елітам держав Перської затоки лише за якихось 20 років по-справжньому модернізувати примітивну кочову економіку, довести її до високоорганізованого рівня провідних країн Західної Європи, здійснити швидкий перехід від мандрівного життя в пустелі до світу новітніх технологій та економічного процвітання. У цьому контексті особливої уваги заслуговує аналіз політичних та економічних процесів, пов'язаних з початком боротьби за нафту, що відбувалися у традиційних монархиях Перської затоки, які є важливими постачальниками енергоносіїв.

Аналіз досліджень. У зв'язку з важливістю нафтового ресурсу у міжнародній політиці ХХ ст., цій проблемі присвячено значну кількість робіт. Серед вітчизняних авторів, що займаються нафтогазовими міжнародними відносинами, треба відзначити О. Волович [14; 15], М. Закарія та А. Яковлева [28], О. Коппель [40; 41], В. Шведа [83]. З наукових праць загального плану варто назвати монографії І. Александрова «Монархії Перської затоки: етап модернізації» [1] та С. Ібрагімова «Іслам і зовнішня політика арабських монархій Перської затоки в 80-і рр.» [32], «Ближній Восток: війна и политика = Middle East: War and Politics» [8]. Ці праці розкривають загальні проблеми та нові тенденції у взаєминах між державами регіону, а також історичні передумови конфліктів на сучасному етапі.

Мета статті – дослідити початок експлуатації нафтових родовищ в районі Перської затоки та конфлікти між державами, пов'язані з початком боротьби за нафту.

Виклад основного матеріалу. Промислова революція в Європі у ХІХ ст. визначила хід розвитку історії людства; володіння енергоресурсами почало розглядатися у цьому контексті як стратегічно значуще. Тим часом зростання промислового виробництва, вдосконалення технологій уможливили багатократно збільшити ефективність праці і викликали накопичений надлишок продукції. Природно, що такий стан справ змушував світові європейські держави, і особливо Англію, проводити активну політику економічної експансії і політичного домінування, основними цілями якого був пошук джерел сировини і захоплення ринків збуту. Країни Північної Африки і Близького Сходу виявилися власниками величезних запасів нафти і газу, що і визначило їхню подальшу долю.

Перська затока у цьому плані мала велике геополітичне значення, перебуваючи на перехресті торгових шляхів між Європою і Азією і будучи природним близькосхідним плацдармом для проникнення у регіон Середнього Сходу та Індії.

Арабське суспільство, що переживало в цей період розклад родоплемінного ладу, не могло адекватно протистояти експансії краще технічно оснащеним західним супердержавам. Унаслідок суворих умов життя, важкопереносимого клімату і бідності регіону світові супердержави не втручалися в його внутрішні справи доти, доки не були розвідані перші нафтові родовища. Тільки тоді багато країн Заходу усвідомили потенційне значення нафти як альтернативного і набагато дешевого, ніж вугілля, енергоресурсу і спрямували свої зусилля на досягнення контролю над її родовищами. Користуючись слабкістю і деградацією місцевої влади, великі західні концесіонери без зусиль домагалися надання їм безпрецедентних прав на розробку, видобуток і експлуатацію енергетичних запасів регіону Перської затоки. Значну роль у закабаленні країн, які володіли значними енергоресурсами і перетворенню їх на напівколонії зіграли іноземні концесії [8, 226].

Як відомо, в Іраку нафта була виявлена ще в 1871 р. Хоча англійський вплив в османській провінції Месопотамія домінував, саме німці першими проявили інтерес до розробки нафтових родовищ у цьому регіоні. У 1904 р. вони отримали концесію на розробку і використання більш 20 км території по обидва боки залізничних колій, проект, який пізніше був реалізований у вигляді стратегічної залізниці Берлін-Багдад.

У результаті було сформовано African and Eastern Concession з базовим капіталом в 80 ТОВ J. 35 % акцій були передані Національному банку Туреччини і по 25 % німецькому Deutsche Bank і королівській голландській компанії Shell. У 1912 р. компанія була перейменована в Турецьку нафтову компанію (Turkish Petroleum Company – TPC) [11, 102].

В Ірані промисловий видобуток нафти почався з весни 1908 р., коли завдяки зусиллям фахівців з Concessions Syndicate Ltd. в районі Месджеде-Солеймані (згодом Майдані-Нафтун) зі свердловини глибиною близько 340 м забив нафтовий фонтан. У Лондоні 14 квітня 1909 р. для експлуатації нафтових родовищ в концесійній зоні була заснована Англо-Перська нафтова компанія (АПНК). Її початковий капітал дорівнював 2 млн J, велика частина якого становила частку Burma Oil Company. АПНК скупила всі акції англійських компаній, що діяли раніше в Ірані і стала єдиним володарем концесійних прав [48, 36].

До початку Першої світової війни регіон став ареною жорстокого протистояння між англійцями, американцями і росіянами. Іранський меджліс послідовно передавав, а потім анулював концесійні права на розробку північних нафтових родовищ кожної зі сторін. Нарешті, в листопаді 1922 р. перський уряд надав американській компанії Standard Oil of New Jersey концесію на розвідку і експлуатацію нафти в п'яти північних провінціях терміном на 50 років. Надання концесії американському концерну пояснювалося передовсім репутацією США як країни, що жорстко критикує колонізаційну політику. Одночасно з перського боку це був крок у бік ослаблення британського домінування. Довга дипломатична боротьба британського уряду, що послідувала за цим, показала, однак, всю нестабільність розстановки економічних і політичних сил у регіоні. Американці витратили понад 30 років на те, щоб нарешті зайняти стійке становище у нафтовій індустрії Персії на початку 1950-х рр. Тим часом, доки велася боротьба між американським і британським урядами, бізнесмени об'єдналися для усунення існуючих розбіжностей [67, 14].

Однак спроби створення спільної англо-американської компанії тричі зазнавали невдачі поки в 1954 р. успіху зрештою було досягнуто. Керівники Standard Oil of New Jersey усвідомили, що нафтова концесія без права транспортування нафти залишається лише формальною угодою. Щоб досягти ринків збуту, нафта північноперських провінцій мала бути спочатку транспортована або далі, на північ, до чорноморських портів по території Радянського Союзу, або на південь, до Перської затоки, через території британського домену. Природно, не було ніякого сенсу в перекачуванні нафти на північ, і, отже, у Standard Oil of New Jersey не було іншого вибору, крім транспортування нафти через території британського протекторату.

Тим часом в Іраку англійці, незадоволені недостатнім для контролю пакетом акцій в Турецькій національній компанії та ігноруванням при обговоренні її політики досвіду Англо-Перської нафтової компанії, ініціювали зустріч між представниками британської і німецької сторін у березні 1914 р. Результатом цієї зустрічі стало підписання Угоди Міністерства закордонних справ (Foreign Office Agreement), за якою Англо-Перська нафтова компанія отримувала 50 % акцій Турецької нафтової компанії. Базовий капітал ТНК підвищився до 160 ТОВ J [80, 87].

Перша світова війна внесла нові корективи в розстановку сил. Як відомо, війна закінчилася перемогою союзників, і на Паризькій мирній конференції Великобританією і Францією було поставлено питання про розподіл арабських територій. Логіка територіального поділу була багато в чому пов'язана з нафтовим питанням, і в ході зустрічі держави-переможниці вступили у тривалі дебати з приводу того, мандат над якою з близькосхідних країн дістанеться кожному з них. Проте Франція і Великобританія нарешті дійшли згоди в квітні 1920 р. в Сан-Ремо. Відповідно до цієї угоди Великобританія отримувала мандат на управління Месопотамією, Палестиною і Трансйорданією. Сирія, включаючи територію сучасного Лівану, ставала підмандатною Франції [38, 101]. Оскільки єдиний шлях транспортування месопотамської нафти в Середземне море пролягав територією Сирії, Франція, відповідно до рішення лорда Керзона, отримувала частину німецьких акцій в Турецькій нафтовій компанії. Великобританії належало 50 % акцій компанії, тоді як частка Королівської Голландської компанії Shell була скорочена до 25 %. Результатом цієї угоди стало негайне повстання арабів, що змусило англійців обіцяти їм незалежність і об'єднання як компенсацію за підтримку союзників. Американці тим часом опротестували угоду, укладену в Сан-Ремо [31, 45]. Їх турбувало зменшення внутрішніх поставок нафти і контроль іноземних нафтових запасів англо-французьким альянсом – як вони вважали, це могло зашкодити американським інтересам.

Претензії американської сторони увінчались успіхом – в 1921 р. представники семи американських нафтових компаній були запрошені на зустріч з секретарем Міністерства комерції Гербертом Гувером для обговорення нафтових перспектив в Месопотамії. Тиск американського Держдепартаменту змусив англійців погодитися на допуск американських компаній до діяльності на території свого домену в Перській затоці, що привело до формування Корпорації розвитку Близького Сходу (Near East Development Corporation), до якої увійшли: Standard Oil Company (New Jersey), 25 %; Standard Oil Company of New York (Socony Vacuum), 25 %; Gulf Oil Corporation of Pennsylvania, 16 – 2/3 %; The Atlantic Refining Company, 16 – 2/3 % і Pan-American Petroleum, 16 – 2/3 % [79, 96].

З п'яти американських компаній, допущених до месопотамських родовищ, три були поглинені двома іншими – Standard Oil Company (New Jersey) і Socony Vacuum Oil Company, Inc. Одночасно з цим The Turkish Petroleum Company (TPC) поміняла свою назву в 1929 р. на Iraq Petroleum Company, Limited (IPC). У результаті в липні 1928 р. було підписано нову угоду, названу пізніше угодою Червоної лінії (Red Line Agreement), що включала до зони своєї дії весь Аравійський півострів (за винятком, як не дивно, британського протекторату Кувейт) і весь Середній Схід. Угода Червоної лінії також запозичила надзвичайно важливий пункт з оригінальної Угоди Міністерства закордонних справ, сенс якої зводився до того, що жодна зі сторін не має права вести операції або користуватися перевагами концесійного договору без участі інших сторін. Картельний тип устрою був остаточно підтверджений юридично закріпленою Держдепартаментом участю американських компаній в цій угоді [67, 63].

У період між 1914 і 1928 рр. географія найбагатших нафтових родовищ була визначена головним чином на території Ірану та Іраку. В кінці 1930-х рр. відбулося відкриття гігантських родовищ у Саудівській Аравії. Але для американських компаній-учасниць угоди Червоної лінії – інвестиції в Саудівську Аравію (вже надала концесію компанії Standard Oil of California, яка в 1936 р. привернула до розробок на правах партнера компанію Техасо) означали б допуск англійців, французів і голландців до участі у винятково американській концесії. У 1940 р. компанія Standard Oil of New Jersey запропонувала своїм партнерам переглянути умови угоди Червоної лінії. Останні пропозицію відхилили, але компанія Standard Oil of New Jersey зайняла непримириму позицію. Вона використовувала справедливий з юридичної точки зору аргумент: оскільки німецькі війська окупували Францію у Другій світовій війні, французька сторона втратила свою легітимність, і тому весь комплекс обмежувальних заходів угоди стає недійсним. Тяганина і пов'язані з нею переговори тривали одночасно з тим, що компанії Standard Oil of New Jersey і Socony, члени угоди Червоної лінії, почали обговорювати питання про можливість їх участі в діяльності компаній Standard Oil of California і Техасо, володарів концесії на розробку родовищ в Саудівській Аравії [12, 84].

У березні 1947 р. компанії Standard Oil of New Jersey і Socony отримали по 30 % і 10 % акцій відповідно Арабо-Американської нафтової компанії (Arabian American Oil Company – Agamco) Саудівської Аравії. Французька сторона пред'явила позов американським компаніям. Однак, перш ніж почався безпосередній процес судочинства, французам було запропоновано забрати більшу, ніж їх власна, частку участі в Iraq Petroleum Company, Limited (IPC) за визнання закінчення дії умов угоди Червоної лінії. Згодом французька сторона прийняла пропозицію, і в 1948 р. Угода Червоної лінії втратила свою силу [8, 229–230].

Проте, перш ніж втратити свою силу, угода Червоної Лінії і особливо нещасливий пункт про спільну участь завдали масу труднощів і викликали серію політичних маневрів з боку англійських компаній у зоні південної частини Перської затоки. Завдяки дії обмежувального пункту англійці втратили ексклюзивне право на розробку нафтових родовищ навіть на території власних доменів – Бахрейну і Кувейту. З іншого боку, відкриття нафти у Бахреїні в 1932 р. і забезпечене Держдепартаментом проникнення американських нафтових компаній до зони чисто британського впливу надали можливість деяким американським компаніям отримати концесію у сусідній Аравії [11, 206].

Невдачі Британського Іноземного Офісу в Бахреїні змусили його проводити стосовно американців у Кувейті значно жорсткішу політику. Американський концерн Gulf Oil Corporation вийшов з угоди Червоної лінії, продавши свої активи Iraq Petroleum Company, одній з американських компаній – члену Near East Development Corporation. Не пов'язаний тепер обмежувальними заходами угоди Червоної лінії концерн Gulf Oil спробував в 1929 р. придбати нафтову концесію в Кувейті. Спроби проникнення концерну Gulf Oil в нафтові розробки на території Кувейту були заблоковані Британським Колоніальним Офісом, який наполягав на дії «національного пункту». Держдепартамент продовжував наполягати на наданні американським компаніям рівних можливостей, проте треба було чотири роки, щоб домогтися згоди англійської сторони на американську участь у розробці нафтових ресурсів Кувейту. Взимку 1933 р. представники обох компаній зустрілись для обговорення виниклих між ними розбіжностей і заснували Kuwait Oil Company Ltd., британський концерн, який 23 грудня 1934 р. отримав концесію на право розробки нафтових родовищ на території континентального Кувейту, островів і в територіальних водах, що належать йому, строком на 75 років. У травні 1938 р. був відкритий найбільший з відомих у світі нафтовий басейн – Бурганське родовище [11, 208].

Саудівська Аравія виявилася серед виділених угодою Червоної лінії країн. Проте король Саудівської Аравії «виявляв гостру неприязнь до англійців» і тому в питанні вибору сторони для надання концесійних прав не виявив інтересу до пропозицій англійських компаній. Новини про відкриття нафтового родовища в Кувейті незабаром пробудили підвищений інтерес на материках. У 1933 р. обидва підприємства – Standard Oil of California (американська компанія) і Iraq Petroleum Company (британський концерн) – почали переговори з владою Саудівської Аравії з надання нафтової концесії. Концесія терміном на 60 років, що надавала ексклюзивні права на розробку нафти в провінції ал-Хаса, площа якої становила 360 000 квадратних миль – одна з найщедріших концесій коли-небудь наданих за всю історію нафтового бізнесу – була надана американській компанії. У 1936 р. нафтове родовище було виявлено в басейні Даммана, розробка якого в комерційних масштабах почалася в 1938 р. [8, 231]. У грудні 1936 р. Texas Oil Company, підбадьорений відкриттям багатющих покладів нафти в Саудівській Аравії, придбала 50 % активів Standard Oil of California, що займалася розробками в Саудівській Аравії. Злиття двох компаній дало змогу новій корпорації, відомій як Saudi Arabian American Oil Company (Aramco), посилити свій контроль над видобутком нафти в королівстві [12, 201].

У 1947 р. Арамко погодилася на приєднання керівників компаній Standard Oil of New Jersey і Socony Vacuum до числа основних власників акцій концерну. Відповідно до цього Standard Oil of New Jersey і Socony Vacuum придбали 30 % і 10 % акцій Арамко відповідно. Таким чином, ці дві американські компанії, що були у свій час в числі членів угоди Червоної лінії, автоматично набували концесійних прав на територію, обведену на карті, що додавалась до Угоди, червоною ручкою [47, 68]. Таке об'єднання дало можливість американцям отримати безпрецедентний контроль над нафтовими багатствами Саудівської Аравії.

Англійці зробили рішучі дії для блокування цього американського тактичного ходу. У 1935 р. Англо-Іранська нафтова компанія (колишня АПНК) домоглася надання їй концесійних прав терміном на 75 років, що діяли на всій території шейхства Катар. За умовами підписаних угод, Катар у цей час перебував під повним британським контролем і також був частиною зони дії угоди Червоної лінії. З цієї причини Англо-Іранська нафтова компанія передала отримані концесійні права концерну Iraq Petroleum, засновнику угоди Червоної лінії, який практично в тому ж обсязі зберіг свої повноваження аж до наших днів [79, 199].

Набагато більш важливим моментом у досягненні рівної участі та однакової залученості всіх світових держав стали дії, здійснені АПНК для придбання концесій практично у всіх країнах, включених до угоди Червоної лінії. У період між 1933 і 1945 рр. Англо-Іранська нафтова компанія домоглася ліцензованих і концесійних прав у Сирії, Лівані, Палестині, Йорданії, Західній Саудівській Аравії, Ємені, Аденському протектораті, Омані і на Узбережжі Перемир'я. Основна їх частина виявилася безперспективною в плані нафтових амбіцій, за винятком Оману і Узбережжя Перемир'я, нафтові ресурси яких були розвідані в кінці 1950-х рр. [8, 232].

Висновки. Отже, на початку ХХ ст. країни Перської затоки потрапили під контроль Великої Британії. З початком промислового видобутку нафти в Ірані (1908) і до початку Першої світової війни, регіон став ареною жорсткого протистояння між англійцями, американцями і росіянами. Іранський меджліс послідовно передавав, а потім анулював концесійні права на розробку північних нафтових родовищ кожної зі сторін. Перша світова війна внесла нові корективи в розстановку сил. Спостерігається проникнення американських нафтових компаній до зони чисто британського впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Александров И. А. Монархии Персидского залива: этап модернизации / И. А. Александров. – М.: Дело и Сервис, 2000. – 544 с.
2. Ближний Восток: война и политика = Middle East: War and Politics / под ред. Г. Г. Исаева и А. А. Сотниченко. – М.: Изд. Дом Марджани, 2010. – 288 с.
3. Бондаревский Г. Л. Английская политика и международные отношения в бассейне Персидского залива (конец XIX – начало XX в.) / Г. Л. Бондаревский. – М.: Наука, 1968. – 542 с.
4. Васильев А.М. История Саудовской Аравии (1745 – конец XX в.). Издание второе, расширенное и дополненное / А. М. Васильев. – М.: «Классика плюс», Книжный дом газеты «Труд», 1999. – 241 с.
5. Волович О. О. Ера нафти добігає кінця [Електронний ресурс] / О. О. Волович. – Режим доступу: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/eranaftidobigaekinaavtorvolovicoleksij>
6. Закарія М.Г. Нафтові монархії Аравії на порозі ХХІ століття / М. Г. Закарія, А. І. Яковлев. – М.: Інститут вивчення Ізраїлю й Близького Сходу, 1998. – 412 с.
7. Звягельская И. Д. «Конфликтная политика» США на Ближнем и Среднем Востоке / И. Д. Звягельская. – М.: Наука, 1990. – 250 с.
8. Ібрагімов С. Д. Іслам і зовнішня політика арабських монархій Перської затоки в 80-і рр. / С. Д. Ібрагімов. – М.: «Наука», 1991. – 389 с.
9. Козицький А. М. Новітня історія Азії та Африки. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / А. М. Козицький – Львів: «Афіша», 2003. – 430 с.
10. Коппель О. А. Перська затока: проблема безпеки в 80–90-ті рр. / О. А. Коппель. – К.: Школяр, 1998. – 199 с.
11. Ласкавий Д. В. Перська затока: «британське озеро» та/або «американське озеро»? / Д. В. Ласкавий // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 6 (241). – Ч. 2. – С. 68–74.
12. Лисичкин С. М. Нефтяная промышленность стран Ближнего, Среднего и Дальнего Востока / С. М. Лисичкин. – М.: Гостоптехиздат, 1962. – 199 с.
13. Примаков А. Е. Персидский залив: Нефть и монополии / Е. М. Примаков. – М.: Мысль, 1983. – 160 с.
14. Туганова О. Э. Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке / О. Э. Туганова. – М.: Международные отношения, 1960. – 252 с.
15. Туманович Н. Н. Европейские державы в Персидском заливе в 16–19 вв. / Н. Н. Туманович. [Текст]: [научное издание]. – М.: Наука, 1982. – 190 с.
16. Швед В. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти: моногр. / В'ячеслав Швед. – К.: НІСД, 2006. – 242 с.

REFERENCES

1. Aleksandrov Y. A. Monarkhyi Persyidskoho zalyyva: etap modernyzatsyy / Y. A. Aleksandrov. – M.: Delo y Servys, 2000. – 544 s.
2. Blyzhnyi Vostok: voina y polytyka = Middle East: War and Politics / pod red. H. H. Ysaeva y A. A. Sotnychenko. – M.: Yzd. Dom Mardzhany, 2010. – 288 s.
3. Bondarevskiy H. L. Anhlyiskaia polytyka y mezhdunarodnye otnosheniya v basseine Persyidskoho zalyyva (konets XIX – nachalo XX v.) / H. L. Bondarevskiy. – M.: Nauka, 1968. – 542 s.
4. Vasylev A.M. Ystoryia Saudovskoi Aravyi (1745 – konets XX v.). Yzdanye vtoree, rasshyrennoe y dopolnennoe / A. M. Vasylev. – M.: «Klassyka plius», Knyzhnyi dom hazety «Trud», 1999. – 241 s.
5. Volovych O. O. Era nafty dobihaie kintsia [Elektronnyi resurs] / O. O. Volovych. – Rezhym dostupu: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/eranaftidobigaekinaavtorvolovicoleksij>
6. Zakariia M.H. Naftovi monarkhii Aravii na porozi XXI stolittia / M. H. Zakariia, A. I. Yakovliev. – M.: Instytut vyvchennia Izrailiu y Blyzkooho Skhodu, 1998. – 412 s.
7. Zviahelskaia Y. D. «Konflyktnaia polytyka» SShA na Blyzhnem y Srednem Vostoke / Y. D. Zviahelskaia. – M.: Nauka, 1990. – 250 s.
8. Ibrahimov S. D. Islam i zovnishnia polityka arabskykh monarkhii Perskoi zatoky v 80-i rr. / S. D. Ibrahimov. – M.: «Nauka», 1991. – 389 s.
9. Kozytskyi A. M. Novitnia istoriia Azii ta Afryky. Posibnyk dlia studentiv istorychnykh i humanitarnykh fakultetiv universytetiv / A. M. Kozytskyi – Lviv: «Afisha», 2003. – 430 s.
10. Koppel O. A. Perska zatoka: problema bezpeky v 80–90-ti rr. / O. A. Koppel. – K.: Shkoliar, 1998. – 199 s.
11. Laskavyy D. V. Perska zatoka: «brytanske ozero» ta/abo «amerykanske ozero»? / D. V. Laskavyy // Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. – 2012. – № 6 (241). – Ch. 2. – S. 68–74.
12. Lysyckyn S. M. Neftianaia promyshlennost stran Blyzhneho, Sredneho y Dalneho Vostoka / S. M. Lysyckyn. – M.: Hostoptekhyzdat, 1962. – 199 s.
13. Prymakov A. E. Persyidskyi zalyyv: Neft y monopoly / E. M. Prymakov. – M.: Mysl, 1983. – 160 s.
14. Tuhanova O. Э. Polytyka SShA y Anhlyi na Blyzhnem y Srednem Vostoke / O. E. Tuhanova. – M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1960. – 252 s.
15. Tumanovych N. N. Evropeiskye derzhavy v Persyidskom zalyyve v 16–19 vv. / N. N. Tumanovych. [Tekst]: [nauchnoe yzdanye]. – M.: Nauka, 1982. – 190 s.
16. Shved V. Blyzskokhidnyi rehion u suchasnykh stratehiakh transatlantychnoi spilnoty: monohr. / Viacheslav Shved. – K.: NISD, 2006. – 242 s.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2017 р.

УДК 94(437.1):94(437.6):[(438)+(437.1)+(439)+(437.6)]
DOI 10.24919/2519-058x.5.116965

Віталій АНДРЕЙКО,
orcid.org/0000-0001-9797-831X

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Україна, Ужгород) andreykovitaliy@gmail.com

ЧЕСЬКА І СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКИ В СИСТЕМІ ВІДНОСИН КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ «V4»

У статті автор розглядає історичні аспекти створення та основні моменти діяльності «Вишеграду», регіонального співробітництва країн Центральної та Східної Європи, зокрема сучасні питання і проблеми взаємодії Чеської і Словацької Республік у рамках регіональної співпраці, транскордонного співробітництва, спільних зовнішньополітичних інтересів та взаємовигідної зовнішньоекономічної політики, яка була спрямована на відродження відкритої ринкової економіки, інтеграцію до ЄС і НАТО.

Ключові слова: Чеська Республіка, Словацька Республіка, Вишеградська четвірка, європейська і євроатлантична інтеграція, регіональне співробітництво, ЄС, НАТО.

Лім. 33.

Vitaliy ANDREIKO,

Ph D (History), Associate Professor, Associate Professor of International Studies
and Public Communications Department, SHEE Uzhhorod State University
(Ukraine, Uzhhorod) andreykovitaliy@gmail.com

CZECH AND SLOVAK REPUBLICS WITHIN THE FRAMEWORK OF RELATIONSHIPS OF THE COUNTRIES OF VISEGRAD FOUR

In the article the author studies the historical aspects of the formation of «Visegrad» and the main points of its activity, cooperation of Central and Eastern European countries, in particular, the contemporary issues and problems of the interaction between Czech Republic and Slovak Republic within the framework of regional and cross-border cooperation, common foreign policy interests and mutually beneficial foreign economic policy aimed at reviving an open market economy and accession to the EU and the NATO.

The article also shows that the system of interstate cooperation between Czech Republic and Slovakia has proved its effectiveness and stability for many years, and the countries' common interests in the post-integration period after acceding to the North Atlantic Alliance and the European Community have had significant historical traditions. These remarkable events in the life of the young states were preceded by radical reforms in the political, economic and legal spheres. At the same time, the complicated tasks of state building, consolidation of the political community and the whole society around the idea of the country's return to Europe were solved.

The author holds that, despite the activity of the Visegrad countries towards integration, both in the central and common European directions, each of these states follows its own course while pursuing its national interests. Sometimes, a rivalry between them can be felt, which was too obvious in the first stages of the process of their accession into European and Euro-Atlantic structures.

It should be noted that, in the context of implementing the primary – European – choice of Ukraine, the study of Czech Republic's and Slovakia's experience in the priority of their foreign relations is topical and extremely significant from the scientific-theoretical and practical points of view.

At the present stage of development, the Czech-Slovak regional collaboration within the framework of Visegrad Four in the context of inter-governmental cooperation has turned into an important integral part of the new interaction architecture in Central Europe and the European continent on the whole. Czech Republic and Slovakia implement their foreign and security policy, common with that of the EU, on the international scene. It agreeably integrates into the EU common internal market, trade and customs. That is, the coordinated Czech-Slovak inter-governmental cooperation in realization of their integration interests and tasks comes to the forefront.

Key words: Czech Republic, Slovak Republic, Visegrad Four, European and Euro-Atlantic integration, regional cooperation, EU, NATO.

Ref. 33.

ЧЕШСКАЯ И СЛОВАЦКАЯ РЕСПУБЛИКИ В СИСТЕМЕ ОТНОШЕНИЙ СТРАН ВЫШЕГРАДСКОЙ ЧЕТВЕРКИ «V4»

В статье автор рассматривает исторические аспекты создания и основные моменты деятельности «Вишеграда», регионального сотрудничества стран Центральной и Восточной Европы, в частности современные вопросы и проблемы взаимодействия Чешской и Словацкой Республик в рамках регионального и трансграничного сотрудничества, общих внешнеполитических интересов и взаимовыгодной внешнеэкономической политики, направленной на возрождение открытой рыночной экономики, интеграцию в ЕС и НАТО.

Ключевые слова: Чешская Республика, Словацкая Республика, Вишеградская четвёрка, европейская и евроатлантическая интеграция, региональное сотрудничество, ЕС, НАТО.

Лит. 33.

Постановка проблеми. Система міждержавного співробітництва Чеської Республіки та Словаччини протягом багатьох років засвідчила свою ефективність і стабільність, а спільні інтереси країн в постінтеграційний період після вступу у Північноатлантичний альянс і Європейське Співтовариство, мають значні історичні традиції. Цим визначним подіям у житті молодих держав передували кардинальні реформи в політичній, економічній та правовій сферах. Паралельно розв'язувалися непрості завдання державного будівництва, консолідації політикуму та всього суспільства навколо ідеї повернення країни у Європу.

Незважаючи на активність країн Вишеграду у напрямі інтеграції як центрально-, так і загальноєвропейської, кожна із цих держав дотримується власного курсу при проведенні своїх національних інтересів. Іноді можна відчувати навіть суперництво між ними, що відбулося на перших же етапах їхнього інтеграційного процесу в європейські та евроатлантичні структури.

Варто відзначити, що у контексті реалізації головного – європейського – вибору України вивчення досвіду пріоритетних зовнішніх зв'язків Чехії і Словаччини актуальне і винятково важливе з науково-теоретичного і практичного погляду.

На сучасному етапі розвитку, чесько-словацька регіональна співпраця в рамках Вишеградської четвірки в контексті міждержавного співробітництва, перетворилася на вагомий невід'ємний складовий елемент нової архітектури співробітництва в регіоні Центральної Європи і європейського континенту загалом. На міжнародній арені Чехія і Словаччина реалізують спільну зовнішню і безпекову політику ЄС. Вона погоджено інтегрується до спільного внутрішнього ринку, торговельного і митного союзу ЄС. Тобто, на перший план виступає злагоджена чесько-словацька міждержавна співпраця в реалізації інтеграційних інтересів та завдань.

Аналіз досліджень. Українська історична наука зробила вагомі кроки у вивченні системи новітніх міждержавних відносин Чехії і Словаччини, як і інших зарубіжних держав Центральної та Східної Європи. Окремі аспекти досліджуваної теми висвітлено в публікаціях українських істориків В. Андрейка [1; 2; 3], С. Віднянського [5; 6; 7], І. Вовканича [8; 9; 10], Т. Герасимчук [12], Д. Мороза [21; 22], С. Мотрук [23], Р. Постолювського [24], А. Стативки [26] та інших з новітньої історії, системної постсоціалістичної трансформації, зовнішньої політики, європейської і трансатлантичної інтеграції ЧР і СР.

Мета статті. Розкрити особливості процесу формування міждержавних відносин ЧР і СР, визначити роль чесько-словацького співробітництва в контексті діяльності Вишеградської четвірки.

Виклад основного матеріалу. Питання становлення і розвитку системи міждержавних відносин між Чеською Республікою і Словацькою Республікою після проголошення ними незалежності з 1 січня 1993 р. має значну специфіку, порівняно з іншими центральноєвропейськими країнами та пострадянськими державами. По-перше, чеський і словацький народи та його політичні еліти

на початку 1990-х рр. продемонстрували на тлі колишніх соціалістичних федерацій (Югославії) можливість цивілізованого, мирного і еволюційного саморозпуску чесько-словацької федерації. По-друге, припинення чесько-словацького федеративного союзу і проголошення незалежності ЧР та СР відбулося на основі і в рамках чинних конституційних норм та законів. І, по-третє, чеською і словацькою стороною ще у федерації заздалегідь готувалися умови для повнокровного функціонування національної державності з перших днів незалежності ЧР та СР і договірно-правова основа їх подальшого тісного міждержавного співробітництва.

Значного імпульсу з перших днів незалежності отримала участь ЧР і СР в процесах міжнародної регіональної інтеграції на принципах центральноєвропейської ідентичності [30; 31; 32]. 15 лютого 1991 р. в угорському місті Вишеград чехословацьким президентом Вацлавом Гавелом, польським – Лехом Валенсою та угорським прем'єр-міністром Йозефом Анталом була підписана «Декларація про співробітництво Чеської і Словацької Федеративної Республіки, Республіки Польща і Угорської Республіки на шляху європейської інтеграції». У Декларації були зафіксовані такі спільні завдання: повне відновлення державного суверенітету, демократії і свободи; ліквідація всіх суспільних, економічних і культурно-духовних залишків тоталітарної системи; розбудова парламентської демократії, сучасної правової держави, дотримання прав людини і основних свобод; створення розвиненої ринкової економіки; інтеграція до європейської політичної, економічної, безпекової і правової системи [29].

У Вишеградській декларації також було відзначено, що держави вважають передумовою розбудови демократії і громадянського суспільства центральноєвропейську ідентичність і поглиблення співробітництва між країнами-учасниками з метою їх загальноєвропейської інтеграції.

Держави, що підписали документ, визначили низку конкретних завдань, які необхідно було здійснити, щоб досягти євроінтеграційної мети:

- 1) встановлення гармонійного співробітництва та тісних зв'язків з європейськими інституціями, проведення консультацій з питань безпеки;
- 2) створення безконфліктних зв'язків між державами, установами, конфесіями та громадськими об'єднаннями;
- 3) сприяння розвитку економічного співробітництва та взаємовигідної торгівлі;
- 4) розвиток інфраструктури, комунікацій та активізація екологічного співробітництва;
- 5) розвиток співпраці територіальних спільнот тощо [29].

Вишеградською декларацією 1991 р. не передбачалося створення якихось спеціальних організаційних структур для керівництва діяльністю цього міжнародного регіонального об'єднання. Вишеград, по суті, – це добровільна політична асоціація центральноєвропейських постсоціалістичних держав. Він виступав тільки як координаційний орган, що сприятиме входженню країн-членів об'єднання в європейське співтовариство, в його політичні та економічні інституції. Втім уже в першій половині 1990-х рр. у його рамках склалася багаторівнева система співробітництва і постійних взаємозв'язків – від президентських до урядових і міністерських структур. Механізми вишеградської співпраці давали змогу від самого початку досить ефективно координувати кроки країн-учасниць Вишеградської групи на шляху до ЄС і НАТО.

Після проголошення незалежності Чехія і Словаччина фактично мали рівні стартові позиції на шляху інтеграції до ЄС і НАТО [25, 1]. З 1993 р. ЧР і СР передусім одночасно розпочали рух до вступу в Північноатлантичний альянс. Це відбувалося у загальному руслі інтеграції центральноєвропейських постсоціалістичних держав до євроатлантичних структур. Якщо в 1989 – 1992 рр. більшість центральноєвропейських країн проявляли обережність в оцінці можливих варіантів формування нової системи європейської безпеки, то з 1993 – 1994 рр. під дією низки об'єктивних процесів набір варіантів почав звужуватися, і до 1997 р. етап дискусій закінчився. Стало зрозумілим, що відбулася зміна поглядів – єдина Європа формується не на основі зближення Сходу і Заходу, а в результаті поступового розширення західних організацій. Це відобразилося у нових доктринах та документах Європейського Союзу і НАТО [19, 45].

Водночас участь ЧР і СР в багатосторонньому центральноєвропейському співробітництві в рамках Вишеградської групи протягом першої половини 1990-х рр. не набрала достатнього розмаху. Радше, навпаки, Чехія і Словаччина з різних причин на середину 1990-х рр. перетворилися

нагальмівний чинник розвитку взаємодії «вишеградської четвірки» [27]. По-перше, чеське державне керівництво із зовнішніх причин, а словацьке – із внутрішньополітичних притримувалося дещо упереджених поглядів щодо основних завдань і напрямів співпраці країн-членів Вишеграду. Прем'єр-міністр ЧР Вацлав Клаус уже з 1992 р. вважав другорядною політичну інтеграцію центральноєвропейських постсоціалістичних країн у рамках Вишеградської групи. Він вбачав першочерговою необхідність економічної інтеграції держав регіону. Словацький прем'єр Владімір Мечіар та очолюваний ним Рух за демократичну Словаччину з кінця 1994 р. взагалі почали сповідувати ідею специфічного, т. зв. «третього шляху» розвитку СР, зокрема і на міжнародній арені. Проголошувалися гасла щодо виняткового геополітичного розташування Словаччини як «мосту» між Сходом і Заходом, утверджувалася ідея «нейтралітету» СР [20]. Тому увага ЧР і СР до розвитку вишеградської співпраці на середину 1990-х рр. суттєво знизилася.

По-друге, сама двостороння чесько-словацька міждержавна взаємодія у першій половині 1990-х рр. не змогла стати своєрідним «двигуном» Вишеграду та центральноєвропейської інтеграції. Мусимо навіть констатувати, що після «оксамитового розлучення» та проголошення незалежності ЧР і СР зовнішньополітичні взаємини між двома новими європейськими демократіями на декілька років потрапили в смугу стагнації [14].

Як засвідчує аналіз, основною причиною гальмування поступального розвитку двосторонніх стосунків були системні відмінності внутрішньополітичного розвитку Чехії і Словаччини. У період 1993 – 1998 рр. при владі в кожній із цих країн перебували ідейно відмінні чи й протилежні за характером політичні сили [13].

Що стосується Чехії, то внутрішньополітична стабільність у державі та ідейна визначеність правлячих чеських сил, незмінний прозахідний курс на міжнародній арені забезпечували послідовність зовнішньополітичної лінії ЧР щодо СР. Втім, у стосунках зі Словаччиною, на наш погляд, чеські правлячі кола свідомо чи несвідомо в 1993 – 1998 рр. все ж допустилися низки помилок [11].

По-перше, за інерцією продовжувалася неправильна лінія чеських правочентристських політичних сил останнього етапу існування федерації, яку умовно можна назвати «позбутися тягаря Словаччини». Так само, як впродовж 1990 – 1992 рр. деякі політичні лідери чеських партій, особливо В. Клаус, готові були пожертвувати єдиною державою зі словаками для того, щоб соціально-економічна відсталість Словаччини не гальмувала здійснення ринкових реформ у Чехії і, не останнім чином, довести на чеському експерименті чистоту і «єдину» правильність «клаусотерапії», з 1993 р. чеська влада, і не безпідставно, вважала, що без співробітництва з СР вона набагато швидше забезпечить самостійну інтеграцію країни до ЄС і НАТО. По-друге, на дистанціювання Словаччини від ЧР, чеська сторона дещо спрощено відповіла демонстративним ігноруванням недемократичного мечіарівського режиму. Прага в 1990-ті рр. нерідко надавала притулок своєрідним новим словацьким «дисидентам» – особам, яких з політичних мотивів переслідували у Словаччині. Це викликало відверте роздратування в Братиславі і різноманітні спроби дискредитувати ЧР на міжнародній арені. По-третє, через одіозність В. Мечіара майже припинилися чесько-словацькі контакти на вищому державному рівні. Відповідно, почали гальмувати й інші елементи системи і механізму чесько-словацького міждержавного співробітництва [28].

Водночас, як цілком справедливо погоджено вказують чеські, словацькі та інші вчені, міждержавне співробітництво ЧР і СР в 1993 – 1998 рр. все ж успішно функціонувало у сферах, не обтяжених політико-ідейними проблемами, насамперед в економіці. Тут певний час ефективно працювали механізми валютно-грошового союзу та поступового переходу двох незалежних держав до національної грошової одиниці [17].

Успішно діяв чесько-словацький митний союз, який не дозволив згорнути торгіві, виробничо-коопераційні та інші зв'язки після розпаду федерації, що могло б призвести до колапсу національних економік, передусім словацької. Двосторонні валютний і митний союзи мали організаційно інституційовані керівні структури на чолі зі змішаними радами. Інтенсивно створювалися змішані міждержавні та міжвідомчі (міжміністерські) комісії за основними напрямками співробітництва, в т. ч. в економічній, гуманітарній та культурній сферах. Чеська сторона постійно пропо-

нувала посилення координації кроків двох держав на міжнародній арені, особливо – поглиблення взаємодії міністерств закордонних справ ЧР і СР у справі європейської та євроатлантичної інтеграції [16].

У 1999 р. Словаччина була включена до складу 11 країн-кандидатів на повноцінне членство в ЄС. 15 лютого 2000 р. у Брюсселі відбулася офіційна церемонія початку переговорного процесу про вступ Словаччини в Європейський Союз. При цьому лідери країни виходять із того, що одержання повноправного членства в ЄС неможливе без «парасольки» НАТО. Зі свого боку, керівництво цього блоку вважало обов'язковою модернізацію й реструктуризацію словацької армії, що вимагало значних фінансових коштів.

1 червня 2001 р. на зустрічі в Кракові прем'єр-міністрів країн Вишеградської групи було підкреслено, що інші члени Вишеградської групи – Польща, Угорщина та Чехія, будуть виступати за прийом Словаччини до НАТО. Прем'єр-міністр Словаччини М. Дзурінда відзначив, що створення «вишеградської армії» буде сприяти ефективності цього блоку [4].

На початку нового тисячоліття, із досягненням практично всіх основних завдань Вишеградської групи, розгорнулася дискусія про доцільність продовження співробітництва держав у рамках «Вишеграду». У червні 2002 р. в угорському місті Остжихом відбулася важлива зустріч, на якій, між іншим, було збільшено суму членських внесків V4 до Міжнародного Вишеградського Фонду [33], а також прийнято документ про визначення ролі головування у Вишеградській групі. Новий шлях співробітництва держав V4 мала намітити серія чергових конференцій, метою яких також було створення простору для пошуків ідеї співпраці країн V4 [17, 48].

Перша конференція відбулася 31 жовтня 2002 р., а її назва говорить сама за себе: «Вишеградська група і Європейський Союз». Обговорювали передусім обмін досвідом щодо комунікаційних стратегій, пов'язаних зі вступом до ЄС, шляхи подальшого співробітництва держав V4 після входу до Унії, а також можливості просування спільних інтересів у межах Євросоюзу. Того самого року 6–7 грудня зібрався неформальний з'їзд керівників урядів держав V4. До головних тем розмови належала можливість співробітництва V4 у сфері політики безпеки, промоція Вишеградської групи серед інших європейських країн [18].

Прем'єр-міністри держав V4 висловилися за продовження співробітництва в рамках Вишеградської групи і погодилися, що у зв'язку зі вступом до ЄС настав час розробити стратегію подальшого функціонування V4.

Друга конференція була скликана 6 лютого 2003 р. і мала назву «Охорона спільного простору держав Вишеградської групи». Обговорювалося активне співробітництво, яке б гарантувало безпеку в регіоні й одночасне дотримання угод Шенгену, обмеження впливу організованої злочинності та тероризму, боротьбу з нелегальною імміграцією і торгівлею, а також дистрибуцією наркотиків [15, 34–47].

Третя конференція, організована 29 квітня 2003 р., стосувалася освітніх систем країн V4. Її метою було насамперед порівняння досвіду і обмін поглядами на стан, реформу, фінансування й майбутнє освітніх систем окремих держав V4 та налагодження можливого співробітництва. Після тієї серії конференцій мали місце чергові зустрічі різного характеру. Приміром, на початку листопада 2003 р. президенти V4 зустрілися в Будапешті й знову підтвердили висновок, що співробітництво держав має тривати і після вступу до ЄС, однак воно повинно набути іншого характеру, такого, наприклад, як CEFTA [16].

У березні 2004 р., напередодні вступу країн V4 до ЄС, голови урядів зустрілися у Чехії, щоб визначити роль Вишеградської групи в межах Євросоюзу, насамперед у контексті Європейської Конституції. На тому ж тижні в Кошице зустрілися глави держав V4 [16].

Перша зустріч V4 після набуття членства в ЄС мала місце 12 травня 2004 р. в Кромезижу. Прем'єр-міністри знову вирішили, що співробітництво між державами V4 триватиме й надалі. Вишеградська група буде насамперед орієнтуватися на співробітництво ЄС із державами Східної Європи, надаючи підтримку для України, Білорусі, Болгарії, Румунії й Хорватії. Очільники урядів висловили переконання, що із входженням держав V4 до структур Унії, взаємне співробітництво щодо конкретних проектів поліпшиться. Відмовилися також від розширення V4 за рахунок інших країн, таких як Австрія або Словенія.

У жовтні 2004 р. співпраця V4 набула нового виміру: Краків прийняв перший Форум Регіонів країн Вишеградської четвірки, які підписали декларацію про кооперацію з партнерами з Польщі, Чеської Республіки, Угорщини і Словаччини [14]. Щороку у Вишеградській групі за чергою головує одна з країн-учасників. У контексті дослідження зовнішніх зв'язків Чеської Республіки і Словаччини з країнами-партнерами Вишеградської групи, перспективи розвитку та загальні інтереси міжнародних акторів відіграють неабияку роль у висвітленні міждержавних відносин у період підготовки до вступу в ЄС і НАТО та в постінтеграційний період. Процес удосконалення діяльності країн Вишеградської четвірки та їх взаємних двосторонніх та багатосторонніх стосунків у багатьох галузях співробітництва триває. Водночас практична перевірка механізмів координації і партнерства довела свою ефективність.

Висновки. До вступу у Північноатлантичний альянс та Європейський союз Словаччина (на відміну від інших країн Вишеграду) перебувала у ставленні до інтеграційного процесу в стані спокою: не проводилися реформи, які потрібні були для досягнення стабільності демократичних інститутів, для створення правової держави, дотримання прав людини і захисту національних меншин. Більше того, відносини з ЄС та НАТО у вказаний період характеризувалися недовірою, багаторазовими демаршами і взаємними звинуваченнями.

Сьогодні ЧР та СР є членами Вишеградської групи. Країни Вишеградського блоку в стратегічному сенсі були об'єднані спільними потребами, інтересами та метою. Вони насамперед були зацікавлені у проведенні активної зовнішньої політики, спрямованої на забезпечення умов для трансформації внутрішнього становища та зміцнення свого міжнародного середовища. Процес удосконалення діяльності країн Вишеградської четвірки та їх взаємних двосторонніх та багатосторонніх стосунків у багатьох галузях співробітництва триває. Водночас практична перевірка механізмів координації та партнерства довела свою ефективність.

Сучасний постінтеграційний етап співробітництва ЧР та СР в системі країн «Вишеграду» після розширення Євросоюзу і Північноатлантичного Союзу характеризується розгортанням міждержавного співробітництва на якісно нових засадах і принципах. На міжнародній арені Чехія і Словаччина реалізують спільну зовнішню і безпекову політику ЄС і НАТО. Вона погоджено інтегрується до спільного внутрішнього ринку, торговельного і митного союзу ЄС.

Що стосується України, то стратегічно виправданим був і залишається пріоритет поглиблення співробітництва з державами Вишеградської групи у напрямі наближення нашої країни до об'єднаної Європи. Зі свого боку, країни Вишеграду є зацікавленими у формуванні зони безпеки і стабільності на своїх кордонах, розширення демократичного простору на Схід, а тому стали ініціаторами й активними прихильниками «Східного партнерства» і причасниками підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Важливим є факт того, що наші західні сусіди готові ділитися досвідом євроінтеграції, політичної модернізації, динамічних політичних та соціально-економічних реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрейко В. І. Досвід чесько-словацького співробітництва в контексті інтеграційної стратегії України / В. І. Андрейко // *Studia Slovacistica. Українсько-Словацькі діалоги. Літературознавство: Історія.* – Ужгород: УжНУ, 2005. – С. 158–167.
2. Андрейко В. Система зовнішньоекономічного співробітництва ЧР і СР в період 1990-х – початку 2000-х років / В. Андрейко // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. – Випуск 16. – С. 99–106.
3. Андрейко В. Системний підхід до вивчення еволюції новітніх міждержавних стосунків Чехії і Словаччини / В. Андрейко // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* – Ужгород: Вісник Карпат, 2005. – Випуск 14. – С. 101–109.
4. Бокало Н. Проблеми і перспективи демократизації в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Вишеградської четвірки) / Н. Бокало, С. Трохимчук. – Львів, 2000. – 68 с.
5. Віднянський С. Взаємодія у часників Вишеградської групи із зовнішньополітичним середовищем з етнополітичних питань / С. Віднянський // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* – 2013. – Вип. 22. – С. 253–264.

6. Віднянський С. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації / С. Віднянський // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 55–76.
7. Віднянський С. Українсько-словацькі відносини: здобутки і перспективи / С. Віднянський // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2002. – Вип. 7. – С. 221–229.
8. Вовканич І. Постсоціалістична трансформація в Чеській Республіці: специфіка і етапи / І. Вовканич // Carpatica – Карпатика. – Ужгород: УжНУ, 2003. – Вип. 21. Політологічні студії: історія, теорія і практика. – С. 198–210.
9. Вовканич І. Становлення міждержавних взаємин Чехії, Словаччини та України / І. Вовканич // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 1998. – Вип. 7. – С. 225–229.
10. Вовканич І. Методологія порівняльного аналізу перехідних періодів історії країн Центрально-Східної Європи другої половини ХХ ст. / І. Вовканич // Carpatica Карпатика. – Ужгород: Два кольори, 2001. – Вип. 10. Актуальні проблеми політичного та культурного розвитку Карпатського регіону в ХІХ – ХХ століттях. – С. 161–169.
11. Вишеградская Европа: откуда и куда? Два десятилетия по пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии, Чехии / под ред. Шишеліной Л. Н. – Москва: Весь мир, 2010. – 568 с.
12. Герасимчук Т. Країни Центральної Європи в політиці Європейського Союзу (1989 – 2004 рр.) / Т. Герасимчук. – К., 2005. – С. 14–21.
13. Гойло І. Інтеграційні процеси в Центральній Європі: проблеми і труднощі. Європа: ідеї та процеси / І. Гойло // Матеріали наукового симпозиуму. – Чернівці, 1998. – 192 с.
14. Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: Можливості для України: Аналітичні оцінки. – Ужгород, 2003. – 136 с.
15. Дулеба А. Словацько-українські відносини після 1991 року / А. Дулеба // Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: можливості для України: аналітичні оцінки / Нац. ін-т стратег. дослідж. (Закарпат. філ.), Фонд ім. Ф. Еберта; за ред. кол.: В. І. Андрійко, О. С. Власюк, С. І. Мітряєва (голов. ред.). – Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2003. – С. 34–47.
16. Євроінтеграція: досвід країн Вишеградської четвірки та українські реалії/ Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Угорський інститут міжнародних справ (Угорщина), Інститут центральноєвропейської політики СЕРІ (Словаччина), Інститут економічної політики EUROPEUM (Чехія); за ред. Коссе І. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2014. – 88 с.
17. ЄС та місцеве самоврядування: досвід вишеградських міст та українська перспектива: Науково-методичний посібник / За загальною ред. Соскіна О. – К.: Вид-во «Інститут суспільної трансформації», 2008. – 56 с.
18. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України: монографія / Г. Зеленько. – К.: Критика, 2003. – 215 с.
19. Каплан С. Історія Північноатлантичного Альянсу / С. Каплан // НАТО ревію. Пам'ятне видання до 50-ї річниці НАТО (1949 – 1999) – 1999. – С. 45.
20. Мельникова І. Розвиток відносин України з країнами Центральної та Південно-Східної Європи (90-ті роки ХХ ст.) / І. Мельникова, А. Мартинов // Україна і Європа (1990 – 2000). – К., 2001. – Ч. 1: Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анотована історична хроніка. – 308 с.
21. Мороз Д. Досвід вишеградського співробітництва в контексті реалізації сучасної євроінтеграційної стратегії України [Текст] / Д. Мороз // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2005. – Вип. 14. – С. 155–161.
22. Мороз Д. Заснування міжнародного регіонального об'єднання Вишеград: передумови і наслідки / Д. Мороз // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2005. – № 4. – С. 95–100.
23. Мотрук С. Головні напрямки зовнішньої політики Чеської Республіки на рубежі ХХ – ХХІ ст. / С. Мотрук // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2004. – Вип. 13: Міжвідомчий збірник наукових праць. – С. 199–207.
24. Постоловський Р. Проблема чехословацької демократії та її традиції в чеській, словацькій та зарубіжній історіографії / Р. Постоловський // Слов'янський вісник: Міжвідомчий науковий збірник. – Рівне: РПУ, 1998. – Вип. 1. – С. 22–37.
25. Солана Х. Бачення майбутнього / Х. Солана // НАТО ревію. Пам'ятне видання присвячене 50-й річниці НАТО. – 1999. – С. 1.
26. Статівка А. Чехія – Словаччина: нова якість двосторонніх відносин / А. Статівка // Політика і час. – 2006. – № 3. – С. 3–8.

27. Ткачук М.Д. Місце євро регіонів в інтеграційному полі Європи: досвід країн Вишеградської групи / М.Д.Ткачук // Євро регіони: потенціал міжнетничної гармонізації. Збірка наукових праць. – Чернівці, 2004. – 256 с.
28. Україна і Європа (1990 – 2000 рр.). Частина 1. Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анотована історична хроніка // Мельникова І. М., Євсеєнко І. В., Знаменська М. В. – К., 2001. – 615 с.
29. Deklarace o spolupraci Ceske a Slovenske federativni republiky, Polske republiky a Madarske republiky na ceste evropske integrace // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: www.visegradgroup.org.
30. Ukielski P. The breakdown of the Visegrad cooperation in years 1993 – 1998 / P. Ukielski // Slovensko-české vzťahy v kontexte strednej Európy. – Br.: VEDA, – 2005. – S. 250–262.
31. Vachudová A. Česká republika a členstvo v Evropskéj úunii / A. Vachudová // Listi SFPA. – 1999. – Februar. – S. 9.
32. Vaduchova A. Visegrádska štvorka: je iná alternatíva? / A. Vaduchova // Medzinárodné otázky. – 1996. – № 1. – S. 64–78.
33. Visegrad Scholarships – Approved Projects 2003 – 2012 [Electronic resource] // Visegrad Fund: [site]. – Text data. – Bratislava, 2000 – 2015. – Mode of access: http://old.visegradfund.org/scholarships/approved_scholarships/– Title from the screen.

REFERENCES

1. Andreiko V. I. Dosvid chesko-slovatskoho spivrobitnytstva v konteksti intehtatsiinoi stratehii Ukrainy / V. I. Andreiko // Studia Slovakistica. Ukrainsko-Slovatski dialohy. Literaturoznavstvo: Istoriia. – Uzhhorod: UzhNU, 2005. – S. 158–167.
2. Andreiko V. Systema zovnishnoekonomichnoho spivrobitnytstva ChR i SR v period 1990-kh – pochatku 2000-kh rokov / V. Andreiko // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria: Istoriia. – Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», 2006. – Vypusk 16. – S. 99–106.
3. Andreiko V. Systemnyi pidkhid do vyvcheniia evoliutsii novitnikh mizhderzhavnykh stosunkiv Chekhii i Slovachchyny / V. Andreiko // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria: Istoriia. – Uzhhorod: Visnyk Karpat, 2005. – Vypusk 14. – S. 101–109.
4. Bokalo N. Problemy i perspektyvy demokratyzatsii v krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (na prykladi Vyshehradskoi chetvirky) / N. Bokalo, S. Trokhymchuk. – Lviv, 2000. – 68 s.
5. Vidnianskyi S. Vzaiemodiia u chasnykh Vyshehradskoi hrupy iz zovnishnopolitychnym seredovyschem z etnopolitychnykh pytan / S. Vidnianskyi // Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky. – 2013. – Vyp. 22. – S. 253–264.
6. Vidnianskyi S. Zovnishnia polityka Ukrainy: evoliutsiia kontseptualnykh zasad ta problemy realizatsii / S. Vidnianskyi // Ukrainyski istorychni zhurnal. – 2011. – № 4. – S. 55–76.
7. Vidnianskyi S. Ukrainsko-slovatski vidnosyny: zdotuky i perspektyvy / S. Vidnianskyi // Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy. – 2002. – Vyp. 7. – S. 221–229.
8. Vovkanych I. Postsotsialistychna transformatsiia v Cheskii Respublitsi: spetsyfika i etapy / I. Vovkanych // Carpatia – Karpatyka. – Uzhhorod: UzhNU, 2003. – Vyp. 21. Politolohichni studii: istoriia, teoriia i praktyka. – S. 198–210.
9. Vovkanych I. Stanovlenniia mizhderzhavnykh vzaiemyn Chekhii, Slovachchyny ta Ukrainy / I. Vovkanych // Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky. – 1998. – Vyp. 7. – S. 225–229.
10. Vovkanych I. Metodolohiia porivnialnoho analizu perekhidnykh periodiv istorii krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy druhoi polovyny KhKh st. / I. Vovkanych // Carpatia Karpatyka. – Uzhhorod: Dva kolory, 2001. – Vyp. 10. Aktualni problemy politychnoho ta kulturnoho rozvytku Karpatskoho rehionu v XIX – XX stolittiakh. – S. 161–169.
11. Vyshehadskaia Evropa: otkuda y kuda? Dva desiatyletyia po puty reform v Venhryy, Polshe, Slovakyy, Chekhy / pod red. Shyshelynoi L. N. – Moskva: Ves myr, 2010. – 568 s.
12. Herasymchuk T. Krainy Tsentralnoi Yevropy v politytsi Yevropeiskoho Soiuzu (1989 – 2004 rr.) / T. Herasymchuk. – K., 2005. – S. 14–21.
13. Hoilo I. Intehratsiini protsesy v Tsentralnii Yevropi: problemy i trudnoshchi. Yevropa: idei ta protsesy / I. Hoilo // Materialy naukovooho sympoziumu. – Chernivtsi, 1998. – 192 s.
14. Dosvid krain Vyshehradskoi chetvirky na shliakhu do YeS: Mozhlyvosti dlia Ukrainy: Analitychni otsinky. – Uzhhorod, 2003. – 136 s.
15. Duleba A. Slovatsko-ukrainski vidnosyny pislia 1991 roku / A. Duleba // Dosvid krain Vyshehradskoi chetvirky na shliakhu do YeS: mozhlyvosti dlia Ukrainy: analitychni otsinky / Nats. in-t strateh. doslidzh. (Zakarp. fil.), Fond im. F. Eberta; za red. kol.: V. I. Andriiko, O. S. Vlasiuk, S. I. Mitriaieva (holov. red.). – Uzhhorod: Vydavnytstvo V. Padiaka, 2003. – S. 34–47.

16. Ievrointehratsiia: dosvid krain Vyshehradskoi chetvirky ta ukraïnski realii / Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii, Uhorskyi instytut mizhnarodnykh sprav (Uhorschchyna), Instytut tsentralnoevropeiskoi polityky SERI (Slovachchyna), Instytut ekonomichnoi polityky EUROPEUM (Chekhiia); za red. Kosse I. – K.: Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii, 2014. – 88 s.
17. IeS ta mistseve samovriaduvannia: dosvid vyshehradskykh mist ta ukraïnska perspektyva: Naukovo-metodychnyi posibnyk / Za zahalnoi red. Soskina O. – K.: Vyd-vo «Instytut suspilnoi transformatsii», 2008. – 56 s.
18. Zelenko H. «Navzdohinna modernizatsiia»: dosvid Polshchi ta Ukrainy: monohrafiia / H. Zelenko. – K.: Krytyka, 2003. – 215 s.
19. Kaplan S. Istoriiia Pivnichnoatlantychnoho Aliansu / S. Kaplan // NATO reviu. Pamiatne vydannia do 50-yi richnytsi NATO (1949 – 1999) – 1999. – S. 45.
20. Melnykova I. Rozvytok vidnosyn Ukrainy z krainamy Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy (90-ti roky KhKh st.) / I. Melnykova, A. Martynov // Ukraina i Yevropa (1990 – 2000). – K., 2001. – Ch. 1: Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh z krainamy Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy. Anotovana istorychna khronika. – 308 s.
21. Moroz D. Dosvid vyshehradskoho spivrobotnytstva v konteksti realizatsii suchasnoi yevrointehratsiinoi stratehii Ukrainy [Tekst] / D. Moroz // Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky. – 2005. – Vyp. 14. – S. 155–161.
22. Moroz D. Zasnuvannia mizhnarodnoho rehionalnoho obiednannia Vyshehrad: peredumovy i naslidky / D. Moroz // Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadriiv kultury i mystetstv. – K., 2005. – № 4. – S. 95–100.
23. Motruk S. Holovni napriamky zovnishnoi polityky Cheskoï Respubliky na rubezhi XX – XXI st. / S. Motruk // Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky / Vidp. red. S. V. Vidnianskyi. – K.: In-istorii Ukrainy NANU, 2004. – Vyp. 13: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats. – C. 199–207.
24. Postolovskyi R. Problema chekhoslovatskoï demokratii ta yii tradytsii v cheskiï, slovatskiï ta zarubizhniï istoriohrafii / R. Postolovskyi // Slovianskyi visnyk: Mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk. – Rivne: RPU, 1998. – Vyp. 1. – S. 22–37.
25. Solana Kh. Bachennia maibutnoho / Kh. Solana // NATO reviu. Pamiatne vydannia prysviachene 50-y richnytsi NATO. – 1999. – S. 1.
26. Statyvka A. Chekhiia – Slovachchyna: nova yakist dvostoronnnykh vidnosyn / A. Statyvka // Polityka i chas. – 2006. – № 3. – S. 3–8.
27. Tkachuk M. D. Mistse yevrorehioniv v intehratsiinomu poli Yevropy: dosvid krain Vyshehradskoi hrupy / M. D. Tkachuk // Yevrorehiony: potentsial mizhetnichnoi harmonizatsii. Zbirka naukovykh prats. – Chernivtsi, 2004. – 256 s.
28. Ukraina i Yevropa (1990 – 2000 rr.). Chastyna 1. Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh z krainamy Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy. Anotovana istorychna khronika // Melnykova I. M., Yevseienko I. V., Znamenska M. V. – K., 2001. – 615 s.
29. Deklarace o spolupraci Ceske a Slovenske federativni republiky, Polske republiky a Madarske republiky na ceste evropske integrace // [Elektroni resurs]. – Rezhym dostupu do statii: www.visegradgroup.org.
30. Ukielski P. The breakdown of the Visegrad cooperation in years 1993 – 1998 / P. Ukielski // Slovensko-české vzťahy v kontexte strednej Europy. – Br.: VEDA, – 2005. – S. 250–262.
31. Vachudová A. Česká republika a členstvo v Európskej únii / A. Vachudová // Listi SFPA. – 1999. – Februar. – S. 9.
32. Vaduchova A. Visegrádska štvorka: je iná alternatíva? / A. Vaduchova // Medzinárodné otázky. – 1996. – №1. – S. 64–78.
33. Visegrad Scholarships – Approved Projects 2003 – 2012 [Electronic resource] // Visegrad Fund: [site]. – Text data. – Bratislava, 2000 – 2015. – Mode of access: http://old.visegradfund.org/scholarships/approved_scholarships/ – Title from the screen.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017 р.

УДК 339.85

DOI 10.24919/2519-058X.5.116969

Іван ГОДЯ,

orcid.org/0000-0002-4027-8811

кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичної інфраструктури і сервісу

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

(Україна, Ужгород), dz2352@gmail.com

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ФАКТОР НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА ТУРИЗМ

У статті досліджуються економічні причини і наслідки міжнародного тероризму, висловлюється припущення, що міжнародний тероризм може розглядатися двояко: з одного боку, він породжує безліч короткострокових і середньострокових наслідків у національній та міжнародній економіці, а з іншого – функціонує, як механізм і внутрішня економічна організація. З'ясовується, що туризм і тероризм взаємно впливають один на одного в різних аспектах (прикладному, суспільному, фінансовому, ціннісному), а основні напрями їх взаємних детермінацій мають як практичний, так і концептуальний характер. Підкреслюється, що основна проблема впливу тероризму на туризм полягає у зниженні туристичної привабливості територій, де є підвищений рівень загрози. Робиться висновок, що для нейтралізації терористичної загрози та мінімізації можливих наслідків терористичної діяльності держави мають постійно розвивати спроможності протидії цій загрози, що потребує, серед іншого, значних матеріальних та фінансових ресурсів.

Ключові слова: міжнародний тероризм, світова економіка, економічні причини, економічні наслідки, боротьба з тероризмом, мінімізація збитків.

Літ. 15.

Ivan HODYA,

Ph D (Economy), Associate Professor of Department of Tourism Infrastructure and Services,

Uzhhorod National University (Ukraine, Uzhhorod), dz2352@gmail.com

INTERNATIONAL TERRORISM AS A FACTOR OF NEGATIVE IMPACT ON TOURISM

The article explores the causes and consequences of international terrorism, suggesting that international terrorism can be viewed in two ways: on the one hand, it generates many short-term and medium-term consequences in the national and international economy, and on the other hand, it functions as a mechanism and an internal economic organization. It turns out that tourism and terrorism mutually influence each other in various aspects (applied, social, financial, value), and the main directions of their mutual determination are both practical and conceptual. It is emphasized in the article, that the main problem of the impact of terrorism on tourism is reduction for tourist of attractiveness of territories where there is an increased level of threat. It is concluded that in order to neutralize the terroristic threat and minimize the possible consequences of terrorist activities, states must constantly develop the ability to counter this threat, which requires, among other things, significant material and financial resources.

Key words: international terrorism, world economy, economic causes, economic consequences, fight against terrorism, minimization of losses.

Ref. 15.

Иван ГОДЯ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры туристической инфраструктуры и сервиса

ГВУЗ «Ужгородский национальный университет» (Украина, Ужгород), dz2352@gmail.com

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ КАК ФАКТОР НЕГАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ НА ТУРИЗМ

В статье исследуются причины и последствия международного терроризма, высказывается предположение, что международный терроризм может рассматриваться двояко: с одной стороны, он порождает множество краткосрочных и среднесрочных последствий в национальной и международной экономике, а

с другой – он функционирует, как механизм и внутренняя экономическая организация. Выясняется, что туризм и терроризм взаимно влияют друг на друга в различных аспектах (прикладном, общественном, финансовом, ценностном), а основные направления их взаимных детерминаций носят как практический, так и концептуальный характер. Подчеркивается, что основная проблема влияния терроризма на туризм заключается в снижении туристической привлекательности территорий, где есть повышенный уровень угрозы. Делается вывод, что для нейтрализации террористической угрозы и минимизации возможных последствий террористической деятельности государства должны постоянно развивать способности противодействия этой угрозе, которая требует, среди прочего, значительных материальных и финансовых ресурсов.

Ключевые слова міжнародний тероризм, мировая економіка, економічні причини, економічні наслідки, боротьба з тероризмом, мінімізація втрат.

Лит. 15.

Постановка проблеми. За останні десятиліття тероризм, безсумнівно, переріс в одну з найнебезпечніших проблем людства. Якщо в середині ХХ ст. він вважався локальним явищем, то вже наприкінці століття охопив більшу частину світу. Зараз на землі не залишилося місця, куди не проник би тероризм. Щобільше поширюється картографія національного тероризму, то більша загроза його переростання в міжнародний. Міжнародний тероризм сьогодні стає геополітичним викликом усій світовій спільноті.

Крім інших відомих чинників, міжнародний тероризм справляє значний вплив на світову економіку, зокрема на туризм. Відповідна злочинна діяльність та боротьба з нею спричиняють значні фінансові втрати та перерозподіл ресурсів держави. Також це явище створює додаткові ризики для міжнародного бізнесу, туризму і транспортних перевезень.

Наведемо низку цифр, які красномовно ілюструють сказане. Невпинно розширюється географія тероризму: у 2013 р. терористичних атак зазнали 88 країн, у 2014 р. теракти сталися вже у 95 країнах світу, а у 2015 р. – у 946. Збільшується кількість жертв терористичних актів. За період з 2000 до 2015 р. внаслідок вчинення понад 70 тис. терористичних актів загинули більше 170 тис. осіб. При цьому майже щороку відзначається тенденція до збільшення цих показників: у 2000 р. у терактах загинули 3329 осіб, а у 2014 – 32658, у 2015 р. – 29376. Відповідна злочинна діяльність та боротьба з нею спричиняють значні фінансові втрати та перерозподіл ресурсів держави. Найбільший обсяг матеріальних збитків по всіх країнах від терористичних актів було зафіксовано у 2014 р. – понад 105,4 млрд. дол. США (у 2015 р. вони становили 89,6 млрд. дол. США, а у 2000 р. – близько 5,3 млрд. дол. США). Також це явище створює додаткові ризики для міжнародного бізнесу, туризму та транспортних перевезень. Річні витрати провідних країн світу на захист від тероризму у 2014 р. оцінювалися у 117 млрд. дол. США.

Аналіз досліджень. Різні аспекти проблеми «тероризм та економіка» (економіка у контексті геополітичних викликів, вплив терористичних актів на соціально-економічний розвиток держав, розвиток світового туризму у світлі терактів, економічні причини і наслідки міжнародного тероризму та ін.), досліджували науковці та експерти: О. Бейдик [1], М. Бунчук [2], С. Вовк [3], А. Іванов [4], М. Маринін [5], Л. Михайлишин [6], О. Мікічурова [7], М. Парахіна [9], О. Рапацька [10], Г. Смалюк [11], А. Шевчук [15] та ін. Проте ці розвідки не створюють цілісну картину розглядуваної проблеми. Крім того, нові теракти, яких стає дедалі все більше, тільки, на жаль, поповнюють «джерельну базу» досліджень.

Мета статті – розкрити міжнародний тероризм як фактор негативного впливу на туризм.

Досягнення зазначеної мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати економічні причини і наслідки міжнародного тероризму;

- охарактеризувати вплив тероризму на міжнародний туризм;

- у висновках окреслити шляхи протидії міжнародному тероризму і мінімізації втрат від нього.

Виклад основного матеріалу.

Економічні причини і наслідки міжнародного тероризму

Сучасна геополітична динаміка, що певним чином продукує умови для виникнення тероризму та його ескалації, значною мірою визначається соціально-економічними та психологічними причинами. Близько мільярда людей відлучені від продуктивної праці: 150 млн. осіб – безробітні,

понад 700 млн. – частково зайняті, невизначена статистично, але значна кількість людей втягнута у кримінальну діяльність. Мільярд жителів планети – неписьменні (2/3 з них – жінки), приблизно 2 млрд. осіб животіють в антисанітарних умовах. Майже кожний третій житель Землі досі не користується електрикою, 1,5 млрд. осіб не мають доступу до безпечних джерел питної води, 840 млн. осіб, зокрема 200 млн. дітей, голодують або страждають від недоїдання. У бідних країнах щорічно вмирають 14 млн. дітей від виліковних хворіб і 600 тис. жінок із причин, пов'язаних з вагітністю і пологами. Половина всіх випадків дитячої смертності у країнах Африканського континенту зумовлена недостатнім харчуванням [8, 12].

Економічні корені, на погляд О. Рапацької, – це не стільки сама собою економічна нерівність людей (вона, практично, вічна), скільки її занадто відкритий, кричущий характер, що дратує людей [10, 300].

Економічні корені тероризму можуть набували міжнародного характеру. Тоді, обурюючись несправедливим, з їхньої точки зору, міжнародним поділом праці, з'являються антиглобалісти і піднімаються на боротьбу з транснаціональними корпораціями та міждержавними альянсами (на кшталт виступів проти Світового банку, Міжнародного валютного фонду, керівників країн-членів групи G-8).

Серед основних економічних причин міжнародного тероризму Л. Михайлишин виділяє такі:

- процеси інтернаціоналізації капіталу, структурна перебудова економічних систем країн, що розвиваються, зміна їх місця у системі капіталістичного господарювання внаслідок процесу деколонізації, що сприяло формуванню національно-визвольних рухів, у т. ч. терористичного спрямування;

- глобалізація політичної та економічної діяльності транснаціональних корпорацій (ТМК), що в окремих випадках спряла організації терористичних груп, які, зокрема, спеціалізувалися на захисті інтересів монополій;

- нерівномірність розвитку окремих країн, яка зумовлювала їх поділ на «сильних» і «слабких», внаслідок чого зростали ролі націоналізму та релігійного фундаменталізму в міжнародному житті [6, 49].

Терористичні акти чинять негативний вплив на цілу низку економічних сфер і систем в коротко-, середньо- і довгостроковому періодах.

У результаті великого теракту змінюється інвестиційна схема – обсяг приватних інвестицій знижується, обсяг державних інвестицій, навпаки, збільшується (наприклад, тому, що держава наймає додаткових співробітників служб безпеки і збільшує чисельність збройних сил).

В останні роки у світі помітно почастишали конфліктні акції щодо окремих компаній нафтової інфраструктури (це дає змогу впливати на світові ціни на нафту) і окремих держав (терористи намагаються погіршити ситуацію в їх економіках і знизити інвестиційну привабливість). Таким чином, терористи поступово стають важливим чинником світової економіки [7, 223].

Складність в обчисленні точних економічних збитків полягає у тому, що велика частина терактів, які були зафіксовані в останні два десятиліття років, викликають каскадний характер.

У економічному плані можна виділити два види збитку: прямий і каскадний. Прямий – цей вид збитку економіці виникає у тому випадку, якщо він призвів до руйнування або виведення з обороту порівняно невеликого обсягу матеріальних коштів і цінностей, що супроводжуються іноді загибеллю незначного числа людей, при цьому сам масштаб теракту відносно невеликий. Зазвичай такий теракт навіть не висвітлюється засобами масової інформації.

Каскадний – цей вид збитку в економіці виникає частіше. Для нього характерні збитки найважливішим сферам і системам економіки і, як наслідок, зниження активності в другорядних, загибель великої кількості людей, широке висвітлення теракту в ЗМІ. Теракти істотно негативно впливають на такі складові економіки:

- 1) «людський капітал» (людський потенціал; поведінка споживачів);
- 2) «накопичений капітал» (бюджет держави; виробнича, фінансова, транспортна системи; торгівля, туристична, страхова сфери; економіка мегаполісів);
- 3) «природний капітал» (мінеральні й водні ресурси; тваринний світ; повітряний простір).

О. Мікічурова фіксує такі взаємозв'язки, що визначають дію тероризму на соціально-економічний розвиток держави [7, 228]:

У сфері «людського капіталу»:

1. Щовища кількість, інтенсивність і руйнівність терористичних атак на мирне населення, державну і приватну власність, їх нижчі темпи зростання ВВП і процес збільшення обсягу капіталу.

2. Щобільша кількість терактів на мільйон осіб, то нижче зростання ВВП на душу населення.

3. Щовища кількість терактів на мільйон осіб, то нижчий рівень накопичень і заощаджень (до ВВП).

4. Щобільша кількість і вартість терактів у відсотках від ВВП, то нижчий рівень накопичення у відсотках від ВВП.

5. Щовищі руйнування, то нижчі темпи зростання заощаджень по відношенню до ВВП.

У сфері накопиченого капіталу:

1. Теракти на літаках, в аеропортах, на транспортній інфраструктурі, на вузлах зв'язку знижують обсягу ВВП, зростання ВВП на душу населення і уповільнюють процес створення капіталу.

2. Щовищий економічний збиток від терактів (по відношенню до обсягу ВВП), то повільніше зростання ВВП на душу населення.

Загалом «новий» тероризм підриває функціонування економічних систем не лише на регіональному, але й на світовому рівні. Слід особливо підкреслити, що головних збитків у розвинених країнах Заходу набуває людський капітал.

Вплив тероризму на міжнародний туризм

Світова туристична організація Організації Об'єднаних націй прогнозує до 2020 р. щорічне зростання туристичних витрат, які, врешті-решт, становитимуть 2 трлн дол. (тобто, 5 млрд. на день) та зростання кількості іноземних туристів до 1,5 млрд. осіб. Близький Схід отримає пальму першості в потоках туристів, переважно завдяки величезним природним, історичним і культурним ресурсам, які приваблюють туристів з усієї земної кулі. У доповіді, опублікованій журналом *Global Futures*, підраховано, що кількість туристів у регіоні буде більшою, ніж 150 мільйонів осіб у 2020 р. (для порівняння: 61 млн. у 2009 р.) [3, 38].

Значення туризму для низки економік світу важко переоцінити. Наприклад, візьмемо такі країни Близького Сходу, як Єгипет, Йорданія, Ліван. Туризм у них є одним з основних джерел експорту та надходження валюти. Також туризм – один із найбільших секторів зайнятості населення в цих країнах. Так, у Єгипті в індустрії туризму зайнято 2,5 млн. осіб, що становило 11 % зайнятості в 2012 р. та 22 % експорту країни. У Лівані доходи від туризму в 2013 р. становили 38 % ВВП, пряма й непряма зайнятість, відповідно, – 9,3 % і 33,4 % від загальної зайнятості в країні. У 2012 р. туризм був основним джерелом валютних надходжень в Йорданії та становив 16,9 % ВВП країни [3, 39].

З іншого боку, туризм – це набагато більше, ніж частка доходів у структурі ВВП та зайнятості населення. Туризм – це індустрія особистих контактів та міжкультурних комунікацій. Успішна індустрія туризму потребує політичної стабільності, миру, безпеки і потенціалу для діалогу між різними групами людей. Вона є динамічною, конкурентоспроможною галуззю, що вимагає здатності постійно адаптуватись до мінливих потреб споживачів, а задоволення їхніх бажань та безпеки і є ключовим напрямом туристичного бізнесу. Для будь-якого регіону чи країни в контексті привабливості та залучення туристів важливим є геополітичний контекст у забезпеченні стабільності й безпеки в регіоні [5, 8].

Упродовж останніх 50 років на туризм негативно впливали природні лиха, війни, економічні кризи та тероризм. Однак події 11 вересня 2001 р. мали сильніший вплив, аніж будь-яка криза в новітній історії того часу. Внаслідок терактів 11 вересня міжнародний туризм опинився у ситуації миттєвого зникнення попиту через підрив довіри до туристських подорожей, що вплинуло на різні ринки, особливо ринок США, де зменшилися як в'їзні, так і виїзні (особливо дальні) турпотоки. Водночас нова ситуація призвела до перерозподілу туристських потоків на користь тих напрямів і центрів, які є безпечнішими та географічно ближчими.

Ситуація, яка склалася, найбільше вплинула на Північну Америку та країни Карибського басейну. У 2000 р. обсяг міжнародних туристських прибуттів до Північної Америки та країн Карибського басейну становив 119 млн. осіб, з них близько 70 % туристів були громадянами цього ж регіону, основними туристськими центрами якого є США, Мексика, Канада, Пуерто-Ріко і Домініканська Республіка, а найважливішими виїзними ринками – США і Канада [4, 8].

Найбільш руйнівного впливу зазнав ринок США, на який припадає 8,7 % світових показників і значна частка туристських витрат (13,7 %). У країнах Карибського басейну знизився попит на ринку круїзів, істотно постраждали також такі туристські напрями, як Японія, Велика Британія і Франція, особливо Лондон і Париж, а туристські напрями і центри, розташовані поблизу США, наприклад, Канада і Мексика, між якими є наземне сполучення, відновилися швидше, ніж віддалені. Поїздки до США з сусідньої Канади і Мексики, а також з Центральної і Південної Африки, країн Трансатлантичного і Тихоокеанського регіонів значно скоротилися внаслідок небажання туристів подорожувати повітряним транспортом. На виїзних ринках далеких турпоїздок значна кількість європейців і японців скасували свої поїздки до США, замінивши їх на інші напрями. Зменшився і обсяг потоків туристів з країн Латинської Америки (наприклад з Венесуели до США скоротився на 65 %), однак він швидко відновився [1, 21].

Обсяг туристських прибуттів до Азії та Тихоокеанського регіону в 2000 р. становив 118 млн. осіб, з яких три чверті відвідувань були внутрішньорегіональними. Після подій 11 вересня 2001 р. спочатку відзначалося значне скорочення подорожей повітряним транспортом. Зокрема, на японському ринку було зафіксовано приблизно 750 тис. ануляцій у перші чотири тижні після терактів (приблизно 5 % з 16 млн. японців, які щороку виїжджають за кордон). Це негативно вплинуло на низку туристських напрямів Азії.

Проте деякі азійські туристські центри залишилися у більш вигідному становищі. Наприклад, японські туристи замінили поїздки до Гаваїв та Каліфорнії на поїздки до Китаю, Таїланду або Австралії. Зокрема, внаслідок скасування у вересні 2001 р. дальніх турпоїздок, у Гонконгу відбулося збільшення туристських прибуттів на 20 % за рахунок зростання турпотоків з Індії [4].

Європейські напрями загалом добре підготовлені до того, щоб витримати кризу, адже вони залежать як від прилеглих виїзних ринків, так і від внутрішніх. Теракти 11 вересня призвели до зменшення туристських прибуттів до Великобританії у період з початку вересня до кінця грудня 2001р. на 17 %, а турпотік зі США скоротився більш ніж на 26 % порівняно з аналогічним періодом минулого року. Для відновлення темпів росту туристських відвідувань Великобританії знадобилося понад півроку. Відповідно у вересні–грудні 2001 р. скоротилася і кількість турпоїздок з Великобританії до США (-24 %) порівняно з аналогічним періодом минулого року при загальному скороченні закордонних туристських поїздок лише на 4 %. США посідає перше місце в структурі чисельності іноземних туристів, які прибувають до Великої Британії: її частка становить 11,5 %, а разом із Францією, Німеччиною, Ірландією та Іспанією туристи зі США забезпечують Великобританії близько 50 % всіх туристів, які відвідують країну. Отже, відбувся перерозподіл виїзних туристських потоків у Великобританії на користь Ірландії, Греції, Італії, Іспанії, Кіпру, Туреччини та інших (переважно європейських) держав [1, 22].

Тероризм негативно впливає на туризм, змінюючи ставлення до мотивів подорожі. Так, після вибухів на Балі цю країну було визначено політично нестабільною. Протягом тижня після нападу туроператори дуже швидко зняли з продажу свої святкові програми з курортів Балі та Індонезії. Усе це відбулося у високий туристичний сезон. Відсоток завантаження у середньому зменшився від 75 % до 14 %. Попереднього рівня змогли досягти лише через два роки. Проте 12 жовтня 2002 р. м. Кута (Балі) було вбито 202 людини та 209 поранено [12], що, звісно, негативно вплинуло на потік туристів у наступний високий сезон (-23,45 %).

Коли виникає, або ще гірше, зростає терористична загроза, іноземні туристи можуть переглянути своє рішення щодо відвідування тієї чи тієї дестинації.

Окрім того, тут існує ще один ефект впливу тероризму на туризм – «ефект узагальнення»: туристи, які сприймають загрози тероризму в одній країні, як правило, припускають, що цілі регіони є ризикованими. Наприклад, середземноморські країни відчули суттєве зменшення потоків туристів у 1991 р. під час війни в Перській затоці. Такий побічний ефект тероризму на країну, яка

не є учасником конфлікту, може призводити до зменшення потоків туристів. У науковій літературі виокремлюють так звані «внутрішні» і «зовнішні» кільця. Відповідно, до першого відносять країни, які є прямими учасниками конфлікту, а країни з регіону – до другого.

Серія гучних терактів у Франції, Бельгії, Туреччині, розстріл у Німеччині, які відбулися протягом 2015 – 2016 рр., разом з економічними проблемами Європи, негативно вплинули на туристичний бізнес.

Зокрема, майже 9-відсоткове падіння фунта стерлінгів до євро після референдуму значно підвищило вартість відпочинку для британців, що займають на континенті друге місце після німців по турпоїздкам в ЄС. Не доводиться дивуватися, що в таких складних умовах акції переважної більшості туристичних фірм втрачають у ціні. Наприклад, вартість акцій відомого британського туроператора Thomas Cook Group PLC з початку року знизилася на 52 %, а у не менш відомих авіаперевізників Ryanair Holdings PLC і British Airways – на 23 і 34% відповідно. У німецькій авіакомпанії Deutsche Lufthansa AG прогнозують падіння доходів на 8 – 9 %.

Дані щодо наповнюваності готелів після Дня взяття Бастилії показують, що туристи почали рідше селитися після теракту в Ніцці не тільки на Рив'єрі, але й у всій Франції, якій терористи загрожують новими нападами, а також в інших країнах континенту. Наприклад, дані по Лондону свідчать про зниження наповнюваності готелів на 2,7 %, а в Амстердамі – на 8,3 % в порівнянні з літом 2015 р. [13].

Зазнає збитків і сектор виробництва товарів розкоші, який зазвичай отримує левову частку прибутку від туристів, які відвідують Париж. Про різке уповільнення зростання продажів заявляють найбільші виробники товарів розкоші.

Попри це, у 2016 році Франція зберегла за собою місце головного туристичного напрямку у світі. Минулого року країну відвідали від 82,5 до 83 мільйонів закордонних туристів. У порівнянні з 2015 роком, який був рекордним за всю історію (85 мільйонів закордонних туристів), їх число зменшилось на 2–3 %. Але, за словами глави французького МЗС Ж.-М. Еро, Франції вдалося зберегти за собою лідерство у світовому туризмі. Французьке МЗС ставить перед собою завдання довести до 2020 року число закордонних туристів до символічної позначки в 100 мільйонів [14].

Дещо розгубили відвідувачів і знамениті музеї Парижа – Лувр і музей Орсе. Потік туристів у цих двох найславетніших музеях Франції, а також у Версалі, скоротився на 13–15 %. Загалом же відвідуваність туристами Парижа зменшилася на шість відсотків, а закордонними – на 10 %. При цьому кількість туристів із США, Бельгії та Голландії залишилася майже незмінною, а впали туристичні потоки з Росії (на 65 %) та Японії (на 47 %). Як не дивно, але на цьому тлі зафіксував суттєве зростання відвідувачів (на 9 %) Музей сучасного мистецтва в Центрі Помпіду. Головний музей французької столиці Лувр 2016 року відвідали 7,3 мільйона гостей, що на 15 % відсотків менше, ніж попереднього року. Відтак Лувр ризикує втратити титул «провідного музею світу».

За нещодавно оприлюдненими даними Світової туристичної організації, підрозділу ООН, 2016 року в світі було здійснено 1 млрд. 235 млн. закордонних туристичних поїздок. 50 % відсотків із них припали на Європу (разом з азійською частиною Росії), 25 % – на Південну Азію, 16 % – на Північну та Південну Америку та лише 5 % відсотків – на Африку. Спостерігається значне зростання інтересу закордонних туристів до Китаю.

Теракти у країнах Західної Європи зумовили переорієнтування європейських туристичних потоків до країн Центральної та Східної Європи. Чехію минулого року відвідали 9,3 мільйона туристів – зростання на 7 % у порівнянні з 2015 р. Власники готелів готуються у 2017 році до чергового рекорду за рахунок притоку росіян, які тепер бояться їздити до Парижа. Потік росіян до Чехії у другій половині минулого року зріс на 23 %. Також на 23 % відсотки зріс потік китайських туристів.

Мають привід для задоволення і поляки, оскільки кількість закордонних туристів обраховується в 17 млн. Більшість із них приваблює польська перлина – Краків, який відвідали близько 11 млн. туристів. Також цікаві закордонним туристам узбережжя Балтики та гори Татри. 2016 року Татранський національний парк відвідала рекордна кількість туристів – 3,5 млн. (3,2 млн. 2015 р.). Зростання відвідуваності відбулося переважно за рахунок гостей з Азії, передусім Китаю.

Не можна не зазначити, що Польща на всі сто відсотків скористалася з шансу, який надало їй проведення Євро-2012. У наступні два-три роки після чемпіонату Європи з футболу туристичний

потік до цієї країни стрімко зріс, завдяки чому впродовж кількох років вона піднялася на 20 сходинок у списку найпривабливіших для туризму країн та увійшла до першої світової «тридцятки».

Натомість влада України не скористалася таким шансом. За даними Державної служба статистики України, кількість іноземних туристів, які відвідали Україну в 2014 – 2015 рр. впала у більш ніж 15 разів порівняно з 2013 р., коли нашу країну відвідали понад 232 тисячі іноземців. За даними Держстату, у 2015 р. Україну відвідали 15 159 іноземних туристів, у 2014 – 17 070 осіб. Тобто у 1000 разів менше, ніж меншу за територією і населенням Польщу.

Щоправда, є й інша «статистика», за якою враховуються всі, хто лише перетнув державний кордон. А серед них туристів – один зі ста. А інші в'їздили до України для відвідин родичів чи в інших приватних, але далеко не туристичних цілях. У країнах Європи та інших країнах світу статистика туристичних відвідин ведеться за даними про продані ліжко-місця у готелях та іншими об'єктивними критеріями, а не за фактом перетину кордону [14].

Для того, щоб вивести український туризм на належний рівень, потрібно насамперед володіти достовірною, а не «дутою» інформацією про стан справ у цій важливій галузі.

На основі розглянутих прикладів і подій можна, на думку А. Шевчука, скласти підсумкову таблицю, яка ілюструє основні напрями взаємних детермінацій туризму і тероризму (табл. 1).

Таблиця 1

Основні напрями взаємних детермінацій туризму і тероризму [15, 33]

Аспекти	Вплив терористичних атак на туризм	Вплив розвитку туризму на поширення тероризму
Прикладний	Зниження туристичної привабливості територій, неприйняття постійним населенням напливу туристів і виникнення внаслідок цього масових скупчень людей	Підвищена мотивація забезпечення безпеки і протидії ймовірним терористичним атакам із метою збереження туристичної привабливості територій
Суспільний	Підвищення соціальної напруги, проявів расової, етнічної та релігійної нетерпимості	Можливість організації терористичних актів завдяки переміщенням залучених осіб через кордон у статусі туриста
Фінансовий	Вимушений перерозподіл фінансових ресурсів на провадження заходів безпеки, відновлення об'єктів соціальної, транспортної інфраструктури з ймовірного фінансування культурно-мистецьких, спортивних, інших туристично-атракативних цілей	Зростання фінансових можливостей місцевих бюджетів унаслідок податкових надходжень від туризму на фінансування заходів безпеки
Ціннісний	Збереження міждержавної стратифікації за рівнем розвитку демократичного суспільства, з цінностями мультикультуралізму	Формування єднаючого світогляду внаслідок подорожей, прийняття інших культур

Як бачимо з табл. 1, туризм та тероризм взаємно впливають один на одного в різних аспектах (прикладному, суспільному, фінансовому, ціннісному), а основні напрями їх взаємних детермінацій мають як практичний, так і концептуальний характер. Зрозуміло, що основна проблема впливу тероризму на туризм полягає у зниженні туристичної привабливості територій, де є підвищений рівень загрози. Це несе значні збитки державам та змушує їх адаптуватись до таких умов.

Висновки. Аналіз антитерористичної діяльності міжнародних і регіональних організацій, а також державної політики низки країн світу дає підставу виокремити такі актуальні тенденції протидії тероризму: посилення міжнародної взаємодії і обміну інформацією між країнами з питань боротьби з тероризмом; посилення взаємодії та обміну інформацією з питань протидії тероризму між уповноваженими органами на національному рівні; посилення профілактики тероризму, у т.

ч. протидія радикалізації; використання державними органами нових технологій боротьби з тероризмом; посилення боротьби з фінансуванням тероризму; посилення контролю за міграційними процесами; удосконалення національного законодавства з питань протидії тероризму, надання додаткових повноважень правоохоронним органам і спеціальним службам. Насамперед це стосується таких держав, як США, Німеччина, Франція Канада, Швейцарія, Австралія, Ізраїль та ін., які збільшують витрати на антитерористичну діяльність.

Стосовно заходів, які не завжди відповідають нормам права (фізичне знищення лідерів терористичних організацій; застосування тортур щодо осіб, причетних до тероризму, репресивних заходів щодо родичів терористів), то поділяємо думки фахівців, згідно з якими у короткостроковій перспективі зазначені заходи можуть дати позитивний ефект. Однак їх застосування може сприяти загостренню конфліктів, які спровокують новий виток терористичної загрози, а також виникнення нових, більш масштабних соціальних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бейдик О. О. Аналіз розвитку світового туризму у світлі терактів. 1993 – 2002 роки / О. О. Бейдик, Д. М. Вашчук // Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Географія. – К.: ВПЦ «КУ», 2006. – Вип. 53. – С. 20–23.
2. Бунчук М. М. Економічні причини і наслідки міжнародного тероризму / М. М. Бунчук // Аспекти публічного управління. – 2016. – № 1–2. – С. 59–67.
3. Вовк С. Вплив тероризму на міжнародний туризм / С. Вовк // Журнал європейської економіки. – 2015. – № 14. – С. 37–50.
4. Іванов А. М. Розвиток туризму в умовах тероризму / А. М. Іванов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=44723>.
5. Маринин М. М. Туристские формальности и безопасность в туризме / М. М. Маринин. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 174 с.
6. Михайлишин Л. І. Міжнародний тероризм як особлива форма глобального конфлікту: причини, наслідки та способи боротьби / Л. І. Михайлишин, Ю. І. Коровчук // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2012. – Вип. 2. – С. 48–57.
7. Мікічурова О. В. Вплив терористичних актів на соціально-економічний розвиток держав / О. В. Мікічурова // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2011. – Т. 1. – № 4. – С. 223–229.
8. Неклесса А. И. Постсовременный мир в новой системе координат / А. И. Неклесса // Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме). – СПб.: Алетейя, 2010. – С. 11–78.
9. Парахіна М. Економіка у контексті геополітичних викликів: до питання про українсько-російські економічні відносини (1990-ті – 2000-ві рр.) / М. Парахіна // Східноєвропейський історичний вісник. – 2017. – Вип. 3. – С. 101–106.
10. Рапацька О. Л. Причини виникнення та економічні наслідки міжнародного тероризму / О. Л. Рапацька, Л. А. Грицина // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 5. – Т. 2. – С. 299–302.
11. Смалюк Г. Вплив терористичних актів на туристичний попит / Г. Смалюк // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль: ТНЕУ, 2011. – № 5–1. – С. 250–256.
12. Теракты на Бали в 2002 году: хроника событий и расследование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ria.ru/spravka/20121012/770789985.html>.
13. Теракты ударили по туризму Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expert.ru/2016/07/25/turizm/>.
14. Франція залишається головним туристичним напрямком світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3130/2016/109328/>.
15. Шевчук А. В. Перспективи розвитку туризму в контексті загострення терористичних загроз / А. В. Шевчук, Л. Т. Шевчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2016. – Вип. 17. – Ч. 4. – С. 31–34.

REFERENCES

1. Beydyk O. O. Analiz rozvytku svitovoho turyzmu u Svitli teraktiv. 1993 – 2002 roky / O. O. Beydyk, D. M. Vashchuk // Visnyk KNU imeni T. Shevchenka. Neohrafiya. – K.: VPTS «KU», 2006. – Vyr. 53. – S. 20–23.
2. Bunchuk M. M. Ekonomichni prychny u Naslidyky mizhnarodnoho teroryzmu / M. M. Bunchuk // Aspekty publichnoho upravlinnya. – 2016. – № 1–2. – S. 59–67.
3. Vovk S. Vplyv teroryzmu na mizhnarodnyy turizm / S. Vovk // Zhurnal yevropeys'koyi ekonomiky. – 2015. – № 14. – S. 37–50.
4. Ivanov A. M. Rozvytok turyzmu v uslovvyakh teroryzmu / A. M. Ivanov [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=44723>.

5. Marinin M. M. Turistskiye formal'nosti i bezopasnost' v turizme / N. N. Marinin. – M.: Finansy i statistika, 2004. – 174 s.
6. Mykhaylyshyn L. I. Mizhnarodnyy teroryzm yak osoblyva forma hlobal'noho konfliktu: prychny, Naslidky ta Sposoby borot'by / L. I. Mykhaylyshyn, Yu. I. Korovchuk // Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky. – 2012. – Vyp. 2. – S. 48–57.
7. Mikichurova O. V. Vplyv terorystychnyy aktiv na sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok derzhav / O. V. Mikichurova // Stratehiya rozvytku Ukrainy. Ekonomika, sotsiologiya, pravo. – 2011. – T. 1. – № 4. – S. 223–229.
8. Neklessa A. I. Postsovremenny mir v novoy sisteme koordinat / A. I. Neklessa // Global'noye soobshchestvo: novaya sistema koordinat (podkhody k probleme). – SPb.: Aleteyya, 2010. – S. 11–78.
9. Parakhina M. Ekonomika u konteksti heopolitichnikh vyklykiv: do pytannya pro ukrayins'ko-rosiys'ki ekonomichni otnoshenyya (1990-ti – 2000-vi rr.) / M. Parakhina // Skhidnoyeuropeys'kiy istorychnyy visnyk. – 2017. – Vyp. 3. – S. 101–106.
10. Rapats'ka O. L. Prychny Vynyknennyya ta ekonomichni Naslidky mizhnarodnoho teroryzmu / O. L. Rapats'ka, L. A. Hrytsyna // Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. – 2011. – № 5. – T. 2. – S. 299–302.
11. Smalyuk H. Vplyv terorystychnyy aktiv na turystychnyy Popyt / H. Smalyuk // Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu. – Ternopil': TNEU, 2011. – № 5–1. – S. 250–256.
12. Terakty na Bally v 2002 godu: khronika sobytii i rassledovaniye [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://ria.ru/spravka/20121012/770789985.html>.
13. Terakty udarili po turindustrii Yevropy [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://expert.ru/2016/07/25/turizm/>.
14. Frantsiya zalishayet'sya holovnoho Turystychnyy napryamkom svitu [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3130/2016/109328/>.
15. Shevchuk A. V. Perspektyvy rozvytku turyzmu v konteksti obostrenyya terorystychnyykh zahroz / A. V. Shevchuk, L. T. Shevchuk // Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky. – 2016. – Vyp. 17. – Ch. 4. – S. 31–34.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2017 р.

Олександр РОМАНУХА,
 orcid.org/0000-0003-4695-3985
 кандидат історичних наук,
 доцент кафедри українознавства
 Донецького національного університету економіки і торгівлі
 імені Михайла Туган-Барановського,
 (Україна, Кривий Ріг),
 romanukha@donnuet.edu.ua

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ (1991 – 2017)

У статті звертається увага на особливості формування української діаспори в Російській Федерації. Виокремлюються етапи розвитку української громади Росії, звертається увага на основні досягнення та проблеми її функціонування. Виявлено, що українська громада в своїй діяльності еволюціонує від етнокультурного до національно-політичного формату. Збільшення кількості українців на території Росії, у результаті військового конфлікту на Сході України, веде до подальших структурних перебудов та зміни формату роботи. Уперше наводяться дані щодо кількісного виміру діяльності українських культурних установ в Російській Федерації.

Ключові слова: діаспора, Україна, Російська Федерація, культурний центр.

Літ. 13.

Oleksandr ROMANUKHA,
 PhD (History), Associate Professor of department of Ukrainian studies
 Donetsk national university of economy and trade
 named after Mykhajlo Tugan-Baranovsky
 (Ukraine, Kryvyi Rih) romanukha@donnuet.edu.ua

BECOMING AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN DIASPORA IN THE RUSSIAN FEDERATION (1991 – 2017 years)

The article focuses on the peculiarities of the formation of the Ukrainian diaspora in the Russian Federation. The stages of development of the Ukrainian community in Russia are highlighted, attention is paid to the main achievements and problems of their functioning. It is revealed that the Ukrainian community evolves from ethno-cultural to national-political format in its activities. The proclamation of the independence of the former republics of the Soviet Union led to the automatic formation of numerous diasporas on their territories. This required the creation of a contractual basis of interstate cooperation, a legislative settlement of a number of issues inside the country, and the time for representatives of national minorities to rethink their status. Conditionally, it is possible to distinguish three stages of the formation of the Ukrainian diaspora in the Russian Federation. During their implementation there is a gradual transition from the ethno-cultural type of activity to the national-political. Within the framework of the first stage there is an organizational surge at the regional level: the creation of organizations, creative groups, cultural institutions. State support is almost absent, and all work is funded by the forces of Ukrainian communities in Russia. During the second stage, the cooperation of the governments of the two countries is intensifying, national representative institutions are being opened: cultural centers; libraries; national events are held. The financial support of the Ukrainian communities' activities on the places was insignificant, and the direction of their activities remains ethno-cultural. In the third stage there is a gradual politicization of the activities of Ukrainians in Russia. This was facilitated by: political rotation in Ukraine; proclamation of the course on Eurointegration; military conflict in the east of Ukraine. As a result, the Ukrainian diaspora is under pressure and reformatting, existing Ukrainian associations are liquidated, and new ones are being created on their places. A peculiarity of the third stage is a sharp increase of the number of Ukrainians in the Russian Federation because of a military conflict in the East of Ukraine. This one gives grounds for talking about further organizational restructuring and changing the formats of the Ukrainian diaspora.

Key words: diaspora, Ukraine, Russian Federation, cultural center.

Ref. 13.

Александр РОМАНУХА,
кандидат исторических наук
доцент кафедры украинологии
Донецкого национального университета экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского
(Украина, Кривой Рог)
romanukha@donnuet.edu.ua

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (1991 – 2017 гг.)

В статье очерчены особенности формирования украинской диаспоры в Российской Федерации. Выделены этапы развития украинской общины России, проанализированы основные достижения и проблемы в ее деятельности. Выявлено, что украинская община эволюционирует от этнокультурного к национально-политическому формату деятельности. Увеличение количества украинцев на территории России, в результате военного конфликта на Востоке Украины, ведет к дальнейшим структурным преобразованиям и изменением формата их работы. Впервые приводятся данные относительно количественного измерения деятельности украинских культурных учреждений в Российской Федерации.

Ключевые слова: диаспора, Украина, Российская Федерация, культурный центр.

Лит. 13.

Постановка проблеми. Діаспора відіграє важливу роль у налагодженні двосторонніх відносин між країнами. Вона виступає продовжувачем міжнародної політики країни, фактором формування позитивного міжнародного іміджу, елементом економічного, політичного, культурного лобі. Перебування в Російській Федерації однієї з найбільших українських діаспор, її економічний, культурний потенціал, автоматично перетворювали її на могутній важіль впливу, фактор розвитку двосторонніх відносин.

Аналіз досліджень. Вивченню цього питання надається значна увага. Серед наявних робіт увагу привертає збірник наукових праць В. Ідзьо «Українська діаспора в Росії» [7]. Автор торкається історії формування української громади, аналізує її діяльність у сфері культури, описує стан задоволення національно-культурних потреб меншини, відзначає низьку активність чиновників у розв'язанні означеного питання. Питання соціальної адаптації українських мігрантів вивчав А. Зав'ялов [6]. Дослідник аналізує питання культурного життя української діаспори, намагається розібратися з їх чисельністю, звертає увагу на особливості соціальної адаптації українців у Російській Федерації. Питанням формування правової бази життя діаспор в Росії та Україні присвячена публікація О. Антонюка [1].

Мета статті полягає у вивченні особливостей становлення української діаспори в Російській Федерації та визначенні рівня впливу на цей процес сучасних українсько-російських відносин.

Виклад основного матеріалу. Взаємопроникнення культур, мов та релігій різних народів є динамічними й цілком природним процесом. Перебування України й Російської Федерації у складі єдиних держав сприяло проведенню спільної колонізації територій Сибіру, Далекого Сходу, Півночі. Як наслідок, на кінець ХХ ст. українці проживали в усіх без винятку регіонах Росії. Найбільше їх було зафіксовано в центрально-чорноземному районі (Воронезька, Белгородська, Курська області), на Дону, Кубані, Ставрополлі, Уралі, в Сибіру, Поволжі, на Далекому Сході та, безперечно, у Москві й Московській області. Згідно з переписом 1989 р. на момент розпаду СРСР, на території Росії мешкали 4 млн. 363 тис. українців. Це становило 3% від всього населення республіки [13].

Проживання в Російській Федерації значної кількості українців сприяло розгортанню їх національно-культурної діяльності. Початок організованого українського руху варто вести з 1988 р. У цей час було створено перші українські організації у Москві (Товариство української культури «Славутич» та Український молодіжний клуб). Демократичні настрої 90-х рр. ХХ ст. сприяли цьому. Уряд Росії заявляв про рівну підтримку та задоволення культурних потреб усіх національностей. Це було відображено у низці угод: «Про розвиток міждержавних відносин» (1992); «Про культурне співробітництво» (1995); «Широкомасштабний договір» (1997) та ін. [12].

Укладання двосторонніх угод сприяло формуванню законодавчої бази. 12 грудня 1993 р. було прийнято Конституцію країни, 19 травня 1995 р. – Закон «Про громадські об'єднання» та ін. Затвердження цих документів активізувало відкриття українських осередків, найвагомішим результатом чого стала реєстрація у 1993 р. федеральної (всеросійської) громадської організації – Об'єднання українців Росії (ОУР). Протягом 1991 – 1995 рр. українська громада робить прорив в організаційному плані. Незважаючи на економічні, політичні негаразди, самостійне розв'язання питань задоволення культурних, освітніх та мовних потреб українців Росії, чисельність зареєстрованих українських громад зростає до 75, а 2014 р. до 145 [8]. У низці міст відкриваються: українські культурні центри (Норильськ, 1993 р.); історико-культурологічні гуртки (Український історичний клуб, 1995 р.); заснуються творчі колективи (Українська народна хорова капела); організовано видання близько 20 періодичних україномовних видань («Інформаційний бюлетень» (Москва, 1990 – 1993 рр.); «Український кур'єр» (1991 – 1997 рр.) та ін.); виходять радіопередачі українською мовою. Проте ці досягнення були результатом активної роботи самих українців Росії без матеріальної, фінансової підтримки з боку як російського, так і українського урядів. Це багато в чому пояснює організаційну структуру українських громад. У Російській Федерації вони створюються за територіальним принципом, не мали філіалів та розвивалися у межах компактно заселеної території, кожна громада була автономною і самостійною. Звісно, існувало всеросійське об'єднання українців Росії, але воно виконувало функції координуючого органу. Основним напрямом роботи було задоволення культурно-мовних потреб українців [2].

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. розвиток національно-культурного життя української громади активізувався. Цьому сприяло прийняття Закону «Про національно-культурні автономії» (1996). Він відкривав можливості створення у регіонах громадських організацій особливого типу – національно-культурних автономій. Як наслідок, у 1997 р. реєструється об'єднання регіональних українських національно-культурних автономій – Федеральна національно-культурна автономія «Українці Росії» (ФНКА «Українці Росії»). Слід зазначити, що поява двох всеросійських об'єднань українців не перетворилася на проблему. ОУР та ФНКА не були антиподами, а гармонійно доповнювали один одного й тісно співпрацювали.

Можливості вільного культурного розвитку сприяло й прийняття закону «Основи законодавства Російської Федерації про культуру», створення в Україні міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою (1996), прийняття національних програм «Українська діаспора на період до 2000 року» (1996), «Закордонне українство до 2005 року» (2001) та «Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року» (2006) тощо.

Зберігається активність українських громадських організацій, посилюється співпраця з органами місцевої влади, розпочинається реалізація низки міжурядових проектів. Взірцевою у цьому випадку є українська діаспора Республіки Башкортостан. На кінець 90-х рр. ХХ ст. члени цієї громади створили понад 20 фольклорних колективів, чотири з яких отримали звання народних. Регулярно проводилися вистави Українського декоративно-ужиткового мистецтва. У 1999 р. створено Республіканський український історико-культурний центр. Українську мову як предмет вивчали у низці шкіл республіки. Необхідно відзначити, що на другому етапі відбувається розширення викладання української мови. Її вивчення відбувається не лише в загальноосвітніх школах, культурних центрах, але й кількох вищих навчальних закладах Російської Федерації. Водночас необхідно констатувати факт скорочення кількості україномовних ЗМІ – їх залишилося тільки 10 видань.

Особлива увага зосереджується на реалізації загальноросійських проектів: української бібліотеки, українського культурного центру. У 2000 р. Бібліотека української літератури (м. Москва) отримала статус самостійного державного закладу культури і у 2006 р. переїхала у нове приміщення. На 2005 р. кількість її фондів сягала 55 000 примірників (порівняно з 1995 р. збільшилась удвічі). Кількість книг при цьому зросла з 11 839 у 1996 р. до 25 729 одиниць у 2005 р. У 1998 р. розпочинає свою роботу Український культурний центр (УКЦ) Москви. Його було відкрито за підтримки Уряду України, і він став офіційним представництвом у Російській Федерації. Головним завданням Центру визначалося збереження, розвиток та пропаганда української культури в Росії. За час свого існування УКЦ організував низку гуртів, провів велику кількість літературних

вечорів, зустрічей. Так, у 2005 р. було проведено 76 культурно-масових заходів, що порівняно з 1999 р. удвічі більше. На такий же відсоток зросла кількість художніх виставок, книжкових експозицій та презентацій. Динаміка кількості відвідувачів у цей час була нестабільною. Якщо до 2002 р. його відвідувало за рік 11 – 13 тис. осіб, то у 2003 р. їх кількість становила 9 тис. У подальші роки кількість відвідувачів залишалася стабільною й сягала 10 – 12 тис. щорічно [10].

Отже, протягом другого етапу можна відзначити зменшення стрімкого росту українських громадських об'єднань, порівняно з першою половиною 90-х рр. ХХ ст. Причина цього завершення створення регіональних та всеросійських українських організацій, а також зменшення кількості самих українців. Згідно з даними першого Всеросійського перепису населення, проведеного у 2002 р., кількість українців сягала 2,9 млн. осіб, або 2% від усього населення Російської Федерації, під час перепису 2010 р. ця цифра становила вже 1,9 млн. та 1,4 % відповідно [13]. Напрями діяльності та проблеми громад лишалися незмінними. Основні види роботи пов'язувались із задоволення національно-культурних прав, а головною проблемою українських організацій продовжує бути фінансування.

Трансформація життя української діаспори відбувається після політичних ротацій в Україні 2004 р. Поступове загострення міждержавних відносин починає впливати на стан та темпи розвитку української громади. Винесення на обговорення питань голодомору як геноциду українського народу, сталінських репресій, не лише понизили градус українсько-російських стосунків, але й стали початком ідеологічної конфронтації. За звинуваченнями у зберіганні та поширенні екстремістської літератури, з 2006 р. починаються обшуки, що завершуються арештом керівника Бібліотеки української літератури в Москві, а у березні 2017 р. закриттям бібліотеки. Через обговорення керівником організації питань голодомору як геноциду українського народу, 24 листопада 2010 р. Верховний суд Російської Федерації заборонив федеральну національно-культурну автономію українців у Російській Федерації («Українці Росії»). 18 травня 2012 р. через проблеми зі статутом, рішенням Верховного суду Російської Федерації було ліквідовано Об'єднання українців Росії. До списку «небажаних організацій» був занесений Світовий конгрес українців.

Водночас на зміну ліквідованим організаціям створювалися нові. Так, 9 квітня 2012 р. Міністерство юстиції Росії зареєструвало Федеральну національно-культурну автономію «Українці Росії». З 2012 р. робляться спроби реєстрації загальноросійської національно-культурної організації «Український Конгрес Росії» (УКР). 15 серпня 2012 р. органами юстиції Російської Федерації реєструється регіональна громадська організація «Рада земляцтв України», що була створена ще в січні 2004 р. [11].

Як бачимо, глобальна структурна перебудова українських діаспорних організацій спрямовувалася на утримання контролю у цій сфері. Необхідно розуміти – українці, третя за чисельністю національна група в Російській Федерації, з великими економічними, політичними ресурсами. Посилення геополітичної уваги до України з боку світових політичних центрів вимагало від Росії контролю діяльності даних організацій, як фактору впливу на Україну та забезпечення національної безпеки від впливу ззовні. Переслідуванню піддавалися організації, керівники, активісти яких робили заяви чи брали участь у політичних акціях (майдани в Україні), обговореннях політичних для Росії питань (голодомору). Робота українських об'єднань у цей час відбувається у рамках культурної сфери. Поряд з традиційними видами їх діяльності: фестивалі; вивчення української мови; діяльність культурних центрів, можна додати проведення наукових досліджень з проблем соціальної адаптації українських мігрантів, тощо.

Вивчення означених питань обумовлювалося збільшенням кількості українців в Російській Федерації через військовий конфлікт на Сході України. Згідно із заявами ЗМІ Російської Федерації, на вересень 2015 р. через військовий конфлікт на Сході України до Російської Федерації виїхали 2,6 млн. громадян України, з них 1,1 млн з Південно-східних областей України [5]. Ці цифри потребують більш детального вивчення, оскільки з'ясування точної кількості українців, що проживають чи тимчасово перебувають на території Росії є важливим політичним, культурним питанням. На 2017 р. за словами представника МЗС Російської Федерації М. Захарової кількість громадян України, що перебували на території Росії, становила 2 300 320 чоловік [4].

У цій ситуації головним завданням діяльності української діаспори має стати увага до громадян України, що через бойові дії на Сході України опинилися в Російській Федерації. Влиття такої кількості людей, безумовно, призведе до подальшої трансформації як організаційної структури діаспорних організацій, так і характеру їх роботи. Не можна виключати і формування декількох світових українських діаспорних центрів. За словами Т. Бевз: «Наукове осмислення феномена української діаспори призвело до встановлення її типології, згідно з якою українська діаспора поділяється на західну і східну. Західна є не лише етнокультурним, а й національно-політичним об'єднанням, а східна – лише етнокультурним» [3]. Саме цей аспект необхідно вважати наступним етапом розвитку української діаспори Російської Федерації. Загострення геополітичної боротьби у світі та втягнення до неї України буде породжувати формування світових організацій українців.

Висновки. Отже, проголошення незалежності колишніх республік Радянського Союзу призвело до автоматичного формування на їх територіях численних діаспор. Це потребувало створення договірної бази міждержавного співробітництва, законодавчого врегулювання низки питань у середині країн, часу представникам національних меншин для переосмислення свого статусу. Умовно можна виокремити три етапи становлення української діаспори в Російській Федерації. Протягом їх реалізації відбувається поступовий перехід від етнокультурного типу діяльності до національно-політичного. У рамках першого етапу відбувається організаційний сплеск на регіональному рівні: створення організацій, творчих колективів, культурних установ. Державна підтримка майже відсутня, а уся робота фінансується силами українських громад Росії. Протягом другого етапу активізується співпраця урядів двох країн, відкриваються загальнодержавні представницькі установи: культурні центри; бібліотеки; проводяться загальнодержавні заходи. Фінансова підтримка діяльності українських громад на місцях була незначною, а напрям їх діяльності залишається етнокультурним. На третьому етапі відбувається поступова політизація діяльності українців Росії. Цьому сприяли: політичні ротації в Україні; проголошення курсу на Євроінтеграцію; військовий конфлікт на Сході України. Як наслідок, український діаспорний рух зазнає тиску та переформатування, ліквідуються наявні Всеросійські українські об'єднання, а на їх місці створюються нові. Робота місцевих осередків лишається незмінною. Особливістю третього етапу є різке збільшення чисельності українців в Російській Федерації через військовий конфлікт на Сході України. Це дає підстави вести мову про подальші організаційні перебудови та зміну форматів роботи української діаспори: об'єднання більшості організацій в єдину Всеросійську; позиціонування її як одного з світових центрів українського діаспорного руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк О. Діаспори в Росії та Україні. Формування правової бази співробітництва / О. Антонюк // Віче. – 2000. – №8. – С. 115.
2. Архів Міністерства закордонних справ України. – Загальний фонд. – Спр. 8397. – Арк. 35–40. «Про заходи, спрямовані на підтримку української освітньої справи в Російській Федерації. Лист міністру закордонних справ України О.М. Дяченку від Посла України в Російській Федерації В. Федорова від 25.03.1996 № 700 / 10-909».
3. Бевз Т. Сучасна українська діаспора: проблеми та перспективи / Т. Бевз // Сайт Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_34/bevz_suchasna.pdf
4. В России посчитали, сколько украинцев находится на их территории // Сайт Мигрант.ру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://migrant.ru/v-rossii-poschitali-skolko-ukraincev-nahoditsya-na-ix-territorii/>
5. В ФМС РФ подсчитали число переселенцев из Украины // Сайт НТВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ntv.ru/novosti/1502056/>
6. Завьялов А. В. Социальная адаптация украинских иммигрантов: монография / А. В. Завьялов. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2017. – 179 с.
7. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії. Українсько-російські взаємини: історія, наука, релігія / В. Ідзьо. – Львів: Бак, 2002. – 304 с.
8. Ключковська І. Чому мовчать українці Росії / І. Ключковська // Сайт Кобза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kobza.com.ua/doslidzhennja/4993-chomu-movchat-ukraintsi-rosii.html>

9. Позняк А. Трудовая миграция украинцев в Россию: мифы и факты / А. Позняк // Днепр вечерний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dv-gazeta.info/opinion/trudovaya-migratsiya-ukraintsev-v-rossiyu-mifyi-i-fakty.html>
10. Поточний архів Української бібліотеки м. Москва. Відділ комплектування і обробки документів. Інвентарна книга Української бібліотеки м. Москва; Контрольні показники діяльності української бібліотеки м. Москва за 2004 і 2005 роки.
11. Украинские землячества России как элемент информационной войны против Украины / Сайт lb.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/world/2016/12/22/354158_ukrainskie_zemlyachestva_rossii.html
12. Україна-Росія, 1990 – 2000 рр.: Документи і матеріали / Ред. кол.: О. О. Чалий, Г. В. Беденніков та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 54.
13. Чисельність і склад населення // Сайт Федеральної служби державної статистики Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/

REFERENCES

1. Antoniuk O. Diaspory v Rosii ta Ukraini. Formuvannya pravovoi bazy spivrobitnytstva / O. Antoniuk // Viche. – 2000. – №8. – С. 115.
2. Arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. – Zahal'nyj fond. – Spr. 8397. – Ark. 35–40. «Pro zakhody, spriamovani na pidtrymku ukrains'koi osvity i sprav v Rosijs'kij Federatsii. Lyst ministru zakordonnykh sprav Ukrainy O.M. Diachenku vid Posla Ukrainy v Rosijs'kij Federatsii V. Fedorova vid 25.03.1996 № 700 / 10-909».
3. Bezv T. Suchasna ukrains'ka diapora: problemy ta perspektyvy / T. Bezv // Sajt Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_34/bezv_suchasna.pdf
4. V Rossyy poschytaly, skol'ko ukraintsev nakhodytsia na ykh terrytoriy // Sajt Myhrant.ru [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://migrant.ru/v-rossii-poschitali-skolko-ukraintsev-naxoditsya-na-ix-territorii/>
5. V FMS RF podschytyaly chyslo pereselentsev yz Ukrainy // Sajt NTV [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ntv.ru/novosti/1502056/>
6. Zav'ialov A. V. Sotsyal'naia adaptatsiia ukraintsev v Rossii: monografiiya / A. V. Zav'ialov. – Yrkutsk: Yzd-vo YHU, 2017. – 179 s.
7. Idz'o V. Ukrains'ka diaspora v Rosii. Ukrains'ko-rosijs'ki vzaiemny: istoriia, nauka, relihiia / V. Idz'o. – L'viv: Bak, 2002. – 304 s.
8. Kliuchkovs'ka I. Chomu movchat' ukraintsi Rosii / I. Kliuchkovs'ka // Sajt Kobza [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kobza.com.ua/doslidzhennja/4993-chomu-movchat-ukraintsi-rosii.html>
9. Pozniak A. Trudovaja myhratsiia ukraintsev v Rossii: myfy i fakty / A. Pozniak // Днепр вечерний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dv-gazeta.info/opinion/trudovaya-migratsiya-ukraintsev-v-rossiyu-mifyi-i-fakty.html>
10. Potochnyj arkhiv Ukrains'koi biblioteki m. Moskva. Viddil kompletuvannia i obrobky dokumentiv. Inventarna knyha Ukrains'koi biblioteki m. Moskva; Kontrol'ni pokaznyky diial'nosti ukrains'koi biblioteki m. Moskva za 2004 i 2005 roky.
11. Ukrainskye zemliachestva Rossii kak element ynformatsionnoj vojny protyv Ukrainy / Sajt lb.ua [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://lb.ua/world/2016/12/22/354158_ukrainskie_zemlyachestva_rossii.html
12. Ukraina-Rosiia, 1990-2000rr.: Dokumenty i materialy / Red. kol.: O. O. Chalyj, H. V. Bedennikov ta in. – K.: Yurinkom Inter, 2001. – С. 54.
14. Chysel'nist' i sklad naselennia // Sajt Federal'noi sluzhby derzhavnoi statystyky Rosijskoi Federatsii [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017 р.

УДК 821.161.2-93.09(092)

Володимир ГАЛИК,*orcid.org/0000-0001-9761-7661*

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) *galykvol@ukr.net*

Volodymyr HALYK,

Ph D (History), Assistant Professor, Doctorant of Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) *galykvol@ukr.net*

Владимир ГАЛЫК,

кандидат исторических наук, доцент, докторант кафедры всемирной истории и специальных исторических дисциплин Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франка
(Украина, Дрогобыч) *galykvol@ukr.net*

**«ДРОГОБИЧ – МІСТО ІВАНА ФРАНКА» –
НОВЕ ФРАНКОЗНАВЧЕ ВИДАННЯ У ДРОГОБИЧІ**

**«IVAN FRANKO'S TOWN OF DROHOBYCH»:
A NEW EDITION ON FRANKO STUDIES IN DROHOBYCH**

У 2016 р. у дрогобицькому видавництві «Коло», побачила світ книга «Дрогобич – місто Івана Франка»*, яка репрезентує пам'ятні місця, малознані для широкого загалу факти, події котрі пов'язані із життям та багатогранною діяльністю визначного українця – Івана Франка. В контексті зазначимо, що це уже третя типова книга про Івана Франка і Дрогобич**.

* **Дрогобич – місто Івана Франка / За ред. Петра Іванишина. – Дрогобич : Коло, 2016. – 236 с. : іл.**

** Ще у 2011 р. в харківському видавництві «Майдан» вийшла книга-путівник «Дрогобич – місто юності Івана Франка», автором якої є знаний дослідник життя і творчості І. Франка – Роман Горак (Див.: Горак Р. Дрогобич – місто юності Івана Франка: Книга-путівник. – Х.: Майдан, 2011. – 272 с.). Згадане видання знайомить читача із Дрогобичем часу І. Франка, тобто періодом його навчання у Дрогобицькій нормальній школі отців Василіян при церкві Святої Трійці та Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосипа І. Багато уваги у книзі приділено висвітленню адрес, за якими проживав Франко-школяр та Франко-гімназист. Чимало матеріалу подано про Франкових однокласників (майже кожна постать супроводжується біографією). На увагу заслуговує останній розділ книги – «Цілком невідоме». Тут, на основі: змісту зошитів класних журналів учнів василіанської школи за 1863 – 1867 і 1867 – 1871 рр.; протоколів екзаменів зрілості випускників Дрогобицької гімназії за 1868 – 1886 рр. де звичайно був і вкладений протокол екзаменів котрі складав І. Франко у 1875 р.; документів Крайової шкільної ради (на зберіганні у Центральному державному історичному архіві України у Львові) та документів Дрогобицької гімназії (на зберіганні у Державному архіві Львівської області) й інших, зміщено численні дані не лише про І. Франка як учня нормальної школи та студента Дрогобицької гімназії а й відомості про його вчителів, однокласників (біографічні дані про кожного учні, його батьків, місце проживання, успішність тощо). Також зазначимо, що текст у книзі супроводжується великою кількістю фото-ілюстрацій. Це світлини із фондів Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові, видавництва «Центр Європи» і з приватних колекцій, а також тогочасних фотографій роботи Івана Горака.

Через певний час, у 2015 р., видавництвом «Світло й тінь» за сприяння музею «Дрогобиччина» було видано альбом-путівник «Дрогобич Івана Франка», авторами яких є Зоряна Кордуба та Василь Пилип'юк (Див.: Кордуба З., Пилип'юк В. Дрогобич Івана Франка: альбом-путівник. – Дрогобич: Музей «Дрогобиччина», Видавництво «Світло й тінь», 2015. – 108 с.). На відміну від вище згаданого видання, це – вкрай ошатне: в кольорі на крейдяному папері. У даному путівнику мова йде про Дрогобич часу Івана Франка як міста у якому він пройшов шлях від дитини-підлітка до зрілого юнака, адже саме у місці вчений прожив одинад-

Огляд книги розпочнемо з того, що її проект підготовки та видання реалізовано в у рамках загальноміської програми «Дрогобич – місто Івана Франка». До редколегії видання увійшли: Петро Іванишин (голов. ред.), Ірина Дмитрів (заст. голов. ред.), Ігор Розлуцький (заст. голов. ред.), Олена Вовк, Романа Гончарук, Мирослава Іванишин, Віра Козачок (відп. секретар), Іван Марочканич, Іван Матковський, Орест Пілько, Марія Сенета.

Важливим моментом є те, що вся текстова канва книги є тримовною – українськомовний текст синхронно супроводжується англійським та польськомовним перекладами. Англійський переклад – Олега Шалати, польський – Віри Брухаль-Романишин, корекцію якого робили Марія Мусял та Божена Пайонк.

Рецензентами книги виступають доктори філологічних наук, професори Тарас Салига та Ігор Набитович.

Книга розпочинається передмовою «Місто Учителя Нації», автором якої є її головний редактор – доктор філологічних наук, професор

Петро Іванишин. У ній автор представляє місто Дрогобич як культурний осередок українського життя в контексті визначних постатей, які з ним були пов'язані – це час від Юрія Дрогобича (XV ст.) до Дмитра Яроша (XXI ст.). Але тут П. Іванишин акцентує, що ключова роль у цьому процесі культурного розвою у місті належить саме Іванові Франку, який безперервно провів у місті одинадцять років – час, коли навчався у так званій нормальній школі отців Василіян при церкві Святої Трійці (1864 – 1867 рр.) і Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосипа I (1867 – 1875 рр.). З огляду на це, на думку головного редактора, не є дивним, що І. Франко «явно чи приховано» зображав Дрогобич у своїх багатьох різножанрових творах а саме: оповіданнях і новелах «Отець-гуморист», «Борис Граб», «Гірчичне зерно», «У столярні», «Гава», «Добрий заробок», «На дні», «Задля празника», «Пирого з черницями», спогадах «Мої знайомі жида», поезіях «Похвала Дрогобича», «Дрогобицька філантропія», поемі «Вандрівка русина з Бідою», повістях «Батьківщина», «Великий шум», «Воа constrictor», романах «Перехресні стежки», «Борислав сміється», драмі «Украдене щастя» та ін. (Див. про це у книзі: С. 10–13). На завершення головний редактор акцентує: «Запропонована у цьому альбомі дрогобицькими літературознавцями візія Франкового Дрогобича в межах характерних топосів-локацій, окреслених творами самого письменника, уривками із праць франкознавців та відповідними світлинами, напевно, не є єдино можливою чи єдино правильною. Однак своє завдання вважатимемо виконаним, якщо читачеві відкриється місто, котре наповнене образами, концептами й духом українського автора...» (С. 14 у книзі).

Щодо основи текстової канви книги, то, за словами Ірини Дмитрів (члена редакційної колегії), до неї увійшли «цитати з художніх творів Івана Франка, таких як «У кузні», «Отець-гуморист»,

цять років. За задумом авторів, дана книга повинна слугувати «екскурсійним маршрутом», наповнення якого створене на основі документів, спогадів про Івана Франка, досліджень франкознавців і краєзнавців. Як такої структури книга не має – текст про Франка і Дрогобич подається синхронно у супроводі фото-ілюстраціями (матеріали із приватної колекції місцевого філокартиста – Володимира Садового та фондової збірки музею «Дрогобицьчина») за хронологічним принципом – від часу навчання І. Франка у Дрогобицькій нормальній школі до закінчення ним Дрогобицької гімназії. У книзі присутня значна частина Франкових висловлювань із різножанрової його творчої спадщини, які прямо чи опосередковано стосуються тих дрогобицьких місць з якими він був пов'язаний. Також у путівнику представлено події, котрі спрямовувались на увічнення пам'яті українського генія в Дрогобичі.

«На дні», «Гава», «Злісний Сидір», «Пироги з черницями», «Батьківщина», «Великий шум», «Перехресні стежки», «Борислав сміється» та інші. Про Дрогобич йдеться також у наукових працях Івана Франка, листах, автобіографії, спогадах. Велику цінність для відтворення картини Франкового перебування у Дрогобичі мають спогади його сучасників, близьких друзів, шкільних товаришів*.

Щодо структури видання, то вона складається з трьох основних розділів: «Загальний план Дрогобича», «Дрогобич в образах і візіях Івана Франка», «Останній візит Івана Франка».

У першому представлено уривки із різножанрових творів Івана Франка, у яких він демонструє справжню топографію, топоніміку, краєвиди, пейзажі, та загальний культурний і некультурний колорит Дрогобича (С. 30–43).

Другий розділ книги є найбільшим. У ньому подані цитати не лише із різножанрових творів Івана Франка, але й зі спогадів Франкових сучасників-товаришів й праць дослідників-франкознавців. Тут присутні окремі відомості про такі топоси і локації як: Станція у Кошицької (С. 46–61); Школа оо. Василян (С. 62–73); Природа околиць Дрогобича (С. 74–77); Станція у Корпака (С. 78–83); Гімназія (С. 84–116); Передмістя (С. 118); Зваричьке передмістя (С. 118–120); Завіжне передмістя (С. 120–122); Задвірне передмістя (С. 122–126); Вигода, Клекіт (С. 126–132); Лан (С. 132–139); Вулиці (С. 142); Вулиця Панська (С. 142–146); Вулиця Зелена (С. 146); Вулиця Юрія Дрогобича (С. 146–148); Вулиця Бориславська (С. 148–151); Вулиця Жупна (С. 152–156); Вулиця Коминярська (С. 156–157); Вулиця Огородна (С. 158–159); Вулиця Ткацька (С. 158–159); Вулиця Стрийська (С. 160–161); Жупа (С. 162–163); Центр (С. 164–171); Ринок (С. 172–175); Церкви: Св. Параскеви (С. 178–179); Св. Юра (С. 180–183); Возвиження Чесного Хреста (С. 184–185); Церква Св. Трійці (С. 186–187); Костел Св. Варфоломія (С. 188–191); Сади і парки (С. 192–194); Тюрма, стражниця (С. 194–196); Народний дім (С. 196–198); Будинок Гаммершляга (С. 198–201); Нафтова промисловість. Фабрика (С. 202–209); Ріпники (С. 210–215).

Останній розділ рецензованої книги уміщує інформацію із різних франкознавчих студій про останній візит І. Франка до Дрогобича у 1912 р. (С. 218–223). У контексті скажемо, що саме 1 лютого 1912 р. І. Франко побував у Дрогобичі з відчитом своєї поеми «Мойсей». На зустріч із ним прийшли біля чотирьох сотень осіб. Зустріч відбувалася у найбільшому приміщенні, яке тоді було в Дрогобичі – спортивному залі. На цій зустрічі з дрогобичанами І. Франко читав свою поему «Мойсей». Читав він її дуже тихо й повільно, а сам В. Ратальський допомагав перегортати йому сторінки. Наступного дня, 2 лютого 1912 р. у Дрогобичі, після відчиту поеми «Мойсей», І. Франко на запрошення отців василіян відвідав Церкву Святої Трійці і цього ж дня уклінно вшанував могилу свого улюбленого вчителя із Дрогобицької нормальної школи отців василіян отця Івана-Юліана Німиловича**.

Услід, за останнім розділом, в кінці книги уміщено «Пролог до поеми «Мойсей» (С. 224–227), а також подано список використаних джерел (С. 228–229).

При кінці скажемо, що поданий текст у книзі супроводжується великою кількістю ілюстрацій, а саме, як зазначають автори, світлинами із особистої збірки Ярослава Гайгеля, Зенона Філіпова, Володимира Садового, а також рисунки Фелікса Ляховича, Ярослава Ступницького та фотографії Юлії Лазурко.

Назагал хочемо акцентувати на тому, що Дрогобич і дрогобичани радо прийняли вихід у світ видання. Про це свідчать схвальні відгуки на його адресу під час широкомасштабної презентації книги, котра пройшла у стінах сесійної зали Дрогобицької міської ради 26 вересня 2017 р.***

* Див.: Дмитрів І. Презентація книги «Дрогобич – місто Івана Франка» // Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dontsov-nic.com.ua/prezentatsiya-knyhy-drohobych-misto-ivana-franka/http://dontsovnico.com.ua/prezentatsiya-knyhy-drohobych-misto-ivana-franka/>.

** Див. про це докладніше у: Галик В. Василь Ратальський – організатор відчиту поеми «Мойсей» Івана Франка у Дрогобичі (за матеріалами двохстороннього листування) // Історія філософії як школа думки. Збірник на пошану професора Степана Михайловича Возняка (до 85-річчя з дня народження) / Ред. колегія: В. К. Ларіонова (головний редактор), О. Б. Гоцуляк. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013. – С. 477–480.

*** Див. інформацію про презентацію книги у: Презентація книги «Дрогобич – місто Івана Франка». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ddpu.drohobych.net/news/prezentatsiya-knygy-drohobych-misto-ivana-franka/>; «Дро-

У цьому плані і ми хочемо наголосити, що оглянуте нами видання, на наше переконливе бачення, буде слугувати добрим популяризатором великого українського генія – Івана Франка не лише з-поміж мешканців і туристів Дрогобича, а й стане у пригоді дослідникам та поціновувачам багатогранної спадщини великого генія українського народу.

З огляду на це, бажаємо книзі доброго функціонування, а редакційній колегії подальших високих здобутків у царині франкознавчої науки.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2017 р.

гобич – місто Івана Франка». Презентація книги. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=nUPtrU5gmT4>; Дмитрів І. Презентація книги «Дрогобич – місто Івана Франка» // Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://dontsov-nic.com.ua/prezentatsiya-knyhy-drohobych-misto-ivana-franka/](http://dontsov-nic.com.ua/prezentatsiya-knyhy-drohobych-misto-ivana-franka/http://dontsov-nic.com.ua/prezentatsiya-knyhy-drohobych-misto-ivana-franka/); У Дрогобицькій Радуші презентували унікальне науково-популярне видання «Дрогобич – місто Івана Франка». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://drohobych-rada.gov.ua/u-drogobytskij-ratushi-prezentuvaly-unikalne-naukovo-populyarne-vydannya-drogobych-misto-ivana-franka-foto/>. У Дрогобичі відбулася презентація унікального науково-популярного видання про місто // Zik. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2017/09/27/u_drohobychi_vidbulasya_prezentatsiya_unikalnogo_naukovopopulyarnogo_vydannya_1175363.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN

ВИПУСК 5 ISSUE 5

Головний редактор
Василь Ільницький

Відповідальний редактор
Микола Галів

Літературне редагування
Ірина Невмержицька

Редагування англomовних текстів
Олег Шалата

Технічний редактор
Лілія Гриник

Макетування та верстка
Василь Герман

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 10.12.2017 р. Підписано до друку 20.12.2017 р.
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 19,4. Зам. № 1831
Наклад 300 примірників

Віддруковано ПП «ПІСВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. (03244) 2-23-35, 3-38-50
E-mail: posvit-druk@ukr.net